

ZBORNIK ZAGREBAČKE SLAVISTIČKE ŠKOLE

FF press
Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2001.

Nakladnik
Filozofski fakultet u Zagrebu
Zagrebačka slavistička škola
Hrvatski seminar za strane slaviste

Za nakladnika
Neven Budak

Odgovorni urednik
Miljenko Jurković

Uredništvo
Stipe Botica, Krešimir Nemec, Evelina Rudan, Marko Samardžija

Urednik
Stipe Botica

Lektor
Ivo Pranjković

Recenzenti
Prof. dr. Josip Silić
Prof. dr. Stjepan Damjanović

Grafičko oblikovanje i računalni slog
Boris Bui

Tisak
Zrinski, Čakovec

ISBN 953-175-159-5

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 811.163.42.09(082)
821.163.42.09(082)

ZBORNIK Zagrebačke slavističke škole /
<urednik Stipe Botica>. - Zagreb : Filozofski fakultet,
Zagrebačka slavistička škola, 2002.

Bibliografija iza svakog rada.

ISBN 953-175-159-5

I. Kroatistika - - Studije

420722096

Naklada: 300 primjeraka

ZBORNIK ZAGREBAČKE SLAVISTIČKE ŠKOLE 2001.

 FF press

Zagreb, 2002.

Sadržaj

Proslov	5
I. Predavanja na Zagrebačkoj slavističkoj školi	7
Marko Samardžija: <i>Unutarnje posuđivanje u hrvatskom jeziku</i>	9
Ivo Pranjković: <i>Hrvatski i orijentalni jezici</i>	16
Josip Baotić: <i>Jezična situacija u Bosni i Hercegovini</i>	29
Krešimir Nemec: <i>Hrvatska književnost devedesetih</i>	35
Krešimir Bagić: <i>Kratka priča devedesetih</i>	42
Mira Muhoberac: <i>O nekim smjernicama hrvatske drame i kazališta devedestih godina dvadesetoga stoljeća</i>	57
Krešimir Nemec: <i>Novosti iz književne kroatistike</i>	80
II. Međunarodni okrugli stol: Stanje kroatistike u svijetu	93
Marko Samardžija: <i>Uvodna riječ</i>	95
Leopold Auburger: <i>Stanje južne slavistike u Njemačkoj</i>	97
Ernest Barić: <i>Stanje kroatistike na sveučilištu u Pečuhu</i>	99
Elisabeth von Erdmann-Panžić: <i>Studij hrvatskoga jezika, književnosti i kulture na Sveučilištu u Erlangenu i Nürnbergu</i>	101
Fedora Ferluga Petronio: <i>Stanje kroatistike na talijanskim sveučilištima</i>	103
Dorin Gamulescu: <i>Stanje kroatistike na Sveučilištu u Bukureštu</i>	105
Sven Gustavsson: <i>Kroatistika u nordijskim zemljama</i>	108
Jadranka Gvozdanović: <i>Kroatistika u Njemačkoj i mannheimski DFG naučni projekt o hrvatskom jeziku</i>	112
Janneke Kalsbeek: <i>Stanje kroatistike na Sveučilištu u Amsterdamu</i>	124
Barbara Kunzmann - Müller: <i>Stanje kroatistike na berlinskom sveučilištu Humboldt</i>	127
István Lőkös: <i>Stanje kroatistike u Debrecenu</i>	129
Šimun Musa: <i>Položaj kroatistike na Sveučilištu u Mostaru i hrvatskoga jezika u B i H</i>	137
Ravinder K. Nagpal: <i>Stanje kroatistike na Sveučilištu u New Delhiju</i>	143
István Nyomárkay: <i>Stanje kroatistike u Budimpešti</i>	145
Vesna Požgaj Hadži: <i>Stanje kroatistike na Filozofskom fakultetu u Ljubljani</i>	147
Agnieszka Spagińska-Pruszek: <i>Stanje kroatistike na Sveučilištu u Gdanjsku</i>	150
Ljudmila Vasiljeva: <i>Studij kroatistike na Državnom sveučilištu u Lavovu, počeci, aktualno stanje, problemi, perspektive</i>	153
Božena i Emil Tokarz: <i>Šleska kroatistika (Hrvatska filologija na Šleskom sveučilištu)</i>	158
Krzysztof Wrocławski: <i>Stanje kroatistike u Varšavi</i>	165
Slikovni prilozi	171

Proslov

U skladu s višegodišnjom tradicijom *Zagrebačke slavističke škole – Hrvatskog seminara za strane slaviste*, da se zbornikom obilježi rad prethodne godine, uspjeli smo i ove godine okupiti, i otisnuti, važnije tekstove s XXX. seminara Škole. Kao što je vidljivo iz preglada sadržaja zbornika, u prvome se dijelu nalaze *predavanja*, i jezikoslovnoga i književnoga bloka, a u drugome autorizirana izvješća sudionika okrugloga stola *Stanje kroatistike u svijetu*. Nadam se da je u otisnutim tekstovima znanstveno, stručno i pregledno obrađeno i jedno i drugo područje i da je *Zbornik* vrstan prilog *Zagrebačke slavističke škole – Hrvatskog seminara za strane slaviste* hrvatskoj filologiji općenito, posebice stoga što se stanje hrvatske filološke znanosti može promotriti u širem slavističkome kontekstu.

Uz tekstove prvoga dijela Zbornika valja napomenuti da su, u jezikoslovnome dijelu, okupljeni oko teme *Hrvatski jezik u kontaktu* i da se ovi tekstovi nastavljaju na one koji su otisnuti u prošlogodišnjem zborniku. Time je zaokruženo sve ono što se o ovome obradilo na Školi. Književnoznanstvene teme obuhvaćene su naslovom *Najnovije tendencije u hrvatskoj književnosti* i također su nastavak prethodno otisnutih tekstova. Predavanja iz obaju tematskih blokova naišla su na velik interes među polaznicima Škole pa su potakla i vrsne rasprave koje su bile korisne i predavačima i slušateljstvu. Inače susret s inozemnim kroatistima, posebice u dijalogu i raspravi, prava je prilika da se supostavi domaće znanje i znanstvena dostignuća u širi kontekst i da se, po mogućnosti, vidi stanje i dosezi domaće jezične, književne i ine kulture. Ovaj put je bilo tim korisnije što se, iz podnesaka inozemnih kroatista, moglo vidjeti stvarno stanje kroatistike u svijetu, iz motrišta najuglednijih inozemnih kroatista. Zahvalni smo, naravno, našim inozemnim prijateljima i kolegama što su u svoja izvješća unijeli sve relevantne čimbenike koji pokazuju i postojeće stanje kroatistike i hrvatske kulture u svijetu i sugestije kako se to može poboljšati i unaprijediti. Poboljšanje stanja moguće je jedino sustavnim i upornim radom stručnjaka, pojedinačno i organizirano, a posebice državnih institucija zaduženih za promidžbu nacionalne znanosti i kulture u svijetu.

Hrvatski kroatisti (i kulturolozi) i vodstvo *Zagrebačke slavističke škole* zahvaljuju svim sudionicima okruglog stola, posebice onima koji su podnijeli pismena izvješća, i na dosadašnjem radu u području kroatistike i na budućem, nadamo se, još vrsnijem radu. Ovdje je prilika zahvaliti i domaćim autorima tekstova, a većina je zaslužna za ukupan rad i doseg Škole.

Među usvojenim prijedlozima, koji su se čuli na okruglom stolu, jest i činjenica, koja će se aktualizirati već na ovogodišnjem seminaru, da na svakome seminaru *Zagrebačke slavističke škole* obvezatno bude desetak uglednijih inozemnih kroatista, pored uobičajenog broja seminarista. Njihova će nazočnost, primjedbe i sugestije, sigurno unaprijediti rad Škole i biti aktualna veza domaće i inozemne kroatistike.

Nadam se da će i ovaj zbornik pokazati dio aktivnosti *Zagrebačke slavističke škole – Hrvatskog seminara za strane slaviste* i biti poticaj još boljem i sustavnijem radu ove značajne ustanove za promidžbu hrvatskoga jezika, književnosti i kulture u svijetu.

U Zagrebu, 15. lipnja 2002.

Voditelj XXXI. seminara
Zagrebačke slavističke škole
prof. dr. Stipe Botica

PREDAVANJA NA ZAGREBAČKOJ SLAVISTIČKOJ ŠKOLI

UNUTARNJE POSUĐIVANJE U HRVATSKOM JEZIKU

0.

Ono što se u jezikoslovnoj kroatistici i slavistici danas uobičajeno naziva hrvatskim jezičnim prostorom oblikovalo se postupno od VII. stoljeća prema našim danima, dakle od vremena koje se u povijesti uobičajeno naziva *velikom seobom naroda*. Ali prije negoli su Hrvati došli na ove prostore nisu ti prostori bili nenastanjeni, nego je na njima živjelo više naroda koji su govorili različitim jezicima pa je hrvatski jezik praktički od početka svojih početaka bio na ovim prostorima u dodiru (kontaktu) s drugim jezicima: u prvome redu s *latinskim* i to tzv. vulgarnim (razgovornim) ili balkanskim latinskim kojim je govorilo rimsko i romanizirano stanovništvo koje je tada nastavalo znatan dio današnjega hrvatskog jezičnog prostora, a zatim i s rudimentima ilirskoga i keltskoga jezika čiji su govornici već pri dolasku Hrvata po svoj prilici bili posve romanizirani (Kovačec: 1999). Upravo iz tih ranih izravnih međujezičnih dodira izraslo je jezično posuđivanje čije pouzdane tragove (dokaze) u hrvatskome jeziku možemo pratiti od početaka hrvatske pismenosti, ali i tada kao i danas ne samo u općem leksiku nego u znatnoj mjeri i u toponimiji i atroponimiji. Također se mora spomenuti da je hrvatski jezik u prvim svojim stoljećima došao u dodir i s drugim jezicima čiji su govornici na bilo kakav način, a najčešće ratovanjem i trgovinom, dolazili u dodir s Hrvatima: s avarskim, mletačkim i toskanskim (kasnijim općetalijanskim) jezikom.

Iako je latinski jezik u dijelu hrvatskih zemalja (Slavonija, banska Hrvatska) ostao uredovnim (ili kako se do polovice XIX. stoljeća govorilo “diplomatičkim”) sve do god. 1847, a bogoslužnim na pretežitu dijelu hrvatskoga jezičnoga područja sve do Drugoga vatikanskoga sabora (1962-65), još u srednjem vijeku uspostavio je hrvatski jezik trajan dodir sa susjednim jezicima: pored spomenutih talijanskih idioma u priobalnoj Hrvatskoj i njezinome zaleđu misli se ovdje na južnonjemačke idiome te na mađarski jezik. Ovomu se mora dodati kontakt s turskim jezikom uspostavljen na početku osmanskih osvajanja hrvatskih zemalja u XV. st., a završen potkraj XIX. stoljeća.

Nekako u vrijeme kad je zamirao kontakt s turskim jezikom, u drugoj polovici XIX. st., dakle u vrijeme koje se uobičajeno naziva vremenom hrvatske jezične obnove i leksičke popune hrvatskoga (tada već standardnoga) jezika iznimno je bio važan kontakt sa češkim i slovačkim jezikom te, u znatno manjoj mjeri, s ruskim jezikom (ili preko češkoga ili posredstvom prilično intenzivnoga prevođenja djela, tada suvremenih ruskih književnika).

Potkraj XIX. st. dolazi hrvatski u dodir s francuskim jezikom i, neznatno poslije, s engleskim jezikom. U početku kontakt je s tim jezicima bio posredan, preko njemačkoga jezika (Frančić: 1975). Dodiri s francuskim pretežitim će dijelom takvima i ostati, dok će dodir s engleskim (točnije: s američkim engleskim) od početka pedesetih godina XX. stoljeća postupno jačati do razmjera i posljedica kakve ima danas, a što, kako je poznato, nije nikakva hrvatska osebujnost, nego uistinu *globalna pojava* (Filipović: 1986).

Rezultat su tih višestoljetnih međujezičnih kontakata brojne posuđenice koje u hrvatskome jeziku imaju različit status. Veći je dio posuđenica dijelom leksika hrvatskih

nestandardnih idioma (mjesnih govora, dijalekata i narječja), što znači da su za hrvatski standardni jezik bogata leksička stilska pričuva. Unatoč sustavnim višestoljetnim purističkim nastojanjima znatan je broj posuđenica neutralnim dijelom leksika hrvatskoga standardnoga jezika, uglavnom njegova općeuporabnoga dijela, ali i hrvatskih stručnih i znanstvenih nazivlja.

Također se mora istaknuti da posuđenice u hrvatskome, a napose one u hrvatskome standardnome jeziku, imaju različit status s obzirom na vrstu i stupanj svoje prilagođenosti hrvatskomu, tako da se i u hrvatskome, uz pomoć leksikološkoga nazivlja, dobro razlikuju:

- a) internacionalizmi (ili europeizmi), egzotizmi i eponimi od
- b) tudica, prilagođenica i usvojenica.

Posve naravno to silno leksičko bogatstvo nikako nije moglo promaknuti dosadašnjim proučavateljima hrvatskoga leksika, pa zato o posuđenicama iz gotovo svih spomenutih jezika imamo dobrih monografija i specijalnih rječnika čiji su autori ili jezikoslovni kroatisti ili inozemni slavisti. Ovi drugi tu hrvatsku problematiku pretežito obrađuju u širem kontekstu, što je razvidno i iz naslova, njihovih djela, od kojih ovdje podsjećamo samo na najvažnija.

- a) Za posuđenice iz grčkoga:

Max Vasmer: *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*. Berlin, 1944. Pretisak: Leipzig, 1988⁴.

- b) Za posuđenice iz njemačkoga:

1. Hildegard Striedter-Temps: *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. Wiesbaden, 1958.
2. Edmund Schneeweiss: *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*. Berlin, 1960.

- c) Za posuđenice iz mađarskoga:

László Hádovics: *Ungarische Elemente in Serbokroatischen*. Budimpešta, 1985.

- d) Za posuđenice iz talijanskoga:

1. Jukka Hyrkkänen: *Der lexikalische Einfluss des Italienischen auf das Kroatische des 16. Jahrhunderts. Die italienischen Lehnwörter im Sprachgebrauch der dalmatinischen Kroaten im Lichte der kroatischen Renaissance-Literatur*. Helsinki, 1973.
2. Josip Jernej: *Sugli italianismi penetrati nel serbo-croato negli ultimi cento anni*. Zagreb, 1956.

- e) Za posuđenice iz turskoga i posredstvom turskoga (orijentalizmi):

1. Ivan Esih: *Turcizmi. Rječnik turskih, arapskih i perzijskih riječi u hrvatskom književnom jeziku i pučkom govoru*. Zagreb, 1942.
2. Anton Knežević: *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*. Münster, 1962.
3. Abdulah Škaljić: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo, 1966.

- f) Za posuđenice iz češkoga, slovačkog i ruskog jezika:

1. Tomo Maretić: *Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku*. Zagreb, 1892.
2. Ljudevit Jonke: *Češki jezični elementi u hrvatskosrpskom jeziku*. Zagreb, 1963.

- g) Za posuđenice iz francuskoga:

Branko Franolic: *Les mots d' emprunt Français en Croatie*. Paris, 1976.

- h) Za posuđenice iz engleskoga:

Rudolf Filipović: *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo – razvoj – značenje*. Zagreb, 1990.

- i) Opći rječnici posuđenica u hrvatskome:
 1. Bratoljub Klaić: Rječnik stranih riječi. Zagreb, niz izdanja.
 2. Vladimir Anić-Ivo Goldstein: Rječnik stranih riječi. Zagreb, 1999.

1.

N ašavši se, dakle, doslovno od svojih početaka u izravnome kontaktu s nekoliko jezika, a spram svih je, k tomu, bio sociolingvistički (sociopolitički) u nepovoljnijem položaju, hrvatski je jezik zarana počeo razvijati obrambene postupke za smanjenje (a u ekstremnim zahtjevima: za potpuno uklanjanje) prisutnosti i utjecaja inojezičnih elemenata u hrvatskome. Od tih ćemo postupaka ovdje spomenuti tek tri:

- a) *prilagodbu posuđenica* (njihovo pohrvaćivanje) nerijetko do stupnja njihove potpune uklopivosti u fonološki, prozodijski i morfološki sustav hrvatskoga tako da ih zamislivi prosječan govornik hrvatskoga (dakle onaj koji nema metajezičnoga znanja) ne može ili vrlo teško može identificirati kao inojezične elemente, npr. *biskup, boca, bubreg, čamac, čavao, jarbol, kalež, košulja, ocat, račun, vrt(al)*;
- b) *tvorbu hrvatskih zamjena za (neželjene) tvorenice* za što obilje potvrda, donose stariji hrvatski leksikografi, ali i književnici, npr. *zvonjelica* i *zučnopojka* za tal. *sonet, poklisar-bina* za lat. *legatio, posudnik* (I. Tanzlingher-Zanotti) za lat. *creditor, orba* (D.A. Parčić) za tal. *aratura* itd. i
- c) *opisivanje značenja inojezičnoga (aloglotskoga) leksema* čime su nastale veze leksema poput *broda- razbijenje* (F. Vrančić) i *ladje utopenje* (J. Habelić) za lat. *naufragium, početak dugljeh dana* i *početak dugljeh noći* (J. Mikalja) za lat. *solstitium, čuvar i delavec tersja* (I. Belostenec) za lat. *vinitor* itd.

Tima i u hrvatskome jeziku vrlo starim postupcima za zamjenu inojezičnih leksema i popunu praznina u hrvatskome leksičkome sustavu pripada i *tvorba hrvatskih riječi po uzoru ili "po mjeri" strane riječi*. Prema francuskome nazivu *calque linguistique* takve se tvorenice u starijoj kroatističkoj literaturi nazivaju *kalkovi* (N jd. *kalk*) ili, navlastito u purističkoj literaturi, *kovanice* (N jd. *kovanica*). U kroatističkoj literaturi iz šezdesetih godina XX. st. susreće se pokadšto i, u međuvremenu neusvojen, naziv *pakovak* (N mn. *pakovci*).

Čini se da se s dosta pouzdanih podataka može tvrditi kako se u prošlosti hrvatskoga jezika mogu razlikovati dvije trajanjem različite faze u tvorbi kalkova:

- a) prva, znatno duža, koja traje od početaka hrvatskoga jezika (hrvatske pismenosti) do početka XIX. st. kada su kalkovi nastajali uglavnom po latinskim, rjeđe i po grčkim, uzorima, a pretežitim su dijelom iz filozofije (*mudroljublja, mudroslovlja*) i teologije (*bogoslovlja*), znatno rjeđe iz općega leksika;
- b) druga, kraća faza kalkiranja započinje u tridesetim godinama XIX. stoljeća, u vrijeme hrvatskoga narodnoga preporoda, kada pretežu kalkovi po uzoru na grekolatinizme (ili latinogrecizme) nastale u vrijeme industrijske revolucije i znanstvenoga napretka te započinje kalkiranje po uzoru leksema iz živih jezika, prvo i najčešće po njemačkim uzorima, potom i u manjoj mjeri po mađarskim, a poslije ponešto i francuskim (npr. hrv. *polusvijet* za fr. *demi monde*) i engleskim uzorima (npr. hrv. *neboder* za engl. *sky scraper*). Važna je značajka te druge faze da se u tada nastalim leksikografskim djelima broj kalkova neprestano povećava, neznatno u općem (općeuporabnom) leksiku, a

pretežito u hrvatskim stručnim i znanstvenim nazivljima koja se svojom glavninom oblikuju upravo od početka četrdesetih do kraja sedamdesetih godina XIX. st. kada su objavljena najvažnija takva djela:

- Ivan Mažuranić – Jakov Užarević: Deutsch-illyrisches Wörterbuch – Njemačko-ilirski slovar. Zagreb, 1842.
- Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Commission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe. Wien, 1852.
- Bogoslav Šulek: Deutsch-kroatisches Wörterbuch – Njemačko-hrvatski rječnik, sv. I-II. Zagreb, 1860.
- Bogoslav Šulek: Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja. Zagreb, 1874-75.

Na osnovi rečenoga nije teško pretpostaviti da ni to obilje kalkova u hrvatskome jeziku nije moglo ostati nezapaženo i neproučeno. Najtemeljitije su proučeni kalkovi prema njemačkim, mađarskim, engleskim i francuskim uzorima u djelima:

- Mathias Rammelmeyer: Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung. Wiesbaden, 1975.
- István Nyomárkay: Ungarische Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung. Budimpešta, 1989.
- István Nyomárkay: Kroatističke studije. Zagreb, 2000.
- Vesna Muhvić Dimanovski: Prevedenice – jedan oblik neologizama. Zagreb, 1992. (Rad HAZU 446)

2.

Upravo proučavanje kalkova dovelo je leksikologe do spoznaje da je zbog uočenih razlika između kalkova i ostalih posuđenica korisno razlikovati dvije vrste posuđivanja, vanjsko i unutarnje:

POSUĐIVANJE

VANJSKO

posuđenice
njem. Lehnwörter
engl. loan words

UNUTARNJE

kalkovi

Bitne su značajke vanjskoga posuđivanja da njime jezik primalac iz jezika davaoca preuzima ili a) leksem u cjelini (izraz i sadržaj), npr. *intervju, kava, politika, republika* ili b) samo izraz (formativ), pa tako posuđeni leksem postaje istoznačnicom već postojećega hrvatskoga leksema, npr. *drink-piće*.

Kod unutarnjega posuđivanja iz jezika davaoca preuzima se *samo model za oblikovanje izraza* i/ili *sadržaj inojezične riječi modela*. Kako pak između leksičkoga uzora (etalona) i kalka postoje različiti stupnjevi podudarnosti, njemački jezikoslovac W. Betz ("Lehn-bildungen und der abendländische Sprachenausgleich", "Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur", 67, 1944, 275-302) uveo je sljedeću četverodiobu kalkova:

1. Lehnübersetzungen, engl. loan translations, hrv. prevedenice;
2. Lehnübertragungen, engl. loan renditions, hrv. prenesenice;
3. Lehnerschöpfungen, eng. loan creations, hrv. patvorenice i
4. Lehnbedeutungen, eng. semantic calques, hrv. značenjske posuđenice.

Za prve kaže da nastaju točnim "dio po dio prevođenjem" uzora ("die genaue Glied-für-Glied Übersetzung"), za druge da su djelomično slobodan prijevod inojezičnoga modela, a za treće da su "formalno neovisna tvorba nove riječi kao prijevod strane" ("die formal abhängige Neubildung eines Wortes zur Übersetzung eines fremden"), dok se kod četvrte skupine iz jezika davaoca preuzima samo sadržaj (ili jedno od značenja) uzora i pridružuje se sadržaju postojećega leksema u jeziku primaoca. S obzirom na činjenicu da se kod četvrte skupine (die Lehnbedeutungen) radi o značenjskoj vezi između uzora i već postojećega leksema, a u preostale tri skupine o potpunoj ili djelomičnoj izraznoj (i tvorbenoj) vezi između inojezičnoga uzora i kalka, opravdano je razlikovati dvije vrste unutarnjega posuđivanja: *izrazno* ili *formalno* i *značenjsko* (*sadržajno*) ili *semantičko*. Prvomu pripadaju prve tri od nabrojenih skupina unutarnjih posuđenica (prevedenice, prenesenice i patvorenice), a drugomu samo značenjske posuđenice (Lehnbedeutungen, semantic calques). Iz rečenoga je također razvidno da se uobičajeni naziv *kalk* odnosi samo na jezične posuđenice nastale formalnim unutarnjim posuđivanjem, a kako ih obuhvaća samo djelomično i u različitoj mjeri, tek uvjetno može im biti terminološki hiperonim.

3.

Već je rečeno da su kalkovi u hrvatskome jeziku uglavnom dobro proučeni kako teoretski, tako i po uzorima iz dvaju jezika (njemačkoga i mađarskoga) koji su, uz još neproučen latinski utjecaj, najčešći uzori hrvatskim kalkovima. Stoga ćemo se u završnome dijelu predavanja posvetiti sadržajnomu (semantičkomu) unutarnjem posuđivanju u hrvatskome jeziku i u neposrednoj vezi s njim odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. Otkada se može pratiti semantičko posuđivanje u hrvatskome?
2. Iz kojih je jezika hrvatski najčešće posuđivao značenja?
3. Koje su glavne značajke aktualnoga stanja toga posuđivanja u hrvatskome jeziku, napose u hrvatskome standardnome jeziku?
4. Kakav je normativni status semantičkih posuđenica kao jedne od dviju vrsta novoznačnica (neosemantizama) u hrvatskome standardnom jeziku?

1. Na prvo se pitanje može odgovoriti vrlo kratko: Poput vanjskoga posuđivanja i formalnoga unutarnjega posuđivanja i semantičko unutarnje posuđivanje ima u hrvatskome vrlo dugu tradiciju. U potvrdu navest ćemo samo dva primjera iz *Dikcionara* Fausta Vrančića, prvoga većega rječnika hrvatskoga jezika (Mleci, 1595) u kojemu za lat. *cathedra* ("stolica s ručicom i podnožjem") nalazimo u hrvatskome (dalmatica!) stupcu riječ *stolica* (*sztolicza*) koja se, usto, pojavljuje kao hrvatska značenjska istovrijednica i za latinske riječi *scabellum* ("klupica; drveni potplat") i za *scamnum* ("klupa; podnožje"). U istome rječniku hrvatska riječ *satnik* pojavljuje se kao istovrijednica latinskih riječi *apparitor*, *lictor* i *sator* od kojih se ta riječ u trećem značenju (1. "sluga prokonzulov u provinciji" i 2. "ustavljač; čuvar") može također smatrati značenjskom posuđenicom.

2. U vezi s drugim pitanjem može se reći da dosadašnja uglavnom usputna proučavanja semantičkoga (značenjskoga) posuđivanja u hrvatskome pokazuju da je jezika davalaca kao i kod vanjskoga posuđivanja bilo više. Navest ćemo omanju rukovet primjera:

a) Iz češkoga: Hrvatska riječ *članak* koja je prema ARj potvrđena od XVI. st. u značenju “dio cjeline, obično anatomski, npr. dijelovi prsta između zglobova” ima od XIX. st. i značenje “kraći pisani sastavak objavljen u novinama, časopisu i sl.” prema češkom *článek*.

b) Iz ruskoga: Hrvatski glagol *plijeniti* prema ARj dobro je potvrđen od XIII. st. u dva značenja 1. “prisvajati plijen; robiti” i 2. “oduzimati imovinu zbog neispunjenih obveza obično prema državi”. Tim se značenjima “u novije vrijeme” pridružilo i treće značenje (“osvajati ljepotom, šarmom, dobrom glumom; očaravati” očitno prema ruskome glagolu *плени́ть* (opširnije o tome u članku V. Putanca “Porijeklo glagola *plijeniti* ‘osvajati, očaravati’”, “Jezik”, XXVIII, 76-78).

c) Iz srpskoga: Hrvatska riječ *značaj* do početka XX. st. znači samo “skup duševnih svojstava; karakter”, a otada, pod utjecajem srpskoga, znači i isto što i *značenje* (v. Rečnik SANU, knj. VII, s.v. *značaj*).

d) Iz mađarskoga: Hrvatska riječ *momak* do sedamdesetih godina XIX. st. znači dvoje: 1. “mlad čovjek” i 2. “neoženjen čovjek”, a otada ima i treće, vojno značenje, očitno pod utjecajem mađarske riječi (vojnoga naziva) *legény*. Isto se zbilo i s hrvatskom riječi *časnik* (1. “službenik” i 2. “onaj koji nekoga poštuje”) koja je pod utjecajem mađarske riječi *tiszt* dobila značenje “oficir”. (V. o tome u spomenutoj knjizi I. Nyomárkaya “Ungarische Vorbilder”).

e) Iz njemačkoga: Hrvatski glagol(i) *utjerati/utjerivati* u značenju “tjerajući ugnati, nagnati koga kamo” (doslovno “utjerati stado u tor” i preneseno “utjerati strah u kosti”) pod utjecajem njemačkoga (*das Geld*) *eintreiben* (a možda i mađarskoga *behajathotó*) znače i *utjerati/utjerivati* dug.

3. Aktualno je stanje semantičkoga posuđivanja u hrvatskome jeziku takvo da bez konkurencije kao davalac dominira engleski jezik. S hrvatskim leksemima koji su tangirani tim posuđivanjem uglavnom se istodobno događa dvoje: pod utjecajem engleskoga proširuje im se značenje, a zbog toga novoga značenja prolaze proces terminologizacije jer tako od općih leksema postaju računalni nazivi ili reterminologizacije jer postaju i računalni nazivi ako su već dijelom nekoga od hrvatskih nazivlja. Tako *računalo*, novotvorenica iz druge polovice XIX. st., već tridesetak godina ne znači samo “naprava s kuglicama za učenje matematike u početnim razredima osnovne škole”, nego isto što i engleska riječ *computer*, a sličan su proces proširenja značenja prošle i riječi *buba*, *čitač*, *miš*, *naredba*, *palica*, *polje*, *tumač*.

Ovdje zanemarujem podatke o stupnju prihvaćenosti (proširenosti) pojedinih takvih rješenja, jer nasuprot vrlo proširenima kao što je *računalo* ima i posve neprihvaćenih, kao što je prijedlog da se značenje engleskoga računalnoga naziva *hardware* pridruži hrvatskoj riječi *željezarija* (v. o tome članak I. Škarića “Hardware je zapravo željezarija”, “Jezik”, XXX, 101-103).

5. I, pri kraju, nekoliko riječi o normativnome statusu značenjskih posuđenica. Poznato je da hrvatski jezik pripada europskim jezicima s dugom purističkom tradicijom i s nerijetko vrlo strogim purističkim zahtjevima, što je puristička stajališta u jezikoslovnoj kroatistici učinilo vrlo utjecajnim i u normativnim pitanjima. Tradicionalno znatan je dio purističkih nastojanja usmjeren protiv posuđenica koje se u hrvatskoj purističkoj literaturi najčešće nazivaju tudicama i/ili stranim riječima. Ostavljam postrani pitanje o tome kako, primjenom kojih kriterija puristi prepoznaju “tuđice” kao i argumente za njihovo uklanjanje, ističem tek činjenicu da u inače iznimno bogatoj hrvatskoj purističkoj literaturi, napose

onoj recentnoj, nema spomena vrijedna kritičkoga prosuđivanja značenjskoga posuđivanja iz čega bi se, možda, moglo zaključiti da su plodovi toga posuđivanja, za razliku od plodova vanjskoga posuđivanja, očito puristima prihvatljiviji. A slično je i s hrvatskim normativistima i normativističkom literaturom u kojoj je gdje gdje ipak moguće naići na neprihvatanje koje značenjske posuđenice kao kad V. Putanec ne prihvaća u potpunosti iz ruskoga posuđeno značenje glagola *plijeniti* ili kad se u Rječniku hrvatskoga jezika (Zagreb, 2000) s.v. *značaj* ovdje spomenuto iz srpskoga posuđeno značenje te riječi opravdano upućuje na riječ *značenje*!

Zaključno, može se reći da se ovim predavanjem htjelo:

a) podsjetiti i/ili upozoriti na glavna djela za proučavanje posuđenica u hrvatskome jeziku kao najočitijega rezultata međujezičnih dodira;

b) pokazati zašto je opravdano i korisno razlikovati dvije osnovne vrste posuđivanja, vanjsko i unutarnje, jer se bitno razlikuju svojom naravi i rezultatima te, napokon,

c) afirmirati dvodiobu unutarnjega posuđivanja čija se jedna sastavnica, kao što je pokazano, tiče i izrazne i sadržajne strane leksema, a druga samo sadržajne (značenjske). K tomu, prva je vrsta unutarnjega posuđivanja djelomično dobro proučena, što potvrđuju djela na koja je ovdje upozoreno, dok druga, ništa manje zanimljiva i češća negoli se čini, još čeka svoga proučavatelja (svoje proučavatelj/ic/e).

Ostala važnija literatura o posuđivanju

Filipović, Rudolf: Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku međujezičnih dodira. Zagreb, 1986.

Franolić, Branko: L'influence de la langue Française en Croatie d'après les mots empruntés. Aspect socio-historique. Paris, 1975.

Kovačec, August: "La carta linguistica della Croazia", u zborniku Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata, ur. F. Ferluga Petronio, Udine, 1999.

Mihaljević, Milica: Hrvatsko računalno nazivlje. Zagreb, 1993.

Thomas, George: The impact of Illyrian movement on the Croatian lexicon. München, 1988.

HRVATSKI I ORIJENTALNI JEZICI

Višestoljetna vladavina Osmanskog imperija na jugoistoku Europe, koja je zahvaćala i dijelove hrvatskog teritorija (npr. Slavoniju i dio Dalmacije), ostavila je brojne tragove u mnogim hrvatskim dijalektima i/ili govorima, posebice štokavskoga narječja, pa su oni manje ili više vidljivi i u hrvatskome standardnom jeziku. Ti tragovi nisu doduše osobito duboki, ponajprije zato što su najvećim dijelom vezani za leksičku razinu, ali su na toj razini izrazito brojni. Računa se da u standardnim idiomima zasnovanim na štokavskome narječju (tj. u hrvatskom, srpskom, bosanskom i crnogorskom standardnom jeziku), uključujući i organske govore, ima oko 10.000 orijentalizama (Halilović 1991: 35).¹

Na fonološku razinu hrvatskoga standardnog jezika orijentalni su jezici utjecali uglavnom samo utoliko ukoliko su turcizmi pripomogli svojevrtnom učvršćivanju fonema *h, fi dž* u fonološkom sustavu (usp. Glibanović-Vajzović 1976).³

Na gramatičko ustrojstvo hrvatskoga jezika orijentalni su jezici također vrlo malo utjecali, a i ono utjecaja što ih je bilo vezano je gotovo isključivo za tvorbenu razinu, koja se može smatrati (i smatra) svojevrtnom gramatičko-leksičkom (među)razinom.

Riječ je prije svega o nekolicini manje ili više produktivnih sufikasa među kojima je osobito čest sufiks *-lija* (tur. *li*), koji u hrvatskom jeziku katkada služi za tvorbu etnika (npr. *Bečlija, Sarajlija, Maglajlija, Višegradlija, Nišlija, Stambolija, Osmanlija, varošlija*), zatim za tvorbu nomina agentis muškoga roda, često s pejorativnim i/ili deprecijativnim značenjem (osobito kad se dodaje domaćim osnovama), npr. *bešlija* (konjanik), *džematlija* (član vjerske općine), *haračlija, meraklija, para(j)lija, serhatlija* (graničar), *sevdalija, učtuglija* (paša s tri tuga), *vilajetlija, zanatlija; brkajlija, dugajlija, fakultetlija, novajlija, pubertetlija, režimlija* i sl. te, puno rjeđe, za tvorbu imenica ženskoga roda koje označuju kakve predmete, npr. *fišeklije, sindžirlije* (više povezanih pušćanih ili topovskih zrna), *pamuklija, uzvodlija* i sl.

Istoga je podrijetla i sufiks *-li* koji služi za tvorbu pridjeva (nesklonjivih) ili priloga i koji je u hrvatskom standardnom jeziku u pravilu obilježen kao regionalan, npr. *bezbeli* (naravno, svakako), *biberli, čorballi, hairli* (sretno), *majošli* (kiselkasto), *maksuzli* (namjerno), *merakli, obrazli* (pošten, koji pazi na svoj obraz), *parali* (imućan), *rahmetli, saftali, sedefli, srmali* (srebrn) itd.

Vrlo je produktivan, možda i najproduktivniji odnosno najfrekventniji od svih tvorbenih morfema orijentalnoga podrijetla (usp. Vajzović 1999: 157), i sufiks *-džija* (tur. *-ci, çî*), a svojstven je ponajprije imenicama muškoga roda koje označuju nositelja zanimanja. Takve su izvedenice danas često obilježene kao zastarjele, regionalne ili folklorne, što je katkada povezano s činjenicom da označuju zanimanja kojih više nema ili su posve rijetka, npr. *abadžija* (suknar), *badavadžija, bostandžija, bozadžija, buregdžija, čavabdžija, ćumurdžija, dućandžija, đumrugdžija* (carinik), *eglendžija* (razgovorljiv čovjek, čovjek koji puno govori), *furundžija* (pećar, onaj koji izrađuje furune), *handžija, inadžija, jabandžija* (stranac), *jorgandžija, kalajdžija* (zanatlija koji kalajše bakreno posuđe, tj. prevlači ga kalajem, kositorom), *kapidžija* (vratar), *kavedžija, kesedžija* (onaj koji siječe kese, razbojnik), *kiridžija,*

konagdžija, kujundžija, lagumdžija (miner), *megdandžija, mehandžija, pasmandžija* (noćni čuvar), *piradžija, preldžija, rabadžija* (kočijaš; kolar), *rakidžija, salebdžija* (proizvođač salepa, toploga bezalkoholnog pića), *seirdžija* (promatrač, onaj koji što razgleda), *somundžija, tamburdžija, tobdžija* i sl.

Novije tvorenice s tim sufiksom, pogotovo ako se tvore od domaćih i/ili neorijentalnih osnova, u pravilu su obilježene kao pejorativi, npr. *bundžija, drkadžija, filmadžija, galamdžija, govordžija, intereždžija, kamiondžija, larmadžija, provodadžija, račundžija, siledžija, šaljivdžija, tramvajdžija*⁴ itd.

Vrlo je čest i sufiks *-luk* (tur. *-lik, -lük, -luk*) koji se dodaje imenicama muškoga roda koje mogu imati izrazito širok semantički raspon: od onih koje označuju apstraktne pojave (npr. *ahbabluk*), preko onih koje označuju kakve administrativne jedinice i/ili uopće prostorne pojmove (npr. *pašaluk*) do zanimanja (npr. *terziluk*) ili različitih predmeta (npr. *čiviluk*). Takve su npr. imenice *akšamluk, baksuzluk, begluk, čitluk, dunjaluk* (svijet), *hadžiluk, hrsuzluk, kadiluk, komšiluk, minderluk, muštuluk, ortakluk, rahatluk, šenluk* (veselje), *šeretluk* (usp. Vajzović 1999: 155). Taj sufiks nije rijedak ni u imenica neorijentalnoga podrijetla, npr. *bezobrazluk, bošnjakluk, cigarluk, domazetluk, gadaluk, gospodarluk, kapetanluk, kršćanluk*,⁵ *kukavičluk, lopovluk, majstorluk, nestašluk, nitkovluk, pasjaluk, poganluk, prostakluk, prsluk, tvrdičluk* i sl.

Relativno je čest i sufiks *-(h)ana*, koji je podrijetlom od perzijske riječi *hane* (=kuća)⁶, koji obično označuje zatvoren prostor, građevinu i sl. (Vajzović 1999: 158), npr. *džebana* (streljivo, skladište streljiva), *hapsana, kavana, krečana, mehana, musafirhana* (posebna kuća za putnike namjernike), *šešana* (vrsta duge puške), i koji je još uvijek produktivan (dodaje se i na neorijentalne osnove), npr. *ciglana, čeličana, dvorana, kuglana, pilana, solana, staklana, šećerana*⁷ itd.

Ostali sufiksi uglavnom su posve rijetki i neproduktivni, npr. sufiksi perzijskoga podrijetla *-čar/-čer*, npr. *zulumčar, hizmečar* (sluga), *zijančer* (štetočinac) te *-dar/-tar*, npr. *barjaktar, džeferdar* (vrsta puške), *haznadar* (rizničar), *serdar* (satnik) odnosno *-stan*, npr. *bezi- stan* (nakrivena tržnica), *đulistan* (ružičnjak) i *-van*, npr. *pehlivan* (artist na žici), *baštovan, gedžovan* i sl.

Nešto slično može se reći i za sufiks *-lama*, npr. *ašlama, karašlama* (vrste trešanja), *šećerlama, zavrzlama* i sl.

Za glagole nastale prema orijentalnim osnovama karakterističan je sufiks *-isati* (podrijetlom od grčkog aorista *-isa*), koji je inače svojstven brojnim posuđenicama, uključujući i posuđenice iz klasičnih jezika, u srpskome standardnom jeziku.⁸ Većina je takvih glagola u hrvatskome standardnom jeziku obilježena kao regionalna ili zastarjela, npr. *anlaisati* (razumjeti), *begenisati* (svidjeti se), *belajisati, bitisati* (propasti, nestati), *bojadisati, eglen-(d)isati* (razgovarati), *kalajisati, kaldrmisati, kaurisati* (pržiti meso), *kavenisati, kidisati* (žrtvovati / se /; navaliti), *kurtalisati se* (riješiti se, osloboditi se), *muhurleisati* (staviti pečat, zapečatiti), *ograisati* (nagaziti na čine ili džinsko kolo, nastradati), *ovarisati* (pogoditi), *sevdisati, sikterisati* (otjerati), *ujdurisati* (udesiti, namjestiti) itd.

Ostali glagoli orijentalnog podrijetla dobivaju u hrvatskome jeziku formante:

-iti (najčešće), npr. *akšamlučiti, bataliti, divaniti, halaliti, hapsiti, jagmiti se, kabuliti* (pristati; usuditi se), *konačiti, meračiti, mezetiti, pazariti, seiriti* (uživati u miru i zadovoljstvu nečim malim), *šenlučiti, teferičiti, timariti* i sl.

-ati, npr. *beharati, bekrijati, čekičati, deverati, durati, džilitati se, jurišati, kefati, mamuzati, šargijati, tamburati, testerati* i sl.

-*ovati*, npr. *agovati*, *argatovati*, *ašikovati*, *begovati*, *serdarovati*, *šurovati* (prema šura=skupština, mjesto dogovora) i sl.

Relativno često glagoli orijentalnoga podrijetla dobivaju i domaće prefikse, i to posebno prefikse *do-* (*dohaberiti*, *dokusuriti*), *iz-* (*iskasapiti*, *izdurati*), *na-* (*nakastiti*, *nasamariti*), *o-* (*očelaviti*, *osakatiti*), *od-* (*odilamiti*, *odjuriti*), *po-* (*pobudaliti*, *poharati*), *pre-* (*predeverati*, *prekardašiti*), *pri-* (*prikopčati*, *priteslimiti*), *pro-* (*probekrijati se*, *proesabiti*), *raz-* (*razjagmiti*, *rastamburati se*), *u-* (*uhapsiti*, *utabati*), *uz-* (*uzbihuzuriti*, *uzjoguniti se*), *za-* (*zabasati*, *zameziti*) itd. (usp. Vajzović 1999: 149).

Osim ovih prodora u tvorbeni ustroj hrvatskoga jezika zanimljivo je spomenuti da među riječima orijentalnoga podrijetla ima i nekoliko gramatikaliziranih, tj. riječi koje pripadaju zatvorenom sustavu u koji inače teško i rijetko prodiru strani elementi. Takve su npr. čestice (intezifikatori) *baš*, *čak*, (*h*)*em*, *makar*, *taman* (ili *tamam*) i *tek*.⁹ Takvim bi riječima pripadala i negacija *jok* (ne! nije! nema!), koja je danas obilježena kao izrazit regionalizam, te neki usklici, kao što je npr. *avaj!*¹⁰ (jao!) ili *vala(h)* (bogme!).

Kao što se iz ovoga pregleda vidi, orijentalni jezici (misli se prije svega na turski) nisu ostavili dubljih tragova na gramatički ustroj hrvatskoga jezika. Glavni je razlog tome u činjenici što je riječ o tipološki posve različitim jezicima (turski je aglutinativni, a hrvatski flektivni¹¹), pa su znatniji transferi i interferencije na gramatičkoj razini unaprijed bili isključeni. Svemu tome treba dodati neospornu činjenicu da su Turci, bar što se jezika tiče (ali i vjere npr.), bili tolerantniji negoli, primjerice, neki naši neposredni susjedi. Zato se i islamizirani dio pučanstva slobodno služio svojim materinskim jezikom i nazivao ga, obično, bosanskim (ali nerijetko i hrvatskim). Štoviše, tim je jezikom s vremena na vrijeme bilo dopušteno komunicirati čak i na sultanovu dvoru (usp. Pavlović 1932; Raspor 1928), pa je zabilježeno da se njime na Porti služio npr. Mehmed-paša Sokolović. Zato se moglo dogoditi da su bosanski muslimani (današnji Bošnjaci) na tom jeziku razvili relativno bogatu i još uvijek nedovoljno poznatu književnu i uopće kulturnu djelatnost. Osim vjerskih knjiga, koje su svakako bile najbrojnije, objavljivana su i filološka djela (npr. tursko-bosanski rječnici¹²), prijevodi popularnoznanstvenih djela, pjesništvo, memoarska i putopisna literatura itd. Tu kulturnu tradiciju osobito obilježuje tzv. alhamiada književnost, tj. literatura na hrvatskom (bosanskom) jeziku, ali pisana arebicom ili tzv. mutafovačom.¹³

Leksički fond podrijetlom iz orijentalnih jezika zanimljivo je prije svega analizirati s obzirom na područja u koja su (ili nisu) prodirale riječi iz tih jezika. Treba ponajprije reći da takve riječi u načelu nisu prodirale u osnovni i/ili opći leksik.¹⁴

Daleko najveći broj leksema posuđenih iz orijentalnih jezika vezan je za vjerski život i običaje muslimana. Takvih riječi Škaljić navodi čak 670, npr. *abdest* (ritualno pranje), *ašikovati*, *derviš*, *džamija*, *džehennem* (pakao), *džemat* (muslimanska vjerska općina), *dženaza* (sprovod), *dženet* (raj), *hadžija* (hodočasnik), *halal* (ono što je vjerski dopušteno; oprost), *hodža*, *imam*, *jacija* (večernja molitva), *medresa*, *merhamet*, *mezar* (grob), *minaret*, *muftija* (najstariji vjerski službenik u okrugu), *mujezin*, *nāmāz* (muslimanska molitva), *nišan*, *rahmet(li)*, *ramazan*, *sunet*, *šejtan*, *tespih*, *tekija* (islamski samostan), *vakuf* (zaklada) itd.

Velik je također broj orijentalizama ušao u uporabu preko administracije i državne uprave, npr. *aga*, *ajan* (velikaš), *arzòhāl* (molba), *beg*, *bazardžan* (trgovac), *bujruntija* (pašina naredba), *čitluk* (vrsta feudalnog posjeda), *dahija* (silnik), *davudžija* (tužitelj), *devlet* (vlada), *džulus* (vrsta poreza), *efendija*, *elčija* (zastupnik), *han*, *harač*, *harambaša*, *hatišerif* (vlastoručno carsko pismo), *ilam* (sudska odluka), *jaspra* (srebrni turski novac), *kadija*,

mekteb (muslimanska osnovna škola), *meščèma* (sud, sudnica), *muhur* (žig), *muselim* (oblasni upravitelj), *nahija*, *paša*, *ruždija* (prvi stupanj srednje škole), *spahija* (bolje stojeći posjednik), *subaša* (nadzornik imanja), *šerijat*, *telal* (oglašivač), *tapija* (isprava o vlasništvu), *tefter*, *teskera* (putna isprava), *vilajet* (pokrajina; zavičaj), *vezir* (guverner pokrajine), *zaptija* (policajac), *zindan* (tamnica) itd.

Među orijentalizmima ima relativno dosta i riječi koje označuju odjevne predmete, npr. *bašlija* (pribadača), *čalma* (povez oko fesa), *čakšire*, *čurak*, *dimije*, *dolama*, *feredža*, *fes*, *jelek*, *kundure* (cipele), *marama*, *mestve* (kućna obuća od kože), *nanule*, *papuče*, *saruk* (omotač oko glave), *šalvare*, *šamija* (povezača) itd.

Dosta je također naziva za posude i pokućstvo, npr. *avan*, *bakrač* (bakreni kotao), *bar-dak* (zemljana posuda za vodu), *bošča* (pokrivač; stolnjak; zavežljaj), *čanak* (drvena zdjela), *čiviluk* (vješalica), *čokanj*, *divan*, *dolap* (ormar s policama), *džezva*, *fildžan*, *furuna* (peć), *ibrik*, *kazan* (kotao), *sač* (peka), *sadžāk* (željezni tronožac na ognjištu), *sahan* (bakreni tanjur), *sećija*, *sepet* (košara), *serdžađa* (mali sag za klanjanje), *sergen* (ormar u zidu), *sinija*, *sofa*, *sofra*, *šiljte*, *tekne* (korito), *tepsija* itd.

Još su brojniji nazivi iz oblasti kulinarstva od kojih mnogi ni danas nemaju zamjene, jer je riječ o svojevrsnim egzotizmima, npr. *baklava*, *boza*, *burek*, *čimbura* (jelo od jaja), *čorba*, *ćevap*, *gurabija* (vrsta okruglog kolača), *halva*, *japrak* (dolma u listu vinove loze), *kadaif* (slatko jelo od brašna i jaja), *kajgana*, *kalja*, *kava*, *kavurma* (konzervirano meso; jelo od crijeva), *keške* (jelo od pšenice i kokošjeg mesa), *pekmez*, *pita*, *rahatlokum*, *sarma*, *sogandolma* (punjeni luk), *somun*, *sudžuk*, *sutlija(š)*, *šerbe*, *tulumba* (vrsta kolača), *turšija* (ukiseljeno voće), *urmašice* itd.

Orijentalnoga su podrijetla također brojni nazivi (predmeta, osoba, vojnih jedinica i sl.) iz oblasti vojske ili lovstva, npr. *arsenal*, *barut*, *busija*, *buzdovan*, *čutura*, *ćorda* (sabljka), *derventa* (granična utvrda), *džebàna* (streljivo), *džeferdar* (vrsta puške), *fišeklije*, *jatagan*, *karaula*, *koroman* (vojnički dvopek), *kuršum*, *nišan(iti)*, *meteriz* (rov), *ordija* (vojska), *pusat* (oružje), *sačma*, *tane*, *top*, *topuz*; *asker* (vojnik), *baša* (janjičarska titula), *bašibozuk* (vojnik neredovite vojske), *bešlija* (konjanik), *bimbaša* (zapovjednik nad 1000 vojnika), *čajuš* (niži časnik), *dizdar* (zapovjednik tvrđave), *janjičar*, *juzbaša* (kapetan), *martolozi* (pomoćni vojnici pravoslavne vjere), *onbaša* (desetnik, kaplar), *serasker* (vojskovođa), *sejmen* (janjičarski pješak), *serdar* (satnik), *tufegdžija* (puškar) itd.

Orijentalne su provenijencije i brojni rodbinski nazivi, posebice kod muslimana, ali ne samo kod njih, npr. *amidža* (stric), *babo*, *babaluk* (tast), *badžanci* ili *badže* (muževi dviju sestara jedan prema drugom), *daidža* (ujak), *đuvegija* (mladoženja, muž), *nena* (baka) itd.

Ima također relativno dosta naziva iz oblasti privrede, posebno industrije i građevinarstva, npr. *alat*, *bakar*, *bor*, *budak*, *čelik*, *čivija*, *dunder* (tesar i zidar), *ekser* (čavao), *japija* (drvena građa), *kalaj*, *kreč*, *mistrija* (zidarska alatka), *neimar*, *parmak* (grubo tesana daska), *šindra*, *testera*, *tuč* itd.

Zajedno s islamizacijom već u 15. stoljeću naglo su prodrli i brojna muslimanska osobna imena, kojih danas ima više od pet stotina (Halilović 1991: 36). Navest ću za ovu priliku samo nekolicinu najobičnijih: *Abdulah*, *Adem*, *Ahmet*, *Aiša*, *Alija*, *Almasa*, *Asim(a)*, *Atif(a)*, *Azra*, *Bakir*, *Begzada*, *Bekir*, *Čamil*, *Džemal*, *Džemila*, *Dževad*, *Edhem*, *Ekrem*, *Enes*, *Esad*, *Esmā*, *Fadil(a)*, *Faruk*, *Fatima*, *Ferid*, *Fikret(a)*, *Hajrudin*, *Halid*, *Hamdija*, *Hašim*, *Hatidža*, *Hidajet(a)*, *Husein*, *Ibrahim*, *Irfan*, *Ismet(a)*, *Izet(a)*, *Jakub*, *Jusuf*, *Kasim*, *Kemal*, *Mahmud*, *Mehmed*, *Mevlida*, *Midhat*, *Muhamed*, *Munib(a)*, *Mustafa*, *Nail(a)*, *Naim(a)*, *Nazif(a)*,

Nedžad, Nijaz, Nusret(a), Omer, Osman, Ragib, Raif(a), Rasim(a), Rašid, Razija, Refik(a), Remzija, Rešid, Rifat, Sadik(a), Safija, Sakib, Salih, Sead, Sejfudin, Selim(a), Senija, Suad(a), Sulejman, Šaban, Šaćir(a), Šefik(a), Šemsudin, Šerif(a), Šefket, Tahir, Taib(a), Uzeir(a), Vahid(a), Zaim, Zehra, Zumreta itd.

Orijentalnih leksema ima puno i u prezimenima, i to ne samo u muslimanskim nego i u svima ostalima širom bivše Jugoslavije. Navest ću ih nekolicinu, posebno onih koja nisu tipična samo za muslimane nego i za Hrvate, bilo u Hrvatskoj bilo u BiH, npr. *Abadžić, Adžaip* (čudnovata stvar), *Adžić, Agić, Agićić, Akrap* (škorpija), *Akšamović* (*akšam*=sumrak), *Amidžić, Arnautović* (*Arnaut*=Albanac), *Arslanović* (*arslan*=lav), *Atlagić, Atlija* (*atlija*=konjanik), *Babić, Babović* (*babo*), *Bagić* (*baga*=žulj, kurje oko), *Bahtić* (*bahti*=sretan), *Bakarić, Bakija* (ostatak), *Balaban* (krupan čovjek ili pijetao), *Balić* (*balija*), *Balvanović* (*balvan*=trupac), *Baraković* (*barak*=kosmat), *Barjaktarević, Bašić, Baždar* (*ević*) (*baždar*=carinik; mjerač), *Berberović, Begić* (*Begović, Beganović, Bego*), *Borožan* (trubač), *Budalić, Budak* (trnokok), *Burazer* (brat; prijatelj), *Čajić* (*čajo*=šaljivčija koji uveseljava svatove), *Čaušević, Čelebić* (*čelebija*=gospodin), *Čeliković, Čengi* (*čengi*=onaj koji svira na čeng), *Čolak* (jednoruk), *Česić* ili *Kesić* (*česa*=kesa, vreća), *Čevapović* (*Čevapović*), *Čorak* (*Čorac, Čorak; čorak*=manevarski metak), *Čorić* (*čorav*=slijep na jedno oko), *Čosić* (*čosav*=bezbradi), *Čošković* (*čošak*=kut, ugao), *Čutuk* (panj, klada), *Delibašić* (*delibaša*=prvak među delijama), *Delić* (*deli*=lud, silovit), *Demirović* (*demir*=željezo), *Dervišević, Dolibašić* (*dolibaša*=stoloravnatelj), *Duraković* (*durak*=čvrst), *Džambas* (preprodavač konja), *Džanić* (*džan*=duša), *Džidić* (*džida*=koplje), *Džinić* (*džin*=duh, demon), *Džomba* (nezasitnik), *Ekmečić* (*ekmek*=kruh), *Fazlić* (*fazli*=vrijedan), *Fučijaš* (*fučija*=drvena posuda za vodu), *Ganić* (*gani*=bogat), *Hadžić, Hajduk* (*ović*), *Halilović* ili *Alilović* (*Halil*=Ljubimac), *Harambašić, Haramija* (razbojnik), *Hećimović* (*hećim*=liječnik), *Hodžić, Horozović* (*Oroz, Orozović; oroz*=pijetao), *Ibrišimović* (*ibrišim*=vrsta svilenog konca), *Ihtijarević* (*ihtijar*=starac), *Japundžić* (*japundže*=kišna kabanica), *Jaranović* (*jaran*=prijatelj), *Jorgovanić, Julardžić* (*Julardžija*), *Juzbašić* (*juzbaša*=zapovjednik buljuka), *Kadić, Kadrić* (*kadri*=sudbonosni), *Kajganić, Kalajić, Kalfić, Kapidžić, Karačić, Karadžić* (*Karadža*=Crnomanjasti), *Karaman* (vrlo crn), *Karapandža* (vještica), *Karaulić, Kasapović* (*kasapin*=mesar), *Katulić* (*katil*=ubojica; silovan), *Kavedžija, Ka(v)urić, Kekez* (homoseksualac), *Keškić* (*keške*=vrsta jela), *Kiridžija, Komšić, Kondža* (dio čizme koji ide uz nogu), *Krndija* (starudija), *Kujundžić, Kulaš* (konj sive boje), *Kurbegović, Kurtović* (*kurt*=vuk), *Lagumdžija* (miner), *Lešić* (*leš*=strvina), *Lolić* (*lola*=momak), *Majdandžić* (*majdan*=rudnik), *Majić* (*maja*=kvasac), *Mamuzić, Manović* (prema *mâna*), *Mehmedović, Mešić, Mehić, Mešanović* (prema *Mehmed*), *Mendušić, Mizdrak* (koplje), *Muftić* (prema *muftija*), *Muselimović* (*muselim*=oblasni upravitelj), *Mustafić, Musa, Musić* (prema vlastitom imenu *Musa*, koje je prema *Mojsije*), *Mutabdžić, Mutapčić* (*mutap*=pokrivač od kostrijeti), *Naletilić* (*nalet*=vrag, šejtan), *Neimarević* (*neimar*=graditelj), *Pajtak* (konj kojemu noge udaraju jedna o drugu), *Pandžić, Paradžik* (komadić), *Pašalić, Pašić, Samardžija* (*Samardija, Samaržija*), *Saračević* (*sarač*=onaj koji pravi predmete od kože), *Saraf* (mjenač novca), *Sarajlić* (*saraj*=dvor, palača), *Skender* (*Skenderović, Škender; Skender*=muško ime, Aleksandar), *Serdar* (*ević*), *Serdarušić, Spajić* (*Spahić, Spaić*), *Stambolić, Subašić, Šerić* (*šerić*=kolega), *Šugić, Tabak* (*ović*) (*tabak*=kožar), *Tafra* (ljutit napad riječima), *Tandarić* (*tandara*=roštilj, prčvarnica), *Tenžera* (*tendžera*=duboka bakrena zdjela), *Terzić* (*terzija*=krojač), *Topalović* (*topal*=šepavac), *Topić* (*Topčagić, Topčibašić*), *Tucak*¹⁵ (sužanj), *Tufegdžić, Tufekčić* ("Puškarić"), *Turčić* (*Turčinović, Turković*), *Uzunović* (*uzun*=dug, visok) itd.

Obilje ostataka orijentalnog leksika susrećemo također u velikom broju toponima i na području Srbije – npr. *Sandžak* (zastava), *Novi Pazar* (trgovište), *Ćuprija*, *Deligrad*, *Đerdap* (vrtlog), *Avala* (pregrada, prepreka), *Kalemegdan* (trg utvrđenog grada), *Tašmajdan* (kameniti rudnik), *Terazije* (rezervoar za vodu) – i na području Bosne i Hercegovine – npr. *Sarajevo*, *Novi Šeher* (*šeher*=veliki grad), *Odžak* (kuća, dom; dimnjak), *Tuzla* ("Solnograd"), *Skender Vakuf*, *Kulen Vakuf*, *Gornji Vakuf*, *Donji Vakuf* (*vakuf*=zaklada, zadužbina), *Hadžići*, *Čelebići* (*čelebija*=gospodin), *Turbe* (mauzolej), *Ilidža*, *Baš-čaršija* (glavna trgovačka četvrt), *Bembaša* (*bent*=brana), *Bronzani Majdan*, *Budžak*, *Česma* (kod Banje Luke), *Derventa* (granična utvrda), *Čitluk*, *Šibića Han* – i na području Makedonije – npr. *Demir Kapija* (željezna vrata) – Crne Gore – npr. *Taslidža* (stari naziv za *Pljevlja*, znači "Kamenica") – nego relativno dosta i u Hrvatskoj – npr. *Topusko*, *Samarice* (kod Čazme), *Alilovci* (kod Požege), *Kula* (kod Kutjeva), *Čanak* (u Lici), *Lička Kaldurma*, *Belaj* (kod Karlovca), *D. Pazarište* (kod Gospića), *Majdan* (kod Dvora na Uni), *Bajagić* (kod Sinja), *Čitluk* (kod Knina), *Đevrske* (*devrek*=vrsta peciva, perec), *Imotska bekija* ("ostatak" – imotskog kadiluka), *Banova Jaruga* (*jaruga*=pukotina; lokva), *Turčin* (kod Varaždina), a možda i *Turopolje* itd.

Ako se analizira sa stajališta hrvatskoga standardnog jezika, leksik orijentalnoga podrijetla mogao bi se podijeliti u pet skupina.

(1) Prvoj skupini pripadale bi riječi koje se više uopće ne osjećaju posuđenicama i koje su u standardnom jeziku u pravilu neutralne i najvećim dijelom nezamjenjive (u tu bi skupinu išli i oni orijentalizmi koji su prošireni i u drugim europskim jezicima i koji u hrvatski jezik uglavnom nisu ušli preko turskoga, nego preko nekog od zapadnoeuropskih jezika, kakvi su npr. *limun*, *kava* ili *šah*). Takve bi primjerice bile riječi tipa *ajvar*, *aždaja*, *azur*, *badava*, *badem*, *bakar*, *banuti*, *barjak*, *barut*, *boja*, *budala*, *bubreg*, *bunar*, *but*, *čamac*, *čarape*, *čerga*, *čekić*, *čelik*, *čibuk*, *čičak*, *čizma*, *ćelav*, *ćorav*, *div*, *dolama*, *dud*, *dugme*, *duhan*, *džep*, *don*, *đuveč*, *eliksir*, *ergela*, *fakir*, *fenjer*, *galama*, *gungula*, *hajduk*, *hamajlija*, *hašiš*, *inat*, *jarak*, *jaruga*, *jastuk*, *jelek*, *jogunast*, *jogurt*, *jorgovan*, *juriš*, *juriti*, *kajdanka*, *kalup*, *kandža*, *karaula*, *karavan*, *kat*, *katran*, *kavga*, *kivan*, *kopčati*, *kovrdžav*, *kundak*, *kutija*, *lakrdija*, *leš*, *limun*, *lula*, *majmun*, *mangup*, *maram(ic)a*, *miraz*, *musaka*, *mušterija*, *nafta*, *naranča*, *odaja*, *ortak*, *pamuk*, *papuče*, *pita*, *rakija*, *sačma*, *samar*, *sandale*, *sapun*, *sarma*, *sat*, *soj*, *šah*, *šal*, *šamar*, *šifra*, *taban*, *tabor*, *tambura*, *tava*, *tavan*, *top*, *topuz*, *torba*, *tulipan*, *tur*, *zanat* itd.

(2) U drugu skupinu išli bi orijentalizmi koji se u hrvatskom standardnom jeziku osjećaju doduše kao više ili manje obilježeni, ali su vezani za specifičnosti muslimanske religijske, kulturne, etnografske, kulinarske, povijesne, političke i sl. tradicije, pa su kao takvi pretežno nezamjenjivi. U tu bi skupinu, osim dosad spomenutih (posebno onih tipa *abdest*, *ašikovati*, *derviš...*, *aga*, *ajan*, *arzohal...* i sl.), išli npr. *aščinica*, *ašlama*, *bajram*, *def*, *džuma* (podnevna molitva), *đerđef*, *evlija* (sveti čovjek), *ezan* (poziv na molitvu), *feredža*, *ferman*, *fetva* (pravno rješenje kakva šerijatskog pitanja), *hanuma*, *hareem*, *hodža*, *ibrik*, *iftar* (ramazanska večera), *ikindija* (poslijepodnevna molitva), *ilahija* (pobožna pjesma), *ilakati* (izgovarati pobožne riječi na arapskom jeziku), *kaduna* (gospoda), *kantar*, *kapidžik*, *mangalili* *mangala* (posuda u kojoj se drži žeravica), *medžlis* (vijeće, odbor), *merhamet* (samilost), *mešihat* (rezidencija), *mevlud* (Muhamedov rođendan), *mula* (učen čovjek, teolog), *nizam* (regularna turska vojska), *raja*, *sabah* (jutarnja molitva), *selam* (pozdrav), *sevdalinka*, *sultan*, *sūra* (poglavlje u Kur'anu), *ulèma* (vjerski učenjak), *valija* (guverner), *zar*, *zurna* i sl.

(3) U treću skupinu išli bi oni orijentalizmi koji su u hrvatskom standardnom jeziku obilježeni ili kao regionalni ili kao arhaični ili, naprosto, kao posuđeni (strani) i za koje u pravilu postoje adekvatne zamjene, ali su poznati na cijelom teritoriju na kojem se govori hrvatskim standardnim jezikom, a u štokavskim su krajevima (računajući tu i Slavoniju) uz to uglavnom posve obični i prošireni. Stoga bi se moglo reći da oni u standardnom jeziku čine svojevrsnu "rezervu", tj. da se upotrebljavaju u određenim prilikama, npr. kad se govori o muslimanima (Bošnjacima) i njihovu načinu života, o razdoblju turske uprave u našim krajevima i sl. Osim toga, vrlo su česti u književnim djelima koja su (tematski ili kako drukčije) vezana za teritorij koji je bio pod turskom vlašću ili za vrijeme te vlasti i sl. Takvi bi (osim već spomenutih) npr. bili leksemi kao što su *aršin*, *avlija*, *bajagi* (tobože, navodno), *bajat* (koji nije svjež), *baksuz*, *bakšiš*, *balija*, *bašča*, *bataliti*, *bečar*, *behar*, *bekrija*, *belaj*, *bendati* (obazirati se, pridavati važnost), *beričet* (obilje, obilan rod), *biber*, *bogaz* (klanac, tjesnac), *budža* (rupa), *burgija*, *burma*, *busija*, *cifra*, *čakija*, *čakmak* (kresalo), *čalabrc-nuti*, *čardak*, *čarka*, *čaršaf*, *čaršija*, *čekrk*, *česma*, *činija*, *čiviluk*, *čobanin*, *čokanj*, *čutura*, *čerpič*, *čilim*, *čošak*, *ćumez*, *ćup*, *damar* (puls), *darmar*, *degenečiti*, *dernek*, *dibidus* (sasvim), *dilber* (dragan), *direk*, *divaniti*, *dolap*, *dorat*, *dućan*, *dušek*, *dušmanin*, *džabe*, *dželat*, *džigerica*, *džumbus*, *đerdan*, *đubre*, *đuture*, *ekser*, *esnaf*, *fajda* (korist), *fitilj*, *fišek*, *fučija*, *gajtan*, *gurbetluk* (potucanje; zapuštenost), *halka*, *handžar*, *harati*, *hasna* (korist), *her'āv* (kriv, šepav), *hrsuz* (lopov), *jagma*, *jaka* (kragna), *jaruga*, *javašluk*, *jok*, *jorgan*, *jufka* (tanko, razvijeno tijesto), *(j)ular*, *kabast* (krupan), *kadifa*, *kaiš*, *kajasa*, *kajsija*, *kajmak*, *kalaj*, *kalem(iti)*, *kalfa*, *kajgana*, *kalauz*, *kaldırma*, *kamara* (hrpa), *kandžija*, *kapak*, *kapija*, *kasaba*, *kašika*, *kavez*, *kesa*, *kičma*, *kiridžija*, *kirija* (zakupnina, stanarina), *komšija*, *konak*, *kopile*, *kreč*, *kubura*, *kula*, *kuluk*, *kusur(ati)*, *magaza*, *mahnit*, *makaze*, *mehana*, *melem*, *memla* (vlaga), *meraja* (utrina, ledina), *merak*, *merdevine* (ljestve), *meza*, *mušema* (gumirano platno), *nate-nane*, *oklagija*, *oluk*, *oroz*, *otoman*, *pajdaš*, *pàra* (novac), *pastrma* (suho braveće meso), *patlidžan*, *pazar(iti)*, *peškir*, *rospija*, *rusvaj*, *sakat*, *sećija* (sjedište od dasaka, klupica), *sev-dah*, *sijaset*, *sinija* (niski okrugli stol, sofa), *sirće*, *sokak*, *soluf*, *srma*, *šega*, *šegrt*, *šimšir*, *šičar*, *škembast* (trbušast), *taraba*, *tas*, *taze* (svjež), *tepsija*, *tezga*, *timariti*, *tokmak* (malj; glupan), *toljaga*, *tandara-mandara* (zbrda-zdola), *turpija*, *učkur*, *ugursuz*, *ušur*, *vala(h)*, *veresija*, *zejtin*, *zijan* (šteta), *zor* (sila, muka), *zulum* itd.

(4) Četvrtu skupinu činili bi orijentalizmi koji bi se mogli označiti kao izraziti, dodatno obilježeni regionalizmi, arhaizmi ili folklorizmi, ali koji se, bar povremeno i bar u razgovornom i književnoumjetničkom stilu, upotrebljavaju uglavnom na cijelom štokavskom području, a u Bosni i Hercegovini su, i među Hrvatima, u pravilu obični, pa i neutralni. Takvi su, osim navedenih (posebno npr. rodbinskih naziva tipa *amidža*, *babaluk*, *badžo*, *daidža* i sl.), orijentalizmi kao *aferim!* (bravo!), *ahbab*, *akšam*, *ala* (neman), *badža* (prozorčić, otvor na krovu), *baglama* (željezna spojnica za vrata i prozore), *basamac* ili *basamci* (stube), *baška* (napose, posebno), *begenisati*, *bešika* (kolijevka), *boj* (kat), *budžak* (kut, zabačen prostor), *bukadar* (mnogo), *čengele* (željezne kuke na koje se vješa zaklana životinja), *čage*, *časa* (dublja zdjela), *čEIF* (prohtjev), *ćemane* (violina), *ćenifa* (nužnik), *ćumur*, *ćuskija* (željezna motka za bušenje rupa), *dert* (bol, muka, obično ljubavna), *deverati* (životariti), *dunjaluk*, *duvar*, *dženabet* (spadalo), *đutùrum* (onaj koji je obnemogao), *eglen* (razgovor), *fukàra*, *haber* (glas, vijest), *hairli* (sretno), *hajvan*, *harman* (gumno), *hava* (zrak), *hefta* (tjedan), *helać* (propast), *hršum* (vika, bijes), *ibretiti se* (čuditi se), *ilidža* (toplice), *insan* (osoba, čovjek), *istilah* (polagan razgovor ili posao), *jalijaš* (besposličar, skitnica), *jamiti*

(uzeti, zgrabiti), *jarma* (prekrupa), *jaùklija* (odabranica), *jazuk*, *jemek* (pripravljeno jelo), *kevčija* (kutlača), *kijamet* (sudnji dan; veliko zlo), *kum* (sitni pijesak), *mandal(iti)*, *marifet* (vještina, smicalica), *mašàla* (baklja), *mukajet* (zainteresiran, pažljiv), *muštuluk* (nağrada onome koji prvi javi radosnu vijest), *nařaka* (ono što je čovjeku određeno da pojede i popije), *nĩmet* (Bořja blagodat; kruh), *omač* (vrsta rezanačà), *pehlivan*, *peksin* (prljav), *pendđer*, *pervaz* (okvir za vrata ili prozore), *popiřmaniti se* (pokajati se, promijeniti miřljenje), *ra-hat(li)*, *refàna* (zajednički trořak), *sadàka* (milostinja), *salamet* (spas, povoljno rješenje), *sandřija* (probadanje u tijelu), *serbez* (slobodan), *sevap* (dobro djelo), *srča* (staklo; boca), *surgũn* (progonstvo), *řadrvan*, *řečerlama*, *řenluk*, *teferiç*, *terkija* (kožno remenje), *uřčòrluk* (zainat, usprkos), *vakat* (vrijeme, doba), *verem* (suřica; čežnja), *vilajet*, *zeman* (vrijeme), *zerdelija* (vrsta rane řljive) itd.

(5) I napokon, u petu skupinu iřli bi orijentalizmi koji bi se mogli svrstati u (krajnje) egzotizme i/ili historizme. Takve se riječi, iz različitih razloga, uglavnom više uopće ne upotrebljavaju, neke od njih čak ni u muslimanskim (bořnjačkim) organskim govorima. Radi se o riječima čiji su denotati prestali postojati ili su se posve prorijedili, odnosno o riječima vezanim za razdoblje turske vladavine (administraciju, sudstvo, školstvo, vojsku i sl.) koje su se prestale rabiti već s propařću turske imperije. Među takvima se npr. mogu spomenuti *ardal* (goruřica), *bair* (brijeg), *baksum* (navodno), *belčĩm* (mořda), *binjektař* (kamen s kojega se uzjahuje na konja), *čatale* (rařlje), *čablast* (sulud), *čefř* (pregled), *česma* (sječa), *hamrija* (porez na vino), *hućum* (presuda), *hudut* (granica), *ićram* (gořćenje), *iktira* (kleveta), *isnat* (podvala), *jagrzast* (riđ), *jondža* (djetelina), *kekez* (homoseksualac), *klefta* (razbojnik), *maksad* (namjera), *mazbata* (zapisnik, protokol), *mećan* (prebivaliřte), *međer* (dakle), *morast* (ljubičast), *murtat* (izdajnik), *musluk* (javni zahod), *nufuz* (stanovniřstvo), *ogram*a (neuroza), *pàja* (položaj), *pèder* (otac), *penzevek* (svodnik), *rehum* (zalog), *rumuz* (znaci, simboli, alegoričan govor), *sabija* (dijete, maloljetnik), *saćĩn* (miran), *sařra* (ne-svjestica), *seřluk* (pometnja), *solak* (ljevoruk), *sufle* (bezobraznik), *řĩnik* (mjera za řito), *tahmis* (radionica za prženje kave¹⁶), *tarz* (naćin, oblik), *tekavud* (mirovina), *telbiz* (zlikovac), *temiz* (ćist), *tuhmet* (sumnja), *udutnama* (isprava o međi), *ustra* (britva), *uzuv* (ud), *većalet* (punomoć), *zaruret* (nuřda), *zerdast* (žućkast),¹⁷ *zuvana* (spojnica) itd.

řto se tiće odnosa hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika prema orijentalizmima, treba reći da je srpska norma i inaće liberalnija u odnosu na posuđenice, pa onda i na posuđenice iz orijentalnih jezika. Zato ima razmjerno velik broj riječi orijentalnoga podrijetla koje su u srpskom standardu neobilježene (ili su bar obićnije negoli u hrvatskome), a u hrvatskom su obilježene, obićno kao regionalne. Tako su u srpskom standardu neobilježene i/ili posve obićne riječi kao řto su *bařta*, *burma*, *čarřař*, *ćiviluk*, *ćebe*, *dřigerica*, *đubre*, *ekser*, *esnaf*, *fitilj*, *javařluk*, *jorgan*, *kaiř*, *kařika*, *kavez*, *kefa*, *kesa*, *kićma*, *kirija*, *komřija*, *kreč*, *pare*, *sać*, *sepet*, *testera*; dok u hrvatskom standardnom jeziku apsolutnu prednost imaju riječi *virt*, *prsten*, *plahta*, *vjeřalica*, *deka*, *jetra*, *gnoj*, *čavao*, *ceh*, *stijenj*, *nemar*, *poplun*, *remen*, *řlica*, *krletka*, *ćetka*, *kraljeřnica*, *stanarina*, *susjed*, *vapno*, *novac*, *peka*, *kořara*, *pila*. (Neke od ovih u hrvatskome neobilježenih riječi u srpskom su posve neobićne, npr. *plahta*, *poplun*, *stijenj* ili *řlica*.) Pa ipak, u ovakvim i slićnim primjerima rijeć je u prvom redu o razlikama u stupnju (ne)obilježenosti, a uglavnom nije rijeć o hrvatsko-srpskoj normativnoleksićkoj polarizaciji. řtoviře, malo je riječi orijentalnoga podrijetla koje bi bile obilježene kao izraziti srbizmi – takvima bi npr. pripadale riječi kao řto su *berberĩn* (brijać), *ćurak* (kořuh), *boranija* (mahune) i mořda još pokoja – a još manje onih koje bi (npr. u srpskome standardnom

jeziku) bile obilježene kao kroatizmi. Kad je riječ o bosanskome standardnom jeziku, treba reći da se on razlikuje i od hrvatskoga i od srpskoga po tome što je njemu svojstven veći broj orijentalizama, koji su uz to ili posve neobilježeni ili su obilježeni u manjoj mjeri nego u srpskome, a pogotovo nego u hrvatskome standardu.

Kao što se vidi iz ponuđenih zapažanja i raščlambi, utjecaj orijentalnih jezika na hrvatski jezik (pa onda i na hrvatski standardni jezik) bio je u povijesti doista znatan i ostavio je brojne tragove, posebno na tvorbenom i leksičkom ustrojstvu toga jezika. Osim onoga što je dosad rečeno trebalo bi dodati da su također brojni tragovi orijentalizama u frazeologiziranim konstrukcijama i/ili poslovicama u kojima su takve riječi u pravilu nezamjenjive ili puno teže zamjenjive nego drugdje, npr. *tamni vilajet, dever dunjaluk, okruglo pa na čoše, pijan ko čutura/ćuskija, čardak ni na nebu ni na zemlji, izvana kalaj – iznutra belaj, skupo kao svetog Petra kajgana; (do)tjerati cara do duvara, okrenuti ćurak naopako, prebiti oklagiju o koga, prolaziti staze i bogaze, previjati kao melem na ranu, mjeriti drugim aršinom, dati vatru tabanima, nositi glavu u torbi, živjeti kao bubreg u loju; Nije beg cicija, Pala mu je kašika u med, Proradila mu krečana (=Posenilio je), Ima vakta i zemana, Ide (prodaje se) kao halva, Budali je more do koljena, Bez alata nema zanata, Para vrti gdje burgija neće, P(i)jana glava ne nosi barjaka; Kakav (kakva, kakvo, kakvi) ..., kakvi bakrač; Čast svakome, veresije nikome; Kadija te tuži, kadija ti sudi* itd.

Treba napokon reći i to da su od vremena hrvatskih vukovaca (tj. od kraja 19. stoljeća pa naovamo) orijentalizmi dugo imali povlašten status¹⁸ u odnosu na druge posuđenice (germanizme, romanizme, hungarizme i sl.) jer su se susretali u organskim govorima (novostokavskim) koji su poslužili kao osnovica za standardizaciju. Danas međutim kao da smo svjedoci druge krajnosti, tj. nastojanja da se orijentalizmi (posebice tzv. narodni) posve potisnu iz standardnoga jezika. Mislim da nijedna od tih krajnosti nije opravdana. Niti orijentalizmi treba da imaju povlašten status samo zato što se "govore u narodu" niti ima potrebe i smisla tjerati ih pošto-poto iz standardnoga jezika. To pogotovo vrijedi za one orijentalizme koji su vrlo davno primljeni, a koji su često višeznačni i/ili nezamjenjivi (posebno u specijaliziranom nazivlju ili u frazeologiziranim izričajima). Oni su, kao i većina drugih posuđenica, nerazdvojiv dio hrvatskoga leksičkog blaga, dobrim dijelom i tvorbenoga ustrojstva, koji ni po čemu ne nagrđuje niti osiromašuje hrvatski leksički fond, nego ga naprotiv obogaćuje te bitno doprinosi njegovom dodatnom stilskom i semantičkom nijansiranju.¹⁹

Bilješke

¹ U Škaljićevim *Turcizmima u srpskohrvatskom - hrvatskosrpskom jeziku* zabilježeno ih je 8.742 (Halilović, nav. mj.)

² Usp. u tom smislu npr. riječi tipa *hajduk, halaliti, han, hanuma, harem, hasna, hefta, hodža, hršum, mahala, mahmuran, nahija, poharati, rahmetli, šehar, tespil; aferim, def, efendija, esnaf, fenjer, feredža, ferman, fes, hefta, kadifa, muftija, sedef, teferič, vakuf; bostandžija, džabe, džamija, džezva, fildžan, hadžija, preldžija* itd.

³ Za razliku od drugih (novo)štokavskih govora bošnjačkim odnosno muslimanskim (organskim) govorima svojstveno je dosljedno čuvanje fonema *h* i *f*, a nije rijetko ni sekundarno (tj. neetimološko) *h*, npr. *hastal, hora, horma, sahat, lahko, him* (njemu), pa čak i *hudovac, hlopta* i sl. (usp. Halilović 1991: 48). Sve je to, možda ponešto i predimenzionirano, uzeto u obzir pri normiranju bosanskoga standardnog jezika koje je započelo poslije 1990. godine.

⁴ Kao što se iz navedenih primjera vidi, velika većina tvorenica sa sufixima *-lija* i *-džija* označuje osobu muškoga spola odnosno pripada imenicama muškoga roda *-e* sklonidbe. Kad se njima pribroje i brojne

imenice muškoga roda koje također znače mušku osobu, a završavaju formantima *-ija* (npr. *balija*, *bašeskija*, *bekrija*, *bešlija*, *delija*, *đuvegija*, *efendija*, *elčija*, *hadžija*, *Hamdija*, *haramija*, *hasečija*, *kadija*, *kapilija*, *komšija*, *muftija*, *pašalija*, *spahija*, *terzija*, *tuglija*, *valija*, *zaptija* itd.) ili *-a* (npr. *aga*, *amidža*, *baša*, *budala*, *čehaja*, *daidža*, *hodža*, *jaspreša*, *kalfa*, *mula*, *Mustafa*, *paša*, *ulema* itd.), onda je evidentno da su takve tvorenice orijentalne provenijencije višestruko povećale broj i učvrstile poziciju imenica toga tipa (usp. *drvosječa*, *kolega*, *pazikuća*, *voda*, *vojvoda* i sl.) u morfološkom ustrojstvu štokavskoga narječja, pa onda i hrvatskoga jezika.

⁵ Za posljednje tri usp. npr. Pranjković 2000: 60.

⁶ Odatle i kao zasebna riječ *han* u značenju svratište.

⁷ Među takve bi, bar prema nekim mišljenjima, išla i izvedenica *poljana*. Tako npr. već Fran Kurelac smatra da su imenice *streljana*, *dvorana*, *kafana*, *ciglane*, *staklana* napravljene prema *divan-hana* ili *dinanana* odnosno *mehana*, ali misli isto tako "da je turstva i u *poljani*" (usp. Kurelac 1999: 138)

⁸ Usp. *informisati*, *konstruisati*, *mobilisati*, *regulisati*, *transformisati* i sl. prema hrv. *informirati*, *konstruirati*, *mobilizirati*, *regulirati*, *transformirati* i sl.

⁹ Baš je prema turskom *baş*, što znači glava, glavari (imenica), glavni (pridjev), pa onda i kao prilog odnosno čestica "u glavu, upravo, zaista" (Škaljić 1973: 122); *čak* (tur. *cak'*) znači "daleko, sve do"; (*h*)em dolazi prema perzijskom *hem*, što znači "skupa" i upotrebljava se kao reduplicirani intenzifikator (npr. *Em su rane*, *em je tuga na srcu*!); *ma(kar)* je po nekim mišljenjima iz novogrčkog (Maretić 1963: 551), a po drugima je "balkanska riječ nepoznata podrijetla", koja se susreće i u rumunjskom i u albanskom i u bugarskom i u novogrčkom (Skok 1972: 359) i koja se bez sumnje proširila preko turskoga jezika; *taman* je u turskome arabizam koji znači "potpuno, ravno, upravo, istom", odnosno "dobro" ili "odgovara, pristaje kako treba" (Škaljić 1973: 599), a *tek* u turskom znači "neparan; tiho" odnosno "samo; čim" (Škaljić 1973: 607).

¹⁰ Usp. Brodnjak 1991: 22.

¹¹ Osim toga, i arapski odnosno perzijski, koji su dolazili u neizravni kontakt s hrvatskim (preko turskoga), također su od hrvatskoga posve različiti.

¹² Najpoznatiji je takav rječnik *Potur-šahidi* Muhameda Hevajie Uskufija iz 1631. godine.

¹³ Usp. Muftić 1969; Pavlović, Glasnik SANU: 168-169. Čitavo jedno stoljeće, od godine 1868, kad je u Carigradu objavljen udžbenik islamskog vjeronauka Mehmeda Zaima Agića pod naslovom *Od virovanja kitab*, pa sve do sredine 20. stoljeća tiskane su arapskim pismom raznolike publikacije, kojih je ukupno bilo oko četrdeset. Treba istaći da je među autorima tih tekstova bilo vrlo darovitih pjesnika (npr. Fejzo Softa, Abdu-rahman Sirija, Mustafa Mestvica, Omer Humo itd.), pa čak i jedna, i to vrlo suptilna pjesnikinja, Umihana Čuvidina (1794-1870).

¹⁴ H. Glibanović-Vajzović (1986: 145-146) spominje primjerice da je u nazive za životinjski svijet (npr. *krava*, *vol*, *ovan*, *koza*, *magarac*, *pas*, *mačka*, *vuk*, *lisica* itd.) prodrle samo riječ *at*, i to kao sinonim za konja.

¹⁵ O riječi *tucak* usp. Ivšić 1950: 142-143.

¹⁶ S tim je u vezi prezime *Tahmišćić* (*tahmišćija* je onaj koji priži i prodaje kavu).

¹⁷ Odatle spomenuta *zerdelija* ("šljiva žučkaste boje").

¹⁸ Tako su npr. u *Rječniku hrvatskoga jezika* Franje Ivekovića i Ivana Broza, koji je bio zamišljen kao normativan, zabilježeni i opisani ovi orijentalizmi (navodim primjere samo pod slovom *d*): *dabulana* (turska muzika), *daidža*, *dalak* (otok slezene), *daulbas* (bubnjić), *davija* (tužba), *davran* (ne daj se!), *davudžija* (tužitelj), *debe* (posuda za med), *dekika* (minuta), *deliluk* (oholost, obijest), *delkušica* (slavu), *deme* (naramak), *denjak* (svežanj), *dereglja* (skela), *dert*, *dervenci se* (kočiti se), *dilbagija* (srebrna kutija), *divanhana* (mjesto, prostorija za divan), *dizga* (rub; podvezica), *domuz* (bedrenica; svinja), *dosluk* (prijateljstvo), *duman* (krma), *dundar* (gomila), *dunder*, *dur* (stani!), *durača* (ono što dugo traje), *durma* (neprekidno) itd., a nisu zabilježene ni tako obične riječi kao što su npr. *brodolom*, *cigareta*, *izlet*, *izraz*, *kipar*, *klaonica*, *metar*, *obrt*, *olovka*, *pilana*, *prednost*, *razvoj*, *redar*, *ruglo*, *sjač*, *sporazum*, *stranka*, *svemir*, *sujež*, *točan*, *točka*, *uputa*, *ured*, *uspjeti*, *uzor*, *zastoj*, *zvuk* itd. (usp. Pranjković 1993: 579-582).

¹⁹ Ovaj je prilog prerađena i znatno proširena verzija članka koji je objavljen 1992. godine u časopisu *Behar* pod naslovom *Hrvatski u kontaktu s orijentalnim jezicima* (v. Izbor iz literature).

Izbor iz literature

- Adamović, M. *O poreklu srpskohrvatskih osmanizama*, Južnoslovenski filolog, XXX/1-2, Beograd, 1973, str. 229-236.
- Adamović, M. *Turske pozajmice neosmanskog porekla*, Naš jezik, n.s., Beograd, 1969, XVII/5, str. 284-289 i (Beograd, 1976), XXII/1-2, str. 24-34.
- Ajanović, M. *Glas h u jeziku i pravopisu*, Radovi Odjeljenja za jezik Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, III, Sarajevo, 1976, str. 201-217.
- Anić, V. *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, ³1998.
- Anić, V. i I. Goldstein: *Rječnik stranih riječi*, Novi Liber, Zagreb, 1999.
- Babić, S. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*, Globus i HAZU, Zagreb, ²1991.
- Barjaktarević, F. *Prilog proučavanju naših pozajmica orijentalnog porijekla*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XXVII/1-1, Beograd, 1961, str. 65-79.
- Brodnjak, V. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Školske novine, Zagreb, 1991.
- Brozović, D. *Izgovor i transkripcija orijentalnih riječi i imena*, Jezik, IV/3, Zagreb, 1956, str. 76-78.
- Čaušević, E. *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996.
- Ćorović, V. *Pamučinova zbirka turcizama*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1910.
- Elezović, G. *Rečnik kosovsko-metohijskog dijalekta*, sv. I(1932), sv. II(1935), Beograd.
- Esih, I. *Turcizmi. Rječnik turskih, arapskih i perzijskih riječi u hrvatskom književnom jeziku i pučkom govoru*, Zagreb, 1942.
- Filipović, M. *Orijentalna komponenta u narodnoj kulturi Južnih Slovena*, Prilozi za orijentalnu filologiju Orijentalnog instituta u Sarajevu, XVI-XVII/1966/67, Sarajevo, 1970, str. 101-116.
- Filipović, R. *Teorija jezika u kontakstu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, JAZU i Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- Filipović, R. *Tuđice i jezična kultura*, Jezik, XXV/5, Zagreb, 1978, str. 138-142.
- Glibanović-Vajzović, H. *Adaptacija imenica orijentalnog porijekla kategoriji sh roda i broja*, Književni jezik, 20/1-2, Sarajevo, 1991, str. 46-56.
- Glibanović-Vajzović, H. *Glas h u riječima orijentalnog porijekla u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Radovi Instituta za jezik, II, Sarajevo, 1976, str. 309-410.
- Glibanović-Vajzović, H. *Ojkonimi orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini sa dijahronog i književnog stanovišta*, Književni jezik, 15/3-4, Sarajevo, 1986, str. 233-240.
- Glibanović-Vajzović, H. *O turcizmima u srpskohrvatskom jeziku sa sociolingvističkog stanovišta*, Književni jezik, 15/2, Sarajevo, 1986, str. 141-147.
- Halilović, S. *Bosanski jezik*, Sarajevo, 1991.
- Halilović, S. *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo, 1996.
- Huković, M. *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Sarajevo, 1986.
- Isaković, A. *Rječnik bosanskoga jezika (karakteristična leksika)*, Bosanska knjiga, Sarajevo, ⁴1995.
- Iveković, F. i I. Broz: *Rječnik hrvatskoga jezika*, sv. I-II, Zagreb, 1901.
- Ivić, P. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad, 1985.

- Ivšić, S. *Značenje turske riječi tutsaq "ratni zarobljenik" u riječi tucak*, Slavistična revija, III/1-2, Ljubljana, 1950, str. 142-143.
- Jahić, Dž. *Jezik bosanskih Muslimana*, Sarajevo, 1991.
- Janković, S. *Transkripcija i adaptacija imena iz orijentalnih jezika*, Radovi Instituta za jezik, VII, Sarajevo, 1980, str. 9-112.
- Jonke, Lj. *Suglasnik s najviše varijanata*, Jezik, X/5, Zagreb, 1963, str. 129-131.
- Kasumović, A. *O orijentalnim riječima u našem književnom jeziku*, Jezik, XXIII/4, Zagreb, 1976, str. 156-159.
- Klaić, B. *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1986.
- Klajn, I. *Strana reč – što je to?* Zbornik za filologiju i lingvistiku, X, Matica srpska, Novi Sad, 1967, str. 7-24.
- Knežević, A. *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*, Münster, 1962.
- Kuna, H. *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918*, Radovi Instituta za jezik, VIII, Sarajevo, 1981, str. 7-134.
- Kurelac, Fran: *Mulj Govora nespretnâ i nepodobnâ nanešen na obale našega jezika: ili O barbarismih*, u: Fran Kurelac, Bogoslav Šulek, Vinko Pacel, Adolfo Veber Tkalčević: *Jezikoslovne rasprave i članci* (prir. I. Pranjković), Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1999, str. 93-147.
- Maretić, T. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1963.
- Markov, B. *O nastavcima -ana, -lija, -luk i -džija*, Naš jezik, n.s., VIII/5-6, Beograd, 1957, str. 151-170.
- Miklosich, F. *Die türkische Elemente in den südost und ost-europäischen Sprachen*, I-III, Wien, 1884.
- Muftić, T. *O arabizmima u srpskohrvatskom jeziku*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XVIII-XIX, Sarajevo, 1973, str. 59-87.
- Nametak, A. *Rukopisni tursko-hrvatskosrpski rječnici*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 29, Zagreb, 1968, str. 231-380.
- Nosić, M. *Bosansko-hercegovačka ekonimija 1*, Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 1996.
- Okuka, M. *U Vukovo doba*, Sarajevo, 1987.
- Pavlović, D. *Jedan prilog istoriji upotrebe srpskog (bosanskog) jezika na Porti*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XII/1, str. 94-95; XII/2-3, str. 175, Beograd, 1932.
- Pavlović, D. *Mutafovica – Mutafovača*, Glasnik SANU, I, str. 168-169.
- Peco, A. *Turcizmi u Vukovim rječnicima*, Vuk Karadžić, Beograd, 1987.
- Peco, A. *Uticaj turskog jezika na fonetiku štokavskih govora*, Naš jezik, n.s., XVI/3, Beograd, 1967, str. 127-145.
- Popović, D. *Turske i druge istočanske reči u našem jeziku*, Glasnik Srpskog učenog društva, knj. 59, Beograd, 1-175.
- Pranjković, I. *Iveković-Brozov Rječnik hrvatskoga jezika na početku i na kraju stoljeća*, Kolo, 7-8, Zagreb, 1993, str. 566-587.
- Pranjković, I. *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- Pranjković, I. *Hrvatski u kontaktu s orijentalnim jezicima*, Behar, 1/2, str. 25-26 i 1/3, str. 25-26, Zagreb, 1992.
- Raspor, A. *Hrvatski jezik u Carigradu*, Hrvatska vila, 7-8, Zagreb, 1928.

- Schmaus, A. *Pojave tursko-srpskohrvatske jezičke interferencije*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH, knj. VI/4, Sarajevo, 1968, str. 121-134.
- Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Zagreb, 1971-1973.
- Skok, P. *Prilozi proučavanju turcizama u srpskohrvatskom jeziku*, Slavia, Praha, 1937, str. 166-190.
- Smailović, I. *Glas h i njegove zamjene u savremnom srpskohrvatskom standardnom jeziku*, Radovi Odjeljenja za jezik Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, IV, Pravopisne teme I, Sarajevo, 1977, str. 117-218.
- Smailović, I. *O izgovoru i transkripciji orijentalnih riječi i imena*, Jezik, XX, Zagreb, 1973, str. 74-78.
- Smailović, I. *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 1977.
- Škaljić, A. *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, ³1973.
- Tanasković, D. *Pisanje arapskih reči u srpskohrvatskom jeziku*, Naš jezik, n.s., XXI/4-5, Beograd, 1975, str. 240-254.
- Tumač turskim, arapskim i perzijskim riječima koje narod u Bosni i Hercegovini upotrebljuje*, Sarajevo, 1895.
- Turcizmi u Bosni*, Sarajevo, 1881.
- Vajzović, H. *Orijentalizmi u književnom djelu – lingvistička analiza*, Sarajevo, 1999.
- Vajzović, H. *Sufiksi orijentalnog porijekla u bosanskome jeziku*, Prilozi za orijentalnu filologiju Orijentalnog instituta, Sarajevo, 1997, str. 39-59.

JEZIČNA SITUACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Uvodne napomene

Raslojavanje standardnog ili književnog hrvatskosrpskog, tj. srpskohrvatskog jezika po nacionalnim kriterijima rezultiralo je stvaranjem nacionalnih standardnojezičnih idioma: hrvatskog, srpskog i bosanskog. Na površini se to ispoljilo uvođenjem nacionalnih etiketa u naziv jezika, a ispod površine rezovima u normi kako bi se prepoznatljivost svakog od njih učinila transparentnijom.

Mada su procesi bili prirodni i mada su se odvijali slično procesima u nizu zemalja Europe i Amerike¹, protezanje nacionalnih etiketa i na *jezik kao organski idiom* stvorilo je niz nedoumica i otvorilo isto toliko pitanja na relaciji odnosa *jezik kao organski idiom najvišeg ranga* i *standardni jezici* kao njegovi komunikativno prestižni neorganski idiomi.

Vrijeme u kome su ovi procesi formalno privedeni kraju nije pružalo mogućnost za ozbiljniji pristup ovoj problematici, kako za raspravu o rješenjima tako ni za elaboraciju rješenja. Razgradnja zajedničke države, na jednoj strani, i ukidanje jedinstvenog komunikacijskog prostora, na drugoj strani, zahtijevali su jačanje svijesti o posebnosti nacionalnog bića i narodu kao "zajednici jezika". Simbolička funkcija jezika stavljena je ispred komunikativne. Ne samo da je samobitnost naroda povezivana s jezičnom posebnošću nego je i izbor jezičkih sredstava dovođen u vezu s dubinom nacionalnih osjećaja.

Osporavanje ovakvih i sličnih prisutpa u vrijeme kada su oni bili najučinkovitij, zbog rata, prolivene krvi i života nedužnih žrtava u najboljem slučaju moglo se shvatiti kao odsustvo dostojanstva i pomanjkanje rodoljublja, bilo da je o kojoj suciokulturnoj sredini riječ. A to niko nije želio.

Vrijeme mira, bar kada je o znanosti riječ, nužno će vratiti pogled unazad, na stanje prije rata, *ne da bi se osporila* posebnost standardnih idioma štokavskog narječja, pa ni njihovi nazivi, tu teško da je išta upitno, nego da bi se osvijetlili odnosi na relaciji *jezik kao genetsko-strukturna kategorija* kojom su objedinjeni govori Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba, i *jezik, odnosno jezici kao neorganski idiomi*, koje su svaki od naroda uobličavali i uobličili za svoje civilizacijske potrebe.

Ovaj rad je prilog toj diskusiji kao jedno od mogućih viđenja, točnije kao viđenje autora.

Osnovno pitanje – jezik ili jezici

Dilema jezik ili jezici na prostoru koji nastanjuju Srbi, Hrvati, Bošnjaci i Crnogorci nije nova. Stara je toliko koliko i procesi standardizacije štokavskog narječja. Uporište joj nije u jezičnoj strukturi, ali nije ni izvan jezika. Jezik nije samo gramatika i struktura, nego i više od toga – simbol grupnog identiteta i tome pridruženih vrijednosti. Aktualizirana je uvijek kada se mijenjao odnos integralističkih i separatističkih snaga na društvenoj pozornici. Od tog odnosa snaga ovisio je pristup jezičnoj problematici. Integralističke snage podupirale su tezu o jednom jeziku, separatističke, obrnuto, tezu o posebnim jezicima. Da

su argumenti bilo koje od ovih dviju orijentacija bili dovoljno jaki, dilema jezik ili jezici ne bi se protekla do našeg vremena.

Dilema jezik ili jezici u stvari je lažna dilema jer se radi o vrijednostima različitog karaktera: jeziku kao organskom idiomu i standardnim jezicima koji to nisu, nego sociolingvističke kategorije, neorganski idiomi. Ove vrijednosti se mogu dovoditi u vezu, ali se ne mogu i sučeljavati, suprotstavljati jedne drugima. Drugim riječima, može se govoriti i o jednom jeziku, ali i o jezicima.

Iznesena konstatacija temelji se na sljedećim polazištima:

- a) Organski idiomi kojim govore Srbi, Hrvati, Bošnjaci i Crnogorci pripadaju jednom jeziku, ili tvore jedan jezik kao genetsko-tipološku, strukturnu kategoriju.
- b) U jeziku kojim govore Srbi, Hrvati, Bošnjaci i Crnogorci oduvijek su postojale lingvističke pretpostavke za realizaciju više standarda. Raspadom Jugoslavije stvoreni su svi sociolingvistički uvjeti za nesmetano uobličavanje i razvijanje najmanje tri, a nije isključeno i četiri standarda idioma.
- c) Jezična situacija u cjelini, a posebno u Bosni i Hercegovini, da bi se mogla situirati u znanstveni kontekst i shvatiti i izvan naših prostora, zahtijeva razdvajanje kategorije *jezika kao organskog idioma* od kategorije *standardnih jezika kao neorganskih idioma*.

Pitanje nominacije

Prvo polazište, da govori Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca čine jedan jezik gotovo da ne bi trebalo argumentirati. Ono je u našoj znanosti o jeziku dominantno u posljednje stoljeće i pol, iza njega su stali najveći autoriteti, lingvisti u sva četiri naroda i ono je općeprihvaćeno.

Ne treba prešutjeti da je bilo i da ima i danas, i među lingvistima, onih koji ga ne prihvaćaju. Mahom se tu radi o ljudima koji između jezika i naroda stavljaju znak jednakosti, tj. ljudima koji nastoje da nacionalni identitet izvedu iz jezičnih premisa, koji narod vide kao zajednicu jezika. Njihovo polazište je na aksiomu *koliko naroda toliko jezika*. Mada su takva nastojanja po pravilu završavala neslavno, ona i danas imaju svoje zagovornike, posebno uz otvaranje pitanja nominacije jezika.

Podsjećam da je i Vuk Karadžić takav pristup smatrao jedino prihvatljivim pa je razdvojio srpski jezik od hrvatskog jezika ustvrdivši da je štokavsko narječje jezik Srba, a čakavsko narječje jezik Hrvata.² Problem je bio u tome što se ni tada mnogi štokavci nisu osjećali Srbima nego Hrvatima. Danas ni mnogi Crnogorci i malo tko od Bošnjaka. Ali za većinu od njih još uvijek između *jezika* i *naroda* stoji znak jednakosti.

Povjesničar S. Džaja ukazao je na jezički nacionalizam, tj. izvođenje nacije iz jezika, kao fenomen koji još uvijek vlada intelektualnim prostorima, posebno južnoslavenskih intelektualaca.³ Naši znanstvenici kada su u obavezi da definiraju naciju najradije se opredjeljuju za lingvistički pojam nacije. To jeste najjednostavnija definicija, ali i najneutemeljenija na južnoslavenskom prostoru. Historija joj se ovdje suprotstavila više nego igdje u Europi. Pokazalo se da jezična situacija nije bila pogodan okvir za definiranje dvaju jezika i dvaju naroda, pa kako bi mogla biti danas za četiri jezika i četiri naroda.

Budući da umnožavanje jezika kao organskih idioma nije moguće tempom kojim se mogu razvijati nove nacije, danas u Evropi znanstvenici operiraju pojmom nacije kao

modelom identifikacije, s kojim se pojedinci ili grupe identificiraju prije svega na temelju odgoja, tradicionalnih i vjerskih zasada. Takav pristup problematiku srpskog, hrvatskog, bosanskog i crnogorskog jezika kao društveno pitanje sveo bi na nominaciju i oslobodio lingviste “iznalaženja argumentacije za dokazivanje posebnosti” jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca.

Da je to “jalov posao”, potvrđuje epilog rasprave na jednom lingvističkom skupu u SAD, gdje je referent, uvaženi lingvist, poslije referata o razlikama između hrvatskog i srpskog jezika, unatoč iznesenih činjenica, posebnost na kraju branio riječima: “Uostalom, taj jezik koji govore Hrvati oni osjećaju hrvatskim i tu nema Boga. Osjećaju ga”.⁴

Jedno od čestih, a možda i najčešće pitanje koje se moglo čuti, i koje se još čuje, povodom uvođenja nacionalnih etiketa za srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik je: *Šta je bosanski jezik?* Nema boljeg odgovora od – jezik kojim govore Bošnjaci, ni “argumenta” od sličnog pomenutom – “Bošnjaci taj jezik koji govore osjećaju bosanskim i tu nema Boga. Osjećaju ga.” Tako je i sa Srbima, i sa Crnogorcima, a tako bi bilo da ima još koji narod na ovom prostoru kome je on materinski. Sva četiri naroda ga osjećaju svojim jer on i pripada svim četirima narodima sve dok objedinjuje sva tri narječja. Ni jedan narod ne može reći da njemu pripada više nego drugima, ni jedan nema pravo da drugom ospori da ga imenuje imenom koje mu je najbliže, kao ni da ga kultivira, normira u skladu sa svojom tradicijom i svojim potrebama.

Zadovoljimo li se konstatacijom da Hrvat govori hrvatski, Srbin srpski, Bošnjak bosanski i Crnogorac crnogorski, pa uvedemo jednonacionalne etikete u naziv jezika kao prirodan slijed stvari, problem sa nominacijom jezika neće biti riješen. Četiri etikete pokrivat će i jezik kao dijasistem dijalekata, dakle jedan organski idiom, i njegove standardizirane realizacije, dakle četiri neorganska idioma, književna jezika. Drugim riječima svaka etiketa postaje dvoznačna, pri čemu su na planu jezika kao dijasistema u odnosu sinonimije, a na planu jezika kao neorganskog idioma semantički razlikovne.

U stvari, uvođenjem novih etiketa i odbacivanjem stare, cijela problematika svodi se “malo površno i još malo više neodgovorno samo na standardnojezičnu razinu”⁵. Time se, de facto, lišava naziva sam dijasistem dijalekata, a on, ipak, zanima genetsku i tipološku lingvistiku. Da je polovicom XIX stoljeća bila prihvaćena neutralna etiketa *ilirski jezik*, što nije bilo nemoguće, danas ne bismo imali ovih poteškoća. Govorili bismo o hrvatskoj, srpskoj, bosanskoj...varijanti tog jezika kao što se govori o engleskoj, američkoj, australskoj varijanti engleskog jezika.

Standardni jezici štokavskog narječja

Drugo polazište, da su u jeziku kojim govore Srbi, Hrvati, Bošnjaci i Crnogorci oduvijek postojale lingvističke pretpostavke za više od jednog jezika samo je za onoga tko ne poznaje strukturiranost dijasistema upitno. To što su se u jedan jezik slila tri narječja, štokavsko, čakavsko i kajkavsko rezultat je društvenih okolnosti koje su vladale u vremenu kada se uobličavala svijest o jeziku i svijest o narodnosnom identitetu, i činjenice da su svi participirali u štokavskom narječju, koje je postalo osnovom standardiziranog idioma, književnog jezika.

Činjenica da su polovicom XIX. stoljeća dogovoreni okviri zajedničkog književnog jezika, kao i da je on formalno funkcionirao kao zajednički sustav normi više od stoljeće i pol, nije dokaz da je ikada ostvario “jedinstvo fizionimije”, što se smatra osnovnim obilježjem

svakog standardnog jezika. Naši lingvisti su bojažljivo, zbog društvenih okolnosti, govorili o tom nejedinstvu fizionomije, o varijantnim razlikama, pa i varijantama. Dalje od toga nisu išli, jer sve što je na bilo koji način dovodilo u pitanje jezično jedinstvo, izlazilo izvan granica stilističke markiranosti, kosilo se sa općim društvenim opredjeljenjem izvan jezika, bratstvom i jedinstvom, što ni jezik nije smio podrivati.

Američki lingvist W. Browne na javnom predavanju na Sarajevskoj tribini lingvista, prije više od dvadesetak godina, ukazao je na činjenicu da naša jezička situacija i društveni kontekst otvaraju mogućnost za četiri standardna idioma, varijante. Šta to znači rekao je ruski lingvist G.V. Stjepanov utvrđujući odnos između standardnog jezika i varijanata, tamo gdje one postoje, na sljedeći način u načelu: "U formuli jezik – varijanta termin varijanta označava neku ukupnost pojedinačnih varijantskih podsistema, tj. lingvističku situaciju, pri kojoj se zajednički književni jezik javlja više kao tendencija, ili idealni cilj (zadatak), nego kao realnost."⁶

Naše varijante u realizaciji nisu mogle biti izdvojene kao posebni idiomi zato što ih je povezivao zajednički sustav normi, u kojem su se sve razlike svodile na uzajamno zamjenjive dublete zbog jedinstva komunikacijskog prostora. Po svemu drugom, odnosu prema organskom idiomu, jedinstvu fizionomije svake od njih, tj. kriteriju po kojem je vršen izbor iz zajedničke norme, pa i nacionalnoj markiranosti, one su *de facto bile posebni idiomi ranga standardnog jezika*. De jure su to postale uklanjanjem prepreka izlasku iz zajedničkog sustava normi, kada su stvoreni posebni državni okviri za njihovo funkcioniranje.

Posebnost standardnih jezika Srba i Hrvata, srpskog i hrvatskog, gotovo da se ne dovodi u pitanje. *Bosanskom se to ne osporava u načelu*, nego činjenicom da još nije prošao kroz cjelokupan proces standardizacije, nije konkretizirao supstancu i utvrdio odnose u strukturi, nema gramatike znanstvenog karaktera i rječnika standardnojezičke leksike. To je formalni nedostatak. Suštinsko je da se bosanski standardni jezik nalazi u istoj ravni u kojoj su hrvatski i srpski. Sva tri su nastala dezintegracijom zajedničkog standardnog jezika, sva tri su doživjela promociju u svojim nacionalnim korpusima, sva tri ispunjavaju sve komunikacijske potreba zajednica kojima služe.

U dokazivanju posebnosti standardnih jezika nastalih dezintegracijom hrvatsko-srpskog/srpskohrvatskog jezika potrebno je obesnažiti rasprostranjeno mišljenje – da se posebnost standardnog jezika zasniva na broju i kvalitetu razlika prema najbližem drugom standardnom jeziku. Taj uvjet kao prvi navodi i D. Brozović, naglašavajući da je potrebno da "dijalekatske osnove dvaju standardnih jezika budu dovoljno različite, da budu i terenski i jezično dovoljno udaljene u okviru dijasistema" ... jer ako "u supstanciji i strukturi dvaju standardnih jezika istog dijasistema nema važnijih razlika, onda se približavamo pojmu varijanata standardnog jezika"⁷.

Već je ukazano na odnos jezik-varijanta, koji obesnažuje ovo uvjerenje i zadržavanje pažnje na njemu ima drugi cilj, posebno značajan za Bosnu i Hercegovinu, da normativce ne opterećuje potrebom "umnožavanja razlika" prema drugim standardnim jezicima da bi se pojačala posebnost. Te razlike samo otežavaju komunikaciju među pripadnicima donedavno jedinstvenoga komunikacijskog prostora, ali u okviru Bosne i Hercegovine kao države triju naroda i prostoru na kome već funkcioniraju tri standardna jezika, mada su izvan onog što jezik čini jezikom – odnosa u jezičkoj strukturi. Po pravilu one se umnožavaju na planu pravopisne norme i leksičkog izbora. Za standardni jezik je dovoljno da

ispunjava jedino uvjet da “je on normirani instrument za višu, internacionalnu civilizaciju određene socio-etničke formacije, danas obično nacije, po kojoj funkciji i zaslužuje atribut standardni”.⁸

Ka jezičnoj ravnopravnosti

Da bi se očuvalo jedinstvo bosanskohercegovačkog komunikacijskog prostora, ostvarila funkcionalna ravnopravnost jezika i komunikacijska ravnopravnost govornika, nužno je razvijati spoznaju o dvije razine ispoljavanja jezika – kao organskog idioma i kao standardnojezičkog idioma, prvoj kao kategoriji koja inkorporira pripadnike četiriju naroda, drugoj kao kategoriji u kojoj se svaki govornik očituje kao pripadnik svog naroda. Bez te spoznaje ne samo strancima, nego ni našim ljudima koji se ne bave jezikom profesionalno neće biti “rješiva” zagonetka tvrdnje o posebnim jezicima i nepostojanje gotovo nikakvih poteškoća u komuniciranju među nosiocima tih jezika, razumije se sve dotle dok se komunikacija odvija na standardnim idiomima.

Standardni jezici Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca nisu genetsko-strukturne posebnosti, nego sociološke. Nastali disolucijom zajedničkog standarda, oni se od njega razlikuju samo karakterom norme. Norma zajedničkog standardnog jezika bila je zasnovana na konjunktivnom principu, dozvoljavala je i uvažavala sinonimne oblike kada su oni bili specifičnosti bilo koje nacionalne zajednice, istina u mjeri koja nije otežavala komunikaciju, a norme pojedinih nacionalnih standarda počivaju na disjunktivnom principu, tj. eliminiraju sinonimiju gdje god je to moguće, pogotovo ako je ona nacionalno markirana, bilo da sinonimne oblike proglašavaju nepoželjnim, bilo da ih prevode u niži rang, stilističku rezervu.

Zajednički standardni jezik bio je “tijesan” za inkorporiranje svih specifičnosti svakog od nacionalnih korpusa, posebno za specifičnosti onih koji su bili malobrojniji, te su ga oni manje doživljavali kao “svoj” standardni jezik. Iako ni danas, poslije involviranja tih specifičnosti u svaki od jezika, nema potrebe za “prevođenje” sa jednog standardnog jezika na drugi, praksa “prilagođavanja” tekstova razvijena je u svim sredinama. Ne može se reći da ona nema opravdanja. Čak i kada ne otežava komunikativnu funkciju jezika, ona ima raison d'être u brizi za jezičku normu i kulturu.

Teško je složiti se sa V. G. Gakom, koji je isticao da je suštinsku ulogu u aktuelizaciji jezičnih problema u čitavom svijetu odigralo proširivanje demokratskih i humanih gledanja, uvjerenje da svaki jezik predstavlja neponovljivo bogatstvo u svojoj individualnosti, što je dovelo do spoznaje da svako ima pravo da govori svojim jezikom i živi u skladu sa tradicijama svoje kulture, pogotovo ako te tendencije nemaju ničeg zajedničkog sa tendencijama nacionalne samoizolacije, nacionalno-jezičkog partikularizma. Razvijanje saznanja da se ovi procesi, inauguriranje nacionalnih standardnih jezika, odvijaju unutar genetski i strukturno jednog jezika jedan je od načina da afirmacija i razvoj posenih standardnih jezika ne izađe izvan tih okvira.

Umjesto zaključka

Jezična situacija u Bosni i Hercegovini je složenija nego na ostalom prostoru bivše hs./sh. jezične zajednice. Jezik sam po sebi je ponajmanje uzrok takvom stanju. Neusporedivo više od njega je složena društvena situacija, koja je omogućila ili protežirala simboličku

funkciju jezika nad komunikativnom i tako otvorila prostor za raznovrsne manipulacije jezikom, posebno u političke svrhe.

Novostvorena situacija otvorila je i nove potrebe. Čak i da nisu na sceni maksimalistički zahtjevi vladajućih struktura – da se svakom njenom pripadniku, bilo gdje da se nalazi, omogućí komuniciranje na svom jeziku i u svim oblastima života, neke potrebe, kao one u primijenjenoj sferi – od udžbenika do normativnih priručnika, gramatika i rječnika, ne bi se mogle ignorirati.

Hrvatski i srpski korpus našao se u boljoj poziciji od bošnjačkog, mogao se osloniti na matične države Hrvata i Srba u zadovoljavanju ovih potreba. Bošnjački se našao “na leđini” i pred njim stoje krupni zadaci i veliki poslovi. Neki od njih zahtijevat će godine rada, ali neki se moraju obaviti u što kraćem roku. Među tim koji ne trpe odlaganja su normativni priručnici – *priručna gramatika i priručni, jednotomni rječnik bosanskog književnog jezika*.

Ne ulazeći u činjenicu koliko će se oni razlikovati, ili neće razlikovati, od sličnih priručnika kojima su etikete *hrvatki i srpski*, pretpostavka je vrlo malo ili gotovo nimalo, oni su nužni iz najmanje dva formalna razloga: a) bošnjački korpus ima stanovite rezerve prema sličnim priručnicima s etiketama u kojima nema riječi *bosanski*, b) što će diskvalificirati nedobronamjerna osporavanja bosanskoga jezika jer nije definiran, normiran kao drugi standardni jezici štokavskog narječja. Suštinski će njihov doprinos biti u podizanju nivoa znanja o jeziku i oko jezika. Opisujući strukturu bosanskog jezika, potvrdit će se da su temelji sva tri standarda zajednički, da su oni bliži jedan drugom i komunikativno kompatibilniji nego bilo koja druga dva organska idioma ranga dijalekta u bilo kojem od ovih korpusa. To može voditi samo zdravijoj klimi, racionalnijem odnosu prema jezičnoj problematici i kulturnijem i prirodnijem ponašanju svih u procesu komuniciranja, odnosno prihvatanju teze da Hrvat, Srbin, Bošnjak govore hrvatskim, srpskim, bosanskim i kad neki misle da ne govore hrvatskim, srpskim, bosanskim.

Bilješke

¹ V. Gak je uočio da se na tim prostorima tendencije ekonomske i političke integracije na “paradoksalan način” spajaju sa tendencijama kulturno-jezične diversifikacije: “Posljednjih deset godina ponovno su ‘oživjeli’ naizgled konačno ‘zgaženi’ jezici Velike Britanije, Francuske i drugih zemalja”, *Voprosy jazykoznanija*, 1989, N5, str. 104-133.

² V. St. Karadžić, *Srbi svi i svuda*, Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona, Beč, 1849.

³ Srećko M. Džaja, *Mavar Orbin* dvadesetog stoljeća, “*Odjek*”, Sarajevo 1990, broj 15-16, str. 9-11.

⁴ Milorad Pupovac: Što smo i kojim jezikom govorimo, *Almanah SPKD “Prosvjeta”*, Sarajevo 1997., str. 138.

⁵ D. Brozović: O nazivu jezika Srba, Hrvata, muslimana i Crnogoraca. *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa* 5-6, Sarajevo 1984., str. 351

⁶ G. V. Stjepanov: Socio-geografska diferencijacija ispanskoga jezika Ameriki na urovne nacionalnih variantov, *Voprosy socialnoj lingvistiki*, Akademija nauk SSSR, Lenjingrad 1969, str. 308

⁷ D. Brozović, *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb 1970, str. 33

⁸ D. Brozović, *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb 1970, str. 33

HRVATSKA KNJIŽEVNOST DEVEDESETIH

Nemoguće je u jednosatnom izlaganju obuhvatiti svu raznolikost zbivanja u hrvatskoj književnosti u proteklih desetak godina. Osim toga, teško je usustavljeno govoriti o nečemu što je živo, što se odvija pred nama, što je još u nastajanju, što nema definitivnog oblika, što nalikuje na neki golemi work-in-progress, tako da je teško i predvidjeti u kojem će smjeru ići određeni procesi i što oni znače (ili što će značiti) za hrvatsku književnost. Ograničit ću se stoga samo na neke karakteristične, indikativne tendencije i na neka imena koja najbolje ilustriraju aktualne književne procese.

Za hrvatsku književnost devedesetih godina može se reći da se odvija u znaku pluralizma stilova, literarnih koncepata i modela. Ne postoji jedna dominantna literarna paradigma; prije je moguće govoriti o plodonosnom imitiranju i miješanju prethodnih stilova, o simultanosti heterogenih procesa, o afirmaciji raznih individualnih poetika i projekata. Zajednički nazivnik jest upravo nedostatak zajedničkog nazivnika: u literarnoj produkciji osjeća se posvemašnja disperzija, raspršenost stilova i poetika, umnažanje različitosti. Kohezijske sile nedostaju i na deklarativnoj i na poetičkoj razini. Nema više, kao pedesetih, šezdesetih ili sedamdesetih godina, objedinjujućih generacijskih pokreta, nema više osjećaja pripadnosti nekoj jedinstvenoj umjetničkoj tendenciji, a i kada se pojave neki pisci koji istupaju kao skupina u cilju svoje bolje medijske prezentacije i eksploatacije, odmah se vidi da su posrijedi posve različiti autorski rukopisi, dakle da su to grupe bez unutrašnje (poetičke) kohezije.

Upravo je svijest o gubitku neke zajedničke poetičke podloge jača nego ikada: prevladavaju individualni projekti i eklektički modeli. Pisci teže da se izraze unutar različitih žanrovskih konvencija i da iskušaju različite strategije pisanja.

Međutim, u odnosu na osamdesete godine, ipak se mogu uočiti određene promjene. Te su promjene u mnogome inicirale figure društvenopolitičke scene. Raspad socijalističkog sustava, raspad Jugoslavije, srpska agresija na Hrvatsku, Domovinski rat, tranzicija – sve su to događaji koji su imali snažne reflekske u literaturi. Stoga bismo već sada mogli reći da je 1991. godina za hrvatsku književnost periodizacijski međaš. Književni procesi iz osamdesetih godina, koje smo uglavnom opisivali postmodernističkim signaturama, doživjeli su određene promjene. Rat je označio određenu cezuru; on nije prekinuo sve tendencije iz osamdesetih, ali je inicirao važno strukturno i tematsko prestrukturiranje.

Što je ostalo isto u odnosu na osamdesete; koji su se procesi nastavili? Ostao je, kao rezultat tipično postmodernističkog egalitarizma, fenomen integracije svih mogućih stilova i njihova miroljubiva koegzistencija. Izbrisane su granice između elitne i trivijalne književnosti, ukinuta ja hijerarhija žanrova, uspostavljen živ dijalog s tradicijom. Razdoblje književnosti zasnovano na estetskim inovacijama, na smjeni svih mogućih “izama”, na osvajanju novih tekstualnih programa, uglavnom je završeno. Nešto avangardističkih recidiva nađe se doduše tu i tamo i danas, i u poeziji i u prozi, ali oni su u ukupnoj produkciji u manjini. Uglavnom, nekadašnje opozicije visoko-nisko, ozbiljno-zabavno, kanonizirano-trivijalno sada se gube u općoj ravnodušnosti, uprosječenju i komercijalizaciji. Nikada

umjetnost, pa stoga ni književnost, nije imala marginalnije mjesto u društvu nego što ga ima danas. Tako je posvuda u svijetu, tako je i kod nas i to se osjeća u produkciji. Modusi su bitno sniženi, književnosti sve više nedostaje emocionalne i misaone složenosti, “ozbiljan” diskurs zamjenjuju fraze, tračevi, klišeji, ironični citati, semantički ispražnjene konstrukcije. *Retro* je općenito u modi; sve se doima već viđenim i napisanim; preostaje samo permutiranje, ponavljanje, variranje.

Kako kaže J.-F. Lyotard, umjetnost se nastoji dodvoriti zbrci koja vlada u ukusu recipijenta. pisci prije svega žele biti čitani, svi žele čitatelja zabaviti. Prevladava svijest da nije svrha pisanja mijenjanje svijeta, nego dokazivanje prava na individualnost, na slobodno izražavanje. Izgubljena je vjera u mogućnost stalnog umjetničkog “progresa”, vjera u stalno novo, originalno i neponovljivo. Kao rezultat takva stava nastaju nepretenciozni tekstovi koji njeguju duh spontanosti, opuštenosti, otvorenosti novim poticajima. Njeguju se slobodne forme s elementima lake improvizacije. Renoviraju se i resemantiziraju stari umjetnički koncepti i nastoji uspostaviti plodan dijalog s tradicijom. Naime, tradicija se ne negira: ona se uključuje u literarnu igru, na njoj se računa, na njoj se gradi. Umjesto osporavanja, ona postaje materijal za nove tvorbe. Odatle brojni citati, aluzije, pastiši i slične intertekstualne relacije. Sve je i u književnosti devedesetih slobodno raspoloživo i sve podjednako važno (odnosno nevažno), a i kritika je prema svim pojavama maksimalno tolerantna. U ovom razdoblju svako djelo, svaki model i svaki postupak lako pronalaze svoje zagovornike: o literarnoj “vrijednosti” u smislu kategorija tradicionalne estetike više se ne govori.

Što je, međutim, u hrvatskoj književnosti devedesetih novo, koja je to *differentia specifica* u odnosu na osamdesete? Novost je svakako pravi *boom* nefikcionalnih formi, poput autobiografija, memoara, dnevnika, pisama, svjedočanstava. Takav trend mogao se zapaziti već osamdesetih, ali sada je osjetno pojačan. Vjerojatno su se i pisci i čitatelji zasitili postmodernističkih igrarija, intertekstualnih križaljki i pastiša i zaželjeli ispovijesti i literature sa životnom podlogom. Novost je zaokret prema stvarnosnoj problematici, barem kod dijela pisaca. Zasigurno je takvo tematsko prestrukturiranje inicirao rat i sve one promjene – kulturne, političke i društvene – što ih je rat proizveo. Stoga je dio produkcije zaokupljen stvarnim problemima, egzistencijalnom dramom kolektiva i individua, moralnom i društvenom krizom i njezinim posljedicama. Novost je, nadalje, nov način popularizacije književnosti, vješt spoj marketinga, medijskih potencijala i literature koji je urodio nekim novim kvalitetama.

Hrvatsku književnost devedesetih je godina zauvijek napustila plejada velikih imena. Umrli su klasici: Kaleb, Šegedin, Šoljan, Milićević, Marinković, Slamnig. No istodobno se afirmiralo na desetke novih imena: rekli bismo – prirodna smjena generacija.

Pogledajmo npr. za početak dramsku produkciju koja je posljednjih desetak godina doživjela svojevrstu renesansu. Za nju je osobito zaslužan Miro Gavran, i sam vrlo plodan dramski pisac, koji je kao ravnatelj Teatra itd. u jesen 1990. pokrenuo projekt “Suvremena hrvatska drama”. Već u sljedeće dvije godine bit će praižvedeno ili scenski čitano dvadesetak drama mladih autora, od kojih će se nekoliko izdvojiti kao najznačajniji dramski tekstovi ovoga desetljeća.

Dakle, na sceni je posve nova generacija plodnih dramskih pisaca, od Lade Kaštelan, Mate Matišića i Borislava Vujčića do Pave Marinkovića, Milice Lukšić, Mislava Brumeca, Asje Srnc Todorović. Pokretanjem časopisa “Plima”, koji je okrenut gotovo isključivo drami (manjim dijelom i prozi), mladi su dobili prostor za objavljivanje svojih dramskih

tekstova, što je također utjecalo na polet dramske literature. A i kazališne su se kuće okrenule domaćoj dramskoj produkciji, što je autorima dalo mogućnost brze scenske provjere svojih ideja.

I dramsku produkciju karakterizira krajnja stilsko, žanrovska i tematska raznovrsnost. U nedostatku vremena spomenut ću samo nekoliko tekstova koji su doista vrijedni vaše pažnje. Oni koje zanima hrvatska dramska postmoderna svakako moraju krenuti od drame *Giga i njezini* Lade Kaštelan. Begovićev tekst poslužio je autorici kao potka oko koje će izgraditi svoju priču u kojoj se stalno igraju novi tekst i literarni predložak, dakle tekst i intertekst. Na istom je tragu i drama *Filip Oktet i čarobna frula* Pave Marinkovića koja se također poigrava klasičnim predloškom. Među zanimljivim proizvodima treba spomenuti i dramu *Dobro došli u plavi pakao* Borivoja Radakovića, zatim *Arielov otok* Sanje Lovrenčić, *Cinco i Marinko* Mate Matišića, *Tatarski biftek* Zvonimira Zoričića, *Zamah* Asje Srnec Todorović i dr.

Mislim da neću pogriješiti ako kažem da je od svih književnih vrsta u hrvatskoj književnosti devedesetih godina najsnažniji razvoj doživjela novela, odnosno njezine izvedenice: kratka priča i kratka kratka priča (noveleta). Forme kratke proze dominiraju produkcijom i u kvalitativnom i u kvantitativnom smislu i tu se zapravo kriju najzanimljivija ostvarenja u promatranom razdoblju.

Temelj promjenama u novelističkoj produkciji svakako je inicirala grupa pisaca okupljena oko časopisa "Quorum". Ako su kvorumovci u nečemu zadužili hrvatsku književnost, onda je to prvenstveno na području kratke proze. Quorum je pokrenut 1985, "Quorumova biblioteka" godinu dana prije, ali pisci koji su svoje prve retke objavili u "Quorumu" i danas su vrlo važni promotori novelističke produkcije: od Damira Miloša i Ede Popovića do Zorana Ferića i Delimira Rešickog. No tu je i plejada novih imena koja su zapljusnula hrvatsku književnost unoseći u nju novu kvalitetu i novi senzibilitet. Nezaobilazna su imena nove proze: Miljenko Jergović, Stanko Andrić, Robert Perišić, Ante Tomić, Senko Karuza, Neven Ušumović, Viktor Ivančić, Robert Mlinarec, Petar Babić, Milana Vuković Runjić i brojni drugi. Njihova djela pokrivaju različite tematske interese i načine organizacije pripovjedne grade.

Evo samo mali kataloški pregled glavnih tendencija.

Najveći broj autora okreće se realizmu i socijalnom mimetizmu, a to znači hrvatskoj društvenoj zbilji devedesetih upućujući na ratne i poslijeratne činjenice suvremenog hrvatskog društva. Dakako, daleko smo od tradicionalnog socijalnog realizma i s obzirom na poetičku osnovu i pripovjedne strategije ovog novog društvenog angažmana često nazivaju "karverovcima". Poput Raymonda Carvera, i ove pripovjedače odlikuje naglašen interes za male ljude i male događaje, za svakodnevicu, uz karakterističan narativni redukcionizam i vjernu transkripciju dijaloga. Radnja je smještena u prepoznatljiv ambijent: naš grad, susjedstvo, vlastiti dom. Paradigmatične su npr. zbirke *Zaboravio sam gdje sam parkirao* Ante Tomića, zatim *7 mladih* Nevena Ušumovića, *Sarajevski Marlboro* i *Mama Leone* Miljenka Jergovića, *Možeš pljunuti onoga tko bude pitao za nas* Roberta Perišića. Svoj tematsko-motivski sklop uglavnom crpu iz urbanog miljea, a često su zainteresirani za fenomene supkulture, za drogu, seks, nasilje. Prevladava govorni jezik i jezik ulice, amalgamiran anglicizmima, vulgarizmima i, općenito, urbanim varijantama urbanog žargona Zagreba ili Splita. Ekstreman je slučaj proze Borivoja Radakovića koja se gradi na poetici psovke,

na lascivnosti, vulgarnosti, agresiji i anarhoidnosti. Dio proze urbanog inventara skreće prema ludizmu, infantilizmu, paradoksu, alogičnosti. Npr. priče iz zbirke *Bilježnica Robija K. Viktora Ivančića* ili posve "otkačena", nemimetička proza Đermana Senjanovića.

Pomalo nezavisan položaj zauzima Zoran Ferić, danas vjerojatno najpopularniji hrvatski novelist. Njegove dvije kultne zbirke – *Mišolovka Walta Disneya* i *Andeo u ofsajdu* – oslanjaju se doduše na mimetički obrazac, ali na njemu dograđuju crnohumorne i groteskne priče s posebnim zanimanjem za morbidno, bizarno, perverzno, apsurdno. Događaji se odvijaju na samom rubu realnog, atmosfera je često bajkovita i fantastična.

Nasuprot ovim piscima koji svoju novelistiku grade na analizi društvenog stanja, nemalen broj autora piše eskapističku prozu, s radnjom često smještenom u stranom, dalekom ili posve neodređenom i vremenski nedefiniranom prostoru. Prozaisti skloni eksteriorijalnosti su Robert Mlinarec, Sanja Lovrenčić, Milana Vuković Runjić, Tatjana Jukić ili, recimo, Roman Simić sa zapaženom zbirkom *Mjesto na kojemu ćemo provesti noć*. Neki bježe u prošlost, pa je tako kratka proza Davora Mojaša uronjena posve u dubrovačku povijest, dok su glavni likovi Bošković, Držić, Ranjina, Đurđević.

Jedan dio proznog korpusa čine tekstovi pisani kao hibridi znanstvene rasprave, eseja i fikcionalne proze, poput npr. vrlo zapažene *Enciklopedije ništavila* Stanka Andrića ili *Abecedarija* Petra Babića. Dodamo li tome još i neoavangardističke tendencije i hermetične proze jednog Željka Kipkea te konceptualnu prozu Sanjina Sorela ili Marija Sopine, dobili smo približnu skicu onoga što se događa u hrvatskoj novelistici. Mislimo pritom samo na mlađu generaciju novelista, a ne smijemo zaboraviti i da je nekolicina starijih i već etabliranih autora u ovom razdoblju također objavila zapažene novelističke zbirke: npr. Tribuson *Zvijezda kabarea*, Meršinjak *Lude gljive*, Brešan *Pukotine* itd.

Za hrvatsku je književnu produkciju u posljednjih desetak godina karakteristično stvaranje svih mogućih postmodernističkih žanrovskih mikstura, hibrida, vrsnih kombinacija. Nekim je djelima nemoguće odrediti žanrovsku pripadnost. Željka Čorak naziva svoju ispovjedno-intermedijalnu knjigu *Krhotine*, dok je zbirka *Cvjetni trg* Danijela Dragojevića sazdana na poetici fragmenta. Fragment se zapravo sve više ukazuje kao svojevrsni poetski adekvat u svijetu disperzije i izgubljene cjelovitosti.

Roman, za koji je se obično kaže da je nosiva forma nacionalne književnosti, u devedesetim je godinama upao u stanovitu krizu i može se reći, bez obzira na neka značajna ostvarenja, da je iznevjerio očekivanja. Roman devedesetih i dalje je raslojen, još više prilagođen potražnji na tržištu. Naglasili smo već da je jedna od ključnih osobina umjetnosti našeg vremena izmijenjen odnos između elitne i masovne kulture. Odatle i u hrvatskoj književnosti procvat svih oblika žanrovske proze – od kriminalističkog i avanturističkog romana do horrorra i pornografskog romana. Osnovni ton takvoj produkciji daju autori koji su se etablirali još ranije, sedamdesetih i osamdesetih, poput Pavličića, Tribusona, Majdaka, Orhela. Iznenadenje je, recimo, Irena Vrkljan koja se u poznim godinama neočekivano okušala u žanru krimića (*Posljednje putovanje u Beč*). Poetici trivijalne organizacije grade pridružuje se i nekolicina mlađih pisaca koji su skloni isprobavanju različitih strategija proznog pisma, poput npr. Emila Stroka, Dinka Lucića, Dejana Šorka i osobito Jurice Pavičića čiji su urbani trileri *Ovce od gipsa* i *Nedjeljni prijatelj* postigli značajan uspjeh.

Iznimno prodoran oblik proze devedesetih predstavljaju nefikcionalna djela-svjedočanstva o Domovinskom ratu u kojoj se autorska svijest često javlja u funkciji svjedoka i komentatora zbivanja. Činjenica da je pred nama svijet viđen očima ljudi koji su sve to

vidjeli i doživjeli na svojoj koži daje takvim djelima posebnu težinu. Približavamo se konceptu "neizmišljenih romana", romana istine, odnosno romana-dokumenta i kronike, pri čemu djela često slijede poetiku novog žurnalizma. Treba npr. spomenuti potresni nefikcionalni roman-kroniku o opsadi i padu Vukovara 91,6 Mhz Alenke Mirković ili brutalni naturalistički ratni roman o ratu u Bosni *Kad magle stanu* Josipa Mlakića. Brojni pisci koji su aktivno sudjelovali na bojišnici, ili su bili zatočenici nekog grada pod opsadom, pisali su iznimno uzbudljive ratne dnevničke, poput npr. Veljka Barbierija (*Tko je sa mnom palio kukuruz*) ili Mirka Marijanovića (*Živjeti smrt*). Njima možemo pridružiti i vrlo hvaljene dnevničke fragmente Ratka Cvetnića pod naslovom *Kratki izlet*. Neki su romani s temom Domovinskog rata napisani u formi napetih akcijskih romana, poput npr. romana *TG5* Igora Petrića koji podsjeća na romane iz Vijetnamskog rata Normana Mailera. No ima romana o ratu koji su složeni kao sofisticirane intertekstualne tvorevine, sasvim u duhu postmodernističke poetike. Spomenimo npr. roman *Partitura za čarobnu frulu* Ludwiga Bauera koji se snažno naslanja na glazbene kodove ili pak roman *Smrt Vronskog* Nedjeljka Fabrija u kojem autor "dopisuje" deveti dio *Ane Karenjine* L. N. Tolstoja dovodeći junaka Tolstojeva romana na vukovarsku bojišnicu.

Osim ratne tematike, i dalje je neobično vitalan žanr povijesnog romana, odnosno općenito historiografska fikcija. I tu osnovni ton daju stariji, časni i zaslužni autori poput Aralice, Supeka, Šehovića, V. Stahuljak, a zanimljivo je da smo konačno dobili i prvi povijesni roman u kome se nacionalna povijest očitava u ironijskom i humorističkom ključu (I. Kušan, *Medvedgradski golubovi*). Historiografsku (meta)fikciju prihvatili su i mlađi autori davši joj neke tipično postmodernističke akcente. Spomenuo bih npr. roman *Hope bleu* Iris Supek Tagliafero ili *Seuso* Milane Vuković Runjić. U devedesetim godinama obnavljaju se stare romaneskne podvrste kao što je gotski roman (Tribuson, *Potonulo groblje*) ili pikarski roman (Ivo Brešan, *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*). Ako je točna teza da je hrvatski roman oduvijek pokazivao simptome kroničnog pomanjkanja humora, sada je te simptome barem djelomice ublažio novi roman Ante Tomića *Što je muškarac bez brkova* koji već mjesecima ne silazi s vrha top-liste uspješnica.

Rekao sam da je na tržištu sve veća potražnja za autobiografijama, dnevnicima, privatnim ispovijestima bez autocenzure. Autobiografska proza grana se u razne smjerove. I dalje je, recimo, prepoznatljiva struja tzv. ženskog pisma, tj. unošenje autobiografske ženske vizure u literaturu. U tim se tekstovima ispituju specifičnosti ženskog senzibiliteta, imaginacije i psihologije; u njima se otvaraju vrata u privatni svijet žene. No bez obzira na spol, pisci devedesetih rado bježe u svijet djetinjstva i mladosti, ponekad se zadržavaju na traumatičnim iskustvima, povjeravaju čitatelju svoje tajne. Upozoravam na autobiografsku prozu Višnje Stahuljak (*Sjećanja*), Julijane Matanović (*Zašto sam vam lagala*), zatim Pavla Pavličića (*Šapudl*) ili Gorana Tribusona (*Rani dani, Trava i korov*).

U ovom razdoblju pišu se i romani u formi intertekstualnih kolaža, pastiša, erotskih bedekera. I u hrvatskoj književnosti javlja se odjek onoga što Susan Sontag naziva *camp* senzibilitet: književnost se blago kičificira, a kič literarizira. Kao tipičan umjetnički izdanak takvog "stanja duha" može se navesti Tarantinov film "Pulp Fiction". Skromne odjeke *camp*a nalazimo i kod nas. Paradigmatski proizvod novoga vala proze koja tematizira probleme mladih (a koji se vrte oko formule "sex, drugs and rock and roll") predstavlja roman *Soba za razbijanje* Tomislava Zajeca.

Što se tiče poezije devedesetih, i nju karakterizira formalna i žanrovska raznolikost, praćena svim mogućim ludičkim kombinacijama na stilskoj, motivskoj i jezičnoj razini. Poezija devedesetih vrlo je tolerantna prema poetskome naslijeđu; dapače, *mixom* već poznatih i viđenih postupaka u bitno promijenjenom kontekstu gradi vlastitu poetsku sliku. I ovdje možemo primijetiti neke općenite tendencije koje se poklapaju s onim što smo rekli o prozi. Recimo, nasuprot avangardnom hermetizmu sad je primjetna težnja prema komunikativnosti i jasnoći. U dijelu produkcije sve je očitiji revival vezanoga stiha i tradicionalnih oblika, poput npr. soneta. To je rezultat tipično postmodernističkog nostalgичnog okretanja tradiciji, a to znači i oblicima poetskog pisma koje je ona namrla. Sonetu je u tom kontekstu pripala posebna uloga pa devedesetih možemo detektirati sasvim lijep broj zbirki soneta. One pokazuju da sonet nije islužena forma prošlosti, nego i forma ironizirajuće svijesti koja preko njega komunicira s prošlošću. Zanimljivo je da se sonetopisanju prvi okreću upravo pjesnici razlogovske generacije koji su nekada njegovali hermetično pojmovno pjesništvo. Riječ je npr. o Zvonimiru Mrkonjiću sa zbirkama *Šipanski soneti* i *Kao trava*, zatim Anti Stamaću sa zbirkom *Crne rupe, mračni soneti*, potom Tonku Maroeviću (*Sonetna struka*), Luki Paljetku (*Izbjegle pjesme; Singerica pod snijegom*). U sonetu su se okušali i bivši neoavangardisti poput Borbena Vladovića ili Milorada Stojevića.

I devedesetih godina aktivni su stariji pjesnici, nacionalni klasici i pjesnički bardovi, od Dragutina Tadijanovića, koji je proslavio 95 godina života ali i dalje piše dobre pjesme (zbirka *Dom tajnovitosti*), preko Slavka Mihalića, zatim nedavno preminulog Ivana Slamniga kojemu je nekoliko mjeseci prije smrti izašla zanimljiva zbirka *Ranjeni tenk* pa do nešto mlađih iz generacije razlogovaca i njihovi suputnika (Mrkonjića, Stamaća, Dragojevića, Petraka, Paljetka). Aktivna je i generacija pisaca rođenih između 1945. i 1950. Upravo iz njihovih redova dolazi nekoliko zanimljivih zbirki: npr. *Ponterosso* Milorada Stojevića ili *Veliki predjeli, kratke sjene* Zvonka Makovića.

Što se tiče mlađih pjesnika, onih koji su se afirmirali baš devedesetih, u njihovoj je poeziji očito referiranje na realnost, često izoštreno do priče, dok je realizacija u znaku razgovornog jezika. I kod njih je rat i njegove posljedice izazvao snažne reakcije lirskoga subjekta, pa on postaje zabrinut za svoju elementarnu egzistenciju i svoj autentični identitet. Pjesnik se okreće zbilji i njezinim proturječjima. Egzistencijalistička dimenzija ponovno u pjesništvu dobiva na važnosti. Naime, lirski subjekt na novonastalu situaciju reagira na nekoliko načina: rezigniranom konstatacijom stanja, otporom, nostalgičnim okretanjem zavičaju i svojim korijenima, okretanjem tradicionalnim vrijednostima, prirodi i sl. Nekoliko imena prvu je pažnju.

Veliku je pozornost, gotovo neuobičajenu za poeziju, izazvala zbirka *Nešto nije u redu* Tatjane Gromače. Za njezinu je poeziju karakterističan upravo naglašen osjećaj za zbilju koji se potvrđuje prizorima iz svakodnevice, osobito iz rubnih socijalnih slojeva. Autorica rado tematizira urbani prostor zagađen negativnim vrijednostima koje diktiraju novac i materijalna dobra. Egzistencijalne krize prevladava smijehom, poantiranim duhovitim komentarima. S druge strane, lirski subjekt Alena Galovića u zbirkama *Malo tijelo jutro* ili *Usamljeni fragmenti* opsesivno je zaokupljen problemom (nemogućnosti) komunikacije, emocionalnom prazninom i ravnodušnošću modernog čovjeka. Neki su mlađi pjesnici prvenstveno okrenuti jeziku i istraživanjima njegovih potencijala, poput npr. Lane Drkač ili Ivane Žužul. Neki pak nemaju povjerenja u jezik i muči ih problem ispražnjenosti, tišine i praznine, poput npr. Ivana Hercega (*Naša druga imena, Noć na asfaltu*). Vrlo je zapažena i zbirka *Pisanje oslobađa* Ivice Prtenjače kao tipično postmodernističke opsjednutosti

medijskom kulturom, pa ovdje sve vrvi od postupaka intertekstualnosti i intermedijalnosti. S druge strane, poezija Lucije Stamać privukla je pažnju javnosti zbog svoje naglašene referencijalnosti i aluzivnosti, odnosno zbog provociranja mimetičkog čitanja. Pridodamo li svemu i pjesničke rukopise još nekoliko zanimljivih autora, poput Tvrtka Vukovića, Sanjina Sorela, Dorte Jagić, Marinka Plazibata, Drage Glamuzine, mislim da možemo zaključiti da su i na području poezije sve poetičke opcije legitimne i da nema neke objedinjujuće poetike pod koju bismo mogli, barem iz praktičnih razloga, "smjestiti" ovo što se događa.

Spomenuo sam na početku da je jedna od novih kvaliteta hrvatske književne produkcije devedesetih pokušaj traženja novih marketinških strategija za popularizaciju literature i pridobivanje čitateljstva. Taj spoj marketinga i literature najbolje ilustrira vrlo popularna literarna skupina FAK, koja je posljednjih mjeseci izrasla u Hrvatskoj u prvorazrednu trendovsku atrakciju. Što je, dakle, FAK?

To nije ono što bi se prvo pomislilo s obzirom na konotacije s engleskim jezikom. To je kratica prvih slova sintagme Festival alternativne književnosti, nešto kasnije Festival A književnosti. Posrijedi je jedna neformalna grupa pisaca koja je osnovana u svibnju 2000. i koja održava festivale javnog čitanja i promocije pisaca. Na tim se festivalskim, estradnim turnejama međusobno druže, čitaju svoje proizvode pred publikom (koja obično plaća ulaznice po simboličnoj cijeni) koja burno reagira i navija. Osim toga, karakterizira ih i neobičan način samoreklame i međusobnog kritičkog potpomaganja, što je dakako izazvalo i burne protureakcije. Grupa je proklamirala načelo otvorenosti, pa obuhvaća pisce i kritičare različitih generacijskih i poetičkih pripadnosti: Radakovića, Lokotara, Rizvanovića, J. Pavičića, Perišića, Jergovića, S. Andrića, Z. Ferića, A. Tomića, E. Popovića, a povremeno se pridružuju i stariji, poput Tribusona, pa čak i Ive Brešana. FAK je, kako je rekao jedan njegov član, "lijep epicentar u kome sve pršti od književnosti i spisateljskih osobnosti".

Danas već FAK pokazuje znakove umora, napuštaju ga neki članovi uz optužbe da se sve više pretvara u "stroj za medijsku promociju zatvorenog kruga pisaca". No on je svakako unio stanoviti produktivni nemir na hrvatsku književnu scenu iskoristivši neke nove potencijale u približavanju publici i popularizaciji književnosti.

Mislim da na kraju možemo zaključiti da je hrvatska literarna scena devedesetih vrlo dinamična i raznolika. Kad govorimo o poetici, centrifugalne sile toliko su jake da onemogućuju uspostavljanje bilo kakve dominante ili centralnog modela. Slika stanja savršeno se uklapa u suvremenu "kulturu indeterminacije" koju karakterizira razigrani pluralitet perspektiva, slobodan izbor, disperzija, fragmentarnost, eklekticism. Sve su kombinacije u igri, sve podjednako važne i nevažne i sve svjesne svoje relativnosti i brze trošivosti.

KRATKA PRIČA DEVEDESETIH

Kratku bismo priču najopćenitije mogli odrediti kao tekst koji varira između jedne rečenice i dvadesetak tisuća riječi i opisati je kao “imaginativnu konstrukciju koja elemente iskustva uobličava” u umjetničku kompoziciju.¹ Doduše, kada je duljina u pitanju, John Barth upozorava na slučaj riječi ‘mamihlapinatapel’ iz Tierra de Fuego kojoj je u Guinnessovoj knjizi rekorda podaren epitet najjezgovitije riječi. Taj egzotični leksem u jeziku Ognjene Zemlje sažima, naime, priču koja bi se dala ovako parafrazirati: dvoje se ljudi gleda u oči, oboje se pritom nadaju da će onaj drugi započeti željenu igru, ali oboje oklijevaju... Barth riječ ‘mamihlapinatapel’ spominje u kontekstu rasprave o osnovnim odlikama literarnog minimalizma. Predstavlja je ishodišnim tekstom i sugerira kako je ona krajnji izraz estetika koje izviruju iza krilatica poput “Manje je više” (Gropius), “Kratkoća je duša razuma”, “Izbjegavaj sve što je suvišno” (M. Twain) i sl². Doista, ‘mamihlapinatapel’ istodobno funkcionira kao priča i metafora priče; ona je diskurzivna čestica koja nije podložna daljnjoj atomizaciji i redukciji.

No, ostavimo po strani taj neponovljiv (i već zbog toga) idealan primjer minimalizma i usredotočimo se na njegove manje savršene inačice. Ovdje mi je, naime, zadaća opisati temeljne odlike kratke priče novih hrvatskih pripovjedača, tj. onih koji su u zadnjem desetljeću 20. stoljeća uspjeli objaviti bar premijernu knjigu takvih tekstova. Najprije valja primijetiti da je devedesetih maksimalizirana fluidnost diskurzivnog okvira ovog ionako fluidnog žanra te da je kratka priča u recentnim literarnim praksama postala presjecištem različitih spisateljskih strategija i žanrovskih obilježja. Ona je tijesno povezana s anegdotom, svakodnevnom pričom, autobiografskom crticom, dnevničkom bilješkom, esejem, basnom, parabolom, novinskom pričom, pismom, pjesmom u prozi, edukativnom dječjom pričom, čak s leksikografskom natuknicom ili znanstvenom glosom. Kratka priča je zapravo prerasla u omnižanrovski prostor koji karakteriziraju ekonomično izlaganje teme, pripovjedačeva selektivnost, orijentacija na stvarno te relativno česta uporaba pjesničkih i dramskih efekata poput figura, poente i napetih dijaloga. Osim toga, pojavni oblici kratke priče vidno su obilježeni prilagođavanjem tehnikama i iskaznim modusima prestižnijih medija poput televizije, filma, videa i sl. Priča je počesto linearna, naracija ogoljena, tema vezana uz neposredno okruženje, u pravilu garnirana s ponešto seksa, alkohola i droge. Tu odliku proze devedesetih kritičarka Katarina Peović objašnjava idejom da “... književnost danas pokušava iznaći vlastite načine preživljavanja. Literatura, umjesto samodopadnosti i pogleda odozgo, konkurira mas-medijima tako da od njih uči i posuđuje.”³. Konkretna posljedica te prilagodbe jest brisanje granice između trivijalne i visoke kulture. Uz ovu, bitno je narušena i granica između fikcije i činjenice. Za razliku od prozaika osamdesetih koji su bili skloni konceptualnom građenju priče i autoreferencijalnom propitivanju samog čina pisanja te koji su uglavnom polazili od ideje da je zbilja jezični konstrukt, devedesete su obilježene oblikovanjem što komunikativnijeg teksta, jednostavnim rješenjima i dokidanjem svih distanci (spram događaja, jezika, stvarnosti, narativnih formi). U posve zaoštrenu obliku prirodu odnosa najmlađeg proznog naraštaja prema neposrednoj tradiciji dobro

ilustrira samozadovoljno pozicioniranje Ante Tomića prema literarnom hermetizmu, teorij-skoj osviještenosti, metatekstualnosti i sl. Tomić, ukratko, ne kani ništa imati s kolegama koje u prozi muče ta pitanja. “Ne znam, naime, o čemu bih s dotičnom gospodom uopće mogao pričati”, kaže Tomić. “Dok ja snujem naklade s četiri-pet nula, oni se pale na tiraž od četiri-pet primjeraka i dok ja čeznem za ljubavlju milijuna, oni računaju s prezirom nekolicine. Mi smo, fakat, dva svijeta.”⁴ Ovakvo polemičko ignoriranje čina pisanja kao prostora iskustva i zagovaranje jednostavne formule prema kojoj je književnost roba kao i svaka druga ne odgovara, dakako, stvarnim odnosima između dvaju proznih naraštaja. No, samo postojanje ovakve zadjevice sugerira da postoji i stanovita napetost između dvaju proznih naraštaja.

Kada se govori o hrvatskoj prozi devedesetih, valja svakako poći od činjenice da je ona obilježena ratnom kataklizmom te poslijeratnom krizom. Ratna zbilja prve polovice devedesetih ovjerila je različite oblike dokumentarizma, doslovnosti, ‘istinitih’ priča, svjedočenja i autobiografskih iskaza, nagnuvši “vagu između faction i fiction literature u korist fakticiteta u tekstu, u korist stvarnosti koja zarobljava pripovjedni diskurs”⁵. U drugoj polovici devedesetih rat postaje predmetom fikcionalizacije – najčešće se pojavljuje kao neizbježni podtekst događaju koji posreduje kratka priča.

Uz neizostavno shematiziranje raznorodnosti hrvatske prozne scene devedesetih, moguće je izdvojiti tri ključne poetičke tendencije. To su: kritički mimetizam, eskapizam i interdiskurzivnost. Njima svakako valja pridodati daljnje razvijanje koncepta proze urbanog pejzaža koji je osamdesetih uobličio naraštaj prozaika okupljenih oko časopisa *Quorum*. Izdvojene tendencije ponajprije su izvedene iz načina i smjerova zahvaćanja prozne teme te iz pozicija pripovjednog subjekta u odnosu na priču koju oblikuje. Ukratko ću ih opisati i predstaviti njihove glavne protagoniste.

Proza urbanog pejzaža

Počet ću s prozom urbanog pejzaža. Pod tim pojmom mislim na prozu u kojoj se grad javlja kao događanja priče i njezina nadtema. No, isto tako, nagle izmjene pripovjednih perspektiva, diskurzivnih praksi te namjerna fragmentacija priče i njezina smisla mogu se tumačiti kao metonimijski izraz pripovjednog subjekta koji grad doživljava kao mjesto kaotičnog i nepredvidivog miješanja najrazličitijih senzacija. Premda je grad simbol civilizacije koja je prestala biti nomadska, simbol stabilnosti i “znak nastanjanja... koje počinje pravom cikličkom kristalizacijom”⁶, ovdje pod sintagmom ‘urbani pejzaž’ razumijevam upravo suprotno: grad kao prostor modernoga nomadizma, nenastanjenosti i raspršenosti duha. Urbani pejzaž je poput labirinta u kojemu je čovjek – želi li sačuvati osobnost – prisiljen na paradoksalnu osamljenost unutar mnoštva, na odustajanje od svake ponuđene mogućnosti, to jest na prisvajanje pozicije autsajdera. Sjaj urbanom pejzažu podaruju mass-mediji. Oni nastanjuju gradove i njihove stanovnike. Prozaici urbanog pejzaža odustaju od utopijskog osmišljavanja cjeline, od stvaranja reda i traženja smisla tamo gdje se red i smisao ne mogu očitovati. Njihovo je pripovijedanje isprekidano, a njihovi likovi karnevalizirani ekscentrici koji glume spontanost. Nastavljači koncepta proze urbanog pejzaža u devedesetima su Delimir Rešicki (1960), Krešimir Mićanović (1968), Senko Karuza (1957), Neven Ušumović (1972), Darko Desnica (1963) i Marinela (1971).

Delimir Rešicki i Krešimir Mićanović najprije su se oglasili poezijom da bi 1994. objavili prozne prvijence. Ta činjenica u njihovu slučaju nije samo bibliografski podatak. Tragovi

poetskog mišljenja i govora, poetski mitemi, dapače i već ispisani stihovi nazočni su u njihovim kratkim pričama. Izričajna 'kondenzacija' i sažimanje proznog diskurza, primjetna u pisanju dobrog dijela autora Quorumova naraštaja, tekstovima Rešickog i Mićanovića dovedeni su do kraja – do nerazmrsivog prepletanja dvaju udaljenih iskaznih modusa. Osobito je to vidljivo u prozama Delimira Rešickog. U knjizi "Sagrada familia" česta je uporaba metafora i semantički zbijenih izričaja (*godine su pojele lice*), eksplicitna uporaba ili razrada poetskih mitema (*snijeg, bjelina, Sven*), grafičko lomljenje prozne rečenice koje podsjeća na stihovni raspored, uvođenje praznina u prozni tekst itd. Štoviše, Rešicki je na kraju knjige, nakon sedam priča, u dijelu naslovljenom "Apendix", jednostavno pretisnuo ranije objavljenu pjesničku zbirku "Tišina"⁷. Riječ je o konceptu otvorenog nezavršivog djela na što uostalom upućuje i naslov "Sagrada familia" koji priziva Gaudijevu nedovršenu katedralu za simboličkog zastupnika ove proze. Narativna struktura Rešickijevih priča lirski je asocijativna, kao što je i senzibilnost njegova pripovjedača primjetno lirizirana. "Transmedijski postupci vidljivi su u svakome tekstu, i to u najrazličitijim varijantama – u obliku citatnih aluzija, deformiranih citata, rekontekstualizacije motiva preuzetih iz drugih izvora..."⁸ Možda najljepši tekst u knjizi, "Bajka", intertekstualno se obraća pjesničkom i proznom diskurzu. Na početku stoji citat Emily Dickinson, a u tekstu se pojavljuje kultni Quorumov romanopisac Damir Miloš, i to kao lik i kao autor romana "Bijeli klaun". Upravo je vještina razlikovanja boja kojoj Miloševa klauna-daltonista podučava slijepi starac postala simboličkim mjestom stjecanja iskustva i prepoznavanja vlastitog egzistencijalnog položaja Rešickijeva subjekta u knjizi "Sagrada familia". Taj subjekt, naime, shvaća da bijeg iz grada istodobno znači i bijeg od sebe: "Cijeloga života želio sam negdje otputovati. No, pravi bi problemi počeli kada bih stvarno to i učinio."⁹

U prozi Krešimira Mićanovića 'poetski način' sugeriraju eliptične rečenice, munjevit izmjene pripovjednih perspektiva i neočekivana 'preskakivanja' dijelova priče. U zbirci "Dok prelazim asfalt" nalazi se stih: "oči su pokretne, događajne su."¹⁰ Držim kako upravo taj stih korespondira s iskustvom njegova pripovjednog subjekta. Mjesta događajnosti Mićanovićevih priča gradski su ambijenti (ulica, raskošna kuća pokojnog slikara, studentska soba i sl.). Pripovjedačevu poziciju karakterizira svjesnost da govoreći traga za obilježjima svoje osobnosti, da gradeći priču ustanovljuje svoju topografiju i biografiju. Tekstovi su mu ispresijecani lirskim epizodama, fragmentima dijaloga, obnavljanjem slika i rečenica koje ne odustaju od zagonetne nedovršenosti. Linearno izlaganje kakva događaja nije ono što može zaokupiti imaginaciju Krešimira Mićanovića. On nudi, prelomljene kroz kazivačevu svijest, elemente urbanog ambijenta i senzibilnosti uobličene u prozne snimke njegovih istaknutih manifestacija. Naglasak je na atmosferi, detalju, slučajnosti, stanjima svijesti, a ne na fabuli. Njegov pripovjedni svijet je fragmentaran, partikularan – "nasuprot slici koliko-toliko cjelovitog i zaokruženog svijeta stoji njegova rastrganost i fragmentarnost; (...) dugoj i skladnoj rečenici ... on je suprotstavio kratak eliptičan izričaj koji fungira nonšalanciju i nemar; logici sredenog svijeta, logici uzroka i posljedice, objašnjivosti svega, suprotstavlja apsurd i paradoks"¹¹. Karakteristična je priča "Harold Groff prevozi hranu". U njoj se ironizira svaki pokušaj izrade portreta. Prezime glavnog junaka nosi još jedan lik, pojedini slučajni protagonisti priče svakodnevno mijenjaju imena, a on – kazivač – nizom se uvjetnih iskaza ograđuje od navoda koje iznosi o bilo kojem liku svoje priče. Fikcionalni svijet koji gradi tako postaje manje-više neobavezna diskurzivna tvorevina, koju bi neki tuđi pogled zasigurno sasvim drukčije oblikovao. Ovaj dojam još više podcrtava

uvodna rečenica druge priče "Enformel": "Planovi grada krcati informacijama ništa ne kažu o posebno uzbudljivim ulicama i prvim ljubavima."¹² Iza te rečenice slijedi pripovijest o mladićevim susretima sa ženom pokojnog slikara. Mićanović sučeljava dva tipa senzibilnosti: mladića koji hoće kupiti jednu od slika (i kuću doživljava kao brižljivo uređenu galeriju) i udovicu koja misli da će se nestankom svake srušiti i zid na kojemu je visjela, da će hram uspomena u kojemu živi biti oskrnavljen. Dvoje ljudi, dakle, gledajući isto, vide sasvim različite stvari; oboje u svoj pogled utiskuju vlastite želje i sjećanja i njima primjerene fabulacije. Kako bi oboje sačuvali privid identiteta, kupac na kraju odnosi sliku, a udovica na njezino mjesto stavlja okvir identičnih dimenzija. Jer, kako bi rekao pjesnik Mićanović: "oči su pokretne, događaje su."

Za razliku od poetizacije kratke priče u Rešickoga i Mićanovića, ostalih četvero spomenutih razrađuju svoje narativne koncepte isključivo u okvirima proznog diskurza. Senko Karuza se u knjizi "Busbuskalai" usredotočio na različite emocije i stanja te relacije među ljudima. Pritom je u prvi plan istaknuo kazivačevu senzibilnost i narativnu gestiku. Kritika je primijetila da Karuza tjeskobnoj slici svakodnevice suprotstavlja "slike izgubljenih idiličnih predjela djetinjstva, slike vremena kada su riječi... govorile jezikom blizine i iskrenosti"¹³ odnosno da odgovore nadirućem kaosu nalazi u "preraspodjeli različitih vrsta moći i brzoj izmjeni oprečnih strategija pričanja"¹⁴. Pripovijedanje Nevena Ušumovića krasi dotjerana rečenica, brižno odabrani likovi i situacije, te funkcionalno izmjenjivanje ostrašćenog kazivača i neutralnog pripovjedača koji se povremeno uživljava u ulogu pukog arhivara. Njegove teme su selidba, 'oslobođenje', odlazak vozača tramvaja u penziju. Rat se pojavljuje kao podtekst, kao iskustvo koje mrvči velike priče, koje likovima izmiče oslonac i koje sjenči intimu likova. Struktura Ušumovićeve priče fragmentarna je. Darko Desnica je u svojoj zasad jedinoj proznoj knjizi "Antikvarijat" posegnuo za matricom iznimno kratke priče (short short story), i to harmsovskog tipa. Okvirna diskurzivna situacija je sljedeća: antikvar tekstualizira pojedine prizore iz knjižare i tako stvara seriju relativno ujednačenih tekstova. On posjeduje karakteristike intelektualca, pasioniranog čitatelja i zahvalnog sugovornika pa mu je namijenjena uloga središnje svijesti tih mikropriča. Njegovi sugovornici u konverzaciju unose svoje navike, potrebe, preferencije, čitateljsko iskustvo, kodirane reference na knjige, skrivene želje. Po sažetosti, tipu duhovitosti i referiranja na zbilju Desničin "Antikvarijat" usporediv je s proznim minijaturama Borisa Gregorića ili Stanislava Habjana. Ključne riječi Marineline knjige priča "Lift bez kabine" su strast, strah, erotika, samoća... Poput svojih muških kolega, i ona se više koncentrira na stanja nego na događaje te na stvaranje distance kao oblika zaštite od najezde banalnih dnevnih evidencija.

Kritički mimetizam

Kritički mimetizam je pojam koji, s jedne strane, naglašava izniman interes prozaika devedesetih za stvarnost koja ih okružuje, ali koji, s druge strane, pretpostavlja i njihovo prepoznatljivo pozicioniranje spram iste te stvarnosti.¹⁵ Mimetičnost se pritom realizira u prikupljanju i literarizaciji svakodnevnih motivsko-tematskih evidencija, a kritičnost posredstvom diskurzivne intonacije priče (koja varira od humora preko groteske do nedvosmišlenog polemičkog osporavanja). Već je primijećeno da se u devedesetima razvija interes za "tzv. male ljude i događaje"¹⁶, za marginalce, za ljude "bez stabilnog oslonca i bez jasno definirane pripadnosti određenoj skupini"¹⁷ poput razvojačenih branitelja, narkomana,

rekonvalescenata, navijača, kriminalaca... Ono što treba ovdje naglasiti jest činjenica da je upravo tim malim ljudima i događajima namijenjena uloga tipičnih (premda ponekad čudljivih) predstavnika recentne hrvatske zbilje. Kritički mimetizam najbolje se očituje u kratkim pričama Miljenka Jergovića (1966), Roberta Perišića (1969), Ante Tomića (1970), Zorana Ferića (1961), Borivoja Radakovića (1951) i Tarika Kulenovića (1969).

Počnimo s Jergovićem, autorom koji je nedvojbeno jedan od ključnih pisaca za razumijevanje proznog konteksta devedesetih. On je, naime, prvi (ili među prvima) počeo stvarnosne događaje tretirati kao pogodnu literarnu građu i objavljivati priče u novinama (što je limitiralo njihovu dužinu te donekle uvjetovalo tematiku i književne tehnike). Tek kasnije su obje te stvari postale trend. Jergovićev prozni opus zasad čine tri knjige: "Sarajevski Marlboro", "Karivani" i "Mama Leone". U fokusu njegova pripovjedačkog interesa su ratno Sarajevo, Bosna i njezina prošlost te osobna biografija. "Sarajevski Marlboro" funkcionira kao zbirka proznih parabola o ljudima i sudbinama u sarajevskom ratnom kovitlacu, o uspomenama koje su oblikovale kazivačev svijet. Najčešće je riječ o portretima, o čemu zorno svjedoče naslovi nekih priča – "Gospar", "Hanumica", "Slobodan", "Brada", "Komunist", "Saksofonist" itd. Teoretičari kratke priče poput Marry Louise Pratt primjećuju kako je naslovno otkrivanje priče kao portreta jedne osobe opće mjesto tog žanra.¹⁸ Jergovićeva privatna priča pretekst je globalnoj; on tematizira stanje koje pogađa sve, ali iz vizure običnog čovjeka i na primjeru malih događaja. Karakteristično je da njegov pripovjedač potpuno vlada pričom, da ratna kataklizma koju tematizira ne dotiče njegovo izlaganje, tj. njegovu postupnost, tečnost i sklad. Jergovićev je jezik natopljen lokalizmima, poslovicama, uzrečicama, kletvama koje fino evociraju sarajevski govorni idiom i njemu prirodenu senzibilnost. Ako se u "Sarajevskom Marlboru" i "Karivanima" bavio velikom poviješću kroz vizuru malog čovjeka, u knjizi "Mama Leone" Jergović se odlučio za autobiografsku prozu. U prvom dijelu te knjige nalazimo dvadesetak ispovjedno intoniranih proznih zapisa u kojima infantilizirani pripovjedač osobnu povijest (lovljenje rakova, školske zadaće o jeseni, odnos s djedom...) povremeno povezuje s velikom poviješću (ubojstvom Allendea, Vijetnamom i sl.). Riječ je očito o miješanju dvaju narativnih glasova. U oblikovanje dječakove priče povremeno se eksplicitno 'ubacuje' odrasli pripovjedač koji je opskrbljuje 'viškom informacija' i kontekstuiru u svjetsko vrijeme i prostor.¹⁹ U drugom dijelu knjige Jergović se vraća Sarajevu i sudbinama ljudi, ovaj put onih koji su morali izbjeći iz Bosne i koji se nikako ne uspijevaju aklimatizirati na novu sredinu, drugi jezik, kontekst, običaje, ljubavi... Mnogi su primijetili da u Jergovićevu pripovijedanju ima nečega starinskog, mudrosnog, sentimentalizma i patosa koji su rijetki u današnjoj literaturi, posebice među njegovim vršnjacima. Neki su imali potrebu braniti ga od mogućih prigovora, kao da su sentimentalizam i patos nepoćudne ili zabranjene kategorije. Ako su izostavljanje, sažimanje, koncentracija na detalj, naglašavanje pripovjedačeva gledišta i proširivanje preporučljive spisateljske strategije za autore kratkih priča, sasvim je bjelodano da Jergović rjeđe rabi prve dvije. Ono što dominira u njegovoj prozi jest naglašavanje pripovjedačeve vizure i uopće njegova stava. Pripovjedač se najeksplicitnije javlja u tzv. univerzalnim iskazima koji prikupljaju i u kakvu prigodnu maksimu sažimaju osnovno iskustvo priče. Npr: "Ključ svake ljubavi je vjernost"²⁰, "Svijet je ... utemeljen na nepovjerenju i neobičnoj ljudskoj sklonosti da vas smatraju potpunom budalom čim govorite istinu, a doživljavaju vas ozbiljno čim počnete lagati."²¹ ili "U slobodnome svijetu čovjek može živjeti sasvim sam i neće mu se dogoditi da osjeti kako mu nešto nedostaje."²² Ovakvi iskazi mjesta su pripovje-

dačeva pretvaranja priče u parabolu, lika u zastupnika njemu sličnih, a literarnog govora u neposredno svjedočanstvo. Jergović je čak uspoređivan s Andrićem. Pritom je to nekima zvučalo kao pohvala, a nekima kao podvala. Iako pretjerana, usporedba, dakako, nije bez osnova. U svakom slučaju, Andrićeve su literarne parabole filozofične i diskretne, a govor o zbilji alegorijski – ukotvljen najčešće u govor o dalekoj prošlosti; Jergovićeve su, pak, prozne parabole prilično eksplicitne, a govor o zbilji izravan. No, za ljubitelje teme ‘Andrić’ sam je Jergović dao itekakvog povoda tekstom “Pismo” koji se i naslovom referira na Andrićevo “Pismo iz 1920”. U oba slučaja autori pisama su stranci koji bježe iz Bosne i pokušavaju to sebi i drugima opravdati i pojasniti. Za razliku od Andrićeva Židova Maksa Levenfelda, autor pisma u Jergovićevoj verziji je crnac M. L. No, ostavimo pomniju usporedbu dvaju tekstova za neku drugu zgodu. Ovdje mi je bio cilj izdvojiti odlike po kojima se ona uklapa u koncept kritičkog mimetizma.

Na početku proznog prvijenca Roberta Perišića “Možeš pljunuti onoga tko bude pitao za nas” stoje dva motta – prvi pripada famoznom bosanskom političaru F. A. Babi, a drugi francuskom psihoanalitičaru Jacquesu Lacanu. Time čitatelju nedvosmisleno sugerira da u njegovu pripovjednom svijetu neće biti hijerarhije, podjele na visoko i nisko, stvarnost i imaginaciju, teoriju i praksu, Balkan i svijet... Na tematskom planu u dvadesetak ukoričenih priča zatječemo lepezu likova koji pomno osmišljavaju sliku stvarnosti devedesetih. Perišić se dotiče svih njezinih neuralgičnih točaka – rata, narkomanije, mafije, urbanih marginalaca... Protagonisti njegovih priča (Zero, Cifra, Feta, Feri, Celi, Obični itd.) uhvaćeni su u ključnim situacijama, u tzv. trenucima istine kada – nalazeći se pred izazovom – praktično odlučuju o svojoj sudbini. Primjerice, u priči “Rekonvalescent” bivšeg ovisnika posjećuje njegov znanac koji je još uvijek na heroinu i koji ga dovodi u iskušenje. Naratolozi upravo ovakve situacije s dalekosežnim posljedicama po likovu budućnost nazivaju trenutkom istine, napominjući kako je taj “trenutak istine model za kratku priču na isti način na koji je život model za roman”²³. Na izvedbenom planu Perišić je poklonik efektne poente, uokviravanja teksta kakvim karakterističnim motivom ili slikom te humorne intonacije. Pri portretiranju likova najčešće poseže za unutrašnjim monologom i psihologizacijom te inzistira na karakterističnim situacijama i reakcijama. Kada npr. portretira utjerivače dugova, to čini tako plastično da ih se bez teškoća može zamisliti – stavlja im lančić oko vrata, pušta im kazetu s pjesmama Miše Kovača, sve to upotpunjuje okladom, prigodnim maštarijama o Severini i asocijacijama na Hajduk. Među najuvjerljivije priče spadaju one u kojima pušta likove da sami svjedoče o sebi, slijedeći pritom zakonitosti usmenog kazivanja i strukturu svakodnevnice priče. Na stilskom planu dominira kratka, ogoljena rečenica, izbjegavanje svake figurativnosti i vješta upotreba urbanog slanga – splitske čakavštine i zagrebačke kajkavštine. U jednom je razgovoru, govoreći doduše o svom dramskom tekstu “Kultura iz predgrađa”, sam Perišić ustvrdio da je danas u Hrvatskoj standardni jezik – jezik farse: “On je cenzuriran, kontroliran i manipuliran, i uopće, nije zainteresiran za opis socijalno-realnoga.” Iza ove postavke slijedio je izvod prema kojemu “tzv. ‘visokom kulturom’ vlada jezik farse. A farsa zapravo dolazi onda kada je nemoguća tragedija. Tragično je, po meni, bitno vezano uz realno. U farsu se sve događa u jeziku, u tragediji je sve realno.”²⁴. Ovakva interpretacija odnosa standarda, s jedne, te dijalekta i lokalnih idioma s druge strane, sasvim sigurno je pretjerana. No, ne i bez osnova. Ovdje sam je izdvojio ponajprije s namjerom da naglasim kako je Perišić iznimno osviješteno oblikovao svoje prozno štivo i na jezičnoj razini.

Priče iz zbirke "Zaboravio sam gdje sam parkirao" Ante Tomića kritičari su okarakterizirali 'pravom' odnosno 'paradigmatskom' prozom devedesetih.²⁵ Iako mu je tematski inventar dobrim dijelom podudaran s Perišićevim, Tomićeva inačica kritičkog mimetizma bitno se razlikuje. Inzistirajući na humornoj intonaciji on je karnevalizirao svoj pripovjedni svijet, mjestimice ga dovodeći na rub karikature. Njegov humor nastaje kao posljedica kritičkog prikazivanja stereotipnih situacija i likova, kolektivnih mitova ili klišeja. Pritom i sam ponekad posegne za stereotipom kako bi izazvao smijeh. Takav slučaj nalazimo u priči "Ubojstvo predsjednikova psa" u kojoj jezično portretira jugoslavenskog oficira, potpukovnika Đokovića na način na koji bi to valjda učinio svatko tko je bio u toj vojsci. Đoković, dakle, ovako govori: "Pičke!" prošapće on strasno. 'Pičke ste vi, a ne vojska!... Titova garda!?!... Ma vidi kurca!... Pičke!... Piiičke!' Uto dođe do Limenog. 'Ti!... Ti!...' proštenja Đoković. 'Tiii!... Mamicu ti naguzim, kako to gaziš!?!?... Jesi li ti vojnik ili... Ili... Govno!... Govno si ti, a ne vojnik!... Govno!... Titov gardist?!... Ma vidi kurca!... Pička, razumeš!... I govno!... I pička i govno!... I kurac!... I kurac i pička i govno!'"²⁶ Očiglednost ovakvog prikazivanja efekt čini predvidljivim, ali zauzvrat pridonosi komunikativnosti i neposrednosti teksta te zadovoljstvu čitatelja koji voli uživati u obnavljanju iskustava koja i sam posjeduje. Carstvo poznatih referenci upotpunjuje Tomićevo često posezanje za refrenima šlagera, citiranje vijesti iz crne kronike, reklama, čestitki i pozdrava, a sve u svrhu što veće vjerodostojnosti prikazivanog pripovjednog miliera. Jurica Pavičić u Tomićevoj knjizi prepoznaje tri modela kratke priče – 'karverovsko sentimentalno-depresivne priče', gegove u tradiciji 'američke novinske priče tipa O'Henry ili Twain' i 'kronikalne generacijske priče sa splitskog asfalta'.²⁷ Pritom napominje kako se Tomićeva zbirka "fajterski uhvatila u koštac s društvom, politikom, ulicom, drogom i ratom"²⁸. Doista, u toj je heterogenoj knjizi moguće naći sasvim različite impulse, čak elemente urbane i ruralne senzibilnosti. Iako prevladavaju urbani prizori, upada u oči Tomićeva sklonost prema usmenoj retorici koja kontaminira kako pripovjedačev govor tako i govor likova. U njegovim pričama nisu rijetki frazemi poput 'pokvaren kao mućak', 'solidan komad budale', 'pretući nekoga ko vola', 'Lakše bi je bilo priskočiti nego zaobići', 'dosadilo i Bogu i narodu', 'Tko radi ne boji se gladi' i sl. Ovakvi izrazi u pravilu pridonose ambijentaciji pripovjednog svijeta. Upitni su, međutim, oni Tomićevi tekstovi u kojima se upušta u nedvosmisleno ideološko interpretiranje stvarnosti, eksplicitno se obračunavajući s određenom politikom ili osobom. Dobar primjer takve prakse jest priča "Pomoću trikova" koja se iscrpljuje u poentnom obračunu s jednom Tuđmanovom rečenicom. Pritom nije problem branjivost ili ispravnost Tomićeva stava, nego pretvaranje literarnog prostora u pozornicu sasvim konkretnog obračuna na kojoj duhoviti pripovjedač prepušta mjesto zapjenjenu novinaru, a proza žurnalističkoj invektivi.

U kontekstu kritičkog mimetizma devedesetih izdvojeno mjesto pripada knjizi priča "Ne, to nisam ja" Borivoja Radakovića. Njegov prozni koncept puno se više temelji na kritici (dapače, na žestokom, anarhoidnom osporavanju) konteksta negoli na mimesisu. Već u stihovanom uvodu u knjigu Radakovićev nam se pripovjedni subjekt predstavlja izmještenim i neukorijenjenim pojedincem koji grčevito brani pravo na razliku. "U mraku između Vizantinaca i Latina rodih se ko melankolični Šcavo/ Kojem odmažu i Bog i davo." – piše Radaković pa konstatira: "... nitko ne osjeti Balkana/ ako mu rodbina nije zaklana..."²⁹ Slijede pripovjedni tekstovi u kojima protestira protiv bezumnog nasilja koje ga okružuje i protiv hrvatske književne baštine utjelovljene u liku Ivice Kičmanovića i svih njemu sličnih 'jadničaka što dolaze u veliki grad koji je, kao, leglo zla i nepravde'. Nasilju

se suprotstavlja bijegom u jezik u kojemu je moguće nadomjestiti izgubljeni prostor slobode. Radaković pritom babilonizira svoj govorni idiom, gradeći ga pomoću krhotina različitih jezika i jezičnih varijeteta, nastojeći na tvorbi ekskluzivnih spojeva i osvjetljavanju neuočenih korespondencija. Sladostrasno uživajući u svom psovačkom umijeću i opscenostima, njegov subjekt izrazito afektivno afirmira urbanu senzibilnost. Međutim, iz čitateljske perspektive Radakovićeva jezična moć otežava pristup cjelini jer stalno upozorava na parcijalne jezične geste koje se ostvaruju u granicama rečenice ili čak sintagme (npr. "Treba mi jedan lepoglavić da me karastinec u vaglinu..."³⁰). Na koncu, paradoksalno, taj govorni idiom počinje funkcionirati poput samodovoljnog monolita koji ugrožava slobodu čitanja. Svi komentatori Radakovićeve proze ističu njegovu jezičnu virtuoznost. Igor Mandić primjećuje da je ovaj pisac "dokazao da se izvornim autorskim nadahnućem od hrvatskoga jezika može načiniti svjetski medij", Kruno Lokotar Radakovićevu književnost uspoređuje s isplaženim jezikom Rolling Stonesa³¹, a Jagna Pogačnik njegov jezični pluralizam nazivlje demokratskim i tretira ga kao "rukavicu bačenu u lice monološkom društvu"³². Andreja Gregorina je, međutim, ustvrdila da se Radaković okružujućem nasilju suprotstavio nasiljem u jeziku. "Svjedočeci o vremenu u kojem se živi *jedino smrt*, autor jednoj ludosti suprotstavlja drugu ludost – bestidnost i verbalna agresija obrambeni su napad kojim se nasilje svjesno multiplicira." – piše Gregorina pa dodaje: "U strasnoj porno-grafijskoj igri rađa se *Jebzik*, višestruko kodirana blasfemična proza koju Radaković iz svoje *pisace strojnice* ispaljuje u čitatelja. I u većini njih ubija želju za sustavnijim čitanjem."³³ Impostacija Radakovićevih proza primarno je polemička. Uz literarnu (imamo li na umu Kamovljeve invective, ipak pomalo zakašnjelu) depatetizaciju književne baštine, javljaju se i artifičijelni oblici polemike s povijesnim i političkim praksama. Prva je primjetna u pseudobajci "La luna" u kojoj kneza Budimira najprije ženi Snjeguljicom, a potom šalje u šumu da opći s bukvom... čime do krajnjih granica teatralizira pripovjedni svijet s ciljem ironizacije povijesnih i nacionalnih mitova. Druga je, pak, primjetna u radakovićevskoj basni s ključem "Živinsko gospodarstvo" u kojoj pajcek Grundek u ulozi šefa dotičnog gospodarstva zapovijeda 'stoci sitnog zuba' i naređuje peseku Cezaru da izgradi stadion. U pitanju su očite aluzije na političke poteze i likove koji Radakovićevoj prozi pribavljaju epitet polemike, u pojedinim situacijama i pamfletističke.

Od svih prozaika devedesetih navise odjeka i pohvala doživio je Zoran Ferić i njegove knjige "Mišolovka Walta Disneya" i "Anđeo u ofsajdu". Gotovo svi kritičari isticali su bolest i hipohondriju kao izvorišta Ferićeve imaginacije, a grotesku i crni humor kao uporišta njegove literarne optike. U čestim i očito brižno 'odrađivanim' novinskim intervjuima Ferić je rado podupirao taj tip kritičarske fikcije. Pritom nije prezao ni od javnog ispovijedanja najintimnijih dijelova građanske biografije. "Kada sam imao 14 godina vjerovao sam da je nepčana resica začetak raka." – otkriva Ferić u razgovoru za Godine Nove. "Pokušavao sam je skratiti škarama, ali svaki put kada bih ih gurnuo u usta, osim što mi se bljuvalo, resica se povukla prema gore. Nisam je htio odrezati nego skratiti pa otići doktoru. Mislio sam, kada vidi tu skraćenu resicu, taj kratki rak, zaključit će da je rak u početnoj fazi pa će svoj optimizam prenijeti na mene."³⁴ Ova ispovjedna crtica dobrim dijelom upućuje na karakter Ferićeve imaginacije, na tip mistifikacije i sakralizacije hipohondrije u njegovoj prozi. Već naslovi knjiga nagovještavaju groteskni potencijal i sugeriraju da je Ferić poklonik poetike diskontinuiteta koja je utjelovljena u paradoksalnom spajanju visokog i niskog žanra, motiva, stila. Primjerice, sintagma 'anđeo u ofsajdu' (koju bismo mogli preveseti

kao anđeo na zabranjenu mjestu ili u nedopuštenu položaju) u strukturi priče ogleda se u posezanju za trivijanim žanrovima (detektivske ili horror priče) te u njihovu poentnom iznevjeravanju i osporavanju. Ferić, dakle, do obrasca svoje priče, do željene prozne simbolike i semantike dopijeva dezautomatizacijom, tj. detrivijalizacijom poznatoga žanra. Pritom se događa da se tekst koji je počeo kao horror okonča kao vic. Sklonost poetici kratkog spoja moguće je uočiti i na primjeru mikrostruktura stila. Ferić se u njima nerijetko predstavlja poklonikom blasfemične asocijativnosti spajajući biblijske evidencije s posve neočekivanim asocijacijama – ‘četiri grobara’³⁵ pritom uspoređuje s ‘četiri evanđelista’³⁶, bijela odjeća mrtve djevojke na sprovodu asocira ga na to da joj ‘otac navija za Hajduka’, dok maramicu kojom prostitutka biše znoj s lica prisposobljuje Veronikinu rupcu³⁷. Rekao bih da su ovi primjeri, ali i ukupna Ferićeva prozna strategija manje sračunati na čistu provokaciju i rušenje uvriježenih društvenih konvencija i tabua a više na otkrivanje neoficijelnih prostora događajnosti koji nas determiniraju u najmanju ruku kao i oficijelni. Ferić je iznimno vješt fabulator koji svoje fabule crpi “manje iz svakodnevice, a više iz njezina malog... poremećaja. Njegova fabuliranja obično na početku zazvuče nevjerojatno, kao konfabuliranja, buncanja, no u trenu se oko njihovih, naizgled bizarnih motiva, splete priča znatne egzistencijalne težine.”³⁸. Ukratko, Ferićev se kritički mimetizam očituje kroz opsesivan interes za bolest, kroz brigu za tijelo te kroz tematizaciju straha, hipohondrije i paranoje kao psihičkih stanja koja karakteriziraju čovjeka današnjice. Govoreći o sidašima, retardiranima, nepokretnima... Ferić se služi estetikom ružnoće te groteskom i crnim humorom koje mu pomažu da u trenutku promijeni smjer priče ili preoznači njezinu semantiku, da o ozbiljnom progovori zabavno i obrnuto. Pojašnjavajući svoju literarnu strategiju jednom zgodom je primijetio da tragika nije primjerena našem dobu, dapače da je groteska opće mjesto devedesetih. Sve u svemu, formalno zaokružene, postupne u iznošenju fabule, stilistički uredne, uvjerljive u dijalozima i naznačavanju atmosfere, Ferićeve priče otkrivaju bolest trenutka i alegorijski slikaju prostor u koji smo uronjeni.

Kritički mimetizam devedesetih ogleda se i u kratkim pričama Tarika Kulenovića. Njegov pripovjedni svijet prilično je knjiški artificijelan. Apsurdističke priče s elementima nasilja i fantastike, s prepoznatljivom ikonografijom pop-kulture, ponavljaju osnovne geste u prikazivanju stvarnosti devedesetih. Riječ je o prozi čiji su protagonisti ravnodušni i koji se – u sretnijim slučajevima – umjesto emocijama rukovode naglo probuđenim strastima.

Brojni su kritičari i komentatori recentne proze koji knjige nastale ukoričenjem novinskih kolumni tretiraju nepatvorenim književnim štivom. Najčešće se tako kao literati među novinarima spominju Đermano Senjanović i Viktor Ivančić. Iako je u oba slučaja riječ o iznimno duhovitim autorima, osobno nisam sklon potpunom dokidanju granice između novinarstva i fikcionalne proze. Naime, tekstovi primarno pisani za novine tekstovi su s dnevnim povodima i ciljevima – njihov prostor tematizacije jasno je zadan, a literarizacija novinske priče tek usputan ures, višak koji uveseljava. Uostalom, teško mi je i zamisliti da bi se neki pisac – ničim izazvan – odvažio status književnih likova podariti Škegri, N. Ivanoviću, Nensi Brlek, Račanu, Aralici, Ivkošiću, Pašaliću ili Kutli... No, u svojoj društvenoj kritici u odori tv-kronike Senjanović to ustrajno čini, privodeći političare, novinare i ine ridikule s hrvatske javne scene u svoj dnevni boravak. Naknadno mehaničko prenošenje takvih tekstova iz jednog medija u drugi hvale je vrijedno dokumentiranje prvorazredne žurnalistike, ali nikako i fikcionalizacija žurnalističkoga teksta.

Eskapizam

Nasuprot kritičkom mimetizmu pojavljuje se eskapizam kao važna prozna tendencija devedesetih. Naime, dio pisaca svjesno je odvratio pogled od 'jake' hrvatske zbilje i radnje svojih kratkih priča smjestio u daleke, domaćem čitatelju malo poznate predjele. Eskapizam je pojava koja je svojedobno obilježila pisanje dijela romantičarskih pjesnika, ali također i praksa koju su zagovarali Francuzi Jarry, Vian, Arrabal i ini predstavnici patafizike, tj. znanosti o imaginarnim svjetovima. Prostorno izmještanje odnosno delokalizacija priče u hrvatskih pripovjedača moguće je tumačiti različito – kao svjesnu egzotizaciju teksta, kao pokušaj univerzalizacije osobnoga iskustva, ali i kao alegoričan govor o hrvatskoj zbilji. Eskapistička eksplozija prostora obilježava kratke priče Romana Simića (1972), Roberta Mlinarca (1966), Milane Vuković Runjić (1970) i Mislava Brumeca (1969).

Simićevo "Mjesto na kojem ćemo provesti noć" valja potražiti u panameričkoj pustinji i u mjestima čija su imena Puertomarín, Yop i Panamatta te u literarnoj korespondenciji s prozama Marquesa, Salingera, Hemingwaya, Faulknera. I naslov knjige i svih sedamnaest priča razvijaju apokaliptične asocijacije u kojima pripovjedač pokušava predočiti kako će izgledati zadnji dan svijeta. Zlokobnu atmosferu podupiru simboli poput oblaka-plesača i kartonskog snjegovića s natpisom 'sutra' koji migriraju iz priče u priču. Sam je autor ovako pojasnio pozadinu i smisao egzotizacije svojih kratkih priča: "... za moj književnoturistički odlazak u taj prostor (...) postoje tzv. književni i izvanknjiževni razlozi... *Mjesto na kojem ćemo provesti noć* nije stvoreno od mjesta nego od vremena. Čudne mješavine našeg hrvatskog vremena i vremena apokalipse... Najjednostavnije rečeno: preda mnom se događao smak svijeta i ja sam ga opisao. S plahtom preko glave..."³⁹ Ovu naknadnu interpretaciju valja uzeti vrlo uvjetno; ona je pretenciozna jer u knjizi nema očitijih tekstualnih signala koji bi je ovjеровljavali. Simić ponajviše propituje probleme u komunikaciji te stanja svijesti i emocije svojih običnih, anonimnih junaka, svojevrtnih antiheroja. Njegovo prozno pismo obilježava diskretno povezivanje i međusobno preosmišljavanje priča povezanih istom atmosferom, senzibilnošću i rukopisom, iznimno pokretna pripovjedna instanca koja oscilira između 3. lica i različitih oblika unutrašnje fokalizacije te sklonost poetizaciji teksta (i to pomoću metafora, usporedbi, slika, ritmizacije rečenice, anaforičkih ponavljanja sintaktičkih struktura...). Roman Simić je pisac koji voli govoriti posredno, u simbolima, prodirati neprimjetno u dubinu. Manje je zainteresiran za fabulu, a više za dubinsku karakterizaciju svojih likova. Upravo rečeno moguće je pokazati na primjeru Simićeve upotrebe epiteta u sljedeće dvije, nasumce odabrane, rečenice: "Podnevno je sunce greblo boju s krovova razbacanih po parkiralištu. Usred užarenog asfalta prilično ružna djevojčica brisala je suze, a muškarčeve oderane cokule u šljunku pokušavale zarobiti nepravilni ritam njezinih uzdisaja."⁴⁰ Odmah upada u oči Simićeva sklonost detaljiziranju, tj. potreba da uz gotovo svaku imenicu stavi epitet. Zanimljivo je da su ti epiteti uobičajeni, standardni, gotovo stereotipizirani ('podnevno sunce', 'užareni asfalt', 'nepravilni ritam' disanja) čime se autor predstavlja poklonikom postmodernističke poetike ponavljanja koja je sračunata na iscrpljivanje vanjske ljuske prizora, događaja ili osobe kako bi se s puke deskripcije moglo prijeći na istinsku karakterizaciju. Roman Simić gotovo u pravilu od događaja skreće prema stanju, od cjeline k fragmentu, od priče k poetiziranoj slici.

Robert Mlinarec, za razliku od Simića, inzistira (ponekad i prekomjerno) na fabuliranju. Njegove su priče razbacane na sve strane svijeta – od Perzije, grčkog polisa i Švedske preko

Albanije, Andaluzije i Baskije do New Yorka, Tibeta i Jamajke. Njegov je pripovjedač putnik kroz vrijeme i prostor, intelektualac koji se poigrava spoznajnim sustavima, mitovima i ispisanim tekstovima. Dojam je da je malčice manje zainteresiran za priču koju oblikuje nego što je to običaj. Mlinarčevo "intertekstualno sažimanje motiva nalikuje na kaleidoskop namijenjen suvremenom konzumentu literarnih nastojanja koji nikad nema dovoljno vremena da bi slijedio neku zamršenu fabulu obogaćenu opisima"⁴¹. Karnevaleska strast obilježava njegovu kratku priču. Kada primjerice posegne za aktualizacijom ili travestijom klasičnog mita ("Zlatno runo"), Mlinarec pomalo mehanički uvodi asocijacije na sadašnjost čime pokušava banalizirati mitsku ljušturu priče, izigrati diskurzivnu matricu i fericevski sučeliti elemente klasičnog i banalnog. Indikativan je slučaj priče "Veliki kuhar". Njezin lik je genij Filip koji se u jednom trenutku ostavlja svega da bi prionuo pisanju remek-djela "Filozofska kuharica" na 17 jezika. Mlinarec se povremeno ponaša poput Filipa kreirajući svoj tekst na razvalinama postojećih.

Milana Vuković Runjić je u knjigu "Krila od etera" uvrstila pet priča. Njezina inačica proznog eskapizma pretvorila je Italiju, Čile, Englesku i Hrvatsku u fabularna poprišta. Čvorišne su točke njezine pripovjedne analize putenost, ljubav i seks odnosno portreti likova izrađeni preko tih kategorija. Katarina Peović je primijetila da je osnovni modus funkcioniranja likova Milane Vuković Runjić putovanje – jedni pritom putuju za zaboravom, drugi tragaju za identitetom i prošlim ljubavima, treći za avanturom i zaradom, a četvrti za posvećenjem.⁴² Slijedi li se taj interpretacijski ključ, onda se naslovna 'krila od etera' doista mogu tumačiti dvojako – kao "atributi diviniziranih bića – krilatih anđela" i kao "metafora praznine, neispisanosti, duhovnosti koja stoji u opreci sa životom kao ispisanim i ispunjenim"⁴³.

Napokon, literarni eskapizam obilježava i kratke priče Mislava Brumeca. Prva je priča smještena u 16. stoljeće u Meksiko i intonirana kao ulomak iz dnevnika poginulog španjolskog vojnika, druga se odigrava u meksičkoj pustinji, treća u cirkusu... Ono što je svim pričama zajedničko detaljno su opisani prizori nasilja te obavezna smrt glavnih protagonista na kraju. Naslov Brumecove zbirke "Tako je moralo biti" kao da priziva zlu kob, kao da naglašava kako se stanovnici njegova proznog svijeta nalaze u zatvorenom krugu iz kojega nije moguće izaći.

Eskapistička eksplozija prostora u literaturi može biti pozitivna provokacija – može otvoriti prozor u nepoznate predjele i otkriti nove spoznajne i perceptivne mehanizme. No, može također zbog kroničnog nedostatka informacija o dalekim krajevima biti uzrok naivne, nekritičke proizvodnje i recepcije priče.

Interdiskurzivnost

Interdiskurzivnošću ovdje zovem pojavu kada tekst postaje poprište susreta različitih diskurzivnih matrica te njima pripadajućih iskustava i semantičkih konfiguracija. Dominique Maiguenau ističe da se "interdiskurz spram diskurza odnosi jednako kao što se intertekst odnosi spram teksta"⁴⁴. Interdiskurz nastaje prepletanjem i međusobnim redefiniranjem pojedinih diskurzivnih praksi, a obilježavaju ga strukturna i semantička polifoničnost, heterogenost, postupci višestrukog kodiranja i dekodiranja, bogata evokativnost te univerzalni subjekt koji nastaje "u međuprostoru diskurzivnih formacija"⁴⁵. U slučaju hrvatske proze devedesetih pojmom interdiskurzivnost označavam ona prozna

pisma koja su oblikovana na presjecištu literarnih i neliterarnih diskurza, igre i spoznaje, historiografske metafikcije, filozofskih i didaktičkih impulsa te fantastike. Ovakvi su raznorodni impulsi iznjedrili primjere kratke priče koji prilično odstupaju od kanoniziranih obrazaca. Rekao bih da su u pitanju tekstovi koji su na liniji kvorumaške konceptualnosti, ali su tu konceptualnost višestruko nadmašili, umnožili i preosmislili. Interdiskurzivni su rukopisi Stanka Andrića (1967) i Željka Zorice, a u nešto manjoj mjeri Borisa Perića (1966).

Kratka priča u Andrićevoj izvedbi u bliskoj je vezi s fragmentom, esejem, leksikografskom natuknicom, znanstvenom glosom... Gradbeni elementi njegove interdiskurzivnosti jesu historiografska metafikcija, zavičajnost i fascinantna sposobnost beletrizacije običnog podatka. On se tim podatkom bavi na način lucidnog etimologa koji kreativno oblikuje okoliš izabrane riječi, otkriva njezinu povijest, predviđa sudbinu i promjene smisla. Ima nešto od Borgesova manirizma u Andrićevu rukovanju dokumentima i rekonstrukciji/imaginiranju priča na temelju njih. Ta imaginacija upravo fascinantno funkcionira na razmeđu slučaja i zakonitosti. To je jednom prilikom i sam konstatirao: "... zaokupljenost arbitranim, njegovim licem i naličjem, tom kombinacijom slučajnog i esencijalnog, trajna je oznaka mog duhovnog života"⁴⁶. 'Najliterarnija' među Andrićevim knjigama svakako je "Enciklopedija ništavila". Riječ je o djelu u kojemu autor izdvaja četrdesetak pojmova ključnih za svoj svjetonazor (aporija, broj, čitanje, ludilo, rječnik, teologija, vrijeme...) te o svakome od njih ispisuje vrlo intrigantan tekst. Prevladava fenomenološki pogled i filozofija paradoksa. Poput Bachelarda, čijemu se "Plamenu voštanice" neprestano vraća, Andrić prodire iza vanjske ljuštore stvari i fenomena kako bi prispio do njihove biti. Pritom mu se kao prikladni ključevi koji otvaraju mnoga vrata pojavljuju aporije o prisutnosti i odsutnosti, postojanju i nepostojanju. Indikativan je način na koji je Andrić promislio pojam stvarnost, pojam koji je bio toliko omiljen u hrvatskoj prozi devedesetih da ga nitko drugi nije ni pomislio problematizirati. "Stvarnost je bezoblična grmljavina", piše Andrić, "iz koje naše točkasto uho izabire jednu nit podnošljivog zvuka. (...) Zahvaljujući ograničenosti naše spoznaje svijeta, ta nam je istinska stvarnost, na sreću, nedohvatljiva." Ali ovdje nije kraj njegovu paradoksu. On (kraj) se uobličava ovako: Što ako se brane i oklopi odjednom rasprsnu, a razularena stvarnost provali k nama, u nas, neizmjereno ranjive? Po svemu sudeći, ako se to dogodi, propast (Damoklov mač stvarnosti) zateći će nas u vrlo neobičnom stanju, u paradoksalnoj situaciji uvjerenih ignoranata i poricatelja te iste stvarnosti."⁴⁷ Stanko Andrić je briljantan stilist, erudit koji se erudicijom ne razmeće, pisac koji neprestano propituje temelje i postojanost činjenica, oblikujući svoj slojeviti rukopis združivanjem eksplikacijskog, esejističkog, pripovjednog i figurativnog diskurza.

Interdiskurzivni projekt Željka Zorice posve je osoben. On se, naime, dao na izradu fantastičnih bestijarija. Nakon "Usnulih čuvara grada Zagreba" Zorica si je na korice idućih dvaju djela – "Fantastičnog bestijarija Roskildea" i "Fantastičnog bestijarija Hrvatske" – pridružio fiktivnoga koautora H. C. Zabludovskoga. Osnovna ideja ovog autorskog dvojca (!) je ta da smo neprestano u kontaktu s fantastičnim bićima, da nas ona okružuju, dapače da – i ne znajući – komuniciramo s njima. Demoni, zmajevi, grifoni ili sfinge nijemo nas promatraju s pročelja katedrala i crkava, bore se s prašinom na nadzvacima raznih zgrada, na bunarima, u reklamama, novinskim oglasima, kulinarskim receptima... Zorica nas iznimno domišljatim fabulacijama o pothvatima i otkrićima H. C. Zabludovskog pokušava upozoriti na udio fantastičnoga u našim životima i ponukati da s prostorom kojim se krećemo pokušamo uspostaviti aktivnu komunikaciju. Pritom afirmira metodu totalne percepcije

koja pretpostavlja oštroumno opažanje i izdvajanje svih pojava oblika svakog od tematiziranih fantastičnih bića. Ona u zgrade stavlja tradicionalne prostorne i vremenske granice, unaprijedne analitičke okvire i obvezujuće sheme. Jedan od ključnih pojmova kojim bi se mogla predočiti Zoričina kreativna strategija jest paralelni svijet. Premrežujući u trećoj knjizi Hrvatsku s nekoliko fantastičnih bića (Mucko, Aum, Kosturko, Zlobar, Oponašavac, Leptirko, Urarko, bazilisk, sfinga, grifoni, hvarpije, rigalice itd.), autor oblikuje niz višeslojnih kratkih priča, uspostavljajući sasvim neočekivane relacije između različitih regija i gradova, pokazujući pritom rijetku sposobnost zamjećivanja sličnog ili istog tamo gdje svi vide potpuno različite stvari. Primjerice, fabulacija o Aumu dovodi u prisan odnos Poreč, Šibenik, Umag, Vukovar, Karlovac i Roč. Ona, pak, o hvarpijama argumentirana je interpretacijom mozaika iz Eufrazijeve bazilike, sličicom iz čokolade 'Životinjsko carstvo' te s nekoliko crteža i karikatura. Zoričino 'izlaganje' varira između fragmenta i cjeline, podatka i asocijacije, detalja i priče. Ono je izrazito evokativno. Iako se autor i njegov junak najčešće usredotočuju na pojedinosti, globalna ideja (o sveprisutnosti fantastičnih bića) sasvim je bjelodana. Autor svakom demonu posvećuje zasebno poglavlje, a u njemu obično prevladuje put od informacije i ilustracije do njihove iluminacije i mistifikacije. Evokativnost se odnosi i na građu kojom se kazivač služi i na diskurzivne likove koje uvlači u svoj govor. Kada je o građi riječ, nude vam se etnografske, arheološke, literarne, slikarske, skulpturalne ili fotografske reference, grafiti, razglednice, edukativni crteži, tlocrti, karikature i sl. Kada je, pak, riječ o baroknoj raznorodnosti kazivačeva govora, ona izvire iz efektnog 'poosobljavanja' jednostavnih oblika poput legende, pisma, recepta, biografske bilješke, reklame, opisa običaja, napjeva i sl. Poput netom spomenutih diskurzivnih likova veoma su raznorodni i oni 'pravi' likovi, njihovi sugovornici i svjedoci opisivanih zbivanja. Jedan od njihovih mogućih popisa izgleda sasma borhesovski: Lukrecije, Zabludovsky, Gorjanović Kramberger, Bužek, Fromm, Bollè, Tito, Brehm, Gaj, Reljković, Kulmer, Greiner i Kropilak, Juraj Dalmatinac, Borges, Einstein, Čorak, Domazet, Starčević... Totalna je percepcija tako dobila pandan u načinu izlaganja, a dokidanje prostorno-vremenske linearnosti u dokidanju hijerarhije među informacijama. O autorovoj razbarušenosti svjedoči i njegov humor koji ga predstavlja jednako sklonim onima koje ismijava i onima koje nasmijava. U stanovitom smislu svaki čitatelj biva uvučen u tekst do te mjere da počinje funkcionirati kao jedan od njegovih diskretnijih stanovnika.

Boris Perić u dvije knjige kratkih priča ("Sezona stakla" i "Heartland") povezuje diskurze filozofskog racionalizma, književne fantastike, filozofije jezika, paralogičke prakse i praznovjerja. On se usredotočuje na reinterpretaciju Borgesove babilonske biblioteke te na problematizaciju pojma vremena i nemogućnosti čovjekova suočavanja s njegovim dimenzijama (što je najuvjerljivije izvedeno u priči "Vježbanje vremena"). Pripovjedač mu je sklon sofisticiranim spekulacijama i silogističkom izražavanju. Priču najčešće prelama kroz svijest glavnog junaka u koju se demijurški uživiljuje. Fantastični sloj javlja se na izbrisanim granicama između sna i jave, između različitih dimenzija prostora i vremena te u stanjima svijesti koja nije moguće kontrolirati.

Ovdje je priča o kratkoj priči devedesetih došla do svog kraja. Izdvajanje četiriju proznih tendencija, njihov opis te interpretacije pojedinih proznih rukopisa rezultat su moga čitanja i njemu prirodene sljepoće i proizvoljnosti. Drukčija čitanja ne da su moguća nego su neophodna. Na koncu, budući da sam govorio o kratkoj priči u kojoj ništa ne smije biti slučajno, pristojno je da još jednom spomenem egzotičnu riječ s kojom sam počeo izla-

ganje. Ona mi je, naime, pomogla da otvorim ovu priču, pa joj prepustam čast da je i zatvori. Dakle: 'mamihlapinatapel'.

Bilješke

- ¹ Usp. Northrop Frye, *Kratka priča*, Gradina, br. 1, Niš 1989, prevela: S Brajović, str. 18
- ² Usp. John Barth [Džon Bart], *Nekoliko reči o minimalizmu*, Gradina, br. 1, Niš 1989, str. 145-152, prevela: G. Arc
- ³ Katarina Peović, *O suvremenoj hrvatskoj prozi i drugim porocima*, www.autonomus-c-factory.hr/libera/recenzije/proza.htm
- ⁴ Ante Tomić, *Moji likovi trkeljaju kao Silvije Vrbanc* (intervju), *Godine Nove*, br. 1, Zagreb 1997, str. 5.
- ⁵ Usp.: Andrea Zlata, *Književno vrijeme: sadašnjost*, *Zarez*, 12. 10. 2000, str. 8-9.
- ⁶ J. Chevalier / A. Gheerbrant, *Rječnik simbola* (2. izdanje), NZ MH, Zagreb 1987, str. 174.
- ⁷ *Tišina* je prvi put tiskana 1985. u Osijeku.
- ⁸ Sanja Jukić, *Tekstualne potrage i nedovršena katedrala*, *Zarez*, 19. 07. 2001.
- ⁹ Delimir Rešicki, *Bajka, Sagrađena familia*, Meandar, Zagreb 1994, str. 11.
- ¹⁰ Krešimir Mićanović, *Muha, Dok prelazim asfalt*, Quorum, Zagreb 1988, str. 26.
- ¹¹ *Iz bilješke Strahimira Primorca na zaslovnici knjige Vrtlara*, *Naklada MD*, Zagreb 1994.
- ¹² Krešimir Mićanović, *Enformel, Vrtlar*, str. 69.
- ¹³ Ivan J. Bošković, *Generacijski standard, Slobodna Dalmacija*, Split, 10. 03. 1998.
- ¹⁴ *Iz bilješke Miroslava Mićanovića na zaslovnici knjige Busbuskalai*, *Naklada MD*, Zagreb 1997.
- ¹⁵ U dosadašnjoj su kritici manifestacije kritičkog mimetizma u prozi devedesetih označavane različitim sintagmama: 'socijalni mimetizam' (I. Štiks'), 'novi naturalizam' (J. Pavičić), 'stvarnosna proza', 'neorealizam' i sl. Nisam preuzeo nijedno od tih imenovanja zbog njihove evokativnosti i zbog toga što mi se čine semantički užima (time i neprikladnijima) za načelnu problematizaciju ovog proznog fenomena.
- ¹⁶ Dalibor Šimpraga, *Novi hrvatski prozaici*, u: Šimpraga / Štiks, 22. u hladu, Celeber, Zagreb 1999, str. 5
- ¹⁷ Katarina Peović, isto
- ¹⁸ Isto, str. 25
- ¹⁹ O tzv. 'dvoglasnom pripovjedaču' u knjizi "Mama Leone" pisala je Jagna Pogačnik: "Jergovićevu autobiografsku prozu ni u kojem slučaju ne možemo nazvati ispričanim iz dječje vizure, jer je od samog početka očito svojevrsno dvoglasje, pripovjedača dječaka prati i nadopunjava odrasli pripovjedač" koji priči podaruje "dimenziju onoga što je bilo poslije". (Usp. J. Pogačnik, *Izvršno napisana knjiga*, *Republika*, br. 11-12, Zagreb, 1999, str. 242-245)
- ²⁰ Miljenko Jergović, *Fotografija*, Sarajevski Marlboro, Durieux, Zagreb 1994, str. 108.
- ²¹ Miljenko Jergović, *Ti si taj andeo, Mama Leone*, Durieux, Zagreb 1999, str. 7-8.
- ²² Miljenko Jergović, *Kao djevojčica i jako star pas*, isto, str. 256.
- ²³ Mary-Louise Pratt, *Kratka priča: pojmovi dužine i kratkoće*, Gradina, br. 1, Niš 1989, str. 23, prevela: J. Mojsilović
- ²⁴ Robert Perišić, *Hrvatska kultura ili Incognito ergo sum!* (intervju), *Vijenac*, 02. 05. 2000.
- ²⁵ Za tim epitetima posegnuli su u naslovima svojih prikaza Jurica Pavičić (*Prava proza devedesetih*, *Zarez*, 10. 05. 2001, str 42) i Jagna Pogačnik (*Paradigmatska proza devedesetih*, *Jutarnji list*, Zagreb, 18. 04. 2001, str. 20)
- ²⁶ Ante Tomić, *Zaboravio sam gdje sam parkirao*, drugo izdanje, HENA COM, Zagreb 2001, str. 61.
- ²⁷ Usp. Jurica Pavičić, *Prava proza devedesetih*, *Zarez*, 10. 05. 2001, str 42.
- ²⁸ Isto
- ²⁹ Borivoj Radaković, *Ne, to nisam ja*, Celeber, Zagreb 1999, str. 7-8.
- ³⁰ Isto, str. 47.
- ³¹ Mandića i Lokotara citirao sam prema bilješkama na zaslovnici knjige *Ne, to nisam ja*.
- ³² Jagna Pogačnik, *Ispovijest 'rasplakanog' psovača*, *Jutarnji list*, Zagreb, 18. 04. 2001, str. 20.

- ³³ Andreja Gregorina, *Nasilje nad jezikom i jezik nasilja*, Zarez, 20. 12. 1999, str. 38.
- ³⁴ Zoran Ferić, *Kao voda za čokoladu je preokrutan roman* (intervju s K. Lokotarom), *Godine Nove*, Zagreb 1997, str. 27.
- ³⁵ Zoran Ferić, *Simetrije Čuda*, u: *Anđeo u ofsajdu*, Naklada MD, Zagreb 2000, str. 134.
- ³⁶ Zoran Ferić, *Anđeo u ofsajdu*, isto, str. 156.
- ³⁷ Usp. *Obriši me!* – rekla je kružeci karlicom, kao žena koja zna svoj posao.
Nekoliko puta prešao je maramicom preko njenog lica da pokupi znoj što se ondje sakupio. Porožan papir upio je sa znojem i boje njene šminke, koje su sada na njemu tvorile nepravilne šarene mrlje. Malo pomalo, Ivan je postajao svjestan da se na maramici formira jedna apstraktna slika koja, tko zna zašto, savršeno prikazuje ženino lice.
Kad je konačno svršio, postalo mu je jasno da se čudo pojavljuje tamo gdje ga najmanje očekujemo. (*Simetrije čuda*, isto, str. 110.)
- ³⁸ Kruno Lokotar, *Uokvireno crveno, podvučeno žuto*, Quorum, br. 4-5, Zagreb 1996.
- ³⁹ Roman Simić, *Čajanka prije kraja svijeta* (intervju s Krunom Lokotarom), *Vijenac*, Zagreb, 21. 09. 2000.
- ⁴⁰ Roman Simić, *Ljetno kino*, u: *Mjesto na kojem ćemo provesti noć*, Naklada MD, Zagreb 2000, str. 39.
- ⁴¹ Margita Mlinarić-Matošević, *Prežvakavanje štiva*, *Vijenac*, Zagreb, 24. 02. 2000.
- ⁴² Usp: Katarina Peović, *Tetovirana anđelova krilca*, www.zamir.net/libera/krila.htm.
- ⁴³ Isto.
- ⁴⁴ Dominique Maiguenneau, *Les termes clés de l'analyse du discours*, Seuil, Paris 1996, p. 50-51.
- ⁴⁵ Usp. Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne u kulturne teorije*, MH, Zagreb 2000, str. 218.
- ⁴⁶ Stanko Andrić, *Enciklopedija ništavila*, Ceres, Zagreb 1995, str. 11.
- ⁴⁷ Isto, str. 72-73.

O NEKIM SMJERNICAMA HRVATSKE DRAME I KAZALIŠTA DEVEDESETIH GODINA DVADESETOGA STOLJEĆA

Umjesto uvoda

Razgovor, pisani ili usmeni, o hrvatskom kazalištu i drami devedesetih godina prošloga stoljeća mogao bi započeti jednom pričom. Pričom o zamjenjivanju prostora dvorca naizgledne sigurnosti i stabilnosti prostorima vlastita utočišta u razglobljenoj i razdrmanoj civilizaciji kraja 20. stoljeća. Razumijevanje te priče omogućilo bi lakše dešifriranje pojavljivanja svijeta unutarnjosti, Drugoga, straha, ali i sigurnosti i smijeha dvorskih luda u dramama nastalima na izmičućem tisućljeću, u vrijeme kad su mnoga “bića” iz “realnoga” svijeta zapravo nestala.

Usporedno s postojanjem dramskoga svijeta koji se vrti oko svoje osi, stabilnoga središta, diskursom Jednoga i Prvoga hineći podaničku službu Vladaru unatoč činjenici što je svoju ulogu bajkolikoga gospodara svijeta zamijenio ulogom promatrača ili širitelja Zla koje je širenjem rata postalo opipljivo na cijeloj kugli zemaljskoj, egzistira i dramski i kazališni svijet često imenovan “antidramskim”, “apsurdnim”, “avangardnim”, ali i “svijetom Drugoga”, ili proglašen rubnim, pa i čudnim i nerazumljivim, ili često samo registriran, i to kao ne-klasika, čak i ne-kvaliteta, udaljen od “prave estetike”, a koji zapravo izokreće vrijednost, dogmu, ideologiju, “racionalnu svijest”, “institucionalnost”, čineći vidljivom i lažnom njezinu sliku projiciranu na unutarnjost kazališnoga zastora kao oštro uokvirenu, simetričnu, statičnu, uravnoteženu, ugodnu.

Upravo o takvu svijetu hrvatske drame i kazališta želimo ovdje i danas govoriti, upravo takav svijet želimo u ovom trenutku zabilježiti, o njemu pisati.

Kazališta i festivali, repertoar

Suvremeno hrvatsko kazalište posljednjega desetljeća prošloga, 20. stoljeća obilježeno je heterogenom spisateljskom i prikazbeno-glumačkom umjetničkom djelatnošću i praksom, matricom koja je snažno označena ratom protiv Hrvatske početkom devedesetih. Određuju ga raznovrsna scensko-organizacijska djelatnost, eklektična repertoarna podloga i raznosmjerna estetička promicanja vezana uz određena mjesta kazališnoga okupljanja, pojedince i skupine umjetnika, a koja se, nakon teške ratne cezure i nemogućnosti ozbiljnijega umjetničkoga djelovanja na ratištima i u skloništima, očituju kao snažan prekid administrativno krutoga razdoblja tzv. socijalističkoga realizma te nastavak modernističkih, avangardnih i utiranje putova postmodernizma i nove valorizacije hrvatske dramske baštine, s tematskim sidrištima u smrti i smijehu.

Prekretnički početak suvremenoga hrvatskoga kazališta, kad ono postaje *su-vremeno* i u estetičkom smislu, očitujući se kao kronotop prepoznatljiv u “mreži” suvremenoga svjetskoga kazališta, umjetnosti i svjetonazora, moguće je postaviti u 1953. godinu. Početci

pedesetih vezani su uz najznačajniju promjenu kazališnoga života, najjače očitovanu u gradu Zagrebu kao središtu hrvatske teatarske živosti. Slabljenjem administrativno-centralističkoga društvenoga modela na "estetskom planu" dolazi do napuštanja propisane norme socijalističkoga realizma u korist pluralizma estetskih tendencija, postupaka i rezultata. Tad se, peticijom tridesetero umjetnika predvođenih redateljem Brankom Gavellom, odnosno proglasom stvaralačke slobode nastalim istodobno s određenom liberalizacijom društveno-kulturnih okvira, utemeljuje Zagrebačko dramsko kazalište, od 1970. preimenovano u Dramsko kazalište Gavella. Taj se događaj povijesnoga odlaska mladih glumaca i redatelja iz nacionalne ustanove Hrvatskoga narodnoga kazališta koji osnivaju samostalno dramsko kazalište drži "tektonsko-dubokim kazališnim potresom" koji iz temelja i bitno pomiče klasično-patetično-tradicionalne slojeve naše dotadašnje hrvatske "granitne glumišne baze". Bazirano na književno-dramskom tkivu (repertoar čine praizvedbe djela suvremenih hrvatskih dramatičara, uprizorenja začetnika moderne, suvremene svjetske dramatike, posebno s anglo-američkoga područja, ali i nekonvencionalne inscenacije klasika, u čijim djelima *gavellijanci* traže bitnu provjeru modernosti), ovo kazalište ostvaruje prepoznatljiv stil ZDK-a koji karakterizira izrazita homogenost, iznimno ujednačena kolektivna gluma (iako je riječ o nizu snažnih glumačkih osobnosti više naraštaja) kojom se dramski umjetnici iz Frankopanske ulice suprotstavljaju tadašnjem klasično-patetičnom stilu kolega iz Hrvatskoga nacionalnoga kazališta.

U devedesetim godinama, međutim, to kazalište, Dramsko kazalište Gavella, ne uspijeva zadržati središnje mjesto sinteze različitih kazališnih tendencija a vrhunskih glumačkih ("antipatetičnih") ostvarenja iako je nastalo i nekoliko se desetljeća bilo održalo kao pot-hvat, pobunom protiv jedne tradicionalne kazališne institucije, a za slobodu u svim mijenama kazališnoga ukusa, prepuštajući pitanje eksperimenata i istraživanja teatarskoga izraza drugim hrvatskim kazalištima i grupama.

Jedno je od najvažnijih događaja i događanja što bitno utječu na profilaciju suvremenoga hrvatskoga kazališta trajno i neprekidno djelovanje Dubrovačkih ljetnih igara, odnosno Dubrovačkoga ljetnoga festivala, uz vrhunske umjetničke dosege pod znakom *Libertas*, slobode stvaranja, uz predavanje "ključa od Grada". U početku (utemeljene 1950. godine) zamišljene kao smotra suvremenoga hrvatskoga kazališta na odsječku starije hrvatske dramske baštine i klasične književnosti, Dubrovačke ljetne igre prerastale su u dramski i glazbeni festival svjetskog ugleda, dostignuvši najviše dosege u razdoblju od 1964. do 1972, kad po svemu poseban i u hrvatskim granicama, ali i u svjetskom kazališnom planetu jedinstven laboratorij ambijentalnoga teatra na otvorenim dubrovačkim prostorima pod vedrim nebom u svakogodišnjem trajanju od 10. srpnja do 25. kolovoza ostvaruje vrhunske kreacije i pomak prema metaforičnom shvaćanju i oživljavanju scenskoga prostora i odmak od bilo kakva historicizma (sve to pod festivalskim vodstvom Fani Muhoberac: izvedba Držićeva *Skupa* kao apostrofa *Grada-teatra*, *Njarnjas-grada*, prvo novovjeko dubrovačko i integralno izvođenje Držićeva *Dunda Maroja* na *Gundulićevoj poljani*, postavljanje Vojnovičeve *Dubrovačke trilogije* u trima prostorima iste večeri, a *Allons enfants* u metonimijski neočekivanu Kneževu dvoru, sve navedene predstave u režiji Koste Spaića, zatim predstava Brecht-Marlowljeva *Eduarda Drugoga* u režiji Georgija Para na Lovrjencu, inače prostoru rezerviranom za izvedbe *Hamleta*, koji priprema Festivalski dramski ansambl, što je specifičnost ovoga festivala, na kojemu osim toga gostuju strani ansambl ili hrvatske kazališne kuće).

U svakoj su fazi stvaranja na Dubrovačkim ljetnim igrama glumci potaknuti na nove oblike scenske ekspresije, a scenski prostor odmiče se od kulise, postajući gotovo privatan. Glumci u Dubrovniku, na ovom svjetski uglednom festivalu, izbjegavaju svaku teatralnost, glume gotovo iz svoje privatnosti, nastojeći učiniti igrom prostor realnošću jedne fantastike ili ambijentalnom fantastikom jedne realnosti. Zahvaljujući upravo Dubrovačkim ljetnim igrama hrvatsko se kazalište probija i na svjetske pozornice i u pojedine povijesti književnosti i kazališta.

Ugledu Dubrovačkih ljetnih igara te raznolikosti, atraktivnosti i razini dramskoga programa znatno su pridonijela i inozemna kazališta i ansambli, koji u Dubrovnik dolaze već od 1955, iz Praga, Venecije i Londona, Basela i New Yorka. S festivalskim ansamblom rade strani redatelji, primjerice Irac Denis Carrey postavlja Shakespeareova *Hamleta*, a Stuart Burge *Otella*, obje predstave na Lovrjencu, u unutarnjosti i na taracama dubrovačkog Elsinorea. Stranci kao redatelji na Igrama obilježavaju, uz hrvatske redatelje Joška Juvančića i Ivicu Kunčevića (a na prijelazu tisućljeća i "povratnika" iz sedamdesetih i osamdesetih Georgija Para), i drugu polovicu devedesetih godina, kad Čeh Jiří Menzel postavlja frančezariju *Nemoćnik u pameti* na Držićevoj poljani, hrvatsku, odnosno – Tudiševiću preradbu na dubrovački iz 18. stoljeća Moliereova *Umišljenoga bolesnika*, a Poljak Janusz Kica Shakespeareova *Julija Cezara* na Lovrjencu. Ipak, devedesete godine na Dubrovačkim ljetnim igrama, kao i u cijelom hrvatskom kazalištu, najsnažnije i najbolnije označit će ratna događanja, napadi srbocnogorskoga agresora na hrvatsku baštinu, granatiranje kazališnih prostora i zgrada (u jednom takvu usmjerenu napadu, npr., u velikoj je mjeri izgorjelo i Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, uz brojne druge spomenike i kulturne institucije), sudjelovanje kazališnih umjetnika u obrani Hrvatske. Unatoč svemu Dubrovačke ljetne igre, kao središnja manifestacija hrvatskoga kazališnoga života i simbol uronjenosti u zapadnoeuropski i mediteranski kulturni kontekst, ni u jednom trenutku ne prestaju djelovati, pa je 1992, za vrijeme napada na Dubrovnik, umjesto *Svečanog otvorenja* pred crkvom svetoga Vlaha, Orlandovim stupom i Sponzom, na osvijetljenom Stradunu, upriličeno festivalsko otvaranje za vrijeme policijskoga sata, bez struje, a s upaljenim svijećama u prostorima otvorenih festivalskih pozornica, crkava, trgova i povijesnih zgrada i građevina – čuvarica kulturnog identiteta hrvatskoga srednjovjekovlja, renesanse i baroka te suvremenosti, uz zvuke hrvatske himne i Gundulić-Gotovčeve *Himne slobodi* umjesto "uživo" iz prostora Radiopostaje Dubrovnik Hrvatskoga radija, dok su Dubrovčani pokraj svojih tranzistora svjedočili pobjedu hrvatske kulture i umjetnosti. I godinu ranije, ljeti 1991, neposredno uoči napada na Dubrovnik, dok su neprijateljski zrakoplovi u niskim preletima nadlijetali Grad, na Dubrovačkim ljetnim igrama događala se predstava Euripid-Držićeve tragedije *Hekuba* redateljice Ivice Boban, uz sudjelovanje Festivalskoga dramskog ansambla i studenata Akademije dramske umjetnosti iz Zagreba, pred tvrđavom Minčetom, fabulativno-strukturno, pričom o Trojanskom ratu i njegovim sudbinskim posljedicama uprizorjujući paradigmatički usud hrvatske sudbine. Na kraju predstave, uz upaljene svijeće na pozornici i gledalištu za žrtve rata u Hrvatskoj i *Apel za mir* cijelog ansambla upućen svijetu, cijela je publika molila za Hrvatsku dok su neprijateljski zrakoplovi slali svoje prijeteće poruke.

Prvu polovicu sedamdesetih u hrvatskom kazalištu obilježava osnivanje slobodnih kazališnih grupa, sastavljenih od redom mladih glumaca i redatelja ili slobodnjaka srednje

dobi visoke kreativnosti. Tad su utemeljene grupe *Rhinocerus*, *Osamljena srca*, *Vrtuljak ljubavi*, Kazališna radionica *Pozdravi*, Teatar u gostima (gotovo svakodnevno djelovanje u različitim hrvatskim mjestima), Teatar SOS (ekipa iz Kušanove i Međimorčeve *Svrhe od slobode* na Dubrovačkim ljetnim igrama 1971), Glumačka družina *Histrion*, koje su nastale kao svojevrsan prosvjed prema institucionalnom, službenom kazalištu, socijalističkoj ideologiji, administraciji, ali i kao odjek na gušenje Hrvatskoga proljeća 1971. i 1972. godine. Ovu alternativnu kazališnu scenu, koja se zadržava u devedesetima u Teatru u gostima, pod vodstvom glumca i redatelja Relje Bašića, i *Histrionima*, pod vodstvom glumca i redatelja Zlatka Viteza, ali i u brojnim novoosnovanim grupama i sve brojnijim privatnim kazalištima, npr. u *Epilog teatru*, pod vodstvom dramaturga i dramatičara Mira Gavrana, odlikuje mobilnost, zasnovana na tradiciji putujućih kazališnih družina, traganje za novom kazališnom poetikom koju nije moguće ostvariti u okviru institucionalnih kazališta, a koja omogućava veću i slobodnu kreativnost mimo administrativnih zapreka i sprega, zatim nekonvencionalan glumački izraz, afirmacija sceničnosti uz elemente tjelesnoga teatra i komedije *dell'arte*, suprotstavljanje ustaljenim oblicima scenskoga djelovanja, pristup teatru najudaljenijim mjestima, traganje za bliskim, pučkim repertoarom i mogućnostima komuniciranja sa živim tkivom svakidašnjice, neprekidna potraga u prostoru glumačke igre, kazalište moderne dramaturgije, oblik dijaloga sa živim tijekom sadašnjice, često koncertno ili komorno izvođenje, minimalizam, putujuće glumačke radionice, putovanje i brodom do najudaljenijih i institucionalnom kazalištu nedostupnih mjesta i otoka, oživljavanje histrionskoga duha (kazalište za sve slojeve), hrvatski i strani klasici kao izraz zajedničkosti stvaranja.

Nakon svojevrsne prisilne introvertnosti i hermetičnosti kazališnoga izraza u ratnim devedesetima, u poratnim devedesetima sve se više razvija popularnost glazbeno-scenske produkcije, nastale na bojištima i kao predah hrvatskim ratnicima, a sad pomaknute u kazališne prostore i preseljene u dramaturgiju komike, brzoga dijaloga, gega i vica. Dolazi do definitivne iscrpljenosti i istrošenosti formule "k. und k." opereta i okretanja prema mjuziklu, suvremenoj glazbenoj komediji, a zatim i *rock-operi*, *rap*-predstavi, sintezi dramske predstave i koncerta, a na samom prijelomu tisućljeća i prema klasičnoj opernoj groznici te iznimno velikom porastu popularnosti plesne umjetnosti, npr. na svakogodišnjem zagrebačkom međunarodnom *Tjednu suvremenoga plesa*, koja čak nadmašuje broj gledatelja nogometnih utakmica.

Kazališne kuće i dramski spisatelji

Određeno kao kazalište koje se upravlja težnjama modernoga dramskoga repertoara, Dramsko kazalište Gavella u Zagrebu odigraва presudnu ulogu u razvoju novije hrvatske drame do početka devedesetih. U početku, u prvom razdoblju djelovanja igra hrvatske dramatičare koji pišu na tragu Krležine dramaturgije kao pandan modernim američkim i francuskim dramskim spisateljima (Mirko Božić, Drago Ivanišević, Marijan Matković, Duško Roksandić). Predstave Beckettova *Svršetka igre* (1958) i Ionescovih *Stolica* (1958) na sceni toga kazališta (tad djelujućega pod nazivom Zagrebačko dramsko kazalište) izazivaju pojavu drugoga naraštaja hrvatskih dramskih spisatelja (Ivica Ivanac, Vanča Kljaković, ali i Jure Kaštelan iz prve generacije) koji se nadahnjuju teatrom apsurdna. Krajem šezdesetih javlja se treći naraštaj dramatičara (Tomislav Bakarić, Ivo Brešan, Dubravko

Jelačić Bužimski, Čedo Prica, Slobodan Šnajder) koji uvodi novi realizam utemeljen na eksperimentiranju dramske strukture i spontanosti jezika (dok u svom matičnom Satiričkom kazalištu *Jazavac*, danas Satiričkom kazalištu *Kerempuh*, djeluje satirik Fadil Hadžić, izvan naraštajnih skupina). U tom su kazalištu u devedesetima rjeđe izvedbe mladih hrvatskih dramatičara, poput grotesknih tekstova Mate Matišića na tragu dramaturgije Ive Brešana, ali se ipak ističe predstava nastala prema drami *Ospice* Ivana Vidića, drugoga, suvremenijega tipa groteskne bajkolikosti koja u svoju strukturu uvlači poroke današnjega vremena (pa se bilježi i uspješna izvedba ovoga teksta i na londonskoj pozornici).

Nakon crnih osamdesetih, u kojima se izvedbe drama suvremenih hrvatskih književnika događaju samo kao rijetke iznimke, u devedesetima mjesto pribiranja dramskih tekstova mladih autora preuzima zagrebački Teatar &TD, vraćajući u kazališni život živost koju je unio od osnivanja godine 1966. prodirući u nova književna i interpretacijska središta. Djelujući iz rubne pozicije unutar zagrebačkoga glumišta Teatar &TD označio je, najviše pod vodstvom filozofa, književnika i dramaturga Vjerana Zuppe, razdoblje europeizacije hrvatskoga kazališta i pravi obrat u hrvatskom kazališnom životu. Temeljno je njegovo obilježje bilo šezdesetih, ali djelomice i devedesetih godina 20. stoljeća različitost u odnosu na ostale hrvatske kazališne ustanove, okrenutost kulturnom i životnom prostoru studentske populacije, studentsko gledateljstvo, drukčiji model organizacije teatra, mali stalan tehničko-administrativni pogon, okupljanje glumačkoga ansambla oko pojedine predstave. U tom se zagrebačkom kazalištu događaju recentna ostvarenja najizazovnijih europskih dramatičara nedugo nakon njihovih svjetskih praizvedbi (Ionesco, Bond, Stoppard, Miller), ažurna povezanost našega hrvatskoga i inozemnoga teatra, otvorenost spram ideja i dramskoga jezika koji dominiraju svjetskim glumištem. Kreativni kazališni stvaraoci, noćni pokusi, pitanje prestiža – biti uključen u podjelu uloga, mlada intelektualna publika, stjecište ljudi iz kazališnih krugova, spontani dolazak gledatelja, neinstitucionaliziranost, fleksibilnost, biranje mladih glumaca i angažiranje redatelja mladoga naraštaja, afirmacija novih dramskih autora relevantnih i u svjetskom kazalištu karakteristični su za Teatar &TD u doba njegova procvata.

Možda jedna od najboljih itedeovskih predstava, *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja* (1971), koja označava kritiku komunističke ideologije i primitivizma, dugo je čekala svoga nasljednika, koji se pojavio s Bourekovim odnosno Stoppardovim *Hamletom* u tehnici *bunraku* kazališta, a zatim otvaranjem Scene *Suvremena hrvatska drama* (inicijativa tadašnjega ravnatelja Teatra &TD, književnika i dramaturga Mira Gavrana), iz čijega je okrilja nastala nova generacija mladih pisaca, danas djelujućih u starijem mladoj i mladoj srednjem naraštaju dramskih spisatelja: Lada Kaštelan, Miro Gavran, Asja Srnec Todorović, Pavo Marinković, Mislav Brumec, Ivan Vidić... neke od svojih drama objavljuju u istoimenoj (*Suvremena hrvatska drama*, knjiga većega formata) ediciji dramskih tekstova (i ediciji tekstova pod firmom Teatra &TD u okviru Studentskoga centra u Zagrebu, knjiga manjega formata) i prikazuju na daskama toga, itedeovskoga repertoara...

Lada Kaštelan, dramaturgija, klasična filologija, prevoditeljica grčkih tragedija na hrvatski, svojim je dramama udahнула scenski život već kao studentica dramaturgije, isto u Teatru &TD, dramom kojom je uprizorila priču iz *Crne kronike* "Večernjega lista", da bi se nakon duljega vremenskoga razdoblja publici predstavila dramom *Adaggio*, uspješnom međuigrom dvaju prostora i vremena u intimno-obiteljsko-društvenom fluidu, na *Gavellinoj* sceni, i dramom *Giga Baričeva i njezini* na pozornici Hrvatskoga narodnoga kazališta

u Zagrebu, u kojemu djeluje kao dramaturg, ispisujući, na tragu antologijskoga romana Milana Begovića o sedam prosaca, jedan od najsuptilnijih dramskih opusa u suvremenoj hrvatskoj književnosti utemeljen na dramaturgiji Drugoga, na isprepletanju i međuprolazima dramskom strukturom dvojnika, jeke, zrcala, tišine, unutarnjosti i izvanjskosti, strasti i društvenih konvencija.

Premda je svoj opus započeo prikazivati na *Gavellinoj* pozornici, isto kao student dramaturgije, predstavivši se dramom *Kreontova Antigona*, lucidnim prepletom motiva i tema Sofoklova i Anouilhova teksta i našega vremena, Miro Gavran, danas najizvođeniji i najprevođeniji hrvatski dramski autor, najveće uspjehe postiže na itedeovskoj sceni, u kazalištu u kojem prvo djeluje kao dramaturg, a zatim kao ravnatelj, i u kojem su osamdesetih i početkom devedesetih godina izvedeni i s uspjehom izvođeni *Urotnici*, *Čehov je Tolstoju rekao zbogom*, *Ljubavi Georgea Washingtona*, *Noć bogova*. Devedesetih i na početku 21. stoljeća okreće se pisanju polugrotesknih i melodramatskih komedija i komedija iz naše suvremenosti, pa u svom tad utemeljenu i danas djelujućem *Epilogu teatra*, ali i na pozornicama drugih kazališta u zemlji i inozemstvu, s uspjehom prikazuje vlastite komedijske tekstove naglašena završnoga obrata (odakle potječe i naziv teatra): npr. *Zaboravi Hollywood*, *Veseli četverokut*, *Teško je reći zbogom*, *Sve o ženama*, *Deložacija*, *Muž moje žene*, *Traži se novi suprug*.....

Na sceni Teatra &TD praiizvedbu svojih drama devedesetih godina doživjela je tadašnja studentica dramaturgije, pa zatim filmske režije, danas dramska i radijska (BBC joj je i nagradio dramski tekst) spisateljica Asja Srnc Todorović, koja je uspješno, svojim ponajboljim dramama *Mrtva svadba* i *Opasno muklo*, suptilnim izrazom govora Drugoga i prostora transcendencije i potresnim pričama o smrti i umiranju u okrilju stalno nazočne ljubavi promovirala i Dramsku biblioteku Teatra &TD, uoči ratne 1990/1991. godine, da bi kasnije postala i redateljicom vlastitih drama.

Suvremeni hrvatski dramatičar mlađega naraštaja Ivan Vidić, također potekao s Odsjeka za dramaturgiju zagrebačke Akademije dramske umjetnosti, autor niza uspješnih dramskih tekstova praiizvedenih u posljednjih desetak godina u nekoliko različitih hrvatskih kazališta, između ostaloga i *Ospica* (praiizvedba u Dramskom kazalištu Gavelli), *Velike Tilde* (često se čuje naslov i *Tilda*, drama praiizvedena u Hrvatskom narodnom kazalištu Ivana Zajca u Rijeci), *Bakine kuće* (praiizvedba u Teatru &TD u Zagrebu), smješta događanje jedne od najzanimljivijih svojih drama za paradigmu devedesetih u hrvatskom kazalištu – drame naslovljene *Škrtica* (objavljena u časopisu za kazališnu umjetnost *Prolog* zimi na prijelazu iz 1988. u 1989. godinu), odnosno *Harpa* (dramu je autor prenaslovio za praiizvedbu u Zagrebačkom kazalištu mladih 13. prosinca 1991. u režiji Božidara Viočića, za tu prigodu u mnogim dijelovima izmijenivši tekst; nova verzija *Harpe* bitno se razlikuje od one objavljene u *Prologu* – na koju se u ovom tekstu referira) u dvorac u šumi – kuću gospodara Ljudevita pretkraj jeseni.

Dramski prostor dvorca bitno je uneozbiljen svojevršnom persiflažom glavnog lika – sluškinja Harpa zapravo je spolno promijenjen Moliereov Škrtac – Harpagon; Harpa je škrtica jer uporno i sebično drži svoje blago – “zlatno vjetro, zdjelu blaga” ispod suknje i nikomu ne da dodirnuti ga. Iako izgleda da je Harpa dvostruka sluškinja – u podaničkom odnosu prema Moliereovu Harpagonu i gospodaru Ljudevitu, tijekom dramskog zbivanja postaje vidljivo da je sluškinja preuzela ulogu gospodara: zbog njezine tjelesne privlačnosti oko nje se vrte svi – gospodar Ljudevit, pjesnik i filozof August, vojnik i propalica Timur,

čuvar prasadi Kuroglavko. Ali, kako podanik može govoriti službenim, gospodarevim jezikom jedino ako rabi parodiju odnosno komično udvajanje¹ (u ovom je slučaju uloga skrivanja Moliereova/Harpagonova blaga izrazito ironizirana, karikaturalizirana), drama *Harpa* dobiva tragičnu impostaciju kad sluškinja neposredno i doslovno počinje preuzimati Vladarov govor odnosno gestualni jezik – u tom trenutku u “pozitivnim” emocijama ispu-njen dvorac počinje ulaziti Zlo odnosno agresija:

“(August zacvili. Harpa se počinje smijati. Malo-pomalo, pa se i njezin smijeh stopi sa smijehom izvana u jedinstvenu, zastrašujuću buku.)

(Na ovom je mjestu moguć prekid. Moguć, ali ne i poželjan.

U svakom slučaju bitno je da se čitava igra u nastavku premjesti nešto bliže rampi.)” (Vidić, str. 190)

U tom trenutku postaje jasno da je Vidićev dvorac u kojem se događa bajkolika drama zapravo prostor okrenut prema izvanjskom i unutarnjem zrcalu u kojem se tišina sluša kao čekanje dolaska “nekog drugog” svijeta.

Drama *Harpa* zapravo je konstituirana kao tajna koja u sebi skriva mogućnost rješenja: izmišljanje ili zamišljanje?, opasnost ili iluzija?, pravi ili izokrenut svijet?, svijet dvorske lude ili kralja, svijet lakrdijaški okrenut “naglavu” ili opasno ratnički, iza prijestolja? Želeći skriti svoju tajnu u dramsku utrobu *Harpa* najprije rascjepljuje jezik. Svaka riječ krije naj-manje dva prostora. Prostor šutnje i prostor tišine fokusiraju se već u semantičkom polju imena dramskih osoba: Harpa = Harpagon (Moliere, *Škrtac*) + Harpija (zao duh, vražji dio kozmičke energije, porok); Ljudevit = Louis Četrnaesti + Hrvat, Ljudevit Posavski; August = car Oktavijan, nepovredivi + glupi cirkuski klaun + sveti...

Zatim se Vidić poigrava govorom: čini se kao da je cijeli dramski dijalog napisan na nekoj ludističkoj partituri, na prozirnrom pergamentu neke vatesovske pjesme u prozi, pri čemu jedna replika putuje prema naprijed, u prostor događanja, da bi se vratila u maštolik ili ušla u tek naslućujući prostor nedefiniranih obrisa što ga omogućava i trotočkasta interpunkcija (*AUGUST: Harpa, ti me izluđuješ... Harpa!*) koja preplavljuje dramsku površinu kao zvuk zvončića na kapi dvorske lude.

Ludina dramaturgija triju točaka, zagonetna dramaturgija koja svojom lelujavošću njiše prostor dvorca “stabilne” strukture svijeta, očituje se i u kompozicijskom procijepu: točno u sredini drame nastaje lom: inverzivno ponavljajući prvi dio, drugi dio drame zastire strukturu zakrivljenoga zrcala. Nakon Harpine provale smijeha i instinktivnoga klaunova cviljenja (zvuk otvaranja vrata) svijet se premješta, namješteni dom približava se rampi. Suptilni odnosi između osoba i stvari osluhnuti u prvom dijelu drame u drugom poprimaju obrise grube stvarnosti, svijet zlih slutnji ulazi u dramu kao utjelovljeno zlo, iz udaljenoga plana sanjarenja osobe zakoraćuju u “krupni detalj” represije, totalitarizma, barbarstva, rata, revolucije, primitivizma. Sanjajući ponavljanje prošlosti kao ritualnost koja vodi prema vječnosti, *Harpa* ostavlja pramenove sna na suknjinoj tkanini (Gogoljeva kabanica, Kraljevićev plašt, Carevo novo ruho, Ludina odora). Vremenskost njezine tkanine – kasna jesen – dotiče mitski tragedijski obzor ogledajući se u ironijskoj zimi; istovremeno, stalno-kružeća zanoćenja i svitanja što je obvijaju sjećanjem i buđenjem prate proljetno-ljetnu “zaljublivosť” i želju ustoličenja idiličnoga doma... u krpice komedijskog ruha zavukavši “arhetipsku trojnost” apokaliptičnost – demoničnost – analogičnost. Na kraju čitatelj/gledatelj nije siguran koji modalitet civilizacijskoga putovanja dvorske lude i diskursa Drugoga

gleda: *božansku ludost, čovjeka s palicom lude, kolektivnu, kućnu ili institucionalnu ludu, ludu mudraca, romantičnu ili političku ludu, početak kraja plaćenih luda, ludu danas?*

Vidićeva *Harpa* zna da promjena (revolucija) mora uzeti sliku onoga što želi imati upravo iz (od) onoga što hoće uništiti te svoj svijet štiti snom o Povijesti da bi zaboravila otuđenje povijesti; konstituirana je kao postdrama, drama naslućivanja i prepoznatljivosti, kao tajna (smijeha ili plača?, lakrdije ili tragedije?) koja može pomaknuti “nepovratnost realnosti u povratnost mogućega” (Achile Bonito Oliva), a što je karakteristično za manirističko doba, zacrtano i devedesetima, koje “činjenice pretvara u riječi” i slike. Uprizorujući zazbiljnost egzistencije kao povijesnu zbilju koja prestaje govoriti (Karl Jaspers), *Harpa* sluša kraj iluzija o osobnoj i “svjetskoj” sreći kao istovremeno vibriranje (čovjekova) smijeha i civilizacijske nesreće: šum dramskog prostora jeka je škripe kozmosa prije apokaliptičnoga potresa.

Zasad jednim od najzanimljivijih dramskih tekstova suvremenoga hrvatskoga dramatičara mlađega naraštaja Pava Marinkovića čini se *Glorietta* (podnaslov *Nova sjećanja*; kronologijski sedma drama ovoga hrvatskog književnika rođenoga 1967. godine, pripadnika iste generacije kao i Ivan Vidić i Asja Srnc Todorović; objavljena u časopisu za kazališnu umjetnost *Prolog* u ljeto 1993. godine). To je svojevrstan nastavak njegova urušavanja dvorca tradicije odnosno klaunskog poigravanja klasičnim “predloškom”: *Filip Oktet i čarobna truba*, “povijesna drama u više slika”, praižvedena u Teatru &TD kao njegova prva drama, cirkuski kružno poigrava se otočnošću Sofoklove tragedije *Filoktet* i Mozartove opere *Čarobna frula* “na rtu otoka Issa” kako bi ratno putovanje kroz nevrijeme zaustavila blicevima svijesti vojnoga glazbenika Filipa Okteta koji ozljeđu noge zamjenjuje ranom na glavi. *Klempajevi*, “drama situacije u dva čina”, persiflira dvorsku malograđanštinu pretvarajući krležijanske “junake” iz glembajevskog ciklusa u klempave figure (magareće uši dvorskih luda!) Divljega zapada. *Disamenina čast*, “smjehotresni groznokaz”, ludički izokreće vertikalnu strukturu grčkoga mita i okamenjenu radnju grčke tragedije, odnosno ucrtanu svevremenost epske (jednoglasne) matrice – Asklepije (Eskulap), Ares i Apolon postaju bogovi-brbljivci, sinteze dvorskih luda, klaun(ov)a i lakrdijaša na obzoru svijeta što karikaturaliziraju čast žene i ozbiljnost rata... zapravo su smjehotvorne funkcije izašle iz spremišta nekoga vlasnika cirkusa uvijek pripravnog na izmamljivanje pljeska glazbenim i svjetlosnim efektima (odtamnjenja i zatamnjenja).

Marinkovićevski *Bricolage* načinjen od fragmenata filmske (svjetotvorne) slike, prepoznatljivih ritmomelodijskih isječaka *rock*, *jazz* ili crnačke duhovne glazbe i pjevnoritmizirane igre riječima ima funkciju klaunskog gega, lakrdijaševa ironičnoga ruha ili trenutno stvorene pjesmice dvorske lude koja pomiče podlogu po kojoj hoda mitski, klasični ili mitotvorni Vladar/Kralj naviknut na opernu ariju ili korsko-dijaloški odgovor puka na rub dramskog diskursa te tako udaljuje čitatelja/gledatelja od “figure smisla” kao od ideologizirana značenja preskačući mišolovku politike karakterističnu za suvremenu hrvatsku dramatiku napisanu u posljednja četiri desetljeća 20. stoljeća – otvoreno se rugajući njezinu priprostu mehanizmu.

Glorietta, “drama akcije i pasivnosti u 3 slike”, koja početnu “generalnu” prostornu didaskaliju zamjenjuje “bajkovitom” formulom “Bilo jednom u skromnom cirkusu... “ (godine 1991/1992), bitno ozbiljuje autorov dramski rukopis; sjećanje bazirano na pomicanju domino-pločica općih mjesta svjetske kulture u *Glorietti* se preobražava u novo sjećanje – sjećanje onoga i na ono što je bilo prije negoli je rat ubio kuću radosti trima dramskim osobama. U *Glorietti* se, osim toga, pokušava sastaviti sjećanje na *Gloriju* Ranka Marinko-

vića, (pre)vlada(va)jućega hrvatskoga dramskoga autora lucidne snage ironije naše suvremenosti, paradigmatički klaunovski tekst/prizor u hrvatskoj književnosti, *Romea i Giulettu* Williama Shakespearea, Beckettovu dramu *U očekivanju Godota*...

Glorietta (usp. glorijeta = kućica u vrtu, sjenica, naravno i poznata građevina u bečkom parku; pamučna tkanina finih niti; ali i mala Glorija, Slavica odnosno slavica) pokušava uspostaviti akciju nemoćnih pogođenih ratom što kao nepoznati monstrum napada okvir jednoga (hrvatskoga) “dekora”. Prva slika (P. Marinković, str. 25-26) odvija se u garderobi u jednom cirkusu:

“Cirkuska garderoba. Na lijevoj strani scene nalazi se zrcalo ispod kojeg stoji maleni ormar. U dnu scene su vrata, a na vješalicama vise kostimi. Zidovi su oblijepljeni šarenim plakatima cirkuske predstave.

Nema traga raskoši – jer ovo je jedan skroman cirkus. U sredini prostorije, na stolu, nalaze se klaunovi rekviziti: čunjevi, koluti, kuglice te jedan nož i pištolj.

Pojavljuje se Petruška. Našminkan kao klaun učini poklon nevidljivoj publici. Prilazi joj, uzima kolute i čunjeve sa stola te počne žonglirati. Čini to sjajno. S mnogo rutine povremeno pogleda svoju nevidljivu publiku te pri tome pravi razne grimase. Završi točku, rukama traži aplauz, kao da ga ne dobiva.

Prilazi stolu, uzima kuglice pa počne njima žonglirati. Pravi grimase iščekujući smijeh. Baca ih u usta a izvlači iz rukava.

Vješt je, trudi se, troši energiju svog malenog tijela. Završava i s tom točkom, daje znak publici da se smije. Nezadovoljan je reakcijom, očajnički traži smijeh i pljesak. Ipak, daje znak publici da se još malo strpi. Međutim, publika je nezadovoljna. Gađa ga nevidljivim predmetima od kojih se Petruška brani. Ipak uspijeva smiriti razjarenu nevidljivu publiku i započinje svoju treću točku.

Pantomimska igra. Petruška glumi bezbrižnog prolaznika. Pokazuje kako mu pored glave prolaze meci i kako im se sporo izmiče. Radi to sjajno, crpe svu svoju energiju. Napokon digne ruke u znak predaje, zarobljen je. Uzima nož sa stola i začas preuzme drugu ulogu, čovjeka koji ga je zarobio. Naizmjenično se pretvara u čovjeka koji moli za milost i u mučitelja, čovjeka koji ga je zarobio. Igra postaje posve groteskna.”

Glorietta zapravo odlaže dramsku radnju kako bi pokazala nemoć *homo ludensa* da se suprotstavi zlu (ratne stvarnosti). Ona se buni zrcalom sjećanja: u garderobu kazališnih/dramskih rekvizita pohranjuje nadmoćan osmijeh prikrivenih i udvostručenih značenja, naznačen već u prvoj (citiranoj) didaskaliji u drami: sve figure i događanja vidimo u (manirističkom?) zrcalu (smještenom u garderobi) – kao podvojene ili podvostručene osobnosti; sva zbivanja gledamo u (početnom grotesknom pantomimom naznačenoj) vizuri odnosa Mučitelja i Žrtve.

Petruška je (prema etimologijskom pa biblijskom “ključu”) mali Petar, dakle malena stijena, kamenčić; Gustav je (germanski) vođa u borbi, junak, ratnik, odnosno (prema švedskom) kraljevsko žezlo; a Glorija i (parodijsko) utjelovljenje slave i aureole. Ova tri cirkusanta

zapravo podastiru zrcalo istine, vladaru rata u uobraziljskoj i sanjalačkoj igri moći i nemoći (protumoci) daju njegov groteskni protulik, uprizorujući rasulo protuvrijednosti, ratovanja. Petruška, Gustav i Glorija dvorske su lude, ogledala stanja ljudskosti, drage Bogu, suvremena su utjelovljenja klaunovske figure ubijenoga kralja, odnosno ludinih atributa: zvončića na kapi i palice. Zvonki kamenčići figura su kamena ludosti, a palica podrugljivi nadomjestak žezla. Želeći životu vratiti sjaj, svečanost, slavlje, radost (Glorija), *Glorietta* Pava Marinkovića podvaja zbilju na dva zrcalna odraza, oznake ludosti: Petruška utjelovljuje kamen ludosti, Gustav žezlo vlasti. Zatim se mudrost premeće na Petruškinu, glupost na Gustavovu stranu... *Glorietta* Pava Marinkovića zapravo uprizoruje igru cirkuskih akrobata/suvremenih dvorskih luda koji se igraju (s) "vragom na oprugu" i njihovu nemoć da ga uguraju u kutiju novoga života: potisnuti osjećaj ljubavne patnje izbija kao opuštena bergsonovska opruga što je potiskuje "svjetsko događanje": otkrivajući privid slobode, akrobati se razotkrivaju kao "poslušne marionete" koje su ipak na kraju uspjele ostvariti ono što su htjele – ušavši u vrijeme kao "tragični junaci" koji na rubu cirkuske garderobe u Luckyjeve kufere i Nellinu nostalgiju trpaju osjećaje... straha i sažaljenja..... koje će u grotesknoj drami Pava Marinkovića uprizorenoj krajem devedesetih na pozornici Zagrebačkoga kazališta mladih staviti u urbanu zagrebačku obitelj zatrovanu ljubavno-bračno-bratskim odnosima – u *Dom od kiše* (doslovan naslov drame nagrađene Nagradom Marina Držića).

S istoga Odsjeka za dramaturgiju zagrebačke Akademije dramske umjetnosti potekla je i mlada dramska spisateljica Ivana Sajko (rođena 1975), koja svoje drame krajnje prostorne reduciranosti i vremenske ironije nadnaslovljuje sintagmom *Smaknuta lica*, a ironično podnaslovljuje kao "četiri drame o optimizmu": u drami naslovljenoj *1. 4 suha stopala* sudjeluju "Tenor, Bariton i ostali", pa su dramske osobe svedene na zvučnu materijalnost i "prostor monumentalne konstrukcije nalik uterusu, u malom svijetu jako praznom"; u drami *Naranča u oblacima* (*Nagrada Marin Držić* Ministarstva kulture Republike Hrvatske) Shilla, Oscar, Prvi anđeo čuvar, Drugi anđeo čuvar, Majka, DJ borave "u nekom prijelaznom prostoru, u discu, u čekaonici nekoga popljuvanoga prostora, u čistilištu, na mjestu gdje anđeli i svježi pokojnici čekaju na nastavak putovanja"; u drami *Rekonstrukcije* događa se razgovor između Čovjeka bez riječi i njegova pseudonima, "u snu, na nekom mjestu iznad života"; u drami *Rebro kao zeleni zidovi* konkretizira se "umetnutost u prostor tamnice u kojoj je raspolovljeno ja i drugo ja, Sokratova tamnica i Platonova špilja".

Na početku 2001. umire jedan od najuglednijih profesora na Akademiji dramske umjetnosti i učitelj većini navedenih dramskih pisatelja – ugledni hrvatski književnik Ranko Marinković, ostavljajući za sobom golemu prazninu.

Na jugu Hrvatske, međutim, u Dubrovniku, mjestu odvijanja Dubrovačkih ljetnih igara, Zagrebačke slavističke škole, Gradu najbogatije hrvatske i svjetske baštine, ali i teškoga stradanja za vrijeme Domovinskoga rata događa se, međutim, na prijelazu tisućljeća u Kazalištu Marina Držića pravi procvat suvremene hrvatske dramske književnosti napisane dubrovačkim govorom.

25. listopada 2000. godine na komornoj pozornici Kazališta Marina Držića u Dubrovniku, u Teatru *Bursi*, održana je praižvedba komedije *Titanic*, prve epizode prvoga hrvatskoga kazališnoga serijala nazvanoga *Libertina* autora i redatelja Matka Sršena. U prvoj epizodi nastupaju članovi dubrovačkoga kazališta, kojima su neposredno uoči praižvedbe, zbog navodnoga prepoznavanja dijela javnosti, što svjedoči o velikom zanimanju publike

za dubrovačke teme i dubrovački govor, bila promijenjena tzv. scenska imena: Niko Kovač (ostao je istoga imena: Stijepo Dileo, zvani Bepo, za prijatelje Pepi), Frane Perišin (Nikša de Sorgo, kapetan duge plovidbe), Ivica Barišić (Andrija Šušina, kapo od makine), Mirko Šatalić (promijenjeno scensko prezime: Miho Šulentić, prvi ofičo), Glorija Šoletić (promijenjeno scensko prezime: Lorita Biondić, studentica), Nina Hladilo (promijenjeno djevojačko scensko prezime: Mare de Sorgo, rođ. Katančić, Nikšina žena), Branimir Vidić Flika (Franjo zvani Mujo) te mladi diplomant glume Hrvoje Sebastijan (promijenjeno scensko prezime Mišo Užetić, Loritin "mali") i glumica u mirovini Žuža Egrenyi, legendarna nositeljica niza uspješnica, za koju je Sršen posebno napisao ulogu Anjule.

Dubrovački serijal *Libertina* nastao je u Sršenovoj autorskoj radionici posljednjih nekoliko godina. Radnja višeepizodna niza naslovljena prema poznatom dubrovačkom kafiću višeznačenjska imena (stari dubrovački novčić, žensko ime, moguće konotacije s riječju-pojmom *Libertas*, oko čega se, bilo institucionalno bilo subverzivno, vrti cijela hrvatska prošlost usidrena u Dubrovniku) prostorno je određena okvirima ugostiteljskoga objekta smještena u pravoj i u kazališnoj ulici pokraj pismohrane i carinarnice te kovnice novca i kazališne i glazbene pozornice Sponze, ali se proširuje na cijeli Dubrovnik i na dramatsko-fabulativne niti oko Dubrovnika, Hrvatske, Teatra, Svijeta, prije svega oko Čovjeka i željene topline i ljudskosti. Riječ je o prvom dramskom (komedijskom) serijalu u hrvatskom teatru, a možda i o prvoj kazališnoj sapunici (prema uzoru na televizijske sapunice, premda autor odbija takva uokvirivanja) u povijesti hrvatskoga kazališta (a ne treba zaboraviti ni točke svjetskoga kazališnoga zemljovida) koju s televizijskim nizankama, serijama, serijalima i rado i sve češće gledanim popularnim sapunicama osim svakotjedne prikazivosti i ponovljivosti vezuje i moguće pretvaranje dimenzija i tajni naše intimne burse, ovaj put Teatra *Burse*, u prostor televizijske gledaonice – s gledalištem kao sobom jednoga stana ili kuće u velikoj "saloči od Grada" i s pozornicom oblika televizijskoga zaslona i kronotopa kafićkih svakovečernjih druženja i sjedaonica.

Prema dogovoru s upravom Kazališta Marina Držića i dramaturginjom ekipa dubrovačkih kazališnih stvaralaca svake je srijede (tempo televizijskih serijala) u Kazalište Marina Držića trebala pokušati privući kazališno-televizijsku publiku i otrgnuti gledatelje, od dječjih do najstarijih godina, barem jedan sat tjedno ili mjesečno od fiksnih zaslona hinjene i virtualne, a najčešće ideologijski dirigitirane stvarnosti satelitskih i kućnih televizijskih programa. Obrat televizijskih, kazališnih i svakodnevnih svjetova iz medijske hladnoće u obiteljsku i kućnu, intimnu toplinu dogodio se u fantastično dokumentarnoj kulisi dubrovačkih mira, fortECA, mora i vjetrova, u raznoglasnoj jeci između tišine i krika melodioznoga dubrovačkoga govora, pod pokroviteljstvom Zelenaca Mara i Bara i Zvonika kao vlastita sata i ure vremena od Domovinskoga rata do danas, i prije i poslije, od i do vječnosti, u krugu mozaično prepoznatljivih dubrovačkih figura (svaka dramska osoba složena je oko dokumentarno-fiktivne osi s kamenčićima u srcu golema niza simpatičnih i uvijek životno i scenski atraktivnih Dubrovčana i Dubrovkinji), u okvirima izlazećima iz priča nesvjesno, podsvjesno ili svjesno strukturiranih na načelima "od kamena, fortunala i bunaca" dubrovačkih kantunskih, kundurarijskih, školskih, fakultetskih, pomorskih, pučkih, goparskih, ribarskih, obrtničkih, kazališnih i svih inih fabulativnih i dijaloških niti, od veza suvremene komedije *dell'arte*, silnica televizijske dramaturgije, ali i stalno živoga pučkoga teatra, kono- pa što se čvrsto vežu oko Grada-Broda-Teatra od vremena Marina Držića, Nikole Nalješkovića, Antuna Sassina, Vlaha Stullija, pa sve do Feđe Šehovića, Luka Paljetka do Matka Sršena

i niza suvremenih hrvatskih književnika te adaptacija Goldonijevih drama na dubrovački iz pera maestralnoga prevoditelja, književnika i znanstvenika, teatrologa, Dubrovčanina Frana Čale.

Atraktivan dijalog, plastičnost karaktera i tipova, mimetična uvjerljivost, maštoviti zapleti, duhovitost, gorak, trpak i topao a specifičan dubrovački humor, pršteći smijeh te višeslojevit dubrovački govor trebali su *Libertinu* u Gradu pretvoriti u tjedno susretnište pučke i svakodnevne, gosparske i oridinalske komičnosti s osobama pomoraca, profesora, učenika i studentica, prostitutki, kućanica, ugostitelja... u prvom planu naše suvremenosti. Autor je svih četiriju epizoda (premijerno prikazivanje jedanput mjesečno, srijedom, a reprizno trebalo je biti svake nepremijerne srijede osim blagdanske), odigranih u kazališnim sezonama 2000/2001. i 2001/2002, Matko Sršen. Dubrovčanin Matko Sršen, i redatelj većine epizoda (uz mladoga apsolutista režije, Dubrovčanina Antu Vlahinića, koji redateljski supotpisuje i drugu epizodu, i mladoga redatelja Mladena Vukića, koji redateljski potpisuje treću epizodu) planirao je u dogovoru s Kazalištem za sljedeću sezonu napisati još tri epizode (precizan dogovor još se nije dogodio). Tko zna, možda će se za koju godinu moći govoriti o neorenesansnom kazališnom krugu dramskih pisaca, dramaturga, redatelja, glumaca, scenografa i kostimografa, poduzetnika, producenata, ravnatelja, skladatelja, garderobijera, tonaca, rekvizitera, šminkera, kostimera, scenskih djelatnika, inspicijenata, rasvjetljivača, frizera, maskera, šaptača i inih kazalištaraca koji Dubrovnik na pragu trećega tisućljeća iznova pretvaraju u središte kazališnoga svemira, smijeha, komike, tragigroteske, farse i humora, novih pometnika, Vidra i Njarnjasa, nastavljača držičevske i gunduličevske, ali i vojnovičevske tradicije pisanja i kazališnogljubljenja.

Procjenjujući po prvom javnom generalnom pokusu prve epizode indikativna naslova *Titanic*, s temom što se duhovito-tragično dotiče stradanja Dubrovčana u srbočetničkim napadima na Dubrovnik, odnosno Domovinskoga rata – *Libertina* je trebala postići ostvarenje dugo zaboravljena mnogoglasnoga smijeha u dubrovačke publike. U sljedećim epizodama, nazvanima *Šporka kanasta*, *Fina gospođa*, *Slanje u tli čina*, u kojima sudjeluje cijeli dubrovački dramski ansambl, uz nekoliko gostiju, to se, unatoč dvama ili trima glumačkim zamjenama, i dogodilo. Serijal *Libertina*, naime, izazvao je takvo zanimanje publike da je uprava KMD-a trebala uvesti znatno češće epizode (od početno dogovorene jedne tjedno), tako da je dubrovačka publika uz salve smijeha punila Teatar *Bursu* čak dva puta dnevno! Sršenov serijal *Libertina* tako je dokazao da dubrovačka publika više od svega na pozornici svojega kazališta voli gledati komedije u središtu kojih je, kao i u *Libertini*, glavna osoba Dubrovnik, a glavni pokretački mehanizam u kojem je dubrovački govor, odnosno “ono mjesto na kojem Dubrovnik kao Grad-teatar razgovara sam sa sobom” (M. Sršen).

Matko Sršen napisao je i u Kazalištu Marina Držića postavio još jednu dramu napisanu “na dubrovački”, a naslovljenu *Gospar Lukša i gospar Posro* (1992), s relativno velikim uspjehom, ali i monokomediju *Sinjinorina Estera* (1985) s Žužom Egrenyi u jedinoj i naslovnoj ulozi. Ta je predstava postigla velik uspjeh i devedesetih i više je puta nagrađivana. Sršen je, međutim, napisao i komediju *Pomet Marina Držića – rekonstrukcija*, u *Nakladi Jesenski i Turk*, uz uredničku palicu Tonka Maroevića, u Zagrebu, 2000. godine, koja još nije izvedena, ali su dogovori oko izvedbe u KMD-u sve intenzivniji.

Komedija *Pomet Marina Držića – rekonstrukcija* rasprostire se na više od sto i pedeset stranica u pet atova (činova) s jednim prologom što ga govori Dugi Nos (Negromant), a u radnji punoj zapleta i intriga sudjeluje dvadeset i jedna (šest žena i petnaest muškaraca)

dramska osoba uz maskare (žbire i djetice). “Ja Dugi Nos, negromant od velicijeh Indija, nazivam dobar dan, mirnu noć i pritilo godište svijem Dubrovčanom; sinjori vlasteli, dobro ste našteni, i vi vladike, dobar vi večer. A pozdravljam ovi stari puk s istim onijem ufanjem s kojijem se utopljenik, skapulavši iz naufradžija, domom vraća.” Tim riječima Dugoga Nosa *Pomet* počinje. A završava riječima glavnoga pokretača zapleta i komedijskoga mehanizma – naslovnoga junaka Pometa: “Zahvaljam, Pera! Zahvaljam, zahvaljam! To mi je, naprijeda, espedijent! Zahvaljam svakomu! Svakijem kami! Ma što ve reko?! Oto su dovršili! Sad će se na vivandu staviti, ma ih mi je isto žao! U Dubrovniku se umije pastedať! A vlasteli! Ma, trbuše moj, kralju moj i gospodine, pođmo ti i ja kako liberala čeljad, hoće rijet – vlasteli realo, veće je nami ne trijeba s svijećom hoditi; njih je gori mraka, nami je, doli, svanulo! Homo, per ezempijo, u Rim, er scijenim da je se tamo Mande s Milicom odpravila! S ovjezijeh tisuć cekini, imat ćemo od šta trunfat! A vi, što veće tuj stojite, što se ste inkantali? Sve vas, naprijeda, u Rim pozivljem, ma je, za ovi put, komedija finula! Adijo vam i – *plaudite!* Plješćite!”

Kad bi pročitao ove ulomke, ali i cijelu komediju *Pomet*, vjerojatno svaki student kroatistike bio bi uvjeren da čita izvoran Držićev tekst, odnosno da je napokon, nakon višestoljetna traženja, u nekom arhivu ili privatnoj zbirci pronađena izgubljena Vidrina komedija, izvedena u Dubrovniku 1548, prva eruditna komedija u hrvatskoj književnosti i kazalištu uopće! To bi značilo da je otkrivena jedna od najvećih zagonetki hrvatske kulture, adekvatna civilizacijskoj tajni nestanka Aristotelova dijela o komediji u okviru njegove antologijske *Poetike* što je, nepravednom igrom slučaja i sudbine, u središte klasične teorije drame, pa čak i cjelokupne znanosti o pjesničkim pravilima i stvaranjima – stavila tragediju, komediju izbacivši na rub, izvan želje teorijskih domišljaja. To se, međutim, nije dogodilo, nisu pronađeni u kroatističkoj znanosti previše poznati listovi 27 – 50 “što poslije *Skupa fale*” iz *Rukopisa A* (danas tzv. *Praškoga rukopisa* iz Rešetarove darovnice Sveučilišnoj knjižnici u Pragu), nalik Držićevu, ali svakako iz Držićeva ili iz vremena neposredno nakon Držića, a koji su bili poznati i vlasnicima rukopisa dum Đuri Matijaševiću (1670 – 1728) i Ocu Ivanu Mariji Matijaševiću (1713 – 1788). Nije pronađena prva Držićeva komedija *Pomet*, izvedena “prid Dvorom” tri godine prije nego su dubrovački gradski oci dopustili izvođenje drugoga dijela duologije “pometnika” – komedije *Dundo Maroje*, prikazane, navodno zbog nevremena, a vjerojatno zbog cenzorskih razloga, umjesto u mnogoljudnom prostoru “prid Dvorom” u neznatno ljudima (više vlastelom nego bogatim pučanima) ispunjenoj Vijećnici.

Pred nama, naime, već se dvije godine nalazi rekonstrukcija Držićeva *Pometa* iz pera našega nam hrvatskoga suvremenika, pripadnika srednjega naraštaja, redatelja, književnika i profesora glume, Dubrovčanina sa zimskim boravkom u Zagrebu – Matka Sršena. Rekonstrukcija nastala cjeloživotnim tekstnim, dramaturgijskim, teatrologijskim i redateljskim te gledališnim proučavanjem Držićeva djela i vrhunskih izvedaba na pozornici pod otvorenim nebom na Dubrovačkom ljetnom festivalu od najmanjih dječjih dana urodila je hvalevrijednim dramskim tekstom izrazito komedijskoga potencijala kojim autor želi vjerno dočarati izgled, fabulativni zapletni ustroj, dramaturgijska uporišta, zapletna žarišta, prepoznatljivu karakterno-tipsku plastičnost i uvjerljivost te jezik Držićeva istoimeni a izgubljena izvornika, (srećom za Držića, potencijalne čitatelje i eventualne gledatelje) bez danas prečesto modernih postmodernističkih rugalačkih intervencija u renesansno ili klasično tkivo kojima nisu mogli odoljeti ni najveći suvremeni nam književnici, “zaraženi” semiotičkim i inim teorijskim diskursom.

U svom rekonstrukcijskom poslu, odnosno pisanju komedije renesansnoga i manirističkoga vremena iz našega doba prijeloma tisućljeća Sršen golem i pedantan trud posvećuje odabiru držičevskih i patinasto privlačnih i još uvijek u Gradu živih dubrovačkih riječi (služeći se, osim Držičevim tekstovima, brojnim rječnicima, pa i onim Deanovićeve obradbe frančezarija), rečeničnim i diskurzivnim sklopovima, “prenošenjem” cijelih monoloških i dijaloških dijelova iz poznatih Držičevih dijela, a najviše, logikom duologijske sklopivosti i rasklopivosti, iz *Dunda Maroja*. U fabulativno-raspletnom sklopu, pak, vidljivo je Sršenovo izvrsno poznavanje preokretnih lucidnosti cijele Držičeve dramaturgije, mehanizama kazališta u kazalištu, od *Novele od Stanca*, *Skupa* i *Mandedo Venere* i *Adona*, pa čak, u folklornom kulminacijskom završetku, i Sasinova *mariazza*. Isto tako, u tkivu drame prepoznaje se Sršenovo povlačenje mizanscenskih niti iz Spaićeve režije *Dunda Maroja* na Gundulićevoj poljani u Dubrovniku na tadašnjim zlatnim slovima ispisanim hrvatskim pozornicama Dubrovačkih ljetnih igara.

Budućim čitateljima i eventualnim gledateljima ne treba otkriti sve zapletne i ljudske tajne kojima vrvi ova domišljata komedija. Možda samo reći: “preokretnom” Rimu i Dubrovniku pridružuje se Kotor, a presvlačećoj Peri – Petru jedna druga presvlačeća se Marova ljubav. Ne postoji u ovom Pometu *Đivo*, ali zato konce vuče vražja *Tetka Perina*, “signora contessa De Scioccao”, predvođeci niz iznimno zanimljivo napisanih žena što objašnjavaju i privatne spletke kasnijih *dundovaca*. A Grubiša pojavljuje se s cijelom “ljubimom družinom” što je poslije tri godine dozivlje u *Dundovu* Rimu, ali mu se ne uspijeva oženiti djevojkom koja će pobjeći iz Grada – u komediju *Dundo Maroje*.

Ili zbog autorove samozatajnosti ili zbog nekih viših a potpisnici ovih redaka nepoznatih razloga petočini *Pomet Marina Držića* (ne smije se “preskočiti” ni Sršenov veliki esej-rasprava *Pometovim tragom* na kraju knjige, *Bilješke* i detaljan *Rječnik*), temeljita i uvjerljiva, lucidna i *farabuskim* (mangupskim) dubrovačkim govorom i smijehom pršteća rekonstrukcija izgubljene Vidrine komedije, još uvijek nije poznata velikom dijelu kazališne javnosti. Dubrovčani koji su je pročitali pohvalili su njezinu fabulativnu strukturu i arhaičnopatinst, a tako živ dubrovački govor, pa očekujemo da će je publika u Dubrovniku dobro primiti, kao i sve tekstove starih, ali i suvremenih hrvatskih autora počivajuće na dubrovačkom govoru.

Premda je službeni jezik Dubrovačke Republike do njezine propasti 1915. godine bio latinski jezik, bogata hrvatska starija književnost s dubrovačkim govorom kao osnovicom živosti u središtu komedijskoga i dramatskog impulsa, s elementima čakavskoga, javlja se na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće, a svoj vrhunac, sa sve manje čakavskog i ikavskoga, doživljava u 16. i 17. stoljeću, proplamsaje genijalnosti postižući i u 18. stoljeću. Ilirski pokret, odnosno Hrvatski narodni preporod za osnovicu hrvatskoga književnoga jezika odabire ijekavski govor i štokavsko narječje, na što najviše utječe upravo izvrsnost starije hrvatske književnosti nastale u Dubrovniku. Nakon pada Napoleona Dubrovačka je Republika pod vlašću Austro-Ugarske, a službenim jezikom postaje talijanski, koji postaje i jezikom tad otvorenih pučkih škola i veleučilišta. Ta se događanja, odnosno utjecaj talijanizacije na hrvatski jezik u Dubrovniku, odražavaju najviše na književnom djelu Iva Vojnovića, ali i na dubrovačkom govoru u 19. i 20. stoljeću, s vibriranjem talijanskoga. Današnji govor puka u Dubrovniku, govor koji se čuje na ulicama i u dubrovačkim kućama sve je manje nalik “onom pravom dubrovačkom govoru”, a sve više pod utjecajem promjena u dubrovačkom životu nastalih nakon Domovinskoga rata. Danas: rijetki su sačuvani primjerci živoga i melodioznoga dubrovačkoga govora, onakva kakav je zabilježen u Držičevim i Vojnovićevim

vim ili Gundulićevim dramskim djelima, u djelima smešnica i melodrama, komedija, tragedija i tragikomedija... Možda će upravo suvremena nam dramska djela Matka Sršena, Feđe Šehovića, Mata Mijića, Luka Paljetka i drugih živućih hrvatskih autora – Dubrovčana i stanovnika Grada i genijalne adaptacije Goldonijevih komedija na dubrovačku (prije svega *Kafetarija*, a zatim i *Tomo Brontulalo*) talijansita i kroatista, teatrologa Frana Čale (kojega, nažalost, također odnose devedesete s pozornice ovoga svijeta) pomoći da dubrovački govor, izvrsno primljen na festivalskim i kazališnim pozornicama Grada-teatra sedamdesetih, osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća i na početku 21. stoljeća, postane ponovno živ u suvremenih Dubrovčana, u Dubrovniku, u Gradu u kojem je rođen i nastao, a i iz kojega sve više nestaje, kao da bježi u tišinu i zaborav.

Sličan procvat hrvatske dramske baštine događa se devedesetih i početkom 21. stoljeća u Splitu, u Hrvatskom narodnom kazalištu i na Splitskom ljetu, gdje su s uspjehom izvedena djela hrvatskih glumaca promaknutih u dramatičare: *Cigla*, *Ptičice* i *Festivali* Filipa Šovagovića, s tematizacijom posljedica na ljude Domovinskoga rata i posttraumatskoga sindroma te shizofrene stvarnosti; Elvise Bošnjaka, čiji dramski rukopis kulminira dramom *Otac*, dramom o zatvoru, o krivnji, s biblijskim i suvremenim konotacijama i snažnom individualizacijom kvarteta dramskih osoba; te dramama Trpimira Jurkića (paradigmatički tekst naše suvremenosti *Kain i Abel*).

Na jugu Hrvatske, doživljavanom kao tradicionalnija i konzervativnija sredina u svijesti Hrvata, u drami, inače, prevladava groteska i farsa, mediteranski humor, supostavljanje različitih diskursa, narječja i govora, s fokusom u dramskom djelu Ive Brešana (otac redatelja i scenarista Vinka Brešana; *Kako je počeo rat na mom otoku, Maršal*), rođena u Vodici-ma kraj Šibenika, vezanoga službeno uz Šibenski festival djeteta, čije drame *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja* i *Nečastivi na Filozofskom fakultetu* iz kraja šezdesetih i početka sedamdesetih predstavljaju sam vrhunac hrvatske dramske književnosti druge polovice 20. stoljeća, a doživljavaju svojevrstu sintagmatsku reprizu (poznati dramski predložak isprepleten aktualizacijom govora i prostora hrvatskih ljudi) u *Novim grotesknim komedijama*, *Spletkama* i *Utvarama* iz devedesetih.

Ipak, kvalitativnu pobjedu u konkurenciji južnohrvatskih književnika možda ipak doživljava, uz tradiciju Hvarškoga pučkoga kazališta, Joško Božanić, poznatiji kao znanstvenik – kroatist i autor “projekta falkuša”, koji ispisuje potresnu dramu *U sjeni Green Hilla* o umiranju dvojice hrvatskih iseljenika u Pensilvaniji i jednom od posljednjih proplamsaja života komičkoga govora.

Redatelji

U posljednjim godinama moderne počinje djelovati i doktor filozofije i kazališni kritičar Branko Gavella, redatelj čija će stvaralačka osobnost obilježiti cijelo suvremeno hrvatsko kazalište sve do naših dana. Ostvarujući svoju viziju književnosti u kazalištu u suzvučju sa suvremenom europskom kazališnom praksom i teorijom, veliku pozornost posvećuje scenskom govoru te organizaciji, funkciji i likovnosti scenskoga prostora, organizirajući ga u razmaku od rajnhardovskoga dispozitiva, od njegova ustroja kao dijela filozofijskog utemeljenoga svijeta (režije Shakespeareovih drama, u suradnji sa scenografom Ljubom Babićem), ekspresionističkih eksperimenata (u režijama mladoga Krleža), mejerholjdovskih odzvuka, od strukturalne apstrakcije, raskošne primjene zasićene feerične scenske forme do kontemplativnoga stvaralaštva u zajedništvu istomišljenika, do definiranja zajedničkoga

doživljavanja glumca i gledatelja kao *suigre*, *naglašavajući* “unutarnji prostor stvaranja riječi”. Gavellini nasljednici Mladen Škiljan i tzv. zagrebački kartel redatelja Kosta Spaić, Dino Radojević, Georgij Paro i Božidar Violić te Tomislav Durbešić i Joško Juvančić, Ivica Kunčević, Želimir Mesarić i Petar Veček, ali i Marin Carić, uključuju glumački i stvaralački kolektiv u srž kazališnoga stvaranja, pokušavaju ansamblu predstave dati pečat vlastite individualnosti.

Postgavellijanski naraštaj i u devedesetima dominira hrvatskim kazališnim životom. Stilski identitet te generacije, promatran u odnosu na Gavellinu estetiku, može se odrediti na sljedeći način: predstava je oblik komunikacije suvremene čitljivosti nekoga klasičnoga ili modernoga djela, predstavom se želi potaknuti na što aktivniji odnos prema stvarnosti, gdje će se se ponovno naići na teatar kao na nezaobilazno mjesto svijesti o svom vremenu i prostoru. Redateljski naj snažniji od njih, Kosta Spaić, svoj redateljski autoritet, kao i Gavella, temelji na kritičkom ekspresionizmu; predstavu razumijeva i konkretizira kao ekspresiju redateljeva uvida u unutarnju formu djela, a svakom svojom predstavom nastojao je uvući gledatelja u univerzum djela. Izraziti glazbeno-plastični smisao za cjelinu predstave usmjerio je Spaića na djela pretežito romanskoga i starohrvatskoga repertoara. Šireći svoj repertoar, pa i na najsuvremeniju hrvatsku dramaturgiju, npr. na djela Ive Brešana, Spaić je sve više otvarao svoje predstave – od Hrvatske do Njemačke, od Zagreba do Berna – suvremenim kritičkim asocijacijama. U Dramskom kazalištu Gavella započinje djelovati i Božidar Violić, koji se nametnuo svojom polemičkom individualnošću, i Georgij Paro, koji se afirmirao kao istraživač novih kazališnih znakova.

U devedesetima i na početku 21. stoljeća iznenada umiru Kosta Spaić (srčani udar na generalnoj probi Brešanove drame u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu), Marin Carić (rijetka galopirajuća bolest rapidno pojačana za vrijeme studijskoga boravka u Sjedinjenim Američkim Državama), Tomislav Tom Durbešić (srčani udar za vrijeme ljetnoga boravka u Parizu), ne pojavljuju se adekvatno sposobni mlađi redatelji s ljudskom i redateljskom karizmom i vizionarski nasljednici, pa redateljski primat preuzimaju glumci, prije svih predstavnici mlađega-srednjega naraštaja Rene Medvešek, ujedno i autor tekstova – predstava uspješnica koje uspješno gostuju u inozemstvu i dobivaju brojne nagrade na festivalima i u okviru tzv. *Nagrade Hrvatskoga glumišta* (*Hamper* u Zagrebačkom kazalištu mladih, *Nadpostolar Martin* u Gradskom kazalištu lutaka u Rijeci, *Brat magarac* u Zagrebačkom kazalištu mladih) i Matko Raguž (*Exit*, *Izbacivači* u Teatru *Exit* na periferiji Zagreba, u kojemu djeluje i kao ravnatelj), a i Ivica Boban (Držićeva *Hekuba*, na Dubrovačkim ljetnim igrima; Vetranovićeva *Suzana čista*, prva izvedba ovoga dramskoga teksta Mavra Vetranovića u Dubrovniku, na velikoj sceni Kazališta Marina Držića, pa svjetska praiizvedba Vetranovićeve drame *Orfeo*, pola tisućljeća nakon nastanka, u Teatru *Bursa*, maloj sceni Kazališta Marina Držića u Dubrovniku).

Glumci

Repertoarno pojavljivanje europskih modernističkih dramskih ostvarenja uvjetuje i radikalno mijenjanje glumačkoga izraza, koji se oslobađa klišeizirana prikazivanja komičnoga – tragičnoga, lijepoga – ružnoga, uzvišenoga – niskoga i Stanislavskijeve *metode*, nekoliko desetljeća, od pedesetih do devedesetih godina, dominantne u hrvatskom glumištu i na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu, utemeljenoj 1950. godine.

U Dramskom kazalištu Gavella, utemeljenjem specifične Gavelline redateljske metode rada s glumcima, ali kasnije i dolaskom novih, ne specifično kazališnih, tehnologija, rađa se i novi tip glumca. Dotadašnji glumac, koji ničim ugrožen vlada scenom ispunjen osjećajem dostojanstva toga mjesta, uzmiče pred glumcem kojemu kazalište nije više isključivo polje djelovanja. Prilagođen različitim tehnikama rada na radiju, televiziju, filmu, video, u spotovima, snažnim prodorom računalne, virtualne stvarnosti glumac postaje histrion medija, ali unatoč tome u kazalištu vidi mjesto nalaženja i prikupljanja sebe. To definira i njegov stil između introvertnosti i klaunerije, između intelektualne metaforičnosti i euforije problematičnoga "junaka", individualizma i kolektivizma, unutarne osobnosti i tehnicističkoga služenja predstavi, tzv. duševnosti i tzv. tjelesnosti i pritiska nadiruće tehnologije. Kolektivnost u početku nastala zbog naraštajnih i pedagogijskih razloga postajala je s vremenom kvalitativnim stilskim određenjem, u kojem su ključu nastale i najuspjelije predstave, prvo u teškom ratnom kontekstu početka devedesetih, a kasnije u pokušaju vraćanja vitaliteta igrom, veseljem, novim američkim i europskim metodama i glumačkim tehnikama. U devedesetima često glumačka sredstva i izraz izviru iz okruženja sveopće teatralizacije stvarnosti, ulaženja prije izdvojenih *happenings* i performansa u sve pore javnosti i tzv. kućnih tulumu. Hrvatski glumci, posebno mlađega naraštaja, u svoje predstave sve češće uključuju elemente teatralnosti tzv. uličnoga teatra, znakove gestualne prepoznatljivosti i sporazumijevanja pokretima, neverbalni jezik svakodnevice uokviren podijima diskotekova, pozornicama kafića, škola i fakulteta, manifestacijama zajedničkih koncertnih druženja na središnjim gradskim trgovima, na nogometnim stadionima, sportskim igralištima, u prometnom kaosu i u sve jačoj narkomanskoj zarazi, televizijskom i video ovisništvu, ali i ekološkim akcijama, alternativnim pokretima itd.

U devedesetima i na početku 21. stoljeća hrvatsko kazalište znatno se glumački osiromašuje, jer tad umiru vrhunski hrvatski glumci, legende hrvatskoga glumišta koje su naslovnim ulogama i karizmatikom osobnošću nosili/e repertoar i estetsku težinu hrvatskoga kazališta, potekli iz gavellijanskoga kruga. Umiru Fabijan Šovagović, Krešimir Zidarić, Drago Krča... Njihovi naraštajni kolege, međutim, još se uvijek pokazuju nositeljima kreativne snage hrvatskoga glumišta: Dubrovčani Miše Martinović, Milka Podrug Kokotović, Marija Kohn, Ljubomir Kiki Kapor, Izet Hajdarhodžić (posljednje troje spomenutih u devedesetima najčešće djeluju u Zagrebu, a Izet Hajdarhodžić svoje najbolje uloge ostvaruje na Dubrovačkim ljetnim igrama šezdesetih, početkom sedamdesetih, ali i osamdesetih) pa Pero Kvirgić, Boris Buzančić, Relja Bašić, Nada Subotić, Vanja Drach itd. Tragični usud prijeloma tisućljeća u bizarnoj prometnoj nesreći na Braču odnosi s naše pozornice i jednu od najistaknutijih hrvatskih glumica mlađega srednjega naraštaja, jedinu predstavnicu glumicazvijezda u hrvatskom kazalištu – zagrebačku haenkaevsku glumicu, Pelješku Enu Begović. Od glumaca mlađega srednjega naraštaja i mladoga naraštaja posebnom istančanošću za suvremeni spoj moderniteta i klasike ističu se Alma Prica, Goran Grgić, Rene Medvešek, Sven Medvešek, Nataša Dorčić, Nina Violić, Bojana Gregorić, Nataša Dangubić...

Časopisi, institucije...

U Hrvatskoj devedesetih godina djeluje jedan od koncepcijski najpromišljenijih časopisa, kazališni časopis *Prolog* (*Prolog* nastaje u ozračju brojnih polemičkih tribina, časopisa, kulturnoga novinstva, novih biblioteka, vrućice godine 1968. i okuplja kazališne

kritičare, teatrologe), koji se ubrzo promiče u relevantan kazališni časopis. Nakon gašenja časopisa *Prolog* sredinom devedesetih njegovo mjesto pokušavaju zauzeti časopisi *Glumište*, *Hrvatsko glumište*, *Kazalište*, *Frakcija*, koji se dijele prema tipu strukovnog okupljanja, prema usmjerenju na tzv. glavne i tzv. alternativne struje. Osim Međunarodnoga kazališnog instituta (ITI), djelujućega posljednjih desetak godina, u Zagrebu desetljećima pri Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti intenzivno djeluje Odsjek za povijest hrvatskog kazališta unutar Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe, s brojnim znanstvenim i stručnim projektima i organizacijom simpozija. U Hrvatskoj, unatoč intenzivnu kazališnom životu i raznovrsnim okupljanjima (simpozij *Dani hvarskoga kazališta* u Hvaru, *Krležini dani* u Osijeku, npr., pa Društvo teatrologa, Zajednica samostalnih dramskih umjetnika...), međutim, do danas nije utemeljen *Muzej kazališne umjetnosti*, a još uvijek ne postoji ni *Kazališna enciklopedija*!

Dom Marina Držića u Dubrovniku

Premda u Hrvatskoj još uvijek nije ustrojen sveobuhvatan kazališni muzej, u Dubrovniku postoji njegov snažni začetak – *Dom Marina Držića*, u kojem se nalazi i fiktivni grob najvećega hrvatskoga i jednoga od najgenijalnijih svjetskih komediografa Marina Držića, koji nema pravi grob u Hrvatskoj. *Dom Marina Držića* nalazi se u Gradu, u Širokoj ulici, najširoj dubrovačkoj ulici okomitoj na Stradun, u kući s brojem 7. Zamisao hrvatskih intelektualaca i kulturnjaka o utemeljenju *Doma Marina Držića* ostvarivala se dugo, a zabilježena je i na fasadnoj spomen-ploči Matice hrvatske (Ogranak Dubrovnik) stavljenoj 1967. godine na kamenu kuću naslonjenu uz crkvu Domino. Nakon dugotrajnih pregovora s dotadašnjim vlasnicima zgrade i traženja stambenoga rješenja za tadašnje stanare godine 1983. *Dom* se počinje pojavljivati kao organizator *Držićevih analiza* (svakogodišnji simpozij o suvremenoj hrvatskoj drami koji se ugasio zbog rata protiv Hrvatske u prvoj polovici devedesetih). Godine 1989, za vrijeme međunarodnoga simpozija *Marin Držić i zlatno doba Dubrovnika*, 24. kolovoza, uz golemo zanimanje Dubrovčana i gostiju iz cijeloga svijeta, otvorena je Vidrina kuća kraj crkve Od Domina, bivše Svih svetih, nad kojom su Držićevi imali protektorat i u kojoj je Marin Držić Vidra kao rektor možda i stanovao.

U zapisima o načinima ustroja i “životnoga profila” *Doma Marina Držića* 1983. godine kao svojevrsni uzori ističu se kulturni i turistički magneti: Danteova kuća u Firenci, Goldonijeva u Veneciji, Goetheova kuća. *Dom Marina Držića* zamišljen je kao spoj muzejske, znanstvene i izdavačke djelatnosti, čuvar teatrologijskih i dramskih rukopisa, knjiga, fotografija i plakata, prostor namijenjen i za tiskanje i za izvođenje te kao organizator *Držićevih analiza*. *Dom Marina Držića* zasad je jedina institucija u Hrvatskoj koja muzejska, galeristička (galerijska), znanstvenoistraživačka, scenografska, kostimografska, glumačka, redateljska, konceptualnoumjetnička i informatička iskustva organizira kao prohod kroz prostor i vrijeme u obliku *happeninga* (scenskoga događanja), odnosno kazališne predstave koja od posjetitelja traži prijateljsku suradnju i sudioništvo. Zauzvrat nudi mu niz kazališnih, književnih i svakovrsnih zanimljivosti (od likovne i filmske do glazbene i dizajnerske umjetnosti) kojima se renesansni prostor prebacuje u naše vrijeme (i obratno). God. 1996. odbor utemeljitelja *Doma* osniva nagradu *Držićev zlatni pečatnjak* koji (koju) dodjeljuje dramatičarima i znanstvenicima te scenskim umjetnicima zaslužnima za promicanje Držićeva djela i hrvatske, posebno starije, dramske književnosti. Prvi su dobitnici Držićeva prstena

znanstvenik Leo Košuta, držićolog, i književnik Ranko Marinković te glumci Pero Kvirgić i Miše Martinović.

Za vrijeme srpsko-crnogorskoga odnosno jugoslavenškoga rata protiv Hrvatske Držićeve je kuća nekoliko puta bila pogođena, granate su pale i ispred samog ulaza, a geleri pogodili i voditeljjev писаći stroj odnosno računalo u potkrovlju zaprijetivši mogućnošću da cijela zgrada izgori.

U programskoj koncepciji koja bi trebala uvesti *Dom Marina Držića* u treće tisućljeće ističe se organizacija *Doma* “na način teatrološke institucije” odnosno funkcija prikupljanja, proučavanja i širenja teatrologijske građe te usmjerenost na istraživačku djelatnost iz područja držićologije i hrvatske dramske baštine. *Dom* se zamišlja i kao mjesto stalnog okupljanja i promišljanja kazališnih i teatroloških tema, a specifičan konceptualni postav te usavršavanje tehnološko-informacijske opremljenosti bili su glavni aduti *Doma* za nesmetan prijelaz u 21. stoljeće. Od djelatnosti *Doma* iz devedesetih godina najatraktivnijom se u publike koja je posjetila Držićevu kuću pokazala muzejska (muzeološka) djelatnost (prezentacija stalnoga postava uz pomoć auditivnog vodiča koji uz renesansno-postmodernistički scenarij vodi posjetitelje po tajnovitim prostorima Držićeve kuće). Šira javnost, međutim, vjerojatno i zbog nedostatne promidžbe, nije uspjela prepoznati važnost uključivanja *Doma Marina Držića* u teatrologijsku djelatnost: trebala bi se ustanoviti jača suradnja s kazališnim ustanovama i kazalištima u Hrvatskoj, a i u svijetu, te računalno i internetski vidljivijima učiniti pohranjeni plakati, programi, fotografije, katalozi. Devedesetih predviđala se i jaka znanstvenoistraživačka djelatnost (prostor nastanka novih studija, magisterija i doktorata; znanstvenoistraživačke radionice, čitaonica u tavanu *Doma Marina Držića*, gdje su pohranjene i knjige i studije držićologa i provedena katalogizacija), marketinška (logotip, brošure, vodič, mala knjižara), izdavačka (nastavak *Knjižnice Doma MD* pokrenute 1989, prijevod Držićevih djela...), izložbena (temati iz Držićeva vremena i prostora) djelatnost, zatim organiziranje tribina i predavanja, slušaonica i videoprezentacija, kreativnih radionica te nastavak dodjeljivanja *Držićeva zlatnoga pečatnjaka*. Očekuje se da bi se početkom 21. stoljeća barem neke od predviđenih, a neostvarenih djelatnosti *Doma Marina Držića* trebale početi provoditi te se i ovim tekstom na pomoć i suradnju potiče šira svjetska kulturna i znanstvena javnost, okupljena i oko Zagrebačke slavističke škole.

Ako ste već u Dubrovniku, ili ako namjeravate doći u Dubrovnik, udite u *Dom Marina Držića*: dočekat će vas audiovodič i ugodan glas (voditeljice iz devedesetih) zaželjet će vam dobrodošlicu te vas staviti u ulogu Negromanta: “Sve što vam se odsad ukaže, smatrajte živom slikom Držićeve komediografske zemlje.” U prizemlju, među kostimiranim lutkama, razgovarat ćete s onima “koji u ovoj zemlji pribivaju”: s Pometom Trpezom, Satirom-Stijepom, Skupom, Hekubom. Ključ od fortune (sreće, sudbine) pokušat će vam otkriti “zašto je pišu ženom”. Kazališni plakati pomoći će vam učiniti iskorak do svjetskih pozornica. U sljedećoj, još dubljoj, prizemno-podrumskoj prostoriji otkriva se tajna o pošasti kuge i gubitku plemstva Držićevih, gleda *Perivoj od Slave* – medaljoni s držićolozima od Jere Držića do Frana Čale i posljednjega, na početku 21. stoljeća, preminuloga Lea Držića, na kamenim *skalinima* (stubama) koje su nekad vodile u (danas lijepo obnovljenu) crkvu Domino kip redatelja Marka Foteza, a nad fiktivnim Vidrinim grobom (Držić je umro i pokopan u Veneciji 1567), s pogledom u daleke prostore ispod sakristije (Laus, stijena, morska hridina na kojoj je prema legendi nastao Dubrovnik s južne strane spojivši se sa sjevernim brdom

Srđem – Dubravom: hrvatskom Arkadijom), možete sjesti i poslušati suvremene stihove o Vidri te pogledati film o Marinu Držiću.

A kako smo u komediografskoj zemlji, u kojoj je sve obrnuto, vodič nas poziva na penjanje *skalinima* (stubama) koji se broje unatrag: od današnjega vremena do godine piščeva rođenja 1508. Prvi kat zaustavlja nas u prostoru Držićeva vremena. U *kantunu* (uglu) rimski je prozor kao “dokaz” da se “Rim iz Dubrovnika može gledat” (navod iz Držićeve komedije *Dundo Maroje*) koji govori glasovima rimskoga trga, *oštijera* (gostioničara) iz *Dunda Maroja*, odnosno glasovima suvremenih nam hrvatskih glumaca. “Kutije vremena” zamišljene su kao gostoprимljive ulagačice građe kojom gradimo mostove od Držića prema nama i obratno. Na istom katu, u pogledu kroz ključanicu u drugom kutu otkrivaju se muškarci i žene iz 16. stoljeća (kostimografske slike, skice todobne odjeće). Zatim dolazite na Držićevu političku scenu, slušajući i gledajući urotnička pisma, Držićevu političku utopiju idealne države te se fiktivno opipljivo približavate jedinoj za života objavljenoj Vidrinjoj knjizi, onoj u Mlecima, 1551. godine. Ako odgrnemo zavjese, ugledat ćemo lice Cosima de Medicija, kojemu je Držić uzaludno slao urotnička pisma.

Kad se popnete kat više, u godinu piščeva rođenja, 1508, ugledat ćete Držića koji poput Svetoga Vlaha, zaštitnika Dubrovnika, drži u rukama Njarnjas-grad. Pokraj Njarnjasa rekonstruiran je prostor Držićeve sobe, ilustriran citatom iz Kotruljevićeve knjige o idealnom trgovcu i Držićevim-Pometovim progovorom o sebi i svojoj stvarnosti: “Svakijem kamil!” Ako budete znatiželjni do kraja, otkrit ćete što se nalazi u srcu ove komediografske zemlje. A dotle, i do ovdje neotkrivenih izloženih tajni, reći će vam vodičica: “Adio vam” (dubrovački izraz za: *Vidimo se; Zbogom; Doviđenja*).

Devedesetih godina, u zimskim mjesecima, bili su planirani organizirani posjeti za učenike viših razreda pučkih škola, za srednjoškolce, posebno za gimnazijalce, i za studente te raznovrsna suradnja kojom bi se mladim posjetiteljima i svima zainteresiranim što tjelesnije i opipljivije trebalo predočiti Držićevo vrijeme (razgovori o kazalištu, prikazivanje filmova, komorne predstave, književno stvaranje).

Kad s prijateljima iz Hrvatske i cijeloga svijeta, zimi ili ljeti, o pokladama ili za pirnih svečanosti, za vrijeme Dubrovačkih ljetnih igara ili trajanja pokusa u obližnjem Kazalištu Marina Držića, između Poglavarstva, Kneževa dvora, crkve svetoga Vlaha, Gradske kavane i Gradske luke, u blizini Male Onofrijeve fontane, Zvonika, Sponze (Divone), Straduna, place (tržnice), Katedrale, “prid Dvorom”, dođete u *Dom Marina Držića* u Dubrovniku, sve ćete više postajati svjesni koliko nam znači kamena škatula (kutija) u Širokoj ulici broj 7 koja u svakom kantunu (kutu) spaja našu i šesnaestostoljetnu renesansu, naš i Držićev manirizam.

Sveta dužnost svakoga književnika, teatrologa, kulturnjaka, mladića i djevojke s prostora Hrvatske, svakog svjetskog hodočasnika na jug Hrvatske trebala bi biti posjet *Domu Marina Držića* u Gradu. Najveći hrvatski komediograf i tragičar cijeloga je svog života žudio kuću u kojoj bi osjećao toplinu. Pa je vjerojatno zbog neprekidnih vibracija tjesnoće i kućanja na vlastitu sigurnost što ih je osjećao u stalnim privremenim boravištima u Gradu i Svijetu i svoja dramska djela organizirao oko kuće kao dramaturškoga uporišta koju je često Negromantovom čarolijom premještao pred gledateljevima i protagonistovim očima u svjetove imaginacije. Ulazak kroz “vrata od negromacije” u Širokoj ulici broj 7 paradigmatički je ulaz u sudbinu hrvatske književnosti koja je stoljećima žudjela za svojim prostorom doma, ali i odavanje počasti dubrovačkom geniju. Jer djelo Marina Držića Vidre djelo je hrvatske

sudbine. Marin Držić Vidra hrvatski je Shakespeare. S jednom razlikom – živio je prije Williama Shakespearea.

Igrajući se ispred *Doma Marina Držića*, ispred male i lijepe kamene dvokatnice s dva prizemna kamena oka i *šufitnim* (potkrovnim) pogledom, današnja djeca, stalno utrčavajući u ovu kamenu *škatulu* (kutiju) iz bajke ili Držićeve komedije, stalno se pitaju tko živi u toj kući, tko spava u malom (Držićevu) krevetu. Odbijajući loptu na kamenom platou na kojem se nekoliko stoljeća prije (kao i djeca rođena u Gradu između renesanse i baroka, u manirizmu, o čemu svjedoči kameni grafit o igranju loptom uklesan na zid crkve svetoga Roka), na vjerojatno prvom nogometnom igralištu u Hrvatskoj, u Ulici od Domina koja dimenzijama potpuno odgovara igralištu za renesansni nogomet nastao u Firenci, igrao hrvatski i dubrovački barokni pjesnik Dživo Bunić Vučić, koji je živio nekoliko desetljeća poslije Držića, a u vrijeme Ivana Gundulića i Junija Palmotića, u blizini Uske ulice u kojoj je družina *Gardzarija* izvodila Držićeve komedije prognane iz središnjega Kneževa dvora, današnja djeca i mladi ljudi i ne slute da je upravo ta kuća možda poslužila Držiću kao uzor za Skupovu kuću, manje vjerojatno i za Dobrinu, ili za Zlatikumovu (sva nabrojena imena poznata su imena dramskih osoba iz Držićeve eruditne, plautističke komedije *Skup*). Ako bolje zavirite u mrak *Držićeva doma*, možda ćete u njemu pronaći Andrijanu, Varivu, Grubu, Kamila, Pasimahu i Drijemala ili Dunda Dživa (sve imena dramskih osoba iz *Skupa*), a možda i samoga Skupa kako čuva svoje *tezoro* (blago) u *munčjeli* (posudi). Možda će zainteresirani posjetitelj u fiktivnom i iluzijskom mraku ove životne i kazališne kuće ipak otkriti skrivenu tajnu *munčjele* Držićeve umjetnosti i genijalnosti?!

Dom Marina Držića u Dubrovniku temeljni je hrvatski prostor poticanja razumijevanja odnosa kralja i dvorske lude, dvorca i klaunova okretanja u zraku bez ideologijskoga okvira u teškim trenucima za Hrvatsku devedesetih godina. Razoreno osječko kazalište, dubrovački razoreni prostori, razrušene kreativne energije i slomljeni ljudi tugom i nesrećom zbog smrti svojih najbližih obnavljaju se intenzivno, ali i teško, sporo i postupno, bolno, u drugoj polovici devedesetih i na prijelomu tisućljeća. Samostalna država donosi novi kazališni zakon i nove oblike djelovanja, utemeljuju se privatna kazališta i grupe, kao antiteza socijalističkoj doktrini, a uz porast demokratizacijskih očekivanja. Osnivanje kazališnih akademija i odjela u Splitu, Osijeku, Rijeci i brojne druge inicijative s mladima u središtu svjedoče o tome da se unatoč sveukupnom hrvatskom događanju u znaku smrti, možda usuprot i unatoč svemu, događa i polet optimizma, vidljiv i u porastu komedija. Uostalom, komedija se uvijek pojavljuje suprotno od očekivanoga.

Umjesto završetka

Dvorac s početka naše priče o suvremenoj hrvatskoj drami i kazalištu u svijetu prikivajuće (se) stvarnosti i dirigrane društvenosti, u svijetu u kojem je u osamdesetima ukinut dodir između "stvarnoga/zbiljskoga života i njegova fiktivnog reproduciranja, između puka i gospodara" (A. Fontana, str. 809, 810, 836), u devedesetima pokazuje se kao šifriran prostor otvorene šifre. Podaništvo, "dvorjaništvo" oblikuje se kao pozornica, kao scena na kojoj se prolazi pred očima nekoga drugog; u takvu dvorcu život postaje metafora; svakodnevne geste pretvaraju se u prije utvrđen ceremonijal, jezik slijedi pravila prividnog, odnosi i ponašanja modeliraju se prema raznovrsnim modalitetima pretvaranja. Prostor dvorca, u vrijeme hinjene i navodne stabilnosti slika svijeta, sad postaje sam svijet učvršćen

u izvanjskosti privida, tajna koja je postala prozirna samoj sebi prikazujući samu istinu laži. Prikazujući prostore "prošlosnog ili suvremenoga" dvorca, suvremeni hrvatski kazalištarci i dramatičari na taj način pokazuju privid života nategnut između igre i predstave, iluzije i predodžbe, čarolije i istine, ali i bolesnog i zdravoga stanja. Kako će se taj privid razriješiti, možda ćemo doživjeti vidjeti.

Bilješke

- 1 U knjizi *L'ideologia del traditore*, objavljenoj u Milanu 1976., autor Achile Bonito Oliva tumači i promatra manirizam kao "svijet" u kojem intelektualac-umjetnik radikalno mijenja neka dotadašnje "pogleda" i strategijom "izdajice" podastire na ogled neke ljudske (i svjetotovorne) odnose koji su se dotad promatrali kao strogo hijerarhijski i stabilni. Jedan je od tih odnosa koje Bonito Oliva razgoličuje odnos Gospodara i Sluge; a u tom kontekstu možemo govoriti i o odnosu Vladara i Lude, Jednoga i Drugoga itd.
- 2 To su i podnaslovi Leverove knjige *Povijest dvorskih luda*, objavljene u Parizu 1983, a u Zagrebu prevedene 1986, koja prekretnički mijenja dotad prevladavajući historiografski i kulturološki diskurs Jednoga.

Literatura (izbor)

- H. Bergson, *Le rire*, Press Universitaires de France, Paris, 1961.
- A. Fontana, *Storia d'Italia*, Einaudi, Torino, 1972.
- C. Molinari, *Teatro*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 1972.
- E. Jacquart, "La composition et ses techniques", u: *Le theatre de derision*, Paris, Gallimard, col. Idees, 1974., str. 149-190.
- B. Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zora, Zagreb, 1974. Priredio i dopunio Ž. Klaić.
- A. Bonito Oliva, *L'ideologia del traditore*, Arte, maniera, manierismo, Feltrinelli Editore, Milano, 1976.
- N. Batušić, *Povijest hrvatskoga kazališta*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
- R. Ivšić, *Teatar*, Prolog, Mala edicija, Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreba, Zagreb, 1978. Pogovori A. Le Brun i Z. Mrkonjića.
- J. Chevalier i A. Gheerbrant (prir.), *Rječnik simbola*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1983. Preveli A. Buljan, D. Bučan, F. Vučak, M. Vekarić i N. Grujić.
- M. Lever, *Povijest dvorskih luda (Le sceptre et la marotte/Histoire des Fous de Cour, Paris, 1983)*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1986. Prevela G. V. Popović.
- R. Marinković, *Nevesele oči klauna*, Globus, Zagreb; tisak: Delo, Ljubljana, 1986.
- R. Marinković, *Pustinja*, u: R. Marinković, *Glorija i druge drame (Albatros, Glorija, Politeia ili Inspektorove spletke, Pustinja)*, Globus, Zagreb, Svjetlost, Sarajevo; tisak: Delo, Ljubljana, 1988. (Pogovor B. Popovića.)
- S. Šnajder, *Hrvatski Faust*, Cekade, Zagreb, 1988. Treće, dopunjeno izdanje.
- I. Vidić, *Škrtica /Harpa/, Prolog* (teorija/tekstovi), br. 5, Zagreb, zima 1988/1989.
- M. Bahtin, *O romanu (Voprosy literatury i estetiki, Moskva, 1975)*, Nolit, Beograd, 1989. Na srpski preveo A. Badnjarević.
- Samuel Beckett* (grupa autora), *Revue d'Esthetique*, numero hors-serie, Editions Jean-Michel Place, Paris, 1990.
- R. Ivšić, *U nepovrat*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990.
- Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980* (priredio i uredio Branko Hećimović), knjiga prva, Globus, Zagreb, 1990.

- J. Hall, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti (Dictionary of Subjects and Symbols in Art, 1974)*, August Cesarec, Zagreb, 1991. Preveo M. Grčić.
- J. Huizinga, *Homo ludens. O podrijetlu kulture u igri (Vom Ursprung der Kultur im Spiel, Reinbek bei Hamburg, 1956)*, Naprijed, Zagreb, 1992. S njemačkoga preveli A. Stamać i T. Stamać.
- V. Ravnjak, *Zlo, Prolog*, br. 23-25, str. 19-23; Zagreb, zima/proljeće/ljeto, 1992. Prevela M. Muhoberac.
- P. Marinković, *Glorietta, Prolog*, br. 26-29, Zagreb, ljeto 1993.
- F. Muhoberac, *Iza scene Igara, Dubrovnik*, V, br. 1-2, str. 124-135; Dubrovnik, 1994.
- Trideset godina Teatra &TD* (uredila M. Muhoberac), Studentski centar, Zagreb, 1994.
- M. Muhoberac, *Marin Držić Vidra*, u: M. Držić, *Skup* (priredila M. Muhoberac), SysPrint, Zagreb, 1998.
- P. Sloterdijk, *Doći na svijet, dospjeti u jezik (Zur Welt kommen – zur Sprache kommen, Frankfurt am Main)*, Naklada MD, Zagreb, 1998. Prevela M. Stančić.
- M. Muhoberac, *Ambijentalnost Dubrovnika*, u: *Dubrovački ljetni festival 1950/1999*. (glavni urednik M. Foretić), Dubrovnik, 1999, str. 177-179
- M. Sršen, *Libertina* (rukopis), Zagreb – Dubrovnik, 1999 – 2002.
- M. Sršen, *Pomet Marina Držića (rekonstrukcija)*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2000.
- M. Gavran, *Odabrane drame*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001.

NOVOSTI IZ KNJIŽEVNE KROATISTIKE

Bez obzira na sve probleme s kojima je suočena hrvatska knjiga, u proteklih godinu-dvije dana izašlo je niz zanimljivih izdanja i vrijednih priloga hrvatskoj znanosti o književnosti i književnoj kroatistici. Vjerojatno su vitalnosti hrvatske knjige pridonijeli u prvome redu mali privatni izdavači koji su uspjeli opstati i u, kako se to kaže jezikom ekonomista, otežanim uvjetima poslovanja. Iz te obilne produkcije za ovu sam priliku odabrao nekoliko knjiga za koje mislim da bi mogle interesirati i strane slaviste. Knjige ću iz sasvim praktičnih razloga podijeliti u dvije skupine: u prvoj su djela književnoteorijskog i književno-povijesnog karaktera, a u drugoj memoarsko-dijarijsko-publicistička djela.

1. Jurica Pavičić, *Hrvatski fantastičari*. ZZK, Zagreb, 2000.

Posrijedi je, najkraće rečeno, poetički opis literarne aktivnosti jedne hrvatske književne generacije koja se javila negdje oko 1969. i djelovala približno desetak godina. Tako i stoji u podnaslovu: *Jedna književna generacija*. Novija je hrvatska književna povijest u pravom smislu riječi omrežena generacijama i kad čitamo knjige iz književne historiografije, čini se da Hrvati nikako drukčije i ne pišu nego u generacijskim skupinama. Te se pak skupine najčešće imenuju po časopisima: krugovaši, razlogovci, offovci, pitanjaši, quorumovci, plimaši – i tko bi ih sve nabrojio. Kada prođe neko vrijeme (najčešće vrlo kratko) i časopis prestane izlaziti, obično se ustanovi da kohezijske sile među pripadnicima generacijske skupine i nisu bile velike, odnosno da su poetičke razlike među njima često veće nego sličnosti. Prelistajmo npr. kultni časopis “Krugovi” pa ćemo uočiti da su posrijedi pisci različitih rukopisa i poetičkih opredjeljenja. Povezuje ih upravo strast razlike, odnosno priznavanje prava na razliku.

U ovoj je knjizi, međutim, doista riječ o jednoj prilično koherentnoj skupini pisaca, doduše neformalnoj jer oni nisu osnovali nikakvu udrugu, nisu imali zajedničke manifeste, pa čak ni zajednički časopis, no vezivale su ih poetičke sličnosti kojima bi se zajednički nazivnik mogao opisati ovako: otklon od mimetičke književnosti i priklanjanje fantastici. Riječ je, dakako, o piscima kao što su Pavličić, Tribuson, Jelačić Bužimski, Čuić, Kekanović, Barbieri, Šepić itd. Književna je povijest ovoj skupini nadijevala različita imena, od kojih je ono “borhesovci” bilo najmanje sretno. J. Pavičić odabrao je najneutralniji naziv – hrvatski fantastičari.

Autor se poduhvatio u ovoj knjizi zadaće da opiše – sinkronijski i sinoptički – što se to zbivalo u hrvatskoj književnosti u spomenutom razdoblju. Da bi se pisalo o fantastičarima, treba se osloniti na neku teoriju fantastičnog, a upravo su one doživjele nevjerojatan boom u posljednjih dvadesetak godina. Tzvetan Todorov dao je svojom kultnom knjigom *Uvod u fantastičnu književnost* samo važan impuls, a potom su se razvile brojne druge teorije kao svojevrsna poetička moda, ali vrlo često i diskusija i polemika s Todorovom.

No pravi predmet ove knjige jest razmatranje specifikke naših fantastičara unutar širokog prostora fantastične literature. Pavičić to čini prikazom i analizom tzv. dominantni, kao što

su: subverzivnost, prevlast epistemološke dominante, zatim preferiranje motiva demon-skog, halucinatornog i neobjašnjivog čime se potkopavaju načela mimetičke književnosti. Upravo taj katalog dominantni pokazuje da se tip fantastike koju su njegovali naši pisci u većini slučajeva odmiče od borhesovske paradigme, pa da je prema tome i generalna ozna-ka "borhesovci" doduše efektna, ali ne pogađa bit. Borges je bio, kako se kaže na jednom mjestu u knjizi, možda katalizator, ali nipošto imitirani uzor.

Nakon ovih analiza slijedi mali katalog tematskih predilekcija naših fantastičara. I kod njih nalazimo sav onaj poznati inventar fantastike u koji idu npr. demoni, duhovi, vukodlaci, vampiri i sl. No, kao što kaže Todorov, bez čudnih događaja nema fantastike pa se Pavičić zadržava na nekim karakterističnim načinima proizvodnje čudnih događaja. Tu su postupci kao što su pandeterminizam i paralogizam, zatim ukidanje granice između materije i duha, preobrazbe vremena i prostora, halucinacije, opsesije, ludilo i sl.

Posebno su zanimljive analize metafikcionalnih i autoreferencijalnih značajki proze naših fantastičara kojima se pokazuje literarna samosvijest ovih autora. Naime, oni vrlo rano tematiziraju pitanja jezika, jezične reprezentacije i naglašeno očituju svijest o jeziku kao sredstvu tvorbe alternativnih svjetova.

Analiza ovih aspekata i načina njihova tretmana u djelima naših fantastičara vodi Pavičića do zaključka da su fantastičari u nas u dinamici smjena stilskih paradigmi svojevrstni međučlan, tj. razdjelnica između modernističke i postmodernističke paradigme. Točnije, autor ove knjige vidi u njima kasne moderniste. Moram priznati da bi ovo, što se mene tiče, možda bila i jedina točka neslaganja s autorom knjige.

Autor se posebno zadržao i na analizi kratke proze hrvatskih fantastičara. Naime, ovu literarnu skupinu nisu zanimale podjednako sve književne vrste. Naprotiv, akcent su stavili gotovo isključivo na kratku prozu. Zanimljivo je, recimo, da većina nije objavila ni jednu pjesmu ili dramu, pogotovo ne u vrijeme interesa za fantastiku. I pravih fantastičnih romana ima tek nekoliko. Dakle, ostaje novelistika, ali novelistika koja se posve odmiče od zatečenog novelističkog standarda koji su stvorili krugovaši. Interes za fantastično, arhaično i autorefe-rencijalno učinio je kratku prozu fantastičara ne samo prepoznatljivom nego i jasnom opozicijom dominantnom modelu. Oni su stvorili novi kanon kratke priče u hrvatskoj knji-ževnosti prema kojem će se morati određivati njihovi nasljednici.

Djelovanje hrvatskih fantastičara bilo je važno, s dubokim konzekvencama u hrvatskoj književnosti. Štoviše, nije mi kao književnom povjesničaru poznat neki prozni model u našoj književnosti koji je tako kratko trajao, a koji je proizveo takve efekte na kasniju knji-ževnu proizvodnju. Zašto? Zato što su oni anticipirali brojne kasnije procese. Npr. žanrovska proza, koja je obilježila osamdesete, rodila se u okrilju ove skupine (Pavličić, Tribuson). Osim toga, fantastičari su izrazili jedan nov senzibilitet i jedno drukčije poimanje književ-nosti od onoga koje je dotada vladalo na našoj sceni. Budući da su to pisci koji više ne zastupaju prosvjetiteljski koncept pisanja, oni više nemaju ni iluzija o nekoj društvenoj važnosti književnog čina. Nije zadaća pisaca da mijenjaju svijet, nemaju oni nikakvu "mi-siju", nego izražavaju svoje iskustvo o svijetu. Time je otvoren put defunkcionalizaciji, de-mitologizaciji, ali i dezideologizaciji književnosti. Nakon njih ništa više nije bilo isto. Odjed-nom su se neki pisci počeli činiti staromodnima i konzervativnima, a njihov prozni koncept prevladanim. To općenito vrijedi za pisce socijalnog, nacionalnog, društvenog, etičkog ili političkog angažmana. Fantastika je transnacionalna; ona je internacionalni kod razumljiv svima; pisci koji pišu u njemu osjećaju se dionicima širega procesa. I danas dobar dio

književne produkcije, kao što sam već spomenuo, vuče kamate od fantastičara. A da je fantastika privlačan koncept, svjedoči i činjenica da se i stari fantastičari povremeno vraćaju svoji starim afinitetima.

Da zaključim, dobili smo jednu vrlo preglednu, analitički preciznu i teorijski utemeljenu knjigu. Jurica Pavičić je očito čovjek obdaren višestrukim talentima. Podjednako uspješno djeluje na nekoliko područja. Prvo je pokazao da zna pisati dobre filmske kritike i kulturološke kolumne. Potom su došle Ovce od gipsa i Nedjeljni prijatelj, pa je pokazao da zna pisati i dobre romane. A evo sada je došla i ova knjiga kojom je autor dokazao da je i dobar književni teoretičar.

2. Antun Česko, *Strukturna načela u genezi Kranjčevićeva pjesništva*. Matica hrvatska, Dubrovnik, 2001.

Silvije Strahimir Kranjčević uvijek je imao u hrvatskoj književnopovijesnoj znanosti poseban status. O njemu je objavljeno do danas više knjiga i obranjeno nekoliko disertacija, ali prave monografije nismo imali sve do ove iz pera Antuna Česka. Naime, knjiga Ilije Kecmanovića (1958) posve je zastarjela, ona Krtalićeva iz 1979. neoriginalna je i eklektička, dok Jelčićeva iz 1984. ne izlazi iz okvira edicije “pisac njime samim”.

Paradoksalno, do danas su najlucidniji poticaji dolazili iz Matoševih i Krležinih eseja o Kranjčeviću, a znamo kada su oni napisani.

Knjiga dr. Antuna Česka – kao što kaže naslov – usmjerena je na iznalaženje temeljnih strukturnih načela na kojima počiva pjesništvo Silvija Strahimira Kranjčevića. Autor se u metodološkom smislu kreće u okvirima fenomenoloških istraživanja koja tragaju za unutarnjom konstitucijom književnog djela i za unutarnjim tekstnim mehanizmima. Velik utjecaj na Česka izvršio je i Lasićev “ontološki strukturalizam”, koji je (i) ovdje dokazao svoju primjenjivost.

Pomno provedene analize pokazuju da se Kranjčevićeva lirska strukturacija temelji na binarnom modelu. Na jednoj je strani romantičarski kult pjesnika-proroka koji sebe vidi u prvom redu u funkciji kohezije nacionalne svijesti (*poeta vates*). Na drugoj je strani Kranjčevićovo monističko mesijanstvo, zaokupljeno modernom, dvadesetostoljetnom opsesijom čovjekove egzistencijalne upitanosti (*poeta intimus*). Napetost između tih dvaju oprečnih svjetonazorskih koncepcija rađa “plodni nemir” i uzročnikom je unutarnjih proturječja koji se jasno očituju u svim segmentima Kranjčevićeva pjesništva. Zato se obično i kaže da se u Kranjčeviću krije više pjesnika, odnosno da je Kranjčević primjer pjesnika koji je stalno mijenjao glasove. Česko pronalazi tri pjesnika u Kranjčeviću, odnosno promatra pjesnikov opus kao hegelovski trijadni sustav u kome se bore eksterni, interni i nukleusni pol. Eksterni određuje odnos pjesničkog subjekta prema domovini i socijalnom stratumu, interni određuje pjesnikovu intimnu monodramu dok je treći sintetički, nadosobni pol.

Glavnina istraživanja dr. Česka usmjerena su u pravcu osvjetljavanja pjesnikovih napetosti i antitetičnosti na sintagmatskoj i na paradigmatškoj osi te na analizi tematskih i motivskih stratigrafija. Analize su urodile nizom stimulativnih hipoteza.

Autor u svojim analizama ne ide od pjesme do pjesme. On traži makrostrukturno težište Kranjčevićeve poezije i iz njega izvodi pojedinačne ostvaraje. Takvo makrostrukturno težište autor vidi u pjesmi “Moj dom”. Pjesma je u knjizi interpretirana kao *pars pro toto*, tj. kao sinegdoha čitava pjesnikova opusa: dio u kome se zrcali cjelina. U njoj su pomirena, u

osebujnoj sintezi, oba pjesnička pola – eksterni i interni, domoljubni i intimni. Prvi pol vuče korijene iz preporodno-budničarske i harambašićevsko-pravaške poezije pa je domoljubni Kranjčević uglavnom tradicionalist, uklopljen u poetiku hrvatske devetnaestostoljetne lirike. S druge strane, intimni Kranjčević daleko je ispred svoga vremena, izrazito antitradicijski usmjeren, anticipator brojnih tendencija u hrvatskoj poeziji 20. stoljeća. Tu, u ovim analizama, vidi se koliko je Matoš bio u pravu kad je napisao da je “Kranjčević posljednja riječ evolucije našeg pjesničkog jezika, “mučenik hrvatskih Kalvarija, “naša suza, naše dijete i naša zastava”.

Paralelno s razvojem i dokazivanjem svojih teza autor je podvrgnuo kritičkoj analizi gotovo sve dosadašnje analitičke pristupe Kranjčeviću. Upravo na primjeru bavljenja Kranjčevićem vidi se slika uspona i padova hrvatske književne znanosti. Stoga je njegova knjiga ujedno i uspjela (re)valorizacija naše “kranjčevićiane”.

Da zaključim: knjiga Antuna Česka, pisana metodološki konzekventno, uvjerljiva je i u sintetskom i u analitičkom dijelu. Autor je pokazao visoku razinu refleksije o literaturi i temeljito poznavanje pjesnikova opusa. Nema sumnje da je ovim radom otvoreno novo poglavlje u proučavanju Kranjčevićeva pjesničkog djela.

3. Cvjetko Milanja, *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*. Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

U posljednje vrijeme svjedoci smo buđenja interesa za ekspresionizam i u nas i u svijetu. Glasovita Pinthusova antologija ekspresionističkog pjesništva *Menscheitedämmerung* iz 1920. doživljava stalno nova izdanja. Trakl, Benn, Werfel, Kaiser doživljavaju recepcijski boom. I u nas je ekspresionizam u modi, a tome je pridonio i autor knjige koju danas promoviramo. U prosincu 2001. održan je, na njegov poticaj, veliki simpozij “Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti”. Gotovo istodobno s Milanjinom teorijsko-kritičkom monografijom, izišla je i antologija poezije hrvatskog ekspresionizma *Put kroz noć* koju je sastavio Branimir Donat. Knjige se savršeno dopunjavaju: na jednoj je strani analitika poduprta suvremenom teorijskom misli, a na drugom konkretni pjesnički tekstovi kao potvrda, a katkad i osporavanje Milanjinih analitičkih izvoda.

Knjiga Cvjetka Milanje koju promoviramo s priličnim zakašnjenjem ima kao književno-znanstveni projekt dvije dimenzije. Kao izdvojen, samostalan tekst ona predstavlja cjelovitu kritičku monografiju o hrvatskom ekspresionističkom pjesništvu, dakle o jednom poetički prepoznatljivom pjesničkom korpusu koji je nastao u razmjerno kratkom intervalu, negdje između 1914. i 1928. godine. Već na toj prvoj razini autor je učinio značajan pothvat ponudivši vrlo precizan poetički opis ekspresionističke pjesničke paradigme u hrvatskoj književnosti. Knjiga, međutim, ima i drugu, višu razinu jer predstavlja samo dio, samo jednu etapu u Milanjinim ambicioznim istraživanjima hrvatskoga pjesništva 19. i 20. stoljeća. Nekoliko je njegovih parcijalnih opisa već izišlo (*Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000*, I-II), a konačni je cilj ekstenzivna, znanstveno utemeljena povijest hrvatskog pjesništva. U tom smislu ovu knjigu vidim kao stepenicu prema velikoj književnopovijesnoj sintezi.

Kao što je poznato, ekspresionizam je kao umjetnički pokret formiran u Njemačkoj. “Ozakonio” ga je Waldenov časopis *Der Sturm* pokrenut u Berlinu 1910. godine. Pokret se ubrzo proširio i po zemljama Austro-Ugarske, u čijem je sastavu tada bila i Hrvatska. Generirala ga je opća društveno-povijesna klima: moralna kriza, rat, negiranje svih humanističkih

ideala – sve je to dovelo do krupnih promjena na koje su, dakako, reagirale i umjetničke prakse (književnost, slikarstvo, teatar, glazba). Ekspresionizam je inicijalno bez sumnje nastao kao negacija određene ideje stvarnosti, ali i kao pokušaj da se, rečeno Nietzscheovim riječima, prevrednuju sve vrijednosti i realizira nova ideja svijeta, zbilje, društva i Novog Čovjeka. Ta je težnja za preoblikom dakako bila utopijska ambicija, ali Milanja s pravom upozorava na to da je ekspresionizam bio zapravo posljednji veliki totalizirajući fenomen europske umjetnosti, odnosno posljednja univerzalistička ideja koja je imala ambicije mijenjati sve partikularitete.

No osim ovih izvanjskih, sociodinamičkih čimbenika, na izmjenu umjetničke paradigme utjecali su i unutarnji, imanentni faktori. Tu, u toj interakciji vanjskog i unutrašnjeg, eksternog i internog, autor traži *prostor igre* ekspresionizma kao umjetničkog pokreta, a onda i hrvatskog ekspresionizma kao jedne njegove varijante koja ima i neke svoje specifičnosti. One su diktirane osobitostima nacionalne društveno-političke scene i specifičnim razvojnim linijama nacionalne literature. Neki su književni povjesničari (poput npr. Ante Franića) zbog toga čak govorili o “autohtonosti” i samoniklosti hrvatskoga ekspresionizma, što je *nonsens* koji je autor ove monografije konačno uvjerljivim argumentima pobio.

Što se tiče vremenskog raspona hrvatskoga pjesničkog ekspresionizma, autor uzima kao rubne godine ekspresionističke ekspanzije 1914. i 1928. Za obje godine navodi i razložne argumente.

No autor s pravom napominje da je od vremenske periodizacije puno značajnija prostorna, jer ona uvažava polimodalnost pjesničke prakse u spomenutom periodu. Ekspresionizam tada (1914-1928) možda i jest dominantna na području lirike, ali uz njega supostoje i drukčija poetička rješenja, prije svega jaka neosimbolistička struja, koja nije ništa manje značajna od ekspresionističke ni kvantitetom ni kvalitetom. Spomenimo samo primjer Tina Ujevića, koji nije ekspresionistički pjesnik (ili je to samo rubno), a ipak je jedna od centralnih pjesničkih figura promatranoga razdoblja.

Milanja u analizi korpusa kreće, da tako kažemo, odozgo prema dolje, od općega prema posebnom: polazi od “ontoloških temelja” ekspresionizma, od ideje i filozofije koja je težila novoj transformaciji svijeta, zatim se osvrće na nove antropološke slike koje razvija ekspresionistički umjetnik (recimo kroz titanističke vizije, ideju nadčovjeka i sl.), da bi se potom “spustio” do samih umjetničkih postupaka kao svojevršnih poetičkih adekvata te nove “ontološko-strukturne slike”. Milanja posebno apostrofira antimimetizam, poetiku krika, estetiku ružnoće, simultaniteta, atomizaciju (tj. poetiku diskontinuiteta), ironiju i grotesku, “nizani stil” kao rezultat intermedijalnog susreta s filmom, akcelerirani tempo, febrilne enervacije, ekstazu, patos i sl.

Sam opis ekspresionističkih pjesmotvora, s analizom specifičnog repertoara tema i motiva, ostavljen je za treći, analitički dio monografije. On je i najzanimljiviji jer donosi niz novih spoznaja o brojnim pjesničkim opusima. Najviše je prostora, dakako, posvećeno pjesnicima koji su stvarali paradigmu. To su A. B. Šimić, Donadini, Krleža, Cesarec, Kosor, Krklec, Čerina, Cettineo, Kosor, Andrić, S. Miličić, Feldman, Tomašić. Svaki od portreta jedan je mali znanstveno-esejistički medaljon. Posebno je uspio ekstenzivni prikaz Šimićevih poetičkih mijena i “preobraženja”, od sutonske, neosimbolističke faze, preko čiste realizacije ekspresionističke poetike negdje između 1917. i 1920. te konačno postekspresionističke faze “nove stvarnosti”. Svojom poetikom kontestacije Antun Branko Šimić možda najbolje izražava ideju ekspresionizma, ideju prevrednovanja svih vrijednosti. Kao što

se Herwarth Walden, lider "Sturma", na stranicama svoga časopisa prevratnički obračunao s klasicima njemačke književnost, s Goetheom i Schillerom, tako i Šimić kreće u "demitiziranje mita tradicije" i obračun (teorijski i praktički!) s kanoniziranim vrijednostima: Preradovićem, Nazorom, Vidrićem, Domjanićem, Vojnovićem.

No Milanja je veliku pažnju posvetio i nekim rubnim fenomenima, poetikama i autor-skim rukopisima. Npr. konačno je ne samo osvijetljen nego i demitologiziran fenomen tzv. "zenitizma" kao radikaliziranog ekspresionizma. Časopis "Zenit" proizvod je zagrebačkoga/hrvatskoga kulturnog ozračja i njegove književne matice i kao takav ulazi legitimno u horizont autorovih interesa. Štoviše, gledajući kvalitetu umjetničke produkcije, "Zenit" je najviše dao u svojem zagrebačkom razdoblju 1921-1923. godine. Kasnije se svojom megalomanijom, afektacijom i skretanjem u ideološki pokret dezavuirao i pretvorio u "groblje izama". Raspravu o "zenitizmu" Milanja je lišio ideoloških i političkih konotacija i usmjerio pažnju na same tekstove koji konstituiraju zaseban poetski podmodel unutar ekspresionističke dominante.

Precizne rubove ekspresionističkog razdoblja nemoguće je ocrtati, pa Milanja s pravom upozorava i na zakašnjele ekspresionističke pojave, kao i na neke recidive. Tako je posebno poglavlje posvećeno pjesnicima poput Majera, Batušića, Cesarića, Alfrevića, Perkovića ili S. Šimića. Njihova je poetika ostvarena izvan ekspresionističke paradigme, ali su ostavili nešto pjesama koje, s obzirom na tematsko-motivski raspored i na primijenjene postupke, pokazuju bliskost s poetikom ekspresionizma.

Posebno poglavlje dobio je i fenomen "katoličkog ekspresionizma". Riječ je o pjesničkoj struji koja se koristila tek nekim elementima ekspresionističke stilizacije, a njih je najčešće vezivala uz religiozni simbolizam i tematsko-motivski sloj koji crpi energiju iz *Biblije* i kršćanske liturgije. Posrijedi su pjesnici poput Đ. Sudete, N. Šopa, I. Poljaka, C. Škarpe, Branka Storova.

Knjiga završava zaključnim razmatranjem o poetici ekspresionizma, zaključkom koji doista fungira kao svojevrsna logična konkluzija izvedena iz analitičkih premisa u prethodnim poglavljima. Autor ukratko podastire predmetni sloj ekspresionističkog pjesništva, a potom se zadržava na formalnom sloju i na grafičkom izgledu ekspresionističke tekture. Jasno je i zašto: možda se upravo u ovom posljednjem segmentu najjasnije vidi radikalizam ekspresionizma, njegova avangardnost i kontestatorstvo, raskid s prošlošću i tradicijom, raskid sa starim tipom esteticističke umjetnosti. Žanrovsko i vrsno miješanje, neizometrija, nepravilna strofičnost – to je ostalo formalnom "baštinom" ekspresionizma. Milanja ističe da je upravo ekspresionizam u hrvatskoj književnosti osvijestio i normirao onaj tip slobodnog stiha koji se pojavio početkom 20. stoljeća (Kamov, Matoš, Benešić).

Mislim da se može reći da Milanjino *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma* ide u red iznimno vrijednih doprinosa hrvatskoj književnopovijesnoj znanosti. To je knjiga koja se može preporučiti svima koji se na bilo koji način zanimaju hrvatskom poezijom.

4. Cvjetko Milanja: *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000.* Zagreb: Grafo, Zagreb, 2000.

Posrijedi je iznimno ambiciozan književnoznanstveni projekt da se, gotovo bez distance, napiše dvosveščana ekstenzivna povijest suvremenoga hrvatskog pjesništva, i to pjesništva sve do ovih naših dana, dakle da se zahvati i povijest-u-nastajanju. Nakon

vrlo vrijedne knjige studija *Doba razlika* iz 1991. godine, u kojoj je podvrgnuo analitičkoj pažnji najznačajnije opuse iz poslijeratnoga hrvatskog pjesništva, Cvjetko Milanja je logično okrunio svoja istraživanja velikom dijakronijskom sintezom svega što se događalo u hrvatskom pjesništvu proteklih pola stoljeća. U svome radu Milanja je imao, dakako, i časnih prethodnika – da spomenem npr. radove Z. Mrkonjića, A. Stamaća ili T. Ladana – ali ovo je po širini zahvata i analitičkoj dubini svakako najbolje djelo o kretanjima u suvremenom hrvatskom pjesništvu.

Za pisanje ovakve knjige bilo je potrebno obaviti brojne predradnje: od pozitivističkih priprema do analize konkretnog pjesničkog materijala. Bilo je potrebno napraviti otprilike sljedeće: točno omediti korpus koji ulazi u analitički obzor, izraditi barem priručnu bibliografiju, konzultirati svu relevantniju književnokritičku i znanstvenu literaturu, pregledati časopise, ali i pozabaviti se književnosociološkim i kulturološkim fenomenima važnima za promatrano razdoblje. Nakon toga slijedilo je rješavanje problema imanentnih svakoj povijesnoj sintezi: npr. pitanje načela periodizacije, odnosa između stilske paradigme i pojedinačnih poetika, sinkronije i dijakronije, sve do pitanja načela vrednovanja, odnosno aksiologije.

Kako je te probleme riješio Cvjetko Milanja?

Recimo odmah da je riječ o vrlo sustavno napisanoj knjizi koja daje pouzdan, kritički odmjerjen uvid u poslijeratnu hrvatsku pjesničku praksu. Autor “preskače” prvih nekoliko godina nakon kraja II. svj. rata, vrijeme socrealizma i posvemašnje ideologizacije umjetnosti, i svoju “pjesničku scenu označenoga” dijeli u samo dva velika periodizacijska ciklusa: prvi od 1950/2. do 1968. – koji su obilježile dvije generacije: a) krugovaša – koji razbijaju ograde kulturne izolacije i s kojima u hrvatskoj književnosti započinje novi modernizam, te b) razlogovaca, čiju elitističku pjesničku praksu karakterizira misaona medijacija i fenomenološki redukcionizam; te drugi periodizacijski ciklus od 1968/71. do danas koji obilježava postmodernistička paradigma i gramatološki obrat; to je pjesništvo označiteljske scene koju karakteriziraju različiti modaliteti i poetičke prakse, od semantičkog konkretizma, preko dekonstrukcije do intermedijalnosti. Zajednički je nazivnik u toj proizvodnji posljednjih tridesetak godina izrazita semiotička svijest, svijest o jeziku koji se ne iscrpljuje u posredničkoj ulozi, nego postaje predmetom, “sadržajem” pjesme.

Pred nama je prvi dio Milanjine sinteze; drugi izlazi uskoro. U prvome dijelu analizirano je hrvatsko pjesništvo krugovaške generacije i njima poetički pridruženih pjesničkih praksi. Autor pedesete godine prikazuje kao presudne za razvitak suvremenoga hrvatskog pjesništva. Zašto? Zato što su krugovaši raskinuli sa socrealističkom estetikom, uspostavili horizontalni (s europskim modernizmom) i vertikalni kontinuitet (s domaćom književnom tradicijom) i afirmirali pluralizam i toleranciju kao svoje umjetničko načelo.

Knjigu otvaraju pjesničke osobnosti koje autor naziva “prethodnicima”: to su pjesnici koji ne pripadaju krugovaškom naraštaju, ali ga po svemu anticipiraju. Oni, u poetičkom smislu, predstavljaju svojevrsnu sponu između međuratnog i poratnog modernizma: to su pjesnici poput Drage Ivaniševića, Krune Quiena, Radovana Ivšića, Jure Kaštelana, Bore Pavlovića, Vesne Parun.

Potom slijedi analiza “modelske jezgre” krugovaša: opisane su pjesničke prakse Mihalića i Slamniga kao začetnika te pjesništvo Šoljana, Pupačića, Milićevića, Slavićeka, Gotovca. Mihalića i Slamniga Milanja promatra kao poetičke antipode jer ocrtavaju dva izvorišta, odnosno dva polja poratnoga hrvatskoga pjesništva: Mihalićeva poezija oprimjeruje

pjesnički model orijentiran na semantičku, tematsku stranu pjesme (na označeno), dok Slamnigova oprimjeruje orijentaciju na jezik i jezično funkcioniranje (na označitelja). Može se reći da se kompletno poratno hrvatsko pjesništvo orijentiralo s obzirom na ove dvije poetičke mogućnosti, s time da su mlađe generacije bile više orijentirane prema slamnigovskom iskustvu jezika.

Milanja se zadržava i na suputnicima krugovaške pjesničke prakse: detaljno analizira nadrealistički iskorak u poeziji Z. Goloba ili I. Vrkljan, zatim intuitivističku ili bukoličku poeziju Mađera, Tomićića ili Ivančana. Nisu zanemareni ni tzv. "usputnici", dakle pjesnici "pridruženi" krugovaškom pjesničkom modelu, poput Juriše, Zeljkovića, Sabljaka, Škurle, Diane, Špoljara i dr. U knjigu su uvršteni i hrvatski pjesnici iz BIH koji su aktivno sudjelovali – misli se dakako poetički i kulturološki – u hrvatskoj književnosti: Koroman, Vuletić. Posebno poglavlje posvećeno je "izvandomovincima", dakle pjesnicima iz hrvatskog egzila koji su se pretežito okupljali oko emigrantske "Hrvatske revije". Oni su svoje pjesničke fizionomije formirali već u međuraću, a na tom su tragu nastavili pjevati i u inozemstvu s tek ponekim izmjenama. Riječ je o A. Bonifačiću, V. Vidi i V. Nikoliću. Upravo tim pjesnicima i završava ova reprezentativna, uzorna knjiga koja svakako ide u red vrhunskih ostvarenja hrvatske književnopovijesne znanosti.

U drugome dijelu ovoga izlaganja osvrnut ću se na dva memoarsko-dijaristička djela koja su također važna za književnu kroatistiku. O njima se u posljednje vrijeme i najviše pisalo. To su *Autobiografski zapisi* Stanka Lasića te *Dnevnik* Dragojle Jarnević.

1. Stanko Lasić, *Autobiografski zapisi*. Globus, Zagreb, 2000.

700 stranica ove knjige štivo je koje se čita nadušak. To nikako nije samo priča o jednom konkretnom životu: to je ponajprije samoispovijest, gotovo do mazonizma precizna i otvorena, ispovijest u kojoj se otkrivaju najskrivenije tajne bića. Lasić je iznimna osobnost na hrvatskoj kulturnoj sceni i strani ga slavisti i studenti kroatistike vjerojatno poznaju po nekim nezaobilaznim knjigama, poput one o sukobu na književnoj ljevici, o strukturi Krležinih "Zastava", ili o poetici kriminalističkog romana. Vjerojatno je ipak najpoznatiji kao najtemeljitiji proučavatelj Krležina djela: njegova šesterosveščana *Krležologija* veličanstvena je sinteza znanja i spoznaja o Krležinu djelu.

No Lasić nije samo književni znanstvenik nego ponajprije intelektualac, mislilac europskog formata, a takvih je danas sve manje.

U Autobiografskim zapisima nudi nam razgovore sa samim sobom, promišljanje sebe kroz asocijativne nizove, problematiziranje vlastita životnog puta, nesmiljeni obračun sa svojim zabludama, opsesijama i traumama (komunistička prošlost). To što čitamo jedan je bolni, moralistički *confiteor* u kojem autor ide do kraja, do same srži svoga bića reagirajući gotovo seizmografski na sve što je odredilo njegovu osobnost, u pozitivnom i negativnom smislu. Posrijedi su intimne misli, ali one ne ostavljaju čitatelja ravnodušnim, nego ga nuku da i sam preispituje svoju savjest.

Lasić opisuje vlastite intelektualne i duhovne mijene, priznajući da je mnoge nazore primao u povišenoj temperaturi, gotovo euforično i bez odmak, od katolicizma u djetinjstvu, do marksizma u mladosti. Uvijek kad se nešto prihvaća manihejski, s apsolutnom identifikacijom, posljedice su bolna otrežnjenja, razočaranja i težnja za iskupljenjem. Toga

ima i u ovoj knjizi. Kao vid iskupljenja Lasić je izabrao barčevski "bijeg u knjigu": rad, rad i samo rad. Knjigom struji apologija rada: čitanje, istraživanje, širenje horizonata, širenje prostora individualne slobode, intelektualna avantura.

Knjigom struji i duh antitetičnosti: sudaraju se svjetlost i tama bića, usponi i padovi. Kaže Lasić na jednom mjestu: "Ja tragam za samim sobom: sve je rečeno, a sve je otvoreno, na sve je odgovoreno, a sve je u pitanju, sve je jasno i sve je nejasno". Antitetičnost je srž lasićevske misli i svjetonazora: spoznavanje i opovrgavanje, afirmacija i odmah negacija, kotrljanje teza i antiteza bez definitivna rješenja, bez umirujuće sinteze. Nije slučajno Lasić glavninu svoga istraživanja posvetio Krleži. Bio je to dijalog srodnih duša; u Krležinu djelu i shvaćanju našao je sebe i svoje dileme.

No Lasićeva autobiografija širi svoju vizuru daleko izvan dosega autorova životnog iskustva. Privatno i javno ovdje se prožimaju. Pišući o sebi Lasić piše i o svemu oko sebe: o događajima iz nacionalnog i svjetskog konteksta, o kulturološkim činjenicama, o knjigama i piscima koji su ga oduševili, o slobodi i demokraciji, o nacionalizmu, o ideologijama, o globalizaciji i njezinim zamkama za male narode. Dijelovi autobiografije pretvaraju se u esej, u političku publicistiku, u kritiku, znanstvenu i kulturološku studiju. Ima ovdje i lirskih pasaža, fikcionalnih epizoda, polemičkih dijelova.

Lasić je rodом Karlovčanin, a na kraju bih rekao još koju riječ o Lasićevoj sugrađanki Dragojli Jarnević i njezinu dnevniku, knjizi koju bih proglasio književnim i izdavačkim događajem prošle godine.

2. Dragojla Jarnević, Dnevnik. Priredila Irena Lukšić. Matica hrvatska, Karlovac, 2000.

Dragojla Jarnević (1812-1875), prva dama hrvatskoga narodnog preporoda, vodila je od 1. siječnja 1833. do 10. studenoga 1874. intimni dnevnik u kome je zabilježila gotovo sve što se zbivalo s njom, ali i oko nje, u razdoblju od četiri desetljeća. Dnevnik nije bio namijenjen ladici i tajnim pretincima. Još u ranoj fazi pisanja dijaristica je odlučila svoja životna iskustva podijeliti s čitateljem: na mnogim se stranicama direktno obraća implicitnom čitatelju i piše s naglašenom sviješću da će te retke kasnije (vjerojatno) netko čitati. U svojoj oporuci iz 1873. pod točkom 4. mogu se pročitati i sljedeće upute: "Moj Dnevnik koji će se naći zapečaćen, ostavljam Učiteljskoj zadrugi ako si bude hotjela korist iz njega crpsti i ovu upotriebiti na podporu udovah i sirotah učiteljskih. Ipak pod tim uvjetom, da se nikako nesmije otvoriti deset godina prije nego se bude brojilo poslje moje smrti".

Deset godina isteklo je davno, još 1885, ali *Dnevnik* nije bio tiskan u integralnom obliku sve do danas. Rijetki koji su pročitali u rukopisu Jarnevićkino omašno dnevničko štivo od 1200 stranica (autograf se čuva u Školskom muzeju u Zagrebu) znali su da je posrijedi izniman tekst i u literarnom, i u kulturološkom, i u sociološkom smislu. Autoričina otvorenost, iskrenost i sasvim nekonvencionalan govor o svemu, pa tako i o posve intimnim i (za ono doba) tabuiziranim temama, provocirali su čitatelje i interprete. Već je Adela Milčinić u svojoj "životopisnoj studiji" *Dragojla Jarnevićeva* (Zagreb, 1907) citirala neke odlomke iz *Dnevnika*, ali tek kao dokazni materijal za Dragojlina romantičarska maštanja i ženske frustracije.

Autorici i njezinu djelu osobitu uslugu nije učinio ni Stanko Dvoržak koji je 1958. godine objavio izbor iz dnevničke građe pod naslovom *Život jedne žene*. Odabir je bio loš, najbolji

su dijelovi dnevnika ispušteni, a osim toga Dvoržak je i mijenjao Jarnevićkin jezik. Studija kojom je popratio izbor (*Mjesto i uloga Dragojle Jarnević u našoj književnosti*) prilično je ideologizirana, ali ipak s točno poantiranim vrijednosnim sudom da je posrijedi “jedno od najvećih djela kojima se može pohvaliti naša književnost”. Taj je sud, *mutatis mutandis*, potvrdila novim interpretativnim poticajima i Divna Zečević u drugoj tiskanoj monografiji o ilirskoj spisateljici (*Dragojla Jarnević*, Zagreb, 1985).

Dragojla Jarnević počela je pisati svoj *Dnevnik* njemačkim jezikom i tako je bilo sve do 1841. godine kada, ponesena preporodnim gibanjima, prelazi (poput mnogih!) na hrvatski jezik. Puno godina kasnije (1872-1873) sama je prevela njemačke dijelove na hrvatski poprativši ih i zanimljivim objašnjenjima. Hrvatski je učila cijeli život i upravo su stranice dnevnika jedinstven dokaz toga rasta, napora svladavanja jezika, pokušaja pronalaženja adekvatnog izričaja za neku misao, osjećaj ili stanje, ali i konstantnog otpora “materijala”. Upoznavši u Grazu 1839. godine pjesnika Ivana Trnskog, gotovo posve ponjemčena Karolina postaje ubrzo vatrena ilirka Dragojla, okreće se materinskom jeziku i u njemu okušava i kao književnica. Velike estetske domete nije postigla, ali nekoliko njezinih pjesama, nešto novela te roman *Dva pira* (kronološki gledano drugi roman novije hrvatske književnosti – nakon Kraljevićeva *Požeskog đaka*) ipak su joj osigurali skromno mjesto u povijesti hrvatske književnosti. Sada, s integralno tiskanim *Dnevnikom*, ta se ocjena radikalno mijenja i Dragojla Jarnević postaje najboljom prozaisticom našega romantizma i jednim od najzanimljivijih literarnih imena u 19. stoljeću.

Veliki francuski pjesnik Stéphane Mallarmé napisao je jednom prilikom da je čitav svijet stvoren samo zato da bi dospio u neku lijepu knjigu. Parafrazirajući tu misao mogli bismo reći da je Dragojla Jarnević živjela zato da bi svoj život pretočila u *Dnevnik*, dakle u tekst. Sam život ovdje postaje priča, doslovce fabula. Ova omašna knjiga (760 stranica!) tekst je jednog života. Za dane koje je u dnevniku “preskočila”, za dane o kojima nije napisala ništa, koje nije “pribilježila”, autorica dnevnika kaže da ih nije ni živjela, odnosno da nisu vrijedni spomena.

Dnevnik je sam po sebi problematičan literarni žanr. On pretendira na vjerodostojnost i iskrenost, ali on je ipak samo “uvjetno svjedočanstvo” jer čitatelj nikada ne može biti posve uvjeren u autentičnost i pouzdanost izrečenoga. Sve što čitatelj zna, rekao mu je subjekt/pisac dnevnika. Pisac dnevnika može sebe, recimo, prikazivati u boljem svjetlu, može retuširati neke događaje ili njima manipulirati (k)ako mu odgovara, može se i vraćati i naknadno intervenirati u ranije zapise. To je, recimo, rado činio Miroslav Krleža u svojoj dnevničkoj prozi, pogotovu u *Davnim danima* gdje je razmak između datuma zapisa i vremena objavljivanja i nekoliko desetljeća.

Mislim da Dragojla Jarnević spada među one dijariste kod kojih je stupanj falsifikacije iskaza nizak ili gotovo nikakav. U svakom slučaju ne izlazi iz okvira onoga što bismo mogli nazvati “subjektivno viđenje”.

Ono što fascinira u ovoj knjizi jest upravo iskrenost koju autorica proklamira kao fundamentalno načelo kojim će se ravnati u bilježenju životnih događaja. U *Predgovoru* ističe težnju prema “neokrinkanoj istini u svakom položaju života”. Kaže Dragojla: “niti ću prece- rivati kriepostmi, niti ću se stiditi slaboća kojima čovjek više ili manje obiluje”.

Davno nisam pročitao tako prodorno iskrenu knjigu, knjigu koja ide tako reći do “dna bića”: što je autorici u mislima, što joj je u srcu, to joj je i u riječima. Pisanje se ovdje, u prvom sloju, može doslovno shvatiti kao terapijska djelatnost. Ono služi olakšavanju

duše, a idealni čitatelj *Dnevnika* zamišljen je kao “osoba od povjerenja” koja sve to prati i nastoji razumjeti po onoj staroj: “Ništa ljudsko nije mi strano”.

No dijaristica ne piše samo o sebi nego i o svemu što je okružuje. Iza prvog, osjećajno-ispovjednog ili introspekcijskog polja koje je ispunjeno intimnim mislima, slabostima duha i tijela, zaokupljenošću sobom, postupno se ukazuju i neke šire vizure: svijet u koji je uro-njena, ljudi s kojima dolazi u kontakt, politika i ideologija. Stoga *Dnevnik* Dragojle Jarnević možemo zamisliti kao niz koncentričnih krugova od kojih svaki otvara neko šire tematsko polje. Takvih je krugova najmanje sedam: 1) ja (Dragojla Jarnević); 2) ja – žena; 3) ljudi koji me okružuju: moja obitelj (majka, sestre, braća) i prijatelji; 4) mjesta moga života: Karlovac, Pribić, Graz, Venecija, Vrginmost, razne toplice; 5) Hrvatska: kultura, politika, preporodna gibanja, rađanje nacionalne samosvijesti i sl.); 6) svijet i kozmos: univerzalni iskazi o svijetu, o etičkim problemima, o metafizičkim i eshatološkim pitanjima te 7) estetska problematika, razmišljanja o pisanju, književnom stvaranju, jeziku, stilu i sl. Nemoguće je u ovom prikazu ići u veliku dubinu i osvijetliti sve aspekte ili slojeve *Dnevnika* pa stoga evo samo nekoliko riječi o svakome.

Prvi sloj: “ja” ili subjekt dnevnika. To je, dakako, središte, iradijacijski centar koji generira svaki od nabrojanih slojeva. Dnevničko “ja” – tj. “ja” Dragojle Jarnević – mogli bismo opisati kao tankočutnu, hipersenzibilnu i nesretnu dušu koja se ne može uklopiti u svijet i neke unaprijed zadane odnose u njemu. Poslužimo li se formulacijom znanosti o književnosti, mogli bismo reći da u slučaju Dragojle Jarnević imamo tipičan primjer romantičarske disharmonije, raskola između visoko postavljenih ideala i posve prozaične stvarnosti. Takvu je osjećaju, vjerojatno, prilično kumovalo i čitanje sasvim određene lektire: Sue, njemački romantičari, ali i trivijalna produkcija. Sama piše u predgovoru da su je *Ritter und Geister-geschichten* (dakle pripovijesti o vitezovima i duhovima) stajale “sladkoga sanku mnogu noć” i da je “odviše fantazije u mom životu”. I prva novela koju je napisala – na njemačkom – nosi naslov *Fantazien eines gequälten Herzens*.

“Ja” osjeća svoje vrijednosti, ali one se od okoline ne prepoznaju, ne cijene ili su čak u koliziji s priznatim vrijednostima. Odatle samoća, tuga, tjeskoba, bol, frustracije, kompleksi, gorčina, osjećaj gađenja nad svijetom. Osjećaj disharmonije, odnosno neuspjela potraga za harmonijom – to je *leitmotiv* dnevnika. To je ključno obilježje života dnevničkog subjekta, a život, rekli smo, postaje ovdje samo tijelo teksta. Ako u duhovni portret dijaristice uključimo i stalno iskustvo bolesti, onda možemo reći da je Milan Marjanović bio doista u pravu kad je još 1907. napisao da *Dnevnik* nudi dovoljno gradiva za psihologe, fiziologe i pedagoge.

Drugi sloj: “Ja – žena”. To je iznimno važan sloj *Dnevnika*, važan i sa psihološkog, psihoanalitičkog, ali i sa sociološkog stanovišta. Autorica teksta uspinje se tijekom vremena prema poziciji relativno osviještenog ženskog subjekta koji osjeća, i na primjeru vlastite sudbine, svu tragiku ženstva u svijetu koji su organizirali i kojim dominiraju muškarci. Iz cijelog *Dnevnika* sluti se duboka provalija među spolovima. Ona je posebno bolna u opisima normi krute svakodnevnice po kojima je muškarcima sve dopušteno, bez nekoga etičkog sankcioniranja. Žena gotovo nema vrijednosti izvan reproduktivne funkcije ili je ima tek kao seksualni objekt. Dragojla Jarnević ne samo da osjeća, ona živi tu nepravdu odabirući kao izlaz, kako je to okrutno rekao Milan Marjanović, poziciju “dobrovoljne usidjelice”. U predgovoru *Dnevnika* čitamo i sljedeće riječi: “Pa da se ja vežem na ovakova kakova surovnjaka, da mu postanem ženom, robkinjom? Ja koja sam danomice nastojala da se usavršim u svakoj struci, što na ženu spada, koja sam vrstna bila neodvisan od muža život si stvoriti, ja da

idem samo zato zamuž da budem ženom!? A kuda bi s punim vatrenim srcem, šta bi mašta, koja si stvarala ideal od muža, koja bi ga ljubiti mogla? Puki novac, časti ili kakovi ini obziri nikada me nisu mogli nagoniti na udaju. Vrlina muža kadra bi bila predobiti moju volju. Ali takav muž nije do mene dospio! Oni pako koji mi se nudiše, nebijaše ni jedan vrstan biti mi suprug po želji...”

Uronjeni smo u svijet ženske osjećajnosti, ženske seksualnosti, ženskog ponosa i ženskih nemira koji se sugestivnim vibracijama prenosi u sam tekst. Gotovo fizički možemo osjetiti tragiku ženskog bića i njezina, kako bi rekla Dragojla Jarnević, “čeznućega duha” koje osjeća potrebu za iskrenim muškim bićem, bićem koje bi je ne samo voljelo nego prije svega poštovalo kao ženu. Bez ikakve zadržke i autocenzure ogoljena intima čini najbolje stranice *Dnevnika*: odnosi prema Redingeru i Kirchlechneru, platonska ljubav prema Trnskom, fizička ljubav s Gornikom i priprostim seljakom Nikom.

Treći sloj: Jarnevićkina obitelj i prijatelji. I u ovoj sferi osjeća se potpuna disharmonija. Mnoštvo problema s kojima je subjekt zaokupljen od prvih stranica *Dnevnika* posljedica je odgoja, a on pak opet ima direktne veze s položajem žene, odnosno ženske djece u obitelji. Favoriziranje muške djece na račun ženske, kao stereotip odgoja i obiteljskih odnosa, bilo je čestom temom u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća; sjetimo se samo Novakovih *Posljednjih Stipančića* i tragedije Lucije Stipančić. Te se relacije ponavljaju i u ovom *Dnevniku* s dubokim posljedicama za čitav život Dragojle Jarnević. Mislimo tu u prvom redu na majčinu trajnu hladnoću pa i otvorenu mržnju prema njoj (“rođena majka bijaše mi maćuha”), zatim na odnos braće prema sestrama i posebno prema Dragojli te konačno na odnos među sestrama. Udane su žene imale kakvu-takvu zaštitu; neudane su bile osuđene na prezir ne samo sredine nego i najuže obitelji. Bez potpore u obitelji, bez iskrenih prijatelja, bez bića koje bi je razumjelo – Dragojla Jarnević bila je osuđena na samoću i tugu. Šestog lipnja 1849. zapisala je u svome *Dnevniku*: “Nije meni dato u srijetnoj ljubavi života uživati, nije meni dato srijetna kroza srijetne biti! Da li ja zbilja ovako dovesti budem? Neljubljena, nevesela, usamljena praznim serdcem! – O kako bi od boli hotiela završnuti, završnuti da bi se moj bolni uzklik razlagati morao po čitavom svijetu, i do visine nebeske i dubine zemaljske”.

Četvrti sloj: mjesta moga života. Ovim slojem već izlazimo iz autoreferencijalnog u referencijalno polje *Dnevnika*. A to je polje pravi izvor svih mogućih informacija iz jednog vremena i iz jednoga kraja. Ponajprije se to odnosi na sliku Karlovca, njegovih žitelja, svakodnevnice, običaja, detalja iz kulturnog i političkog života. Karlovac Jarnevićkina vremena potpuno je germaniziran grad u kojem se govori gotovo isključivo njemački i u koji polako, i s puno otpora, prodiru preporodne ideje. Odnosi domorodačkog življa prema strancima, odnosi između Hrvata i Srba, klasna i stranačka previranja – sve se te dragocjene informacije mogu pročitati na stranicama *Dnevnika*. Registrirani su svi važniji događaji u gradu: krađe, požari, bune, elementarne nepogode, dolasci važnih ljudi (cara, bana Jelačića, raznih voj-ski), priredbe, kulturni događaji. To vrijedi, u umanjenom obliku, i za Pribić u kome je spisateljica neko vrijeme živjela, a znatno manje za Graz, Veneciju ili Trst u kojima je, kao guvernantica u aristokratskim obiteljima, “prolazila učionicu života” i koji su uglavnom ocrtni u sferi intimnih događanja.

Peti sloj: Hrvatska. Za one koje manje zanima ženska intima, a više makrokozmos u koji je subjekt uronjen, ovo je možda najzanimljiviji sloj. On ima izrazitu kulturološku vrijednost u mnogim aspektima. Recimo, iznimno je zanimljivo pratiti u tekstu pojavu i postupni

rast preporodnih gibanja, kulturni i politički preobražaj Hrvatske. U ovome sloju književni će povjesničar naći mnoštvo podataka koji će upotpuniti i proširiti znanja o ilircima i njihovim međusobnim vezama, o načinu uređivanja književnih časopisa, o vezama među piscima. Važni su Jarnevićkini sudovi o brojnim suvremenicima: o Trnskom (u koga je bila zaljubljena cijeli život), Veberu, Gaju, Vrazu, Trstenjaku, Đuri Deželiću i dr. Uvijek progovara iz samosvjesne pozicije i nikada ne kleči pred autoritetima. O mnogima je imala izrazito negativno mišljenje, brojne su njezine opaske ironično intonirane, a tek tu i tamo nađu se i tragovi zlobe. Tek pred kraj u *Dnevnik* se uvlači i neka čudna mrzovolja, gorčina pa i mizantropija. No i ona je razumljiv produkt osame i usidjeličkog života.

Dnevnikom inače defiliraju stotine "likova", poznatih i nepoznatih, a svi su dakako viđeni i prelomljeni iz jedinstvenoga subjektivnog rakursa. Zabilježeni su brojni politički i kulturni događaji: izlazak "Danice", srpanjske žrtve, revolucionarna gibanja 1848, Jelačićeva vojna, Bachov apsolutizam, povratak ustava, pojava "Vijenca". Zabilježeni su i veliki europski i svjetski događaji i njihov odjek u Hrvatskoj. Izvrnute su kritici brojne negativne pojave u hrvatskom društvu, politici, kulturi, školstvu. Najmanje što se može reći: *Dnevnik* je pravi rudnik kulturnih referencija i podataka o životu u Hrvatskoj u rasponu od četiri desetljeća.

Šesti sloj: svijet i kozmos. Posrijedi su razmišljanja o svijetu i tajnama života, o sudbini i providnosti, o istini i Bogu, o smrti i posljednjim stvarima. Iz tih univerzalnih iskaza pred nama se pojavljuje osoba od duha koja želi ostaviti neki trag iza sebe, koja želi osmisлити svoju egzistenciju i svoj položaj u svijetu i koja o svemu, pa makar i o najkompliciranijim filozofskim, etičkim i teološkim pitanjima, želi izreći svoje mišljenje. Jarnevićkino je obrazovanje površno, lektira skromna, ali gorka škola života i iskustvo osame dali su njezinim razmišljanjima neku neobičnu dubinu. Knjiga je prošarana brojnim refleksijama o svemu i svačemu, s time da je problem smrti izrazito eksponiran, i to u svim razdobljima života. Smrt se javlja u raznim kontekstima, najčešće međutim kao mogući i poželjni izlaz iz životnih nedaća.

Sedmi sloj: razmišljanja o pisanju, književnom stvaranju, estetskim pitanjima, problemima jezika i stila. U toj razini pratimo subjektivnu dramu stvaranja, rađanja i oblikovanja autorske samosvijesti, ali i proces pretakanja *životne građe* u *književni tekst* (dnevnik). Kako postići literarni adekvat doživljenom; kako riječima dočarati doživljena stanja ugođe ili neugode – to su misli koje prate stranice *Dnevnika*. Od 20. svibnja 1838. kada je zapisala: "Bijah pokušala pisati hrvatski, ali to neide. Baš ništa nerazumiem niti misliti, a kamoli pisati" – traje u *Dnevniku* i drama jezika i borbe za izraz. Treba samo usporediti prve i posljednje stranice knjige i vidjeti koliko je autorica naučila upornim radom, čitanjem i pisanjem. U osobni stvaralački razvoj "hrvatska George Sand" (kako ju je nazvao Nikola Andrić) uložila je ogroman trud, s time da u svojim naporima nikada nije bila ni od koga stimulirana, nego, naprotiv, samo onemogućavana.

Da zaključim. Pred nama je jedna iznimna knjiga čiji izlazak predstavlja istinski kulturni događaj. Urednica Irena Lukšić obavila je velik posao uzorno priređujući i redigirajući *Dnevnik* i predajući ga sudu javnosti. Jer, kaže Dragojla Jarnević u Predgovoru: "I.../nedvojim nimalo, da će se naći poslje moje smrti piscev, koji će htjeti moj život pretresivati". Mi smo, evo, ti koji pretresuju jedan život i u tom pretresu možemo štošta naučiti. Dragojla *Dnevnik* nije pisala samo za sebe; ona je imala svijest o čitatelju. Ne treba nas obeshrabriti veličina knjige, jer kad se probijemo do kraja, tj. do posljednjeg nadnevka, bit ćemo obogaćeni ne samo iznimnim iskustvom nego i estetskim zadovoljstvom.

Međunarodni okrugli stol

STANJE KROATISTIKE U SVIJETU

(Dubrovnik, 27. i 28. kolovoza 2001)

NAPOMENA: U ovome dijelu Zbornika donosimo priloge o tematici Okrugloga stola kojim je obilježena 30. obljetnica Zagrebačke slavističke škole. Jedan dio priloga autorizirana su izlaganja s Okrugloga stola, a drugi autorski tekstovi sudionika okrugloga stola pa se zbog toga prilozi razlikuju dužinom i oblikom.

Prof. dr. Marko SAMARDŽIJA (Zagreb)

Odsjek za kroatistiku

Filozofski fakultet u Zagrebu

Koordinator Međunarodnoga okrugloga stola *Stanje kroatistike u svijetu*

Uvodna riječ

Poštovane kolegice i kolege! Već neko vrijeme nastojali smo pripremiti ovakav susret s vama, kako bismo u opuštenijoj, a ipak akademskoj atmosferi pokušali dotaknuti bar najvažnija pitanja i najizraženije probleme u vezi s položajem kroatistike na inozemnim sveučilištima i u znanstvenim ustanovama. S obzirom na činjenicu da je Zagrebačka slavistička škola, kao što je već danas rečeno, osnovana prvenstveno s ciljem da promiče znanja o hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi i da tu zadaću uspješno ispunja već tri desetljeća, teško bi bilo naći bolju prigodu za prvi naš susret i razgovor od 30. netom započete Zagrebačke slavističke škole. Također, imajući na umu doprinos ovoga grada hrvatskoj kulturi i njegovo mjesto u njoj, sretna je okolnost da ćemo razgovarati i družiti se upravo ovdje. Stoga vam još jednom želim dobrodošlicu, dobrodošlicu u Republiku Hrvatsku, u Dubrovnik i na Zagrebačku slavističku školu. Promjena političkih i sociolingvističkih prilika što se na pragu 90-tih godina sada već prošlog 20. stoljeća zbila na europskom istoku i jugoistoku, iz mnogih vama i nama dobro znanih razloga nije mogla ne dotaknuti kroatistiku kao dio slavenskoga i europskoga, u međudobi dobrano promijenjena, duhovnoga i jezičnoga krajolika. Iako je i simbolično i doslovno od pada Berlinskoga zida prošlo samo deset godina, zbog zgusnutosti događanja što smo ih otada proživjeli, protekli nam se vremenski odsječak, a nadam se da nisam u tom uvjerenju usamljen, nerijetko čini neusporedivo dužim negoli stvarno jest. Naravno, nije ovo ni mjesto ni prigoda za bilanciranje kraja 20. stoljeća, čime se uspješnije i stručnije bave drugi, želim samo reći, kako mi se čini da bismo imali o čemu razgovarati i da se svijet oko nas pa i u nama nije tako stubokom promijenio kao što nedvojbeno jest. Promijenile su se prilike, pa je sasvim moguće, dapače, vrlo je vjerojatno, da smo se bar malo promijenili i mi. Pokušajmo stoga zajedno sagledati što je i kako dosada napravljeno da bi ubuduće bilo ne samo drugačije, nego i bolje, jer kao što veli jamačno ne samo hrvatska izreka, više ljudi vidi bolje.

Kolegice i kolege! Na početku našeg razgovora samo vam jedno želim, posve izravno, posve neuvijeno, istaknuti. Nismo vas pozvali na razgovor ovamo da bismo čuli samo ono što godi našem uhu, da bismo od vas čuli ono, ili samo ono, što je u skladu s našim mišljenjem. Ne! Zvali smo vas da biste nam pomogli u što boljem, što potpunijem sagledavanju problematike kojom se bavimo i vi i mi, a toga nema bez kritičkih tonova i nema bez različitih mišljenja, različitih pogleda, pa ni bez njihova suprotstavljanja.

Kao što ste obaviješteni, naš bi razgovor trebao trajati dva dana, danas i sutra. Da bismo to vrijeme nekako zaokruženo popunili, predlažem da razgovor podijelimo nadvoje, da danas ukratko vi prikazete položaj kroatistike na svome sveučilištu, na fakultetu ili institutu gdje ste zaposleni, a da sutra porazgovorimo o tome kako bi se postojeće stanje moglo poboljšati, što bi u tome pravcu trebali, mogli i morali napraviti hrvatski kroatisti, te čemu

bi i kako mogla pripomoći tijela državne uprave Republike Hrvatske, navlastito ona što skrbe o promicanju hrvatske znanosti i kulture u inozemstvu, te o uspostavi prekograničnih veza s tih područja. Zbog toga će danas naše razgovore slušati i gospodin Aasef El Rushaidat, načelnik Uprave za međunarodnu znanstvenu i tehničku suradnju iz Ministarstva znanosti i tehnologije RH, kojega je već kolega Botica predstavio.

Dopustite mi da prije početka razgovora objasnim i nekoliko tehničkih pojedinosti. S obzirom na činjenicu da iznimno cijenimo vaš doprinos znanosti, što smo napisali u pozivu, ono što ćete ovdje reći danas i sutra želimo sačuvati i učiniti dostupnim onima koji nisu danas ovdje. A to možemo samo snimanjem prinosa okruglom stolu. Autorizirana i redigirana inačica ili prijepis toga zapisa bit će objavljen u sljedećem zborniku Zagrebačke slavističke škole, zato ću moliti da izlazite ovdje za mikrofon da možemo snimiti to što govorite. Drugo, vaš boravak ovdje i naši razgovori s razlogom su zanimljivi i takozvanoj široj hrvatskoj javnosti, inače izrazito senzibiliziranoj za pitanja hrvatskoga jezika i u vezi s njim, što za posljedicu ima, kao što ste već imali prilike vidjeti, prisutnost mnogih kolegica novinarki i kolega novinara iz hrvatskih pisanih i govorenih sredstava javnoga priopćavanja. Molim vas da surađujete s njima, da im zajedno s nama pomognete kako bi informacije o našim razgovorima bile što potpunije. Nekima će to možda od vas biti neobično, jer je položaj struke kojom se bave u domicilnoj zemlji nešto drugačiji negoli je ovdje. Treće, volio bih kad biste u svojim izlaganjima, cjelovitosti ili potpunosti radi, doticali sva tri segmenta na koja smo mislili kad smo naslovili okrugli stol *Položaj kroatistike u svijetu*, i to a) položaj hrvatskoga jezika, dakle njegovo mjesto u studiju i probleme u vezi s tim, b) hrvatsku književnost, njezino mjesto u studiju i pitanje u vezi s njom, te c) hrvatsku kulturu ili ono što se njemački kaže *Landeskunde*, onaj dio koji je danas, koliko mi je poznato, postao vrlo važnim sastavnim dijelom studija stranih jezika na većini europskih sveučilišta, dakle disciplini koja je još do prije dvadesetak godina bila vrlo diskretno prisutna u studiju. Molim vas, dakle, da pokušamo vidjeti i jedno i drugo i treće, naravno, i četvrto i peto i šesto ako vi mislite da to treba reći.

Konačno, vrijeme je da se predstavimo. Po evidenciji koju ovdje imam, iako se još nismo svi poupoznavali, pozdravljam gospodina dr. Leopolda Auburera iz Münchena, odnosno Berlina, kolegu doc. dr. Ernesta Barića iz Pečuha u Mađarskoj, kolegicu Elizabetu von Erdmann-Pandžić sa Sveučilišta u Erlangenu, prof. dr. Fedoru Ferlugu Petronio sa Sveučilišta u Trstu, odnosno u Udinama, kolegu prof. dr. Dorina Gamulescua sa Sveučilišta u Bukureštu, prof. dr. Svena Gustavssona sa Sveučilišta u Uppsali, kolegicu prof. dr. Jadranku Gvozdanović, Sveučilište u Mannheimu, Savezna Republika Njemačka, kolegicu prof. dr. Janneke Kalsbeek sa Sveučilišta u Amsterdamu, kolegicu prof. dr. Barbaru Kunzmann-Müller, Humboldtovo Sveučilište u Berlinu, prof. dr. Istvána Lökös, Eger - Debrecen, kolegu prof. dr. Šimuna Musu, Sveučilište u Mostaru, prof. dr. Ravindera Nagpala iz New Delhija, prof. dr. Istvána Nyomárkaya, Sveučilište u Budimpešti, kolegicu doc. dr. Vesnu Požgaj Hadži, Sveučilište u Ljubljani, kolegicu dr. Agnieszku Spagińska-Pruszk, Sveučilište u Gdanjsku, prof. dr. Emila i prof. dr. Bożenu Tokarz, Šlesko sveučilište Katowice-Sosnowiec, doc. dr. Ljudmilu Vasiljevu iz Lavova, prof. dr. Krzysztofa Wrocławskoga, Sveučilište u Varšavi. Od kolegica i kolega s hrvatske strane danas su ovdje sljedeće dame i gospoda: prof. dr. Dunja Fališevac, predstojnica Katedre za stariju hrvatsku književnost Odsjeka za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, akademik, sveučilišni profesor dr. Josip Bratulić, također s Katedre za stariju hrvatsku književnost, prof. dr. Stjepan Damjanović, predstojnik

Katedre za staroslavenski jezik i hrvatsko glagoljaštvo, prof. dr. Krešimir Nemec s Katedre za noviju hrvatsku književnost, prof. dr. Vlado Pandžić, predstojnik Katedre za metodiku nastave hrvatskoga jezika i književnosti, trenutno pročelnik Odsjeka za kroatistiku i po položaju predsjednik Upravnoga vijeća Zagrebačke slavističke škole, prof. dr. Ivo Pranjković i prof. dr. Josip Silić, obojica s Katedre za hrvatski standardni jezik, te kolega prof. dr. Stipe Botica s Katedre za hrvatsku usmenu književnost, voditelj Zagrebačke slavističke škole. Na kraju mi preostaje tek da vam poželim uspješan posao.

Kroatistika u sklopu južnoslavistike u Njemačkoj

Poštovani kolege, cijenjene gospode i uvažena gospodo!

Budući da radim na Zakladi "Znanost i politika", jednoj većoj ustanovi u Berlinu, a ne djelujem na sveučilištu, neću iznijeti podatke o položaju slavistike, napose kroatistike na njemačkim sveučilištima, nego kanim iskazati tri opće i, mislim, osnovne primjedbe glede kroatistike u sklopu južnoslavistike u Njemačkoj. Nadovezat ću se pri tome na izlaganje prof. von Erdmann-Pandžić.

Prva se primjedba tiče žalosne činjenice da se u njemačkoj kroatistici odnosno južnoslavistici nadalje pretežno osporava jezična samosvojnost hrvatskoga jezika. Samostalnost hrvatskoga jezika opet je odnosno i nadalje je prijemna. Nakon prvih klica razvitka kroatistike u Njemačkoj u prvim godinama od 1991. godine, kad je Hrvatska stekla državno-politički suverenitet, u Njemačkoj se serbokroatistika u sklopu serbokroatistički usmjerene južnoslavistike obnovila. Po zamisli te serbokroatistike niti hrvatski jezik niti srpski jezik nisu odavna samostalni jezici, nego su samo sastavnice unutar jednoga jedinstvenoga srpskohrvatskoga jezika. Isto vrijedi dakako za bošnjački i crnogorski. Taj problem, čiji je uzrok uistinu jedna znanstvena, prije svega metodološka zabluda, nadalje nije razriješen. Stoga treba naporno i uporno raditi na tome da se i u njemačkoj sveučilišnoj slavistici samosvojnost, zasebnost i samostalnost hrvatskoga jezika uvidi i prizna. To je moja prva točka. Treba je, mislim, ovdje danas posebno istaknuti.

Drugi problem vidim u tome da se pojmovi "književni jezik" i "standardni jezik" u njemačkoj južnoslavistici, i time također u kroatistici, svede na samo jedan pojam i to na pojam "standardni jezik". Uz to se taj pojam određuje po tzv. trostupnom modelu kako ga je razvio njemački slavist Peter Rehder. Međutim, pojamovna je podloga toga modela znatno starija, jer proistječe iz definicije pojma "standardni jezik" koju je davno uveo u slavistiku i primijenio na ruski jezik A. V. Isačenko. Takav pojam "standardni jezik" dozvoljava da se zasebnost i samostalnost hrvatskoga jezika prizna jedino kao rezultat političkih zbivanja. S tim predrasudnim preduvjetom u skladu nalazimo u aktualnoj njemačkoj slavističkoj uvodnoj i preglednoj literaturi manje-više jednolično gledište kako bi hrvatski jezik bio zasebnim jezikom tek od 1991, tj. od godine stjecanja državnoga suvereniteta Hrvatske, ili možda već od 1941. Osnovnoga pojma "književni jezik" u toj literaturi praktički gledano uopće nema. Time se barem neizravno putem nazivoslovnoga ograničenja sprječava razmatranje hrvatskoga "književnoga jezika" kao takvog. Iz nazivoslovnih razloga smijemo u okviru takve njemačke južnoslavistike raspravljati samo o hrvatskome "standardnom jeziku". Ali ne smijemo izgubiti iz vida da je književni jezik bitna povijesna sastavnica cjelokupnoga hrvatskog jezika. Književni jezik kulturološki i stvaralački nadograđuje dijalektalnu osnovicu i razgovorni jezik. Suprotno tomu je "standardni jezik" određen prema stanovitim propisnim jezičnim svojstvama u određene unutarjezične i izvanjezične svrhe. Književni jezik može odgovarati takvim standardnim svojstvama, no i ne mora. Ako bi se kroatističko

pojmovlje svelo na pojam “standardni jezik” aktualne njemačke južnoslavistike uz isključenje pojma “književni jezik”, onda bi politički kriterij postao odlučujućim kriterijem za zasebnost, samostalnost, postojanje i opstanak hrvatskoga standardnog jezika. Mislim da bi takvi okvirni uvjeti bili pogubni za razvitak kroatistike u sklopu njemačke južnoslavistike. Treba ih dakle prevladati. Stoga bih htio preporučiti da se što prije napiše jedan solidan uvod u južnoslavistiku s posebnim obzirom na kroatistiku. Njemačka južnoslavistika nema zadovoljavajući uvod u južnoslavistiku, napose što se tiče kroatistike. Čini mi se da bi bilo najbolje da takav uvod napiše hrvatski kroatist i da se onda prevede na njemački.

Treći je problem, o kojem je nužno razmišljati, problem nužnoga preimenovanja lektorata i preustrojanja južnoslavistike u Njemačkoj. Ne može se ostati pri “srpskohrvatskim/hrvatskosrpskim” lektoratima kako bi oni bili nadležni za cijeli “srpskohrvatski/hrvatskosrpski dijasistem”. Prvorazredne su zadaće lektoratima praktične vrste, naime pomagati studentima pri razvijanju njihovih aktivnih i pasivnih jezičnih sposobnosti u pojedinim slavenskim zasebnim jezicima i uvoditi ih u literaturu i kulturu pojedinačnoga slavenskog naroda odnosno jezika. Zbog toga se lektorati i inače imenuju po njihovim predmetima, tj. po njihovu zasebnomu predmetnom jeziku. Suprotno tome dijasistemi pripadaju uglavnom istraživačkim i nastavnim profesorskim područjima. Ali nažalost do sada nemamo u Njemačkoj, koliko znam, ni jedan lektorat koji se jasno i jednoznačno imenuje hrvatskim lektoratom. Što se tiče nazočnosti kroatistike na sveučilištima, mislim da bi povoljno rješenje toga problema moglo izgledati tako da kroatistika u Njemačkoj punim opsegom istraživanja i nastave bude zastupljena najmanje na jednome, ali bolje na dvama sveučilištima. Na dvama bi se ili trima daljnjim sveučilištima trebalo redovito predavati i istraživati bitne izabrane kroatističke teme u skladu s odgovarajućim temama drugih pojedinih zastupljenih filologija slavenskih zasebnih jezika. To bi bio prvi i najosnovniji korak njemačke slavistike kojim bi mogla pokazati da prihvaća kroatistiku kakva ona jest, naime kao zasebnu i visoko razvijenu slavensku filologiju velike i stare tradicije.

Neka se čuje taj glas s ovoga okruglog stola Zagrebačke slavističke škole u njezinoj jubilarnoj godini 2001. također na njemačkim slavističkim ustanovama. Hvala na pažnji!

Prof. dr. Ernest BARIĆ (Pečuh)
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Sveučilište Jannusa Pannoniusa

Stanje kroatistike na sveučilištu u Pečuhu

Budući da je dr. Samardžija kao koordinator sugerirao da u prvom redu iznesemo tijekom današnjeg dana u ovom prvom dijelu okruglog stola činjenice, onda bih se na neki način zadržao isključivo na tim podacima nužnim da bismo mogli govoriti o problemima na temelju činjenica. Na temelju onoga što je dosada rečeno u taj mozaik i poneku posebnost unosim i ja, jer iako je dr. Nyomárkay govorio, i tome se nema što dodati, o stanju kroatistike u Mađarskoj, određene regionalne posebnosti postoje, a tu činjenicu iznosim iz razloga što je ovdje više puta spominjana sintagma prestiž. Naime, u Njemačkoj, ovdje su kolege dosta argumentirano govorile zbog čega su južnoslavenski jezici izgubili na prestižu. Posve iznenađujuće će možda zvučati da je u nekim dijelovima Mađarske, primjerice u Pečuhu, u najstarijem sveučilišnom središtu u Mađarskoj, hrvatski jezik nakon demokratskih promjena, dakle nakon 90-tih godina, čak dobio na prestižu, s obzirom na jako dobre i definirane odnose Hrvatske i Mađarske, što se, dakako, odražava i na svekolike odnose, u sklopu toga i na jezik, što znači da veliki broj građana u toj regiji zbog gospodarskih i svekolikih drugih razloga, sve veće zanimanje pokazuje za učenje hrvatskog jezika, recimo u odnosu naspram ruskog jezika koji istovremeno gubi na svom prestižu, barem u tih zadnjih desetak godina, pa su problemi slavistike ne samo u spomenutim državama, znatni i u Mađarskoj. Kao takva slavistika, međutim, rekoh u određenim regijama, a s obzirom na to da smo na hrvatskoj slavističkoj školi, moram reći da za hrvatski jezik postoji čak i povećanje zanimanja, to je možda posebnost te na neki način malo odudaramo od kronologije. Naime, u sklopu Filozofskog fakulteta u Pečuhu već više od pedeset godina djeluje Odsjek za hrvatski jezik i književnost. Pod tim nazivom naravno nije kontinuirano djelovao i upravo sam u dvojbi da li da iznesem sutra ili danas, ali budući da je više puta ovdje bilo istaknuto to pitanje jednočlanog naziva jezika, višečlanog itd., moram reći da smo nakon međunarodnog priznanja Hrvatske na svim instancama, na fakultetu, sveučilištu, senatu itd., uključujući ministarstva, izašli s činjenicama da su nastale nove države, a službeni jezik u Hrvatskoj jest hrvatski jezik, pa ne postoji ni jedan znanstveni razlog da se on tako ne zove. U razgovorima s kolegama, dakle, članovima fakultetskog vijeća itd., rekli smo: znanstvena istina iziskuje da se taj jezik tako zove i bilo bi sasvim normalno, bez ikakvih političkih i drugih tenzija i interpretacija, taj jezik tako zvati. Ovo iznosim zato jer smo u razmjerno kratkom vremenu taj jednočlani naziv uspjeli unijeti u sve službene dokumente. Druga se posebnost ogledala u našem studiju u tome da smo, grubo rečeno, pola imali srpsku književnost, pola hrvatsku književnost i uglavnom i srpski i hrvatski, odnosno tadašnjom terminologijom srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski bio je podjednako zastupljen. Budući da smo se dogovorili oko toga kako bi trebalo biti u budućnosti na tragu onoga što sam maloprije iznio, i u dogovoru sa srpskim kolegama, u Pečuhu je novoutemeljena katedra, ili da tako kažem, promijenjen joj je naziv. Naime, prvih godina mi smo

napravili tzv. prijelazni nastavni plan i program, otprilike dok su dvije generacije izašle, jer uvijek se pitalo kako je hrvatski ili "novohrvatski", a kako je srpski. Naravno, na Sveučilištu u Szegedu otvorena je mogućnost za one koje zanima posebno srpska književnost i jezik. Pečuh, sveučilišni centar u južnoj Mađarskoj ipak je u posebnoj situaciji, jer svakodnevno ima mogućnosti pratiti sredstva masovnog priopćavanja, dakle hrvatsku televiziju i radio.

Treća napomena: rekoh da smo mi na neki način posebni jer se naši studenti, njih četrdesetak, kad više kad manje, obrazuju za manjinske škole. Poznato vam je da u Mađarskoj postoji hrvatska manjina i za te potrebe mi obrazujemo kadar, međutim opet moram napomenuti da zadnjih deset godina otvaranjem granice itd. mi imamo i veći broj studenata u odnosu na cjelokupni broj, imamo čak pripadnike mađarske manjine iz Hrvatske, iz Baranje, zatim imamo dosta, proporcionalno gledano, i pripadnika mađarske narodnosti ili većinskoga naroda, kako hoćete, to znači da u tom smislu studij kroatistike nije isključiv.

I kao četvrta posebnost: imamo poseban Odsjek za hrvatski jezik i književnost, a u sklopu fakulteta postoji i Katedra za slavensku filologiju, to znači da su to dvije katedre. Suradnja, dakako, postoji i čak oni koji studiraju ruski, a to je dosta velik broj studenata, između 20 i 30 studenata, uzima kao specijalnost hrvatski, pa četiri semestra studira hrvatski kao strani jezik i motivacija je dobra da se poslije polaže i jezični ispit. Drugim riječima, svim, posebice financijskim poteškoćama usprkos, studij kroatistike u Pečuhu je na čvrstim nogama, iako, naravno, uvijek treba upozoravati na opasnosti od globalizacije, a mogli bismo dodati i bagatelizacije nekih manjih jezika, jer ta opasnost uvijek postoji. Međutim, držim, i na ovom skupu i to treba reći, da puno toga zavisi i od profesora, a posebice, u tome hrvatska država treba prepoznati svoje interese, ali i svoje obveze da bi na sve moguće načine podupirala ta rasadišta promicanja hrvatske kulture. Naravno, ne želim ići u detalje i govoriti o znanstvenim projektima jer je to spomenuo prof. Nyomárkay. Suradnja između kroatističkih i slavističkih centara u Mađarskoj je dobra. Ovom zгодом moram ispričati dr. Gadányija, dekana, odnosno rektora Visoke učiteljske škole u Sombathelyju koji nažalost nije mogao doći, a u sklopu koje ustanove postoji također studij kroatistike. Dakako, uz tuzemnu suradnju, da je tako nazovem, posebice nakon demokratskih promjena imamo dosta intenzivnu suradnju s osječkim sveučilištem, međutim, zadnjih godina i sa zagrebačkim sveučilištem i s Institutom za hrvatski jezik i jezikoslovlje, pa i riječkim Filozofskim fakultetom. I još malo da zlorabim vaše strpljenje, svake dvije godine sad već, rekao bih, sustavno organiziramo Kroatističke dane, koji su popraćeni zbornicima i svake se godine sve veći broj ljudi uključuje, naravno, uglednih stručnjaka iz Mađarske i iz Hrvatske, ali smo zadnjih godina nastojali pozvati, sukladno financijskim i drugim mogućnostima, i kolege iz drugih zemalja pa će to biti dobra prigoda da na tu temu porazgovaramo i večeras, i sutra. Hvala na strpljenju!

Studij hrvatskoga jezika, književnosti i kulture na Sveučilištu u Erlangenu i Nürnbergu

U Erlangenu postoji mogućnost studija hrvatske kulture kao jednog od težišta u okviru glavnog ili sporednog predmeta studija slavistike. Ta mogućnost postoji za studijski cilj magister artium, a ne za cilj studija državnoga ispita za školsku službu gdje se traži samo rusistika. Pojedini slavenski jezici i književnosti nisu dakle pojedinačni predmeti, nego težišta predmeta slavistika. Lektorica predaje hrvatski jezik šest sati tjedno u semestru, a docentica kojoj je težište znanstvenoga rada i kroatistika može ponuditi znanstvene seminare i predavanja. Ponuda se međutim orijentira prema potražnji.

Potražnja za studijem slavistike, a posebice južnoslavenskih jezika i književnosti, međutim općenito je drastično opala. Za to postoje višeslojeni uzroci, koje ovdje nabrajam:

1. Predmet slavistike usprkos svojoj širini koncipiran je kao jedan predmet s mogućnošću različitog izbora kombinacija znanstvenih težišta za vrijeme studija. Osim toga, postoji veliki manjak personala i opreme za pojedinačne jezike i književnosti.
2. Globalizacija je prouzročila dvostruki gubitak vrijednosti koji se reflektira na slavistiku. Društvene i kulturno-znanstvene discipline zapale su pod pritisak samoopravdanja budući da one ne funkcioniraju na gospodarskom načelu. Velika slavenska regija je pretrpjela gubitak prestiža jer spada u gubitnike razvoja globalizacije u privrednom i političkom smislu.
3. Raspad Jugoslavije i rat koji je uslijedio negativno su utjecali na zanimanje za kulture te regije. Pored nastalog straha od dodira i pomanjkanja orijentacije tako nanovo nastale mogućnosti studija kao što je kroatistika u okviru slavistike još uvijek nose stare terete ideologije te patinu nacionalizma i secesionizma.
4. Za slaviste ne postoji na tržištu rada jasno definirano zanimanje.

Dakle, radi se o lančanoj reakciji, koja ide od oskudnog prestiža slavenskih kultura preko slabe potražnje na tržištu rada, lošeg personalnog i materijalnog ustroja instituta do slabe potražnje od strane studenata. Utoliko je teže etablirati nova težišta studija koja su nastala kao posljedica političkih promjena.

U ovom okviru valja razumjeti položaj kroatistike i u Erlangenu. Tako je naime u znanstvenom profilu slavistike u Erlangenu kroatistika jedno važno težište, ali mogućnost izbora hrvatskoga jezika i književnosti u studiju biva malo korištena. Na tečajevima hrvatskoga jezika svaki semestar u prosjeku sudjeluje oko deset studenata, ali znanstvene vježbe iz književnosti i kulture bivaju ponudene samo kada postoji konkretna potražnja. Razlog je tome što sve znanstvene vježbe iz slavistike moraju ponuditi samo dva docenta.

Vježbe s težištem iz južne slavistike posljednjih godina općenito nisu bile po mom mišljenju na zadovoljavajućem znanstvenom nivou. To je zbog toga što su studenti po

pravilu imali konkretne biografske veze s različitim regijama i antagonizmima raspale Jugoslavije pa su te poteškoće često prenosili u rasprave.

Trenutno vidim dvije konkretne mogućnosti za srednjoročnu promjenu nezadovoljavajuće situacije kroatistike uopće i u Erlangenu posebno:

1. Hrvatska može na unutarpolitičkom i vanjskopolitičkom planu poticati ugled svoje kulture, njenu atraktivnost i povjerenje u nju (između ostaloga turiste prihvatiti kao potencijal za transfer kulture, stipendije za ljetne tečajeve ne reducirati, ne očekivati brzi uspjeh i sl.)
2. Predstojeće prestrukturiranje predmeta slavistike u Bayernu moglo bi poboljšati status kroatistike. Planirana kooperacija slavističkih instituta iz Erlangena i Bamberga, dakle osnivanje jednog središnjeg bilokalnog instituta, mogla bi kroz koncentraciju resursa i istodobnu specijalizaciju, pospješiti osnivanje institucionalnog težišta studija pod imenom Kroaticum.

Prof. dr. Fedora FERLUGA PETRONIO (Trst, Udine)
Odsjek za jezike i kulturu srednjoistočne Europe
Sveučilište u Udinama

Stanje kroatistike na talijanskim sveučilištima

Poštovane kolegice i kolege, dragi studenti!
Zahvaljujem se organizaciji Zagrebačke slavističke škole za poziv na okrugli stol o stanju kroatistike u svijetu.

Najprije bih željela reći nešto o slavistici koja se u Italiji počela razvijati u tridesetim godinama prošloga stoljeća. To je, iako malo čudno ali istinito, bilo baš u vrijeme fašizma, kada su se počeli razvijati studiji rusistike i polonistike koji su još i danas glavni u talijanskoj slavistici. Ta znanstvena disciplina najprije se osnovala u Rimu i u Padovi, a kasnije na drugim sveučilištima u Italiji. Danas slavenske jezike, osim u Rimu i u Padovi, možemo studirati i u Napulju (na napuljskom Istočnom institutu /Istituto orientale di Napoli), zatim u Udinama, na Fakultetu za strane jezike i književnosti (u čijem sastavu i ja djelujem i predajem hrvatski jezik i književnost), u Trstu na Filozofskom fakultetu i na Visokoj školi za tumače i prevodioce, zatim u Bariju, Pescari, Milanu, Firenzi i Bologni. Jedan od osnivača hrvatskog jezika i književnosti kao znanstvene discipline bio je prof. Arturo Cronia, redovni profesor tzv. srbokroatistike u Padovi. Poznato je da je, zbog svog posebnom pogleda na kroatistiku, smatrajući je samo odrazom talijanske književnosti, odnosno klasičnih književnosti, ostavio težak trag u studijima kroatistike u Italiji. Taj negativni, čak i ograničeni pristup proučavanju kroatistike, trajao je desetljećima, oduzimajući hrvatskoj kulturi svaku originalnost. Danas ipak talijanski slavisti drugačije gledaju na hrvatsku kulturu i na druge slavenske jezike i književnosti.

Početak studija hrvatskog jezika i književnosti u Udinama seže u 1971. godinu, kada je udinsko sveučilište počelo djelovati, najprije u sklopu tršćanskog sveučilišta, onda u sklopu vlastitog novoosnovanog Odsjeka za slavistiku. Danas se tu može studirati ruski, poljski, češki, slovenski, mađarski i srpskohrvatski jezik. Zašto srpskohrvatski bit će objašnjeno u nastavku izlaganja. Proforskog kadra ima dovoljno, ne toliko za hrvatski i srpski, kao za druge jezike, kao npr. za ruski. Donedavno je studij svih slavenskih jezika bio drugačije organiziran. Postojao je, naime, četverogodišnji studij svih tih jezika, nakon kojeg se moglo diplomirati. To se čak i danas može, ali ove akademske godine, 2000/2001, došlo je do sveučilišne reforme koja je najprije prihvaćena u Udinama. Naše sveučilište prvo je uvelo novu reformu koja će do 2003. biti u primjeni na području cijele Italije. Studij će trajati pet godina i bit će podijeljen na prvi stupanj, koji će trajati tri godine, i na drugi stupanj, u dvogodišnjem trajanju. To je prouzročilo značajno povećanje broja sati, s obzirom na to da se studij jezika odijelio od književnosti, ali se nažalost broj nastavnika nije povećao, što bi moglo kobno utjecati na tzv. manje jezike, jezike koji imaju manje kadra, a tu ubrajam i hrvatski jezik. Za jezike velikog govornog područja (npr. engleski) to nije problem, jer postoji veći broj nastavnika, a sve drugo bi moglo stvarno duboko negativno utjecati na struku, i to ne samo u Udinama nego svuda u Italiji.

Naziv srpskohrvatski još je uvijek službeni za taj studij na talijanskim sveučilištima (na talijanskom taj se naziv, *serbo-croato*, piše se s crticom). Govorilo se, i pisalo, da su se ti jezici, hrvatski i srpski, odijelili. Pisalo se i da na napuljskom sveučilištu postoji studij čak za četiri jezika: hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski, ali to nije istina. Nigdje to nije bilo službeno objavljeno, niti je bilo zapisano u talijanskim službenim glasilima. Budući da je još uvijek važeći službeni naziv studija srpskohrvatski jezik i da te dvije književnosti, hrvatska i srpska, nisu odijeljene i način rada nije definiran programskim smjernicama ili pravilnicima, studentima se, u općem dijelu programa govori i o jednom i o drugom jeziku i o objema književnostima. Docenti su slobodni da, ovisno o njihovim interesima, biraju kako će obrađivati i realizirati pojedine programske cjeline, tako da o njima ovisi da li će to zapravo biti srpska ili hrvatska katedra. U okviru slobodnog osobnog izbora u svom radu opredijelila sam se za kroatistiku, hrvatske teme i hrvatski lektorat te za nastavu na hrvatskom jeziku, dok u okviru općeg dijela programa postoji i srpska književnost s kojom se naši studenti moraju upoznati. Talijanska slavistika, možda još uvijek pod utjecajem davnih stavova prof. Artura Cronie, ne mijenja lako vlastita viđenja vezana za srpski jezik i književnost i hrvatski jezik i književnost u okviru "starih shema" za čije bi promjene bilo potrebno zauzeti i konkretne stavove. Poteškoća je bilo, ali smatram da bi se one mogle riješiti uspostavljanjem određene ravnoteže.

Broj studenata se u zadnje vrijeme na udinskom sveučilištu, što se hrvatskog jezika tiče, smanjio, a tome su uzrok prvenstveno organizacijske promjene unutar sveučilišta, na kojem su se otvorila nova usmjerenja kao npr. informatika, ekonomija itd. Puno studenata s fakulteta za strane jezike usmjerilo se na novootvorene smjerove. Postoji ideja da se osnivanjem nekog modernog smjera koji ne bi bio strogo humanistički spriječi njihov odlazak na druge studije.

Što se tiče odnosa s Hrvatskom, u Udinama postoje konvencije za sva sveučilišta u Hrvatskoj, to znači konvencije između Udina i Zagreba, Rijeke, Splita i Osijeka. Sve te konvencije dobro funkcioniraju osim, nažalost, zagrebačke koja u zadnje vrijeme od 1996. nekako ostaje samo virtualno na papiru. Razlog tome su financijske poteškoće koje je imalo zagrebačko sveučilište. Nadamo se da bi i zagrebačko sveučilište kao i udinski sveučilišni ured za međunarodnu suradnju mogli doprinijeti prevladavanju spomenutih problema i poboljšanju suradnje.

U posljednje dvije godine iz Ministarstva znanosti i tehnologije nismo uspjeli dobiti neke potrebne knjige, ali upravo na ovom seminaru, u kontaktu s gosp. El Rushaidatom razgovarali smo o tome, pa će udinsko sveučilište uskoro dobiti značajan broj knjiga potrebnih studentima kroatistike. Moram napomenuti da nažalost financijske poteškoće nisu zaobišle ni nas. Reducirana su financijska sredstva ne samo slavenskih već i drugih jezika, pa tako ni naš fakultet nije u mogućnosti dati dovoljan doprinos za ostvarenje međusobne suradnje. Ipak, nadamo se da bi se uz uzajamna nastojanja i poboljšanje sveukupne ekonomske situacije u Hrvatskoj moglo olakšati ostvarenje međusobnih kontakata između udinskog i hrvatskih sveučilišta.

Stanje kroatistike na Sveučilištu u Bukureštu

Počeo bih utvrđivanjem situacije hrvatskog jezika na sveučilištu u Bukureštu. To jest hrvatski jezik ima – i književnost – isti status kao svaki slavenski jezik koji se studira kao glavni predmet na sveučilištu u Bukureštu. Tamo se studira osam slavenskih jezika: ruski, ukrajinski, poljski, slovački, češki, hrvatski, srpski i bugarski. Studij traje četiri godine i dobiva se sveučilišna diploma koja služi za zapošljavanje ili za daljnje usavršavanje u okviru postdiplomskih studija ili u okviru doktorata. Zbog pragmatikih razloga u okviru fakulteta stranih jezika i književnosti funkcionira dvopredmetni sistem, znači, svaki apsolvent u diplomi ima upisana dva jezika i književnosti. U tim područjima on može raditi s jednakim pravima, od opće škole do sveučilišta. Konkretno, svaki apsolvent slavistike ima pod A dotični slavenski jezik, a uz njega još jedan jezik koji može biti međunarodni, od četiri-pet međunarodnih jezika, ali čak i neki drugi jezik koji se studira na fakultetu u Bukureštu. Imamo apsolvente kojima piše u diplomi češki i mađarski, ili srpski i portugalski, itd. Sigurno s filološkoga gledišta, s filoloških pozicija, to nije najsajnije riješeno, ali u pragmatikom pogledu to je vrlo uspješno rješenje. Prošle godine je hrvatski jezik završilo dvanaest bivših studenata, znači ima dvanaest apsolvenata. Od njih dvanaest četvero ih je produžilo u okviru produbljenih studija slavistike, ne samo kroatistike. Dvanaestoro njih je našlo mjesta po izboru, dok apsolventi s glavnim predmetom engleski ili francuski još uvijek neki i traže radno mjesto jer, recimo, u Rumunjskoj engleski i francuski znaju svi apsolventi, i filolozi i nefilolozi, ali ove rjeđe jezike poznaje samo ograničena grupa ljudi. Princip je da se ovi nesvjetski jezici, da ih uvjetno tako nazovem, studiraju svake druge godine, znači mi ne primamo svake godine, nego svake druge godine po deset, znači ograničen je broj studenata, a dopuštamo povećanje tog broja s još dva. To će biti apsolventi drugih fakulteta ili studenti koji na sveučilištu studiraju drugu specijalnost, primjerice pravo ili novinarstvo, pa žele studirati i neki slavenski jezik iz razumljivih razloga, itd. I dalje se ne ide, broj se ne povećava, kako se ne bi povećao broj radnih formacija, grupa, a time i broj profesora, a onda i troškovi itd., gdje mi stojimo jako loše. Ta, recimo, slavenska specijalnost kao A specijalnost obavezne predmete ima u prvih šest semestara, a ti obavezni predmeti jesu: jezik, književnost i civilizacija. Neću sada ulaziti u detalje i govoriti što se podrazumijeva pod književnošću, da tamo ulazi folklor i stara književnost, čak i neki elementi dijalektologije ili povijesti jezika, književni jezik, itd. Jednostavno, mi tako zovemo taj predmet koji traje šest semestara, čak i osam semestara, jezik A, a književnost – književnost A. Od šestog semestra studenti imaju predmete po izboru, znači oni moraju dalje studirati ili čak imaju veći broj sati iz jezika i književnosti, ali ne studiraju svi isto. Moraju imati pravo izbora kako u A specijalnosti tako i u B specijalnosti i tako npr. netko s hrvatskog odsjeka može slušati u sedmom semestru predavanja o Krleži čitav semestar, a netko drugi može slušati predavanja o čakavskom dijalektu. Uglavnom taj izbor ide – jezik, književnost. Pored kole-

gija iz specijalnosti, postoje i obavezni kolegiji opće orijentacije. Kod nas svaki slavist određeno vrijeme studira, točno tri semestra, staroslavenski, a također svi moraju studirati poredbenu gramatiku slavenskih jezika, isto tako najmanje dva semestra. U tom smislu, znači, svaki student slavistike naučit će i latinicu i naučit će i ćirilicu i staru azbuku i glagoljicu, i to u određenim konkretnim političkim prilikama. Može doći čak i do nekih neosnovanih protesta: zašto mi koristimo latinsko pismo, moramo gledati kako studenti ne znam koje grupe uče ćirilicu itd., neću sad imenovati tko to protestira i tko to ne voli, to je opća slavistička sprema, mi tako postupamo, tako one Bugare, ili Ukrajinke ili Ruse koji koriste samo ćirilicu učimo latinicu, isto tako i one koji upotrebljavaju samo latinicu, tjeramo da nauče i ćirilicu, tu nema ničeg političkog, to je čista filologija.

Dvije riječi o B predmetu. B predmet se razlikuje, znači, ne po pravima koja pruža, nego po broju sati. Uglavnom B predmet ima 60 posto sati od ukupnog broja sati A predmeta i moguće je i radi se u zajedničkim grupama, recimo, nije važno da je netko, što ja znam, na engleskom odsjeku, recimo, i da engleski studira i netko s hrvatskog odsjeka, znači on će učiti zajedno sa studentima engleskog odsjeka, s tim što će biti oslobođen određenih sati ili kolegija. Uglavnom tu dolaze u obzir specijalni kolegiji, znači od šestog semestra nadalje. Ono osnovno: jezik, književnost i kulturu moraju integralno pratiti.

Mi smo uspjeli, ne posve lako, hrvatski odvojiti od srpskog, ili ako hoćete, srpski od hrvatskog, znači podijeliti srpskohrvatski – ono što smo imali tradicionalno, 1996. godine. Već sam rekao da smo prošle godine imali prvu generaciju apsolvenata. Najprije smo usvojili politiku sitnih koraka – znači po uzoru na engleski odsjek, gdje su radile anglistička grupa i američka grupa, koristili smo princip da u okviru srbokroatistike radi srpska grupa i hrvatska grupa, jer nismo mogli izaći odmah s traženjem da se taj jezik podijeli na dva. I poslije dvije godine, kad smo opet primali, onda smo se pozvali na iskustvo i tako dalje, na dogovore u Daytonu, pa na međunarodnu praksu, da su to dva jezika. Mi ne stvaramo jezike, mi samo uvažavamo ono što ima u svijetu, što su drugi riješili. Zapravo to i jest naš zadatak. Dogodine imat ćemo prvu generaciju diplomanata kojima će u diplomama pisati predmet A hrvatski jezik i književnost. Zbog administrativnih razloga najprije smo umjesto onog pisanja srpsko-hrvatski, prihvatili pisanje srpski/hrvatski, što se može tumačiti: srpski ili hrvatski, ili srpski je nešto, a hrvatski ipak nešto drugo. Poslije smo to promijenili u srpski i hrvatski, što bi značilo jasnu odvojenost, međutim naši administrativci nisu dopustili i rekli su da je to nepravedno prema drugim apsolventima da jedni imaju kad završe dvije specijalnosti, a sa srbokroatistike imaju tri specijalnosti, jer bi imali kao A dva glavna predmeta, a onaj koji završi engleski samo jedan glavni predmet. Onda nisu prihvatili ni to da onaj koji potpisuje diplome piše s kosom crticom, nego se vratilo i po našem pravopisu na srpsko-hrvatski, odnosno preporučuje se da se piše s crticom, kao recimo u Italiji, ili kao u Francuskoj, tako da prvi apsolvenci, mada su oni završili kroatistiku, imaju u diplomu srpsko-hrvatski, a isto tako imaju i srbisti koji su iste godine završili, a nisu ništa hrvatski studirali, imaju srpsko-hrvatski.

Tako činjenice nisu uvijek u apsolutnom skladu s onim što piše u diplomama. Imat ćemo od ove godine i B specijalnost za ove male slavenske jezike, da ne objašnjavam zbog čega ili kako. Znači, funkcionirat će ti naši jezici – osam slavenskih koje studiramo i kao B predmete, a skoro svi funkcioniraju od početka rumunjske slavistike kao fakultativni predmeti ili kao lektorske vježbe, ne znam kako da kažem. Uglavnom, to je ono što rade strani lektori koji propagiraju svoju kulturu i svoj jezik ne samo filološkim studentima,

nego studentima cijelog Sveučilišta i tako tko se interesira npr. za hrvatski jezik i kulturu, pa je student Sveučilišta u Bukureštu, može upisati hrvatski kao fakultativni predmet u okviru lektorata. Ovi fakultativni studiji traju šest semestara, dva sata nedjeljno. Imamo osam lektora na katedri, nemamo za svaki jezik koji je A predmet, recimo nemamo za ukrajinski, ali zato imamo lektora za slovenski i za makedonski koji se ne studiraju kod nas ni kao B ni kao glavni predmet. Nudimo na katedri još i produbljenje studija ili doktorski studij. Imamo četiri mentora na katedri s oko 50 upisanih doktoranata. Posljednjeg desetljeća doktoriralo je isto toliko aspiranata. Imao bih nešto specijalno ostaviti za kraj da ne govorim poslije....

Organiziramo simpozij o sveučilišnoj slavistici, uopće u svijetu, krajem listopada. Uza sve napore nismo uspjeli dobiti novce. Mi smo dobri domaćini, gostoprимljivi, ali kako nemamo novaca, ja bih lijepo molio, ako je netko zainteresiran da dođe, da ostavi neki faks i ja bih odmah po povratku u Bukurešt poslao potrebnu pozivnicu.

Druga tema bi bila, jer smo u međunarodnoj godini stranih jezika, slavensko-neslavenski interkulturalitet. Nije teško sudjelovati jer svatko može izlagati npr. situaciju na svom sveučilištu, ili iz svoje prakse ima nešto prigodno i to može prikazati. Hvala vam!

Prof. dr. Sven GUSTAVSSON (Uppsala)
Odsjek za slavenske jezike
Sveučilište u Uppsali

Kroatistika u nordijskim zemljama

Drage kolegice i kolege, napisao sam referat od sedam stranica, ali to je previše, neću sve čitati. Reći ću nekoliko riječi o tome kakva je situacija u nordijskim zemljama. O situaciji u Švedskoj govorio sam u Londonu prije godinu dana.

Najprije moram reći, pitanje je da li uopće postoji kroatistika u nordijskim zemljama. I odmah na početku da dam odgovor – kao posebno znanstveno područje ne postoji. Kroatistika je šezdesetih i sedamdesetih godinama u nordijskim zemljama ulazila u okvire srbo-kroatistike. Kad je o današnjoj situaciji riječ, uglavnom je svuda isto. Pod različitim imenima, u različitim centrima predaje se jezik. Ali kakav jezik, tko zna?

Naziv srpskohrvatski jezik upotrebljava se još uvijek, posebice u Danskoj, ali nova-stara imena, srpski, hrvatski, bosanski osvajaju teren. Kombinacija s tri imena tipična je za Švedsku i Norvešku. U Norveškoj s crticom između riječi, a i u Švedskoj s kosom crticom između riječi. Redoslijed imena može varirati, premda je najobičnije da se nazivi jezika navode po abecednom redu. U našem institutu u Uppsali koristi se redoslijed po broju stanovnika ili govornika jezika. U Švedskoj je odnedavno uvedena mogućnost pisanja zareza između ovih imena.

Za ovo troimeno rješenje može se reći da je prilično solomunsko. Oni koji žele mogu ga tumačiti kao tri imena za isti jezik, ili kao tri odvojene jedinice, to jest tri standardna jezika. Usvajanje novih imena kod nas se odvija sporo, i to iz više razloga. S jedne strane, zbog čisto političkog stajališta i među nastavnicima, studentima, ali također i među “običnim govornicima”. S druge strane, svi nordijski nastavnici koje poznajem imaju srpskohrvatsku jezičnu naobrazbu i više su tipični lingvisti kojima je teško odreći se misli o jednom jeziku. Ima i određene tromosti, djelomice i iz političkih razloga, u birokratskom aparatu kod nas. I također otpor prema “diobi” jezika postoji kod prevoditelja, jer bi se tržište koje oni drže moglo smanjiti ako bi se autorizirali samo za, primjerice hrvatski jezik. I kod jednog broja Bosanaca i Bošnjaka postoji neodlučnost u terminu bosanski jezik. Da dodam još da je nastava jezika u nordijskim zemljama sada u kroničnoj nestašici novca, osobito u Švedskoj, zbog čega nije baš moguće pružati odvojenu nastavu na srpskome, hrvatskome i bosanskome jeziku.

Može se konstatirati da se u nordijskim zemljama još uvijek radi o jednojezičnoj nastavi, mada se nastoje prezentirati razlike između tri standarda. Dosta toga faktički govori u prilog jednojezičnoj nastavi, pogotovo u početničkom stadiju učenja jezika. Naime, sva tri standarda počivaju na istoj osnovi, što čini da su oni vrlo slični ili identični što se tiče morfologije, tvorbe riječi, sintakse i normiranog izgovora. U isto vrijeme, početnici se u principu trebaju podučavati standardnome jeziku, ne jezičnom dijasistemu, tako da polazna točka i u jednojezičnoj nastavi zapravo uvijek mora biti jedan od standarda. Ja pak vjerujem da bi dobro vođena jednojezična nastava na početničkoj razini mogla odgovarati onima koji nemaju

jezično predznanje ni formirane stavove o jeziku. Međutim, i ti bi se studenti na višoj razini studija morali odlučiti koji standard žele upotrebljavati usmeno i pismeno. Ja također smatram da bi studenti trebali naučiti i ćirilicu i latinicu, tako bi imali mogućnost za kontakt s raznim kulturama.

Doduše, mi također imamo mnogo studenata srpskog, hrvatskog i bosanskog podrijetla, koji također imaju neko jezično znanje zahvaljujući nastavi maternjeg jezika u školama. Oni često imaju jasno mišljenje kojim jezikom govore i taj jezik žele izučavati. Nastava s takvim studentima podrazumijeva i posebnu pedagošku problematiku. Naše iskustvo pokazuje da takvi studenti, koji su najčešće rođeni u Švedskoj ili su tu proveli veći dio života, često govore prilično razumljiv hrvatski, srpski ili bosanski, ali s interferencijama iz švedskog jezika, i da nerijetko imaju velike teškoće da nauče gramatiku i postignu poboljšanje u svom vladanju jezikom.

U posljednjoj deceniji Hrvatska je na razne načine pokušala promovirati svoj jezik u nordijskim zemljama, kroz posjete, u kontaktima sa državnim službama, darivanjem knjiga slavenskim institutima, preko ponude lektora, itd. Do sada je sve išlo tromo, između ostalog, zbog političke situacije u Hrvatskoj u periodu Tuđmanove vlasti. Sada je u Hrvatskoj situacija ipak drukčija, bez obzira što se Hrvatska još uvijek u Švedskoj ponekad službeno računa kao nerazvijena zemlja, između ostalog po pitanju stipendija. Ipak Hrvatska sada ima mnogo veće šanse da dobije bolji odziv za svoje jezično pitanje. U tom kontekstu je Ministarstvo znanosti i tehnologije povuklo niz pozitivnih inicijativa, između ostalog, ponudilo je da djelomično financira jednog hrvatskog lektora. Mi smo također dobili stipendije za nekoliko studenata kojima je omogućeno da studiraju hrvatski jezik u Hrvatskoj, a više ponuda je, govori se, na putu. Osim toga, na putu je i više darova knjiga. Međutim, pokazalo se da je vrlo teško dobiti hrvatski lektorat. Teškoća ima na svim razinama: pojam "inozemni lektor" više ne postoji, a prema švedskoj birokraciji postoje odluke Europske unije koje sprečavaju utemeljenje takvih namještenja. Ja u to osobno ne vjerujem, jer Hrvatska je, mislim, imala lektora u Finskoj, a Finska je također u EU. Ali, tako kažu naši birokrati. Najvažniji razlog je, naravno, da je veoma teško pronaći sredstva da se plati takva služba. Sada smo došli do jednog privremenog rješenja, to jest, uspjeli smo dobiti devetomjesečnu stipendiju za jednu osobu. Ovo je ipak vrlo provizorno rješenje i ne vjerujem da se ovo pitanje može riješiti prije nego što hrvatska strana uvjeri švedsku vladu o potrebi uvođenja stipendija za gostujuće nastavnike, a to zahtijeva dosta lobiranja. Zapravo, vjerujem da bi jedna zajednička manifestacija Srba, Hrvata i Bošnjaka u tom pravcu postigla bolji efekt, ali to je možda i previše tražiti.

Na stranim sveučilištima postoji velika potreba za udžbenicima za početnike. Smatram da bi se položaj hrvatskog jezika značajno unaprijedio kada biste pokrenuli izradu jednog takvog udžbenika. On bi se sigurno mogao koristiti i tamo gdje se predaje jednojezična nastava, pod pretpostavkom da je pisan latiničnim pismom, da je ijekavski, da nije ekstremno purističan i da ne pokušava uvesti nove riječi koje nemaju potporu u općoj jezičnoj uporabi u Hrvatskoj. Takav udžbenik trebao bi biti kontrastivan i napisan tako da bude pristupačan mladima; trebao bi opisati praktične stvari – npr. kako se šalje e-mail na hrvatskom ili u Hrvatskoj, biti zabavan i definitivno ne bi trebao sadržavati nikakvu nacionalnu propagandu. Također smatram da bi takav udžbenik, tamo gdje je opravdano, morao znati ukazati na razlike među standardima, što također podrazumijeva da bi i ćirilica trebala biti zastupljena u nekoj formi. Poznajem mnogo hrvatskih lingvista koji su bili lektori u

inozemstvu i vjerujem da ne bi bilo teško izabrati dobar tim koji bi mogao napisati jedan takav udžbenik. Naravno da bi autori za svoj posao morali biti plaćeni. Mislim da bi bilo dobro sprovesti anketu na nekoliko sveučilišta gdje bi se postavilo pitanje kakav udžbenik je potreban, kakav udžbenik bi željeli imati.

Međutim, još jednom bih istakao da je situacija u nordijskim zemljama loša kad je riječ o kroatistici kao posebnom predmetu, kao posebnom znanstvenom području.

Hvala!

Kroatistika u Njemačkoj i mannheimski DFG naučni projekt o hrvatskom jeziku

1. Uvod

Ulazimo u peto stoljeće kroatistike. Počela je ona – kako nam je pokazao Horvat u Jeziku 1 od 2001. godine – radom Fausta Vrančića i Bartola Kašića u isusovačkom kolegiju u Rimu na kraju devedesetih godina šesnaestog stoljeća. Sada, na početku dvadeset i prvog vijeka, i to u Dubrovniku – kolijevci hrvatske književnosti (renesansne i barokne, te romantike nadovezane na njih) i osnovnom jezičnokulturnom činiocu normiranja hrvatskog jezika u devetnaestom stoljeću – vrijeme i mjesto je da razmislimo o razvoju hrvatskog jezika u naše dane.

Hrvatski se je jezik u proteklom desetljeću našao u centru interesa slavističkog i kroatističkog. Strana je slavistika obratila pažnju u prvom redu na emancipaciju hrvatskog jezika iz okrilja srpskohrvatskog. Ne razlikujući politiku od kulture i jezika, u njemačkoj su se slavistici vodile globalno površne rasprave o hrvatskom (i srpskom) jezičnom nacionalizmu i o jezičnim promjenama i jezičnim raspravama prožetim ideologijom iznad svake egzaktnosti (usp. Wingender, Kunzmann-Müller). Mnogima je bilo teško rastati se od srpskohrvatskog na koji su se bili navikli (usp. Lehfeldt, Rehder) i koji su istraživali. Ta ideološki negativna ocjena autonomije hrvatskog jezika nastala je u vodećim južnoslavističkim centrima Njemačke u Göttingenu, Münchenu i Berlinu pod utjecajem jednostranog proučavanja službenog jezika u bivšoj Jugoslaviji. Pored toga, nastala je i zbog fokusiranja jezičnog istraživanja na gramatičku strukturu, po kojoj je doista srpskohrvatski bio vrsta dijasistema sa hrvatskom, srpskom i bosanskom varijantom. Ta ista fiksacija na gramatički sistem dovela je i Snježanu Kordić do pravdanja naziva srpskohrvatski u časopisu Republici 1-2/2001. te njene polemike s Grubišićem i Babićem (Jezik 48-3/2001, 116-118).

U rijetke svijetle izuzetke spada Leopold Auburger, koji je svojom knjigom "Die kroatische Sprache und der Serbokroatismus" (Ulm/Donau 1999) tematizirao hrvatski jezik koji se je u okviru svoje kulturne povijesti emancipirao od srbohrvaštine, koja je bila posljedicom posrbljujuće, unitarističke jezične politike i nivelirajućeg normiranja. Povijesna i kulturna orijentacija omogućila je Auburgeru da sagleda razvoj hrvatskoga jezika u potpunoj perspektivi te da i korektno ocijeni srbohrvaštinu. Kao što je naveo Piškorec u članku "Kraj serbokroatistike" (Jezik 48-3/2001, 102-109), srbohrvaština je u 19. stoljeću dovela do

1. ustaljivanja (i)jekavskoga-novoštokavskoga hrvatskoga kao isključive jezične norme
2. ustaljivanja latinice uz postupno preferiranje slova s dijakritičkim znakovima umjesto dvoslova
3. korpusne i funkcionalne izgradnje hrvatskoga opsežnom i visokovrijednom tekstotvornom djelatnošću

4. profesionalizacije filološke djelatnosti u područjima jednojezičnoga i višejezičnoga rječničarstva, unutarhrvatske sinonimike te slovniciarstva
5. učvršćivanja Zagreba kao zajedničkoga, svehrvatskoga književnoga i filološkoga središta
6. uporabe hrvatskoga u javnome životu, prosvjeti i poglavito u političkim i službenim funkcijama.

Srbohrvaština je doduše hrvatskome postavila okove i dijelom ga odstranila iz službenog života, istovremeno je ipak provodeći organiziranu normu doprinijela učvršćivanju hrvatskog jezika kao jedne od varijanata i hrvatske filologije kao znanosti. Tako je ocjena srbohrvaštine istovremeno i pozitivna i negativna.

Iz objektivne perspektive takvu je ocjenu srbohrvaštine bio dao i Jonke 1978 godine:

“Iz današnje perspektive može se reći da je Akademijin Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, koji je izlazio od 1878. do 1976, zajedno s Maretićevom Grammatikom, Brozovim Pravopisom i Broz-Ivekovićevim Rječnikom udario temelje novijem tipu “hrvatskoga književnog jezika” i da ta četiri znanstvena djela obilježavaju pobjedu hrvatskih vukovaca u razvoju toga književnoga jezika. Velika je to zasluga, jer je time postignuta jedinstvenost hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika namjesto dotadašnje jezične i pravopisne rascjepkanosti ne samo u Hrvatskoj, nego i u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, pa i u svim pokrajinama i današnjim republikama u kojima žive Hrvati, Srbi, Crnogorci i Muslimani, koji su novoštokavski jezik ijekavskog ili ekavskog izgovora prihvatili kao temelj za svoj književni jezik.”

Jonke je u istom prilogu (1978: 75) ukazao na nerješivu situaciju u odnosu prema neologizmima nastalim pred stotinu godina. Maretić je naime krajem devetnaestog stoljeća pisao općenito: “Što će nam kovanice: glazba, isusovac, merstvo, redarstvo, slovnica, stožernik, tvornica, učionica? Što će nam one, kad ostala Evropa govori: muzika, jezuit, geometrija, policija, gramatika, kardinal, fabrika, škola? A mogli bismo lako biti i bez časnika, bez povesti, bez knjižnice, bez proračuna, bez stožera, bez tvrtke, te upotrebljavati kao i drugi narodi: oficir, (h)istorija, biblioteka, budget, pol, firma.” Jonke tome dodaje: “Ne može se o tom pisati tako. Svaka od tih riječi ima svoju povijest, svoju tvorbu, svoju specijalnu obojenost i upotrebu, pa njihovu opravdanost treba pojedinačno prosuđivati. Razmotrimo npr. pojedinačno riječi isusovac i jezuit; prva daje opće značenje bez obojenosti, a druga specifično s pejorativnom obojenosti, pa ih ne možemo bez štete zamjenjivati.”

U naše današnje dane susrećemo se sa sličnim problemima. Odnos između neologizama i posuđenica diskutira se u hrvatskom jeziku eksplicitno i implicitno. Eksplicitno se tim pitanjem bave kroatisti, koji ga se ipak samo dotiču, ali ga rijetko tako produbljuju kao što je to Jonke učinio već prije četvrt stoljeća. Za produbljivanje je potrebno poznavanje jezičnih stilova i konotativnih mogućnosti, koje i strancima, a ponekad i domaćim ljudima nedostaju. Tako je u diskusiji o zamjeni stranih riječi neologizmima i kod stranih i ponekad i domaćih kroatista bilo premalo perspektive o učestalosti i upotrebnoj mogućnosti neologizama (usp. Grčević o Pranjkoviću u članku).

Hrvatski se jezik naših dana bez sumnje mijenja, ali o biti promjena još nije rečena zadnja riječ. Potreban je egzaktan empirijski pristup problemu te njegova analiza u okviru stilske mnogofunkcionalnosti i kulturne simbolike jezika. Baš ta tema je postala temom naučnog projekta o promjenama u hrvatskom jeziku na sveučilištu u Mannheimu pod mojim rukovodstvom.

2. Mannheimska kroatistika i naučno istraživanje

Na sveučilištu u Mannheimu kroatistika ima tri desetljeća plodne tradicije, otkad je tamo počeo predavački i naučni rad prof. Josipa Matešića. Prof. Matešić je u Mannheimu razvio rusistiku i kroatistiku s potpunim studijem koji danas obuhvaća studij za magistra nauka, B.A./M.A., te za ruski pedagoški studij za profesore gimnazija i diplomski studij ruskog u kombinaciji s ekonomijom, koja je u Mannheimu službeno broj jedan u Njemačkoj. Ekonomski fakultet omogućava uz to i studij ekonomije s interkulturalnom kompetencijom (na slavistici na žalost samo ruskog jezika i kulture), što je osobito u interesu poduzeća koja imaju ekonomske veze s Rusijom.

Na studiju južne slavistike kao glavnog i pomoćnog predmeta ima sada 47 studenata. To su dijelom djeca naših iseljenika, dijelom i Nijemci. Predaje im se jezik, filologija i književnost. U pripremi je i pet doktorskih radova.

U okviru njemačke slavistike zadnjih je godina pažnju privukao istraživački projekt "Institutionalisierungsprozesse: Sprachwahl und Sprachwandel im Kroatischen in Kroatien und in Deutschland" u kojem se proučavaju novi procesi u hrvatskom jeziku i to:

- Jezik novina od HDZ-ovskog vremena nadalje (prikupljen korpus obuhvaća Vjesnik, Večernji list, Slobodnu Dalmaciju i Hrvatsko slovo od 1997. do kraja 1999. godine i ima oko 14,000.000 pojava)
- Preuzimanje jezičnih novina u govornom jeziku u Hrvatskoj; u tu svrhu istražujemo dvije grupe ispitanika:
 1. grupu do dvadeset pet godina, koja je dijelom oformljena u toku promjena (u školi ili na studiju)
 2. i grupu od 30 godina (za koju su promjene došle poslije školovanja)
- Hrvatski govor po godinama uporedivih Hrvata u Njemačkoj: preuzimanje novijih jezičnih osobina i stupanj vladanja jezikom u ovisnosti o sociolingvističkim faktorima
- U kasnijoj fazi projekta bit će istražen jezik novina kraja osamdesetih i početka devedesetih godina, da bi se jasno mogao ustanoviti kontrast.

Prikupljen materijal već nam sada omogućuje kritičnu evaluaciju izjava koje (ne uzimajući u obzir cjelokupno stanje) daju slavisti i kroatisti o sadašnjem hrvatskom jeziku. Ti se prikazi obično svode na nabranje promjena uz primjere za kakve u našem korpusu ponekad nema nikakve potvrde. S druge strane provjera korpusa pokazuje sistematičnost čitavog niza razvojnih linija. To se može pokazati pregledom ključnih leksema koji nastupaju u konkurentnim parovima hrvatski – srpskohrvatski, za koje je odnos polovicom dvadesetog vijeka bio obrnut od današnjeg odnosa. To se pokazuje u sljedećoj tabeli, koju je u okviru projekta sakupio i dao u štampu Mario Grčević. Brojevi u tabeli se odnose na Mogušev Čestotni rječnik (1999), pa Šojatov Rječnik Večernjeg lista (jedan mjesec) 1983. i na kraju frekvencije u našem mannheimskom korpusu (MK).

Hrvatski korpus novinskih tekstova u Mannheimu (skraćeno: Mannheimski korpus) nastao u okviru naučnog DFG projekta "Institutionalisierungsprozesse: Sprachwahl und Sprachwandel im Kroatischen in Kroatien und in Deutschland": (Projektleitung: Prof. Dr. Jadranka Gvozdanović, Projektmitarbeiter: Mario Grčević, M.A., Dr. Stefan Rittgasser, Ivanka Steber, Martina Gazdiková) obuhvaća novine (Vjesnik, Večernji list, Slobodnu Dalmaciju, Hrvatsko slovo) iz perioda 1997-1999. i ima oko 14.000.000 pojava. Korpus je u Accessu.

Tabela 1: Konkurentne leksematske jedinice u centru promjene (prvi broj se odnosi na Mogušev Čestotni rječnik, 1999 (D=drame, N=novine, P=proza, S=Stihovi, U=učbenici, sa oko milijun pojavnica); drugi broj se odnosi na Šojatov Čestotni rječnik Večernjeg lista, 1983 (oko stotinu tisuća pojavnica); treći se broj odnosi na Mannheimski hrvatski novinski korpus, nastao u okviru projekta. Izvor za tabelu: M. Grčević (2002): "Über die kroatischen Veränderungen zwischen Information, Desinformation und Sprachpolitik" Die Slawischen Sprachen. Tabela je nastala u okviru navedenog naučnog projekta u Mannheimu i ovdje preuzeta s parnim pojavnicama.

1.	advokat 27 DNPU-0/16	odvjetnik 4 DP-5/1318
2.	ambasada 5 N-16/47	veleposlanstvo 0-0/831 (poslanstvo 2 DS)
3.	ambasador 21 DNU-18/89	veleposlanik 0-0/1712
4.	analiza 100 NPSU-18/934	raščlamba 0-0/97
5.	armija 94 DNPU-9/406	vojska 149 DNPSU-21/3236
6.	artiljerija 4 NU-0/10	topništvo 1 U-0/67
7.	autoput 10 N-0/9	autocesta 3 N-0/903
8.	avijacija 3 NU-0/8	zrakoplovstvo 10 NU-0/269
9.	avijatičar 1 S-0/4	zrakoplovac 5 N-0/21
10.	avion 100 DNPSU-25/726	zrakoplov 5 PSU-2/1964
11.	baterija (mil.) 4 DP-17/0 (nicht mil.: 69)	bitnica 0-0/7
12.	biblioteka 23 DNPSU-10/159	knjižnica 13 NPSU-4/1135
13.	branilac 0-0/1	branitelj 7 DNU-8/1938
14.	budžet 26 DNSU-3/125	proračun 29 NSU-5/2994
15.	centar 71 DNPU-73/5758	središte 75 NPSU-16/1754
16.	činilac 37 NU-11/4	činitelj 1 U-0/70 čimbenik 2 U-1/543
17.	čitalac 24 NPSU-7/24sic!	čitatelj 3 N-3/914
18.	civilizacija 24 DNPU-0/324	uljudba 1 P-0/33
19.	daktilografija 0-0/0	strojopis 2 U-0/6
20.	datum 16 DNPU-8/603	nadnevak 0-0/62
21.	davalac 7 N-2/7sic!	davatelj 0-0/75
22.	delegacija 154 NPU-46/324	izaslanstvo 0-0/1344
23.	delegat 91 NPU-52/148	izaslanik 5 N-3/730 zastupnik 14 DNPSU-15/2840
24.	demilitarizacija 0-0/80	razvojačenje 0-0/29
25.	direktor 95 DNP-32/4904 upravitelj 8 DNPS-3/652	ravnatelj 1 S-0/1824
26.	disciplina 21 DNPU-7/448	stega 4 DPS-0/68
27.	dobrovoljac 3 DNP-1/56	dragovoljac 0-0/ (Fußballvereine eingeschlossen:) 1032
28.	efikasnost 10 NU-2/62	učinkovitost 0-0/145
29.	ekonomija 13 DNU-1/1011 privreda 234 NPU-74/226	gospodarstvo 14 DNPU-0/3548

30.	faktor 125 DNPU-7/307	čimbenik 2 U-1/543
31.	familija 9 DP-0/14 porodica 69 DNPSU-4/53	obitelj 59 DNPSU-26/4442
32.	finale 10 DNU-19/2240	završnica 2 NP-13/673
33.	firma 7 NPU-0/196 poduzeće 157 DNPU-23/4905	tvrtka 9 NPU-5/4862
34.	fronta 49 DNPU-07/137 front 34 DNPU-17/23 (+3 -om)	bojište 5 NSU-0/85 bojišnica 0-0/92
35.	generacija 40 DNPU-17/812	naraštaj 5 DPS-0/347 pokoljenje 8 PS-0/15
36.	geograf 0-0/8	zemljopisac 0-0/7
37.	geografija 6 SU-0/24	zemljopis 9 NPU-0/61
38.	geografski 28 DNPU-0/80	zemljopisni 6 PSU-0/116
39.	glasanje 3 P-8/35 (glasati 24 DNPS-7/inf.:17)	glasovanje 0-0/595 (glasovati 1 P-0/inf:203)
40.	gledalac 48 DNPU-35/70	gledatelj 0-3/1758
41.	građevinar 6 NU-4/71 građevinac 0-0/7	graditelj 12 DNSU-6/172
42.	građevinarstvo 24 NU-8/76	graditeljstvo 0-0/236
43.	greška 46 DNU-18/338	pogreška 42 DPSU-5/1000 pogrješka 0/35
44.	grupa 200 DNPSU-46/2016	skupina 87 DNPSU-9/5395
45.	hapšenje 6 DNP-10/15	uhićenje 0-0/472
46.	hiljada 50 DNPSU-1/23	tisuća 172 DNPSU-49/4411
47.	historija 43 DNPSU-1/21	povijest 138 DNPSU-19/3097
48.	historijski 45 DNPSU-1/57	povijestan 68 DNSU-24/2065
49.	izdajnik 10 DNSU-0/37	izdajica 10 DNPSU-1/32
50.	izvještaj 56 SN-21/769	izvješće 0-0/2297
51.	izvođenje 38 NU-9/274	izvedba 49 NU-16/951
52.	kancelarija 22 DNP-0/73	ured 49 DNPSU-3/3546
53.	kandidat 49 DNPS-17/2090	pristupnik 0-0/6
54.	kasarna 19 DNPS-2/10	vojarna 1 P-0/331
55.	klavir 15 DNPSU-0/95	glasovir 0-0/139
56.	komisija 75 DNPU-60/2031	povjerenstvo 1 P-0/1834
57.	kompozitor 8 NU-4/21	skladatelj 7 NU-4/472
58.	kvaliteta 87 DNU-20/1429 (+ kvalitet: 6 DNP-1/4)	kakvoća 12 U-0/304
59.	kvantiteta 2 U-1(-et)/18	kolikoća 0-0/1 količina 149 NPU-11/1277
60.	muzika 78 DNPSU-13/47	glazba 113 DNPSU-19/3170
61.	naređenje 10 DNPS-1/38	naredba 10 DNP-3/204
62.	obaveza 78 NPU-37/162	obveza 33 NPU-0/2524

63.	obrazovanje 50 NU-62/662	naobrazba 5 NU-0/162 izobrazba 1 N-0/116
64.	oficir 68 DNPS-5/103	časnik 7 DPS-0/533
65.	omladina 71 DNU-27/36	mladež 8 DPSU-1/1429
66.	opozicija 26 DNPU-9/218	oporba 2 S-0/1752
67.	organizirati 82 DNPU-36/2054	ustrojiti 0-0/85
68.	parada 9 DNPS-1/155	mimohod 4 PSU-0/132
69.	patrola 11 NP-0/43	ophodnja 4 DPS-0/154
70.	pauza 72 DNPU-3/89	stanka 0-1/250
71.	porijeklo 20 DNSU-11/230	podrijetlo 10 DPSU-0/575
72.	posjetilac 24 DNPU-3/42	posjetitelj 0-1/775
73.	potpredsjednik 45 DN-16/1630	dopredsjednik 0-0/449 dopredsjedatelj /3
74.	poznavalac 6 DNU-3/20	poznavatelj 0-0/200
75.	pratilac 12 DNSU-2/28	pratitelj 0-0/40
76.	predsjednik 450 DNPU-178/18463	predsjedatelj 0-0/131
77.	princip 57 DNSU-13/406	načelo 98 DNPU-16/1178
78.	prisustvovati 90 DNPSU-18/331	nazočiti 0-0/42 pribivati 0-0/27
79.	prisutan 104 DNPSU-27/720	nazočan 2 P-1/1376
80.	prisutnost 49 DNPSU-2/268 prisustvo 16 DNPSU-3/43	nazočnost 1 P-2/731
81.	propaganda 19 DNSU-6/148	promidžba (č) 1 P-0/č: 61; dž: 361
82.	protest 11 DNPS-8/150	prosvjed 2 P-1/1867
83.	protestirati 13 DNPU-1/83	prosvjedovati 0-0/430
84.	provođenje 44 NPSU-27/458	provedba 6 NU-6(provadba?)/1339
85.	pumpa 6 NPU-0/34	crpka 2 U-0/201
86.	raskršće 43 DNPSU-2/3	križanje (raskrižje) 8 NU-6/237 raskrižje 1U-0/228
87.	rezerva 30 DNU-11/440	pričuva 0-0/239
88.	saopćenje 31 N-13/1	priopćenje 0-0/2382
89.	saopćiti 25 DNS-13/5	priopćiti 1 D-0/1589
90.	saradnja 20 N-0/3	suradnja 155 DNPU-79/4656
91.	sekretarica 2 DN-0/23	tajnica 0-0(tajnik6)/737
92.	sekretarijat 49 N-12/29	tajništvo 3 D-1/228
93.	sistem 303 DNPSU-84/306	sustav 140 DPU-1/4540
94.	sport 15 DNPU-19/4622	šport 2 D-0/1143
95.	štab 28 DNPSU-13/117 general- 12 DN-0/44	stožer 3 DPS-1/960
96.	štampa 53 DNU-24/36	tisak 4 DNS-0/1697 ("Tisak" abgezogen)

97.	štampati 7 DNPS-1/16	tiskati 7 DPU-3/278
98.	staratelj 1 P-0/4	skrbnik 0-0/27
99.	stroj za pranje -?/7	perilica 0-0/30
100.	talas 63 NPS-0/5	val 146 DNPSU-7/725
101.	teatar 42 DNPSU-18/886	kazalište 128 DNPSU-49/2697
102.	telegram 10 DNP-2/20 telegraf 1 N-0/90	brzjav 24 DNP-4/85 brzjavka 2 PU-0/1
103.	tokom 25 DNPU/53	tijekom 7 SU/4787
104.	učesnik 7 NPU-1/11	sudionik 38 NPU-32/921
105.	uniforma 49 DNPS-1/120	odora 14 DPS-0/239
106.	upotreba 128 DNPU-9/331	poraba 0-0/8 uporaba 0-0/695
107.	uputstvo 5 NPU-2/14	uputa 33 DNPSU-4/348
108.	utisak 17 DNPU-2/23	dojam 46 DNPU-17/1056
109.	vezi (92)/u vezi 938	svezi (3)/u svezi 648
110.	zakletva 9 DS-0/45	prisega 4 D-0/99
111.	zloupotreba 6 NU-6/89	zluporaba 0-0/175 zloporaba 0-0/206

Tabela 2: Primjeri promjene frekvencije: Moguš 1999 (period 1938-1977) i Hrvatski nacionalni korpus (devedesete godine)

srpskohrvatski			hrvatski		
1938-77. milijun pojavnica	90-e godine tot. (oko devetsto tisuća pojavnica)	96-98. novine (oko pola milijuna pojavnica)	1938-77. milijun pojavnica	90-e godine tot. (oko devetsto tisuća pojavnica)	96-98. novine (oko pola milijuna pojavnica)
ambasador			veleposlanik (Adj. + Subst.)		
21	67	66	0	273	272
avion			zrakoplov (Subst. + Subst.)		
100	47	46	5	78	76
gledalac			gledatelj		
48	3	2	0	66	36
izvještaj			izvješće		
56	427	312	0	960	798
tokom			tijekom		
25	82	21	7	2201	1527
prisutan			nazočan		
104	900	444	2	1160	800

1. **ambasador – veleposlanik**

npr. **ambasador** Montgomery, **veleposlanik** Hrvatske, Amerike;

2. **avion – zrakoplov**

npr. ... u najnezgodnije ratno vrijeme kupio je **avion** i dao sagraditi jahtu (Nacional 194)
vs. ...obraniti od svakog mogućeg srpskog nasrta na **zrakoplov** (Nacional 155)

3. **gledalac – gledatelj** (zadnjih godina isključivo gledatelj)

npr. prosječan **gledalac** ne može razabrati o čemu se radi (Glas Koncila 1996)

4. **izvještaj** (rezultat) – **izvješće** (proces i rezultat)

npr. donijet ću vam sutra liječnički **izvještaj** koji to potvrđuje (Nacional 166)

5. **tokom** (zastarjelo, negativno) – **tijekom** (neutralno)

npr. **tokom** rata, **tokom** takvog mlaćenja

tijekom idućih mjeseci

(Brozović, D., Jezik 24, 1977, 154-157: "tijek teče, tok stoji")

6. **prisutan** (općenito, konkretno ili apstraktno) – **nazočan** (konkretno)

npr. ...to djelovanje je **nazočno** <prisutno> danas u hrvatskoj vojsci (Glas koncila)

ali:: Saborski predstavnik Socijaldemokratske partije dr. Antun Vujić bio je **nazočan**
<*prisutan> na toj parlamentarnoj konferenciji (Vjesnik)

ali:: Znali smo da ulazimo u posao u kojem je **prisutan** <*nazočan> velik rizik (Nacional)
Nazire se opći moralni relativizam koji je **prisutan** <*nazočan> i na druge načine

(Vjesnik)

(Lisac, J. 1998, Kolo VIII, 31-39: "nazočna je obično osoba, a prisutna pojava")

Primjer: **oficir – časnik**

- hrvatski termin *časnik* bio je potisnut, čak i zabranjen u jugoslavensko vrijeme
- vrativši se u uporabu, *časnik* je sada potisnuo oficira u oblasti oznake za vojne jedinice (ostao je u kontekstualno vezanim primjerima kao "oficir bivše JNA", "partizanski oficir"), i strani su časnici još oficiri, kao "sovjetski oficir", "oficir SFOR-a" dok "hrvatskog oficira" više nikako nema

- u prenosnom značenju isto još dolazi oficir (npr. "oficir mira")

stupanj preuzimanja ovisi o govorniku i tipu teksta: Slobodna Dalmacija ima gotovo isključivo noviju varijantu (*časnik*), dok Vjesnik prenosi doslovno citate i kad govornici odstupaju od norme;

Primjer **avion – zrakoplov**

- avion je posuđenica, zrakoplov složenica po njemačkom modelu preuzetom u hrvatski u 18. i 19. stoljeću
- kao hrvatska posebnost (za razliku od srpskih i srpskohrvatskih dominantnih modela) složenice tipa zrakoplov spadaju u karakteristične odlike hrvatskog jezika;

Primjer **budžet – proračun**

- u toku 20. st.: budžet (=novčani proračun) – proračun (općenito proračun – npr. kretanja zvijezda itd.)
- 90-ih godina 20. st. počinje sužavanje upotrebnog polja budžeta na službeni, obično državni budžet odn. državnu kasu, kao u donjim primjerima:
- proračun postaje nosilac semantičkog polja i daje osnovicu za izvođenje riječi –
budžet : proračun = 1:24 budžetski : proračunski = 1:64

“Škegro je među ostalim izjavio kako s izvršenjem ovogodišnjeg **proračuna** ne bi bilo problema kad se novac iz **državnog budžeta** ne bi morao prelijevati u mirovinske i zdravstvene fondove.” (Večernji list 03-1999)

“Potom, naslijedili smo, u Hrvatskoj, puno onih koji su imali savezne mirovine i koji su pali na hrvatski **državni budžet**, jer i Mirovinskog fonda za to nije bilo....

Da nema proizvodnje, da nema ipak većeg bogatstva nego što se to govori, osobito oni katastrofičari, onda ne bismo mogli u toku od tri godine **državni proračun** povećati onako kako smo ga povećali” (Tuđman 1998, Vjesnik)

3. Zaključci

Prikaz naučnog istraživanja o promjenama u hrvatskom jeziku doveo je do sljedećih rezultata:

- Odnos između stranih i izvorno hrvatskih riječi i oblika promijenio se krajem dvadesetog stoljeća u korist hrvatskih, a na štetu srpskohrvatskih i stranih;
- U konkurentnim parovima se u svezi s promjenom frekvencije promijenio odnos markiranosti; novi nemarkirani oblici postali su osnovicom za izvođenje riječi;
- Kod izvedenica i složenica vode se dalje modeli koji su ušli u hrvatski jezik većinom iz njemačkog u 18. i 19. stoljeću i ukorijenili se u hrvatskom jeziku (tip: zrakoplov, veleposlanik); posve novi modeli nisu se pojavili u posljednjem deceniju;
- Najveću promjenu nalazimo u podjeli po stilovima odn. tipovima diskursa: u jugoslavensko vrijeme izvorno hrvatske riječi bile su dijelom potisnute iz javnog, službenog diskursa i ostale ograničene na informalni (neslužbeni) i književno oblikovani diskurs; nakon rehabilitacije hrvatskog jezika promijenila se je ta podjela i hrvatske su riječi postale konkurentom srpskohrvatskim u istom službenom diskursu;
- U konkurentnoj situaciji između hrvatskih i srpskohrvatskih leksema nastaje ili podjela semantičkog teritorija (tako da konotacija prelazi u denotaciju i time dodaje novi značenjsku varijantu) ili se gubi jedna od varijanata; većina primjera ilustrira prvi tip; drugi tip predstavljaju samo parovi kao tokom – tijekom, gdje nema značenjske razlike niti osnove za prelazak konotacijskog značenja u denotacijsko.

Zaključno možemo reći da hrvatski jezik zadnjih godina karakterizira visoki stupanj kontinuiteta i kreativnost koja se nadovezuje na postojeće modele. Bitna se je promjena dogodila u selidbi jezičnih elemenata iz stilski markiranog neslužbenog ili književnog diskursa u nemarkirani opći službeni diskurs predstavljenim sredstvima masovne komunikacije, kakva su novine obrađene u mannheimskom korpusu.

Bibliografija

Anić 1991 / 1998

Anić, Vladimir: *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb, 1. Aufl.: 1991; 3. Aufl.: 1998.

Auburger 1999

Auburger, Leopold: *Die kroatische Sprache und der Serbokroatismus*. Ulm/Donau, 1999.

Babić 1990

Babić, Stjepan: *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*. Zagreb, 1990.

Babić 1991

Babić, Stjepan: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb, 1991.

Babić 1995

Babić, Stjepan: *Hrvatski jezik jučer i danas*. Zagreb, 1995.

Barth 1999

Barth, Gregor: "Veränderungsprozesse und -tendenzen im kroatischen Wortschatz". In: *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav)* 2. Hrsg.: Böttger, K.; Giger, M.; Wiemer, B. München, 1999, S. 25-32.

Bašić 1994

Bašić, Nataša: " 'Nasilna kroatizacija' ". In: *Jezik*, 41. 5. 1994, S. 157-160.

Brodnjak 1991

Brodnjak, Vladimir: *Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga jezika*. Zagreb, 1991.

Broz-Iveković 1901

Broz, Ivan; Iveković, F.: *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb, 1901.

Brozović 1971

Brozović, Dalibor: "O sadanjem času na kružnici jezičnoga sata". In: *Kritika*, 17. 1971, S. 190-210.

Brozović 1997

Brozović, Dalibor: "Stanje i zadatci jezikoslovne kroatistike". In: *Prvi hrvatski slavistički kongres*. Bd. 1. Hrsg.: Damjanović, Stjepan. Zagreb, 1997, S. 9-13.

Brozović 1998

Brozović, Dalibor: "Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti". In: *Hrvatski jezik*. Hrsg.: Lončarić, Mijo. Opole, 1998, S. 3-34.

Gnjidić 2000

Gnjidić, Maja: "Stav govornika hrvatskog standardnog jezika prema oživljenicama". In: *Govor*, XVII. 2. 2000, S. 155-162.

Grčević 1997a

Grčević, Mario: *Die Entstehung der kroatischen Literatursprache*. Köln; Weimar; Wien, 1997.

Grčević 1997b

Grčević, Mario: "Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika? Uzroci i posljedice". In: *Jezik*, 45. 1. 1997, S. 3-28.

Grčević 1998

Grčević, Mario: "Zablude o istočnohercegovačkim govorima kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnog jezika". In: *Jezik*, 46. 2. 1998, S. 41-56.; *Jezik*, 46. 3. 1999, S. 81-94.

Grčević 1999

"Ponovno o 'istočnohercegovačkoj štokavštini' i kroatističkim stranputicama". In: *Jezik*, 47. 1. 1999, S. 18-32.

Grčević 2002

Grčević, Mario "Über die kroatischen Veränderungen zwischen Information, Desinformation und Sprachpolitik", *Die Slawischen Sprachen*.

Gvozdanović 1985

Gvozdanović, Jadranka: *Language System and its Change*. Berlin, 1985.

Gvozdanović 1997

Gvozdanović, Jadranka (Hrsg.): *Language Change and functional Explanations*. Berlin; New York, 1997.

Hrvatski nacionalni korpus

<http://www.hnk.ffzg.hr/>

Jonke 1978

Jonke, Ljudevit: "Zasluge i slabosti hrvatskih vukovaca", VIII međunarodni slavistički kongres Zagreb 3-9. IX 1978, Prilozi, 69-78.

Katičić 1994

Katičić, Radoslav: "Hrvatski jezik kao pojava određena svojom poviješću". In: *Jezik*, 41. 5. 1994, S. 129-134.

Kunzmann-Müller 2000a

Kunzmann-Müller, Barbara: "Sprachliche Wende und Sprachwandel im Kroatischen/Serbischen". In: *Die Sprachen Südosteuropas heute. Umbrüche und Aufbruch*. Hrsg.: Kunzmann-Müller, Barbara. Frankfurt am Main; et al. 2000, S. 42-65.

Kunzmann-Müller 2000b

Kunzmann-Müller, Barbara: "Sprachlicher Wandel im modernen Kroatischen". In: *Sprachwandel in der Slavia*. Bd. 1. Hrsg.: Zybatow, Lew N. Frankfurt am Main; et al. 2000, S. 129-140.

Malić 1997

Malić, Dragica: "Naša jezična revnost". In: *Kolo*, 3. 1997, S. 78-84.

Maretić 1924

Maretić, T.: *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*. Zagreb, 1924.

Moguš 1999

Moguš, Milan; Bratanić, Maja; Tadić, Marko: *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb, 1999.

Pavešić 1971

Pavešić, Slavko, et al.: *Jezični savjetnik s gramatikom*. Zagreb, 1971.

Pederin 1991

Pederin, Marko: "Neopravdano potisnute riječi". In: *Jezik*, 38. 4. 1991, S. 128.

Pranjković 1997

Pranjković, Ivo: *Jezikoslovna sporenja*. Zagreb, 1997.

Pranjković 2000

Pranjković, Ivo: "Normative und paranormative Neuerungen in der kroatischen Sprache". In: *Die Sprachen Südosteuropas heute. Umbrüche und Aufbruch*. Hrsg.: Kunzmann-Müller, Barbara. Frankfurt am Main; et al. 2000, S. 66-74.

Samardžija 1993

Samardžija, Marko (Hrsg.): *Jezični purizam u NDH*. Zagreb, 1993.

Samardžija 1999

Samardžija, Marko (Hrsg.): *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb, 1999.

Samardžija 2000a

Samardžija, Marko: "Internationalismen in der kroatischen Sprache – Vergangenheit und aktueller Stand". In: *Die Sprachen Südosteuropas heute. Umbrüche und Aufbruch*. Hrsg.: Kunzmann-Müller, Barbara. Frankfurt am Main; et al. 2000, S. 75-93.

Samardžija 2000b

Samardžija, Marko: "Normierung und Standardisierung des Kroatischen". In: *Sprachwandel in der Slavia*. Bd. 2. Hrsg.: Zybatow, Lew. N. Frankfurt am Main; et al. 2000, S. 583-597.

Sesar/Vidović 2000

Sesar, Dubravka; Vidović, Ivana: "Što je novogovor učinio hrvatskomu jeziku?". In: *Jezik*, 47. 3. 2000, S. 81-94.

Silić 1997

Silić, Josip: "Novinarski stil hrvatskoga standardnog jezika". In: *Kolo*, 3. 1997, S. 495-513.

Silić 1999

Silić, Josip: "Leksik i norma". In: *Norme i normiranja hrvatskoga standardnoga jezika*. Hrsg.: Samardžija, Marko. Zagreb, 1999. S. 282-292.

Šimundić 1971

Šimundić, Mate: "O kulturi jezika i govora na zagrebačkom radiju i televiziji". In: *Kritika*, 17. 1971, S. 225-240.

Šojat 1983

Šojat, Zorislav: *Čestotni rječnik Večernjeg lista i Vjesnika*. Zagreb, 1983.

Šonje 2000

Šonje, Jure; et al.: *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb, 2000.

Šulek 1860

Šulek, Bogoslav: *Deutsch-kroatisches Wörterbuch*. Agram, 1860.

Tadić 1998

Tadić, Marko: "Raspon, opseg i sastav korpusa suvremenoga hrvatskoga jezika". In: *Filologija*, 30-31. 1998, S. 337-347. (<http://www.hnk.ffzg.hr/mt/>)

Tafra 1999

Tafra, Branka: "Povijesna načela normiranja leksika". In: *Norme i normiranja hrvatskoga standardnoga jezika*. Hrsg.: Samardžija, Marko. Zagreb, 1999. S. 260-281.

Težak 1999

Težak, Stjepko: *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni*. Zagreb, 1999.

Wingender 1997

Wingender, Monika: "Sprachpolitik in Kroatien. Eine exemplarische Analyse der Sprachratgeber im *Vjesnik*". In: *Linguistische Beiträge zur Slavistik* 58. Hrsg.: Schulze, Jana; Werner, Eduard. München, 1997. S. 372-392.

Wingender 2000

Wingender, Monika: "Aktuelle Entwicklungen in der kroatischen Standardsprache". In: *Die Sprachen Südosteuropas heute. Umbrüche und Aufbruch*. Hrsg.: Kunzmann-Müller, Barbara. Frankfurt am Main; et al. 2000, S. 251-270.

Prof. dr. Janneke KALSBECK (Amsterdam)
Odsjek za slavistiku
Sveučilište u Amsterdamu

Stanje kroatistike na sveučilištu u Amsterdamu

Kao prvo, zahvalila bih se organizaciji Zagrebačke slavističke škole na inicijativi ovog okruglog stola. Ova inventarizacija kroatistike izvan Hrvatske stvarno je jako vrijedna i korisna ne samo za vas, već pogotovu za nas kroatiste u inozemstvu. Reći ću nekoliko riječi o kroatistici u Nizozemskoj.

Najraniji početak nizozemske slavistike uopće, a i kroatistike, vuče korijene od studija komparativno-dijakronijske lingvistike. Prvi redoviti profesor baltistike i slavistike u Nizozemskoj, Nicolaas van Wijk (imenovan u Leidenu 1913. godine), u svojim se predavanjima i u znanstvenim radovima, naročito u onima o slavenskoj akcentologiji, vrlo često bavio i hrvatskim, ponajviše čakavskim, akcentom.

Pedesetih godina 20. stoljeća javlja se početak nizozemske kroatistike kao posebnog predmeta u sveučilišnoj nastavi. Prvi sveučilišni docent kroatistike i srbistike u Nizozemskoj bio je Christiaan van den Berk, koji je studirao u Zagrebu kod Ivšića, a predavao na sveučilištu u Utrechtu. Amsterdamsko je sveučilište 1962. godine dobilo svoga prvog docenta kroatistike i srbistike. Bio je to Thomas Eekman.

Sveučilišna nastava kroatistike i srbistike, naravno u širim okvirima slavistike, trenutačno postoji na tri sveučilišta u Nizozemskoj: u Groningenu, u Leidenu (na ova dva fakulteta hrvatski se predaje samo kao pomoćni predmet) te u Amsterdamu, gdje hrvatski, u kombinaciji sa srpskim, postoji kao glavni predmet, jedan od ukupno četiri smjera unutar studija 'Slavenski jezici i kulture'.

Kao zasebni studij kroatistika u kombinaciji sa srbistikom u Amsterdamu postoji od 1970. godine (što znači da je nizozemska kroatistika ipak nešto starija od Zagrebačke slavističke škole!). Jezik je tada predavala Jadranka Gvozdanović (koja je prije nekoliko godina otišla u Njemačku), a od 1978. godine jezik predajem i ja. Sedamdesetih godina, kada je književnost predavala, između ostalih, Lela Faverey Zečković, postojala je i razmjena sa zagrebačkim Filozofskim fakultetom. Tako su u više navrata svaki put po pola godine u Amsterdamu predavali hrvatsku književnost: Ivan Slamnig, Krunoslav Pranjić i Branko Vuletić. Od 1978. do 1992. godine je Stanko Lasić bio docent hrvatske književnosti u Amsterdamu. Sada književnost predaje Guido Snel. Kroatistika spada u opće katedre za slavistiku kojih u Amsterdamu ima dvije: jedna je za slavensko jezikoslovlje, a druga za slavenske književnosti. Docenata za čistu kroatistiku ima samo dvoje.

Trenutačno u Amsterdamu kroatistiku i srbistiku studira petnaestak studenata. Što se tiče aktivnog znanja jezika, studenti se opredjeljuju ili za hrvatski ili za srpski, a programi iz književnosti i lingvistike za sve se studente sastoje iz jedne hrvatske i jedne srpske komponente. Specifičnu problematiku u nastavi kroatistike kod nas stvaraju tri činjenice: (1) nizozemski studenti uče hrvatski iz engleskih ili njemačkih udžbenika i gramatika, dakle uvijek preko drugog stranog jezika, budući da hrvatske gramatike na nizozemskom nema

(naravno, imamo neke fakultetske skripte). Nema inače ni rječnika nizozemsko-hrvatskog, osim nekih skromnih džepnih, tako da smo kod čitanja i prevođenja tekstova primorani raditi preko drugog stranog jezika. Na velikom hrvatsko-nizozemskom rječniku trenutno radi u Amsterdamu Radovan Lučić, ali, budući da je teško naći fondove za takav projekt, izgleda da ćemo nažalost morati čekati na njegov dovršetak još nekoliko godina.

- (2) populacija studenata je prilično heterogena: osim 'pravih Holandeza', koji su sada ostali u manjini, ima studenata iz raznih dijelova bivše Jugoslavije, zadnjih godina i izbjeglica, te studenata iz druge generacije 'gastarbajtera'-migranata (situacija je dakle slična onoj npr. u Švedskoj). Kod te zadnje kategorije studenata stupanj znanja jezika na početku studija varira od savršenoga do nikakvog: jedni imaju znanje izvornog govornika, drugi su nosioci nekog ponekad vrlo zanimljivog dijalekatskog sustava, čega nisu svjesni, te ponekad teško prihvaćaju da nije identičan književnom jeziku, a neki govore jezikom tipičnim za drugu generaciju migranata sa skromnim padežnim sistemom u kojem je interferencija s nizozemskim više nego očita. Pravim izvornim govornicima među studentima ponekad je teško raditi unutar studijske strukture koja je namijenjena strancima i koja od njih traži analitički pristup sistemu jezika za koji s pravom misle da ga već od malih nogu znaju bolje (samo naravno na drugoj razini) nego Nizozemci nastavnici.
- (3) treća (i najvažnija) otežavajuća okolnost je državni proračun: budući da smo studij s vrlo malim brojem studenata i s ograničenim mogućnostima za unapređivanje nacionalne privrede, stalno prijetje daljnje redukcije financijskih sredstava, a zapravo je broj nastavnika zadnjih godina već reducirana do neprihvatljivo niske razine. U tom smislu, nama bi jako dobro došlo da naša vlada potpiše novi kulturni sporazum s Hrvatskom, tako da bi se možda mogla obnoviti tradicija razmjene stručnjaka, kakva je postojala u 70-tim godinama.

Ipak, u ukupno 30 godina postojanja studija završilo ga je oko 35 studenata, ne računajući studente koji su hrvatski studirali kao pomoćni predmet, ni one koji nisu dogurali do diplomskog ispita, ali jesu položili veliki ispit na polovici studija (kojih ima dodatnih desetak). To zapravo i nije mali broj, kad se usporedi na primjer s ukupnim brojem studenata koji su završili rusistiku u Groningenu (135, za prvih 50 godina postojanja studija tamo), budući da je broj zainteresiranih za rusistiku po tradiciji mnogi veći nego za kroatistiku.

Što se tiče znanstvenog rada na području kroatistike, priča je malo drugačija.

- (a) **Znanost o književnosti.** Ovdje u prvom redu treba spomenuti rad Thomasa Eekmana. Pored svojih radova o ruskoj književnosti, i pored radova o južnoslavenskoj povijesti i kulturi, Eekman je objavio nekoliko komparatističkih radova o slavenskoj poeziji, uključujući i hrvatsku, gdje se najviše pozabavio rimom te slobodnim stihom, studiju o paralelnim razvojemima u poeziji južnih Slavena u razdoblju oko 1900. g., gdje obrađuje i hrvatsku Modernu, te više studija o Križaniću. Donekle se bavio hrvatskom književnosti i Christiaan van den Berk (objavio je npr. jedan esej o Marinu Držiću i dubrovačkoj književnosti), ali su njegove zasluge ipak bile brojnije na području lingvistike. Trenutno dvojica Nizozemaca rade na doktorskim disertacijama o predmetima koji se tiču hrvatske književnosti: Peter ten Dam na disertaciji o Aralici, a Guido Snel na disertaciji o generičnim obilježjima nekih literariziranih autobiografskih tekstova iz istočne centralne Europe, među kojima i hrvatskih, iz perioda poslije drugog svjetskog rata. U Amsterdamu izlazi jedan časopis za slavenske književnosti na nizozemskom, *Tijdschrift voor Slavische literatuur*, gdje redovito ima članaka i o hrvatskoj književnosti.

Osim toga, na Filozofskom fakultetu u Amsterdamu u toku je jedan širi istraživački kulturološki projekt s temom 'Znanstvenici i kulturni nacionalizam u devetnaestom stoljeću'. U okvirima tog programa jedna grupa stručnjaka iz raznih disciplina proučava, između ostaloga, mrežu intelektualnih kontakata oko protagonista revitalizacije hrvatske kulture Gaja i Strossmayera. Voditelj programa je Joep Leerssen.

- (b) **Lingvistička istraživanja.** U nekim se svojim radovima Jadranka Gvozdanović (dok je još autorica spadala u nizozemsku kroatistiku) bavila semantičkom i sintaktičkom problematikom u području kroatistike, a objavila je više studija i o hrvatskom tonskom akcentu. U okviru autosegmentalne fonologije tonskim se akcentom bavio i Ben Hermans, koji je na lingvistici u Tilburgu (Katoličko sveučilište Brabant). Nel Keijsper, koja je inače na rusistici u Amsterdamu gdje se bavi semantičkim istraživanjem rečenične intonacije, objavila je jedan rad o hrvatskom tonskom akcentu.

Ali centralne su teme nizozemske kroatistike akcentologija i dijalektologija. Ovamo spada više radova Christiaana van den Berka iz pedesetih godina, ponajviše njegova doktorska disertacija (1957) o prvobitnom, po njegovom mišljenju čakavskom govoru Dubrovnika, koja ima trajnu vrijednost i zbog analize akcenatskih sustava rječnika Della Belle, kao i jednog teksta Rajmunda Đamanjića (Giamagnik/Giamagnich) iz 1639. godine.

Najveći broj novijih lingvističkih kroatističkih radova u Nizozemskoj u stanovitoj mjeri proizlazi iz projekta za proučavanje slavenske historijske akcentologije koji je započeo Carl Ebeling šezdesetih godina 20. stoljeća. U okvirima tog projekta teorijom povijesnog razvoja slavenskog akcenta pored samog Ebelinga kasnije su se najviše bavili Frederik Kortlandt i Willem Vermeer. A rano se nametnula ideja da bi bilo korisno, i potrebno, prikupiti i analizirati podatke, prije svega prozodijske, iz starih tekstova, i iz periferijskih slavenskih dijalekata, prije svega čakavskih, a i kajkavskih.

Proučavanjem jezika starih tekstova, posebno prozodijskim podacima u njima, bavio se Willem Vermeer (studije o klasičnoj čakavštini, o vokalnoj kvantiteti kod Hektorovića i u čakavskim tekstovima iz 14. stoljeća), a sada se i ja bavim tom problematikom (studija o vokalnoj kvantiteti kod Stipana Konzula Istranina, na kojoj je rad još u toku).

Dijalektologijom, koja je sada jezgra rada nizozemske kroatistike, prvi se počeo baviti Hein Steinhauer, koji je 1973. g. obranio disertaciju o čakavskim govorima (Novi, Senj, Vrgada), napisanu uglavnom na temelju podataka iz postojeće literature, ali koja je sadržavala i nešto materijala prikupljenog za vrijeme terenskog rada. Zatim je i ovdje slijedio Willem Vermeer (sinkronijske studije o govoru Omišlja na temelju vlastitog terenskog rada, a naročito dijakronijske studije o vokalskim sustavima čakavskih i kajkavskih govora), pa Peter Houtzagers (studije na temelju vlastitog terenskog rada: monografija o čakavskom govoru Orleca na Cresu, pa studije o čakavskim govorima na Pagu i Ugljanu, a nedavno monografija o kajkavskim govorima Hidegséga i Fertőhomoka u Mađarskoj). José van Tilburg je objavila jednu studiju o upotrebi genitiva kod neživih objekata u adnominalnim relativnim rečenicama, ali ona više nije aktivna u slavistici. Osobno sam objavila studije o vokalnim sustavima istarskih čakavskih govora, i radove na temelju vlastitih terenskih istraživanja o govorima sjeverne Istre, te monografiju o čakavskom govoru Orbanića kod Žminja.

Najzad, nizozemska jezikoslovna slavistika ima svoju seriju zbornika i monografija *Studies in Slavic and General Linguistics* koja redovito objavljuje radove iz hrvatskog jezikoslovlja.

Prof. dr. Barbara KUNZMANN-MÜLLER (Berlin)
Institut za slavistiku Filozofskoga fakulteta
Sveučilište Humboldt u Berlinu

Stanje kroatistike na berlinskom sveučilištu Humboldt

Drage kolegice, dragi kolege, dame i gospodo, ukratko ću ovdje razmotriti situaciju u vezi sa znanstvenim predmetom zbog kojeg smo se okupili u ovom lijepom ambijentu. Drugim riječima, u pitanju je kroatistika, ili da budem sasvim precizna, stanje i perspektive kroatistike na Sveučilištu Humboldt u Berlinu. Dakle, riječ je o slavistici odnosno o kroatistici na jednom od većih i, možemo reći, a da ne pretjeramo, vodećih centara slavistike u Njemačkoj.

Implicitno je time rečeno već nešto što je po mome mišljenju presudno kad govorimo o kroatistici izvan matične zemlje, tj. izvan zemlje u kojoj je ona filološka disciplina koja se bavi jezikom kao materinskim, književnošću i kulturom kao nacionalnom. Za situacije kao ove tipično je da ona djeluje samostalno, za razliku od one druge za koju je karakteristično da je po pravilu uvrštena u veće okvire srodnih disciplina. Za kroatistiku to konkretno znači da se obično smatra dijelom slavistike. U skladu s time i na berlinskom sveučilištu kroatistika postoji u okviru Instituta za slavistiku. S određenim ponosom, ali i s obavezom upravo prema kroatistici, moglo bi se reći za taj institut da ima dugu i bogatu slavističku tradiciju. Vratit ću se tome malo kasnije.

Spomenuta integracija kroatistike u Institut za slavistiku po logici stvari nadalje podrazumijeva da je kao i cijeli institut uvrštena u Filozofski fakultet II, tj. u jedan od fakulteta koji obuhvaćaju razne filološke discipline među kojima se matična germanistika nedvojbeno izdvaja kao najveća, a i najjača. Filozofski su fakulteti konačno fakulteti unutar cijelog sveučilišta. Te sam relacije ili, moglo bi se reći, to umrežavanje navela sasvim svjesno i namjerno jer smatram da se na taj način odmah može razumjeti i veoma jasno pokazati mjesto koje zauzima kroatistika, a isto tako mogućnosti svake pojedine discipline, pa tako i kroatistike, koje iz toga proistječu.

Prije nego što nastavim, još bih se s nekoliko riječi osvrnula na ono što sam uvodno nazvala tradicijom. Mislim da je tu neophodno spomenuti ime Vatroslava Jagića koji je u izvjesnom smislu bio prvi, nakon Poljaka Cybulsog, koji je držao slavističku katedru u Berlinu. Ne umanjuje povijesno značenje Jagićeva djelovanja u Berlinu ako dodam da se u Berlinu zapravo nije bavio toliko kroatistikom koliko staroslavenskim jezikom. To opet ne začuđuje kad se zna što se u ono vrijeme podrazumijevalo pod jezikoslovljem odnosno filologijom.

Vraćam se današnjoj kroatistici u Berlinu. Kao predmet sveučilišne nastave i znanstvenog djelovanja ona je, kao što sam rekla, dio slavistike ili, kako bismo mogli reći konkretnije, jedna njezina specifična komponenta, tj. jedna od slavističkih katedra. U tom bih kontekstu upozorila na ono po čemu se berlinska slavistika ističe, naime na to da se za razliku od većine njemačkih sveučilišta situacija na sveučilištu Humboldt pozitivno odlikuje time da za svaki slavenski jezik, odnosno za svaku jezičnu skupinu postoji odgovarajuća katedra.

Drugim riječima, uz katedru za rusistiku postoji katedra i za zapadnoslavenske jezike i za južnoslavenske jezike, a onu južnoslavensku od desetak godina vodim ja.

Dosad rečeno rezimirala bih ovako: kroatistika je jedan od nastavnih predmeta u okviru slavistike, točnije južne slavistike, čije je težište na jezicima, književnostima i kulturama južnoslavenskih naroda, što na Humboldt u konkretno znači Hrvata, Srba i Bugara.

U nastavnom radu na kroatistici uz mene rade i podupiru me dva lektora odnosno dvije lektorice, jedan asistent i jedan znanstveni suradnik. Kada kažem dva lektora, opet ću morati biti malo opširnija. Dva lektora imamo tek od nedavno. Razlog je tome da su u Berlinu doskora postojale "dvije slavistike", jedna na Humboldt u, a druga na Slobodnom sveučilištu u bivšem zapadnom Berlinu. *Njemačko vijeće za znanost* preporučilo je da se te dvije slavistike spoje u jednu koja bi trebala biti locirana na Humboldt u. Time se objašnjava zavidan broj suradnika i dva lektora.

Poštovani kolege sigurno će zanimati i naziv našeg predmeta. Neće nikoga začuditi da se prije zvao serbokroatistika. Poslije 1991. g. na inicijativu mogeg prethodnika taj je naziv promijenjen u serbistika/kroatistika. Kao takav ušao je u sve službene dokumente, što znači da ga je vrlo teško, a osobito teško brzo promijeniti. No, smatram da nije toliko važan naziv kao takav, nego sadržaj koji se iza njega krije. Možemo reći da se naši studenti bave i jednim i drugim standardnim jezikom, proučavaju i jednu i drugu, a možda i treću književnost i kulturu.

To se ostvaruje na sasvim prirodan način. Naime, svaki se od suradnika na katedri služi svojim idiomom, a obavezno upućuje i na drugi tako da studentima pružamo mogućnost da se do izvjesne granice upoznaju s oba standarda. Orijentacija na ovaj ili onaj standard u užem smislu riječi ostvaruje se na primjer tako da studente po njihovoj želji upućujemo na sveučilišta s kojima imamo sporazume o partnerstvu, tj. ili na sveučilište u Zagrebu ili na sveučilište u Beogradu. Što se ispita tiče, studenti ih polažu dosljedno i iz jednog i iz drugog standarda, iz jedne i iz druge književnosti i kulture. Mislim da tim postupkom možemo opravdati to da našim studentima u diplomu piše MA serbistika/kroatistika.

Još bih nekoliko riječi rekla o studijskim smjerovima koji se nude na našem odsjeku. U prvom je redu tradicionalni "magister artium", kao A i kao B predmet, što je isto tako posebnost berlinskog sveučilišta. Od zimskog semestra 2002. g. proširit će se ta ponuda za još jedan studijski program koji je usmjeren na prevoditeljsku djelatnost. Radi se o programu koji je uveden za svjetske jezike prije dvije godine, a koji se sad proširuje na manje jezike u smislu kombinatornih mogućnosti.

Kada je u pitanju broj studenata, s tim smo više nego zadovoljni jer broj kontinuirano raste. Trenutno je evidentirano oko 75 redovno upisanih studenata, a kada se ubroji i bugaristika, onda se povećava na oko 100 uredno upisanih studenata, a to je za naše prilike zaista velik broj.

Na kraju ću sasvim kratko nešto reći o znanstvenoistraživačkom radu koji se odvija u navedenim okvirima. Može se slobodno reći da je dosada objavljen znatan broj znanstvenih radova u njemačkim, ali i u hrvatskim slavističkim i drugim časopisima odnosno zbornicima. Treba nadalje spomenuti sudjelovanje na čitavom nizu znanstvenih skupova u Hrvatskoj, posebno bih izdvojila skupove u Osijeku, Zagrebu i ovdje u Dubrovniku. Znanstvena se razmjena uspješno i kontinuirano ostvaruje u okviru spomenutog sporazuma iz 1996. godine. Mogao bi se nabrojiti čitav niz studijskih boravaka u Zagrebu odnosno hrvatskih kolega u Berlinu, zatim treba spomenuti brojna gostovanja kojih će biti još više u skoroj budućnosti.

Od opsežnijih publikacija svakako bih spomenula svoju gramatiku *Grammatik-handbuch des Kroatischen* (1996, 1999) čije je drugo izdanje rasprodano, a treće je u pripremi. Ukazati treba i na zbornik *Die Sprachen Südosteuropas heute. Umbrüche und Aufbruch* (2000) koji je nastao kao rezultat zajedničkog rada lingvista iz Hrvatske, Srbije, Bugarske i Njemačke. Trenutačno se vode i pripremni pregovori o projektu koji predviđa da se u suradnji s Odsjekom za germanistiku odnosno kroatistiku izradi dvojezični rječnik.

Ovo je bio sasvim sažet pregled onoga što se radi na Humboldtovu sveučilištu na kroatistici u okviru berlinske slavistike. Zaključno bi se moglo reći da se odlikuje nizom pozitivnih strana za koje smatramo da bi trebale biti trajno sačuvane. S druge strane, postoje i neki nedostaci o kojima ću govoriti na drugom mjestu i u drugoj prigodi.

István Lőkös (Debrecen-Eger)
Katedra za komparativnu književnost
Filozofski fakultet
Sveučilište Debrecen-Eger

Stanje kroatistike u Debrecenu

Kalvinistički kolegij u Debrecenu već u XVIII. stoljeću i prema europskim mjerilima jedna je od značajnijih ustanova mađarske nastave višega ranga u Ugarskoj. Debrecenski kolegij (tj. Gimnazium, Viša škola /akademija/ i studenstki dom "Debreceni Kollégium") centar je mađarske protestantske (kalvinističke) teološke naobrazbe, a kasnije, već u XIX. stoljeću javljaju se i druga studijska usmjerenja. Statut sveučilišta je nastao 1912. godine. Na Filozofskom fakultetu slavistika se pojavljuje tek između dva rata, nju predstavlja poljski lektor Tadeusz Lehr-Splawiński, a u organiziranoj formi samo poslije Drugog svjetskoga rata. 1949. godine već u institutskoj strukturi počinje stručno obrazovanje slavistike, točnije rečeno rusistike. Institut za slavistiku u Debrecenu zapravo bio je je osnovan 1959. s Katedrom za slavensku filologiju i Katedrom za rusku filologiju.

Na čelu Katedre za slavensku filologiju bio je profesor Béla Sulán, a na čelu Katedre za rusistiku profesor Endre Iglói. O djelatnosti Instituta citirao bih riječi današnjeg suradnika Zoltána Hajnádyja i Klare Agyagási: "Руководители двух кафедр во второй половине 50-ых годов присоединили международным венгерским академическим исследовательским программам. Задачами венгерских славистов на международном уровне являлись сбор и научное описание славянских рукописей и первопечатных книг на территории Венгрии, а в области современного языкознания – лексического материала и исследование разных славяноязычных диалектов (в первую очередь словацкого и украинского языков) в Венгрии. А в центре исследовательской программы Академии наук Венгрии стояло по славянской филологии структурно-типологическое описание современного русского языка и исследование литератур славянских народов. Задачи в обеих программах были определены на долгое время, таким образом, обосновано было стремление создания местного научного органа для опубликования результатов дебреценских исследований: в 1960 году приятно было решение об издании институтского ежегодника.¹"

Spomenuti *ежегодник* bio je izdan pod naslovom *Slavica*. Prvi broj ove periodike bio je tiskan 1961. godine, a u programu uredničkog savjeta piše među inim i sljedeće:

"Изданием ежегодника мы хотим поощрять научно-исследовательскую работу прежде всего в нашем университете. Тематику для нашего сборника служим преимущественно разработкой вопросов, касающихся нашей страны. В эту работу мы хотели бы привлечь и зарубежных учёных, занимающихся вопросами венгеро-славянских отношений. Мы хотим вступить в контакт, устанавливать связи с зарубежными учреждениями: кафедрами университетов, исследовательскими институтами и журналами. Этим же путем мы хотим ориентировать, по возможности регулярно, славянскую общественность о работе, результатах дальнейших планов нашего Института. /.../ Разумеется, мы охотно принимаем и от зарубежных авторов работы, связанные с венгерско-славянскими историческими литературными, языковыми, этнографи-

ческими и проч. отношениями. — Публикации печатаются на любом славянском языке, а также на французском, немецком или английском языках.”²

Novu etapu u povijesti slavenskoga instituta predstavlja organiziranje katedre za polonistiku koja je već više od deset godina jedna od značajnijih mađarskih polonističkih ustanova. Osobito važan je rad šefa katedre profesora Istvána D. Molnára koji je napisao prvo monografiju o poljskom piscu Jerzyju Andrzejewskom, izdao je *Povijest poljske književnosti* na mađarskom jeziku i još nekoliko knjiga.

U vezi s gore spomenutim programom i tiskanjem debrecenskog slavističkog godišnjaka postavlja se pitanje: kakav je bio kadrovski (personalni) sastav slavista na fakultetu u to doba i da li su mogli suradnici raznih instituta predstavljati sve znanstvene grane slavistike, tj. uz rusistiku i kroatistiku, bohemistiku, polonistiku itd. Situacija je bila relativno povoljna. Među već spomenutim suradnicima Instituta (Béla Sulán, Endre Iglói) nalaze se u to doba i jezikoslovci Ferenc Papp, József Dombrovsky i László Dezső. Osim spomenutih ličnosti bili su profesori sveučilišta istaknuti povjesničar (danas već akademik) Emil Niederhauser i Endre Angyal. Već od početka 60-ih godina surađuju u Institutu mladi stručnjaci kao Julianna Pandur (bugaristika), István D. Molnár (polonistika) i Pál Misley (ukrainistika)

Što je bilo s kroatistikom u spomenuto doba i kasnije?

Pisac ovih redaka može posvjedočiti da je već u prvoj polovini 50. godina XX. stoljeća kao student rusistike i hungarologije imao mogućnosti upoznati pojam kroatistike. Docent Katedre za lingvistiku Gyula Benigny, koji je nekada bio student Vatroslava Jagića u Beču, u okviru predmeta Uvod u indogermanistiku mnogo je govorio o hrvatskom jeziku, naglašavajući važnost hrvatske dijalektologije. Docent (kasnije profesor) Instituta za rusku filologiju, József Dombrovsky vodio je tečaj staroslavenskoga jezika i povijesne gramatike ruskoga jezika. U okviru spomenutih predmeta on je uvijek analizirao jezične probleme komparativno i citirao svaki put više primjera iz hrvatskoga jezika.

Što se tiče književnosti, od početka pedesetih i skoro do kraja šezdesetih godina Endre Angyal, suradnik Instituta za hungarologiju u svakom semestru držao je predavanja na temu slavenskih književnosti (Ivan Gundulić, slavenski književni barok, realisti Istočne Europe itd.). Bio sam student trećeg godišta (1955/56) kad je u okviru semestra govorio isključivo o Miroslavu Krleži. Meni se vrlo dopadala ta tema, pa sam odlučio pročitati nešto od Krleže. Djelo koje sam pronašao u knjižnici sveučilišta bile su novele *Hrvatski bog Mars*. Već sam posjedovao srednjoškolsku gramatiku hrvatskoga jezika, a u čitanju Krležinog teksta pomagao mi je i rječnik bivšeg profesora budimpeštanske katedre za kroatistiku Ede Margalitsa. To je bio odlučujući trenutak u mom opredjeljenju za kroatistiku.

Poznata je stvar da je Endre Angyal bio međunarodno priznati istraživač i hrvatske književnosti, napose hrvatsko-mađarskih književnih veza. Napisao je i zasad jednu od najboljih književnopovijesnih studija o Ivanu Gunduliću na mađarskom jeziku, bavio se osim toga i pitanjima hrvatskoga baroka, ali mu nije bila strana ni suvremena hrvatska književnost, posebice – kako sam bio prije spomenuo – stvaralaštvo Miroslava Krleže. Kratki pregled njegovih najvažnijih kroatističkih studija govori o znanstveniku široke naobrazbe. On je raspravljao u doba svoje debrecenske docenture o pjesništvu Frana Krste Frankopana, pisao je više studija u časopisima *Alföld*, *Nagyvilág*, *Jelenkor*, kao recenzent prikazivao je kroatističku stručnu literaturu u stručnim periodikama Mađarske (*Helikon*, *Filológiai Közlöny*, *Irodalomtörténeti Közlemények*). Najvažnije djelo Endrea Angyala bila je knjiga na njemačkom jeziku *Die slawische Barockwelt*. Ona je na početku šezdesetih godina

predstavljala izvjesno otvaranje prema zapadnom stručnom svijetu. Sa svojim bezdogmatiskim shvaćanjem i filološkom korektnošću Angyal je bio jedan od duhovnih i stručnih mostova između zapada i istoka na području slavistike. Ovdje se želim osvrnuti samo na one dijelove knjige u kojima Angyal invenciozno interpretira pjesništvo Ivana Gundulića, Frana Krsta Frankopana i Pavla Rittera Vitezovića.

Listajući posebna godišta godišnjaka *Slavica* više podataka govori o tome da je uredništvo rado primalo kroatističke studije. Irina Špilejeva-Török godine 1963. povodom 125-og rođendana Augusta Šenoe tiskala je poveću studiju o stvaralaštvu hrvatskoga romanopisca, a 1965. godine raspravljala je o Ivanu Mažuraniću i njegovom odnosu prema prosvjetiteljstvu.

Pisac ovih redaka između 1981. i 1995. tiskao je sljedeće studije godišnjaku *Slavica*: 1. Впечатления о Венгрии в цикле *Глембай* Мирослава Крлежи, *Slavica* XV (1981) str. 167-182; Miroslav Krleža (1893 – 1981), *Slavica* XIX (1983) str. 145-148; 2. О восточно-средне-европейском восприятии Тургенева, *Slavica* XXIII (1986) str. 387-398; Krleža and Hungarian Literature, XXV (1991) str. 185-202; Bartol Kašić. *Venefrida. Eine Tragödie. Text, Einleitung und Index von Darija Gabrić-Bagarić. Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte. Hg. von E. von Erdmann-Pandžić, Bamberg, 1991.* *Slavica* XXVII (1995), str. 235-236

1970. godine A. Leble iz Novoga Sada objavio je članak pod naslovom *Prilog pitanju ekonomske baze "carstva" Zrinskih u XVI-XVII. veku.*

Na kraju bismo spomenuli recenziju kolegice Joóné Matyja Anna pod naslovom *Lőkös István: A Kaptoltól a Ludovikáig*, *Slavica* XXIX (1999), str. 277-278.

Neko vrijeme Institut za slavensku filologiju u Debrecinu tiskao je posebne knjige, kao npr. zbornik *A. Blok – A. Belij 100.* (Debrecen, 1981). U zborniku dobio sam mogućnost objelodaniti studiju *Egy kelet-közép-európai szimbolista: Antun Gustav Matoš* (str. 107 - 115).

To je bio kratak prikaz prošlosti, a sad da vidimo nešto o sadašnjosti.

Na Filozofskom fakultetu u Debrecenu nažalost nema posebnog odsjeka za kroatistiku niti lektora za hrvatski jezik. To je više-manje razumljivo ako znademo da na području istočnoga dijela Mađarske nema nikakvih hrvatskih etničkih zajednica. Kroatistika djeluje samo u okviru komparatistike. Kada su me pozvali na Katedru za komparativnu književnost, prvi mi je zadatak bio oživjeti onu tradiciju koja se formirala sudjelovanjem kroatističke djelatnosti Endrea Angyala odnosno profesora Gyula Benignyja i Jószeфа Dombrovszskog. U okviru nastave svjetske i komparativne književnosti od samog početka držim predavanja i seminare o hrvatskoj književnosti, o hrvatskom romanu, o povijesti hrvatske epske poezije od Marulića do Gundulića i stvaralaštvu Miroslava Krleže itd. Između 1995. i 2001. godine u svakom semestru imao sam ili predavanje ili seminar. Na predavanju je bilo uvijek 40-50 studenata, a na seminarima oko 15 ljudi po semestru. U spomenuto doba diplomski rad napisao je jedan student o *Baladama Petrice Kerempuha* Miroslava Krleže, a tzv. zaključni rad bez kojeg nije dozvoljen studentima ni prvi ni drugi strogi ispit pet studenata na različite teme, npr. *Karnarutić i Zrinski, Hrvatska i mađarska historijska pjesma, Komparativna analiza romana Pála Gyulaija: Egy régy udvarház utolsó gazdája (Posljednji gospodar jedne stare kurije) i Illustrissimus Battorich Gjalskoga, László Németh o hrvatskim književnicima, Krleža i Ady.*

Osim nastavničkog rada posebnu pozornost posvećujem i populariziranju hrvatske kulture, a nastojim upoznati mađarsku čitateljsku publiku i s osamstogodišnjim hrvatsko-mađarskim vezama. U ovom nacrtu nema mjesta za bibliografsko nabranje članaka koji

su vezani uz popularizaciju hrvatske književnosti i kulture i bili su tiskani u našim listovima i književnim časopisima.

U okviru PhD–programa našega Instituta zajedno s Odsjekom za rusku literaturu postoji i posebni program pod naslovom *Ruski roman XIX. stoljeća u komparativnom kontekstu*. U vezi s tim imam predavanje Hrvatski roman XIX. stoljeća u kontekstu ruske i europske književnosti.

Što se tiče programa kroatističkih istraživanja u okviru naše Katedre za komparativnu književnost, sve to mogao bih ukratko sažeti ovako: Poznata je stvar da je sigetska tragedija Nikole Zrinskoga 1566. i u hrvatskoj i u mađarskoj književnosti bila središnja tema u XVI. i XVII. stoljeću. Hrvatska i mađarska literatura već i dosada je posvetila veliku pažnju ovoj temi. Upoznavši u vezi s tim cijelu stručnu literaturu na mađarskom jeziku odmah sam vidio da je bez poznavanja odnosno bez književnopovijesne analize razvoja hrvatske epske poezije od Marulića do Gundulića u smislu “antiturske” nemoguće interpretirati mađarsku Zrinijadu. Temi sam posvetio knjigu *Zriny eposzának horvát epikai előzményei (Hrvatske epske preteče epa Zrinskoga)* u posebnim poglavljima analizirajući u njoj Marulićevu *Juditu*, tužbu nepoznatoga hrvatskoga pjesnika o Mohačkoj tragediji i smrti kralja Lajosa II. (*Počinke razboj i tužba kralja Ugarskoga*); tužbalice Mavra Vetranovića – osobito *Tužbu gradu Budi-mu*; ep Brne Karnarutića *Vazetje Sigeta grada*; sigetsku pjesmu iz *Mariborske (Martjanske) pjesmarice Csákovom turni* i Gundulićev *Osman*.

Paralelno s time došla mi je ideja da bi pored svega toga trebalo napisati i povijest hrvatske književnosti na mađarskom jeziku. Inspiracija mi je došla sa strane čitateljskih zahtjeva, a s druge provocirala me i činjenica da mađarska inteligencija znatno više zna o piscima trećeg ili četvrtog razreda zapadne, osobito američke književnosti nego o predstavnicima naših susjeda, npr. o hrvatskim književnicima. Na to je bio upozorio već prije šezdeset godina i naš László Németh koji se bavio Krležom i hrvatsko-mađarskim književnim dodirima, znajući da bez poznavanja susjednih književnosti ne možemo pravilno ocijeniti ovu ili onu pojavu naše literature. Citirajmo samoga pisca. 1940. pisao je Németh studiju pod naslovom *Most na Dravi* koja je bila tiskana već u to doba i na mađarskom i na hrvatskom jeziku: “Dobro poznajem Krležine studije dapače sam jednom napisao članak o Krležinoj studiji, koja se bavi našim Adyjem. Hrvati ga zacijelo visoko cijene kao majstora Evropljanina koji umije učeno pripovijedati o Proustu i Rilkeu, a govori besprijekorno jezikom zapadnoga svijeta. Za mene je Krleža majstor istočnoeuropske kulture. Sigurno imamo i mi Mađari nekoliko književnika, koji su, lativši se proučavanja zapadnih književnosti, pokazali možda manje teorije, ali zato više smisla za oblik, negoli Krleža, ali nemamo nijednoga pisca, koji bi mogao reći, da je toliko prisvojio istočnoeuropsko gledište, kako on. Pa i ne možemo imati! Slavenski pisac imade potpuno slobodan ulaz u tri–četiri istočne književnosti. Neprestana uspoređivanja dovest će ga brzo k uvjerenju, da sve, što mu se činilo narodnim, sadrži nešto općenito istočnoeuropsko. U nas nema takvih uspoređivanja. Mi uspoređujemo sve sa zapadom. Sve što nije zapadnjačko držimo narodnim, dapače pramadžarskim, pa se više puta dešava, da držim zapadnim upravo ono što je najviše balkansko. Zato nam je Krleža snažna pouka. On ne da da zaboravimo ovo: sve što se nalazi na zemljovidu u najbližem susjedstvu pa se dade lako imitirati, može biti u svojoj jezgri veoma–veoma daleko. Mi maleni narodi, koji trpimo pod zidinama zapadne kulture, sa svojom neriješenom prošlošću, proživljavamo drugačije i ono, što smo preuzeli prividno od Zapada. U stvari se u nas pojmovi zrele i prezrele prošlosti Zapada često upotrebljavaju kao neki podmulki

lupeški jezik, a veličina se jednoga Dostojevskoga ili jednoga Adyja sastoji upravo u tom, što oni mogu i bez takvih lupeških izraza dostojno prikazati pravo stanje Istočne Europe.”³

Pod utjecajem Némethovih studija došao sam na misao da bi bilo važno i u stručnom smislu korisno interpretirati različita poglavlja hrvatske književnosti s gledišta hrvatsko-mađarskih književnih i društvenih dodira. Kada sam prije dvije godine dobio tzv. professorsku stipendiju Széchenyi (u Mađarskoj), odlučio sam napisati knjigu o hrvatskom romanu pod naslovom *Roman i nacionalna samosvijest. Poglavlja iz povijesti hrvatske proze od preporoda do Krleže*. Najprije sam se zanimao pitanjem onog pokreta u hrvatsko-mađarskim odnosima koji su predstavljali ilirski pokret i romantizam. Poznati su politički i društveni razlozi tog pokreta. Meni se čini da se u Hrvatskoj u prošlosti govorilo samo o negativnim pojavama u tim odnosima u XIX. stoljeću, dok su se u mađarskoj takve tendencije javljale samo kada je bilo riječi o području političke povijesti. U mađarskoj književnosti XIX. čak i XX. stoljeća nema traga hrvatsko-mađarskih političkih polemika. Na pitanje o odrazu tog preokreta već pod utjecajem iskustva izrade teme u formi monografije ja bih dao sljedeći odgovor: Čini mi se da su u vrijeme ilirizma hrvatski književnici prema Mađarima imali dvojaki odnos. Naravno, jedan Ljudevit Gaj nije bio borac za hrvatsko-mađarsko prijateljstvo, ali npr. Ljudevit Farkaš Vukotinović u svojim povijesnim pričama zajedničku povijesnu tradiciju prikazuje već u 1844. godini u pozitivnom svjetlu. (Vidi o tome moju studiju u zborniku u čast 80. godišnjice rođenja akademika Ive Frangeša pod naslovom “*Prošasnost ugarsko-horvatska*”. *Hrvatsko-mađarske povijesne teme u hrvatskoj književnosti od Vukotinovića do Bogovića*.)⁴

Isto tako ne smijemo zaboraviti da je Ivan Mažuranić svoje književno stvaralaštvo započeo mađarskim pjesmama kojih se nikada nije odrekao. U tom pogledu još je interesantnije stvaralaštvo Mirka Bogovića. U stvaralaštvu spomenutih pisaca postoji – rekli bismo – croato-hungarus samosvijest koja je općenito motivirala naše dodire. Uzmemo li u obzir npr. književno-političku djelatnost Ksavera Šandora Gjalskoga, vidjet ćemo odmah ambivalenciju spomenute pojave. Ilustracije radi uzmimo sada dva primjera u kojima se markantno pojavljuje dualizam njegovog shvaćanja nacionalne samosvijesti. Prvi je primjer pripovijetka *Illustrissimus Battorich*, suvremena slika sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća. Drugi je primjer roman *Za materinsku riječ* koji je već pravi književni izlet u prošlost. Kad piše o Battoryrichu, o “umirovljenom velikom županu”, karakterizacija Battorycha načinjena je s velikim afinitetom, bez obzira na to što svoj stil neko vrijeme pretvara u ironiju. U opisu Battorychevog karaktera Gjalski se i emocionalno poistovjećuje sa svojim junakom koji je “stari werbőczyjanac” koji se ne slaže s težnjama novih vremena, tj. s “novim patriotima i ilirima”, koji je u svakoj političkoj situaciji težio ostati pri svom starom hrvatsko-ugarskom konstitucionalnom stajalištu. On nije obraćao pažnju na to što se njegova stroga pravna objektivnost u nekim situacijama “nije sviđala Mađarima i prijateljima njegovim” i da “Mađari ga objediše sa slaboće, pače ga osumnjičiše sa šurovanja s Ilircima i s kamarilom; da Ilirci opet mišljahu, da je sluga Mađara...”

Drukčije stoji stvar u vezi s drugim primjerom. U romanu *Za materinsku riječ* iz godine 1906. Gjalski je pokušao ocrtati burne događaje četrdesetosme. Već je Matoš konstatirao da je ovo djelo “loš roman”, u kojem “smetaju ‘slike’, epizode romana, a roman, fikcija, smeta razvoju historijskih slika”, autor “mjesto jednog reprezentativnog junaka izvodi cijelu legiju blijednih konvencionalnih osoba u stilu one Weingärtnerove slike. Mjesto duša crta odijela. Mjesto borbe govorancije, gozbe i parade. Gjalskomu je 1848. vječna fraza, vječni

karneval i komers, gdje se trubadurski ljubi i rableovski jede i pije. Pisac je odviše pristaša i propagator opisivanih ideja, da bi ih prikazao objektivnom metodom realističkog romana. [...] Bez misli i puna fraza ta knjiga je rezultat obične inteligencije, banalne opservacije i reklamskog diletantizma.”⁵ Svemu tome mogli bismo dodati još i naše uvjerenje da je roman napisan s prekonceptijom koja je motivirana ranijim konfrontacijama s banom Khuen-Hedervaryjem. Poznata je stvar da je Gjalski povodom afera između Grge Tuškana, Davida Starčevića i Hedervaryja 1885. godine u saboru pred svojim kolegama nazvao bana “mađarskim bećarom”, koji je “otimao hrvatsku imovinu.” (Riječ je o slučaju kad je “...ban...dao potajno prebaciti komorske spise iz zagrebačkog arhiva u Budimpeštu...”)⁶ Ban je o tome dobio informacije, stoga je Gjalski dugo stradao od banove mržnje i na kraju na inicijativu Hedervaryja bio je umirovljen. 1906. godine kada je politički pokret Hrvatsko-srpske koalicije bio u punom jeku, prema kojem je Gjalski gajio simpatije, čak i kao član stranke koalicije izabran narodnim zastupnikom u ugarsko-hrvatski sabor, on je već slobodno, bez političkih posljedica mogao kritizirati sve ono što je bilo još uvijek nasljedstvo Hedervaryjevog doba. Tako je napisao politički angažiran roman, pun zanosa povijesnom epohom ilirizma, njezinim težnjama i idejama, osobito borbom “za materinsku riječ”.

Ova kratko nacrtana ambivalencija postoji kao svojstvenost hrvatske književnosti do Krleže. Njegov odnos prema Mađarima bio je isto tako složen kao u Gjalskoga. Samo kratko bismo aludirali na to. Dok je Gjalski npr. visoko cijenio Istvána Tiszu, predsjednika tadašnje mađarske vlade, Krleža ga je mrzio, najvjerojatnije i pod utjecajem Endrea Adyja. Krležina je ocjena mađarske politike i državnosti za vrijeme Franje Josipa, pa i kasnije u doba namjesništva Miklósa Horthyja bila krajnje negativna. Međutim, prilikom naših razgovora on je govorio s velikom nostalgijom o svojim mladenačkim godinama provedenima u pečuškoj kadetskoj školi i u budimpeštanskom Ludoviceumu. Dapače, sa simpatijom je spominjao neke profesore i zapovjednike kadetske škole i Ludoviceuma. Isto tako, sa simpatijom je pisao više puta o Mađarima u dnevniku *Davni dani*, čak i Oskar Jászi, bivši ministar budimpeštanske oktobarske revolucije 1918. godine, kojega je Krleža osobito štovao, zabilježio je u svojem dnevniku 3. veljače 1922. da se povodom njegovog posjeta u Zagrebu uz pomoć Milana Čurčina upoznao s Miroslavom Krležom koji je – piše on – “simpatičan i zanimljiv čovjek, zanesen prema Petőfiju i Adyju i oduševljeni mađarofil.”⁷ Ali znamo da je s malicijom i s mnogo satire govorio o bivšim profesorima, npr. u knjizi *Izlet u Mađarsku 1947.* i u pripovijesti *Sprovod u Teresienburgu*.⁸

Pored ovog samo kratko ocrtanoga rada mogu još govoriti o svojim sudjelovanjima na Marulićevim konferencijama u Splitu (organizator Marulianum – Književni krug) gdje sam održao i tiskao više predavanja, npr. o mađarskoj recepciji Marka Marulića; o tipološkim paralelizmima Marulićeve Judite i epskih pjesama mađarskih pjesnika XVI. stoljeća Mihályja Sztárayja i Sebestyéna Tinódia na temu Judita i Holoferno; o integraciji kršćanskog morala i antičke mitologije u znaku renesansne umjetničke teorije o imitaciji u Marulićevoj Juditi; o funkciji molitve u strukturi Marulićevog epa Judite i 11. travnja ove godine u Kongresnoj knjižnici u Washingtonu kao jedan od članova delegacije HAZU opet sam predavao pod naslovom *Marulić u Srednjoj Europi, napose u Mađarskoj*. Uz sve to, na mađarski sam preveo Marulićevu *Juditu*. Prijevod je bio tiskan u Budimpešti (izdavač: Eötvös József Könyvkiadó) u čast Maruliću povodom njegove 550. godišnjice rođenja i 500. godišnjice pisanja *Judite*.

Nakon svega toga želim ukratko govoriti i o svojim predstojećim kroatističkim planovima u okviru naše Katedre za komparativnu književnost. U okviru profesorske stipendije Széchenyi uzeo sam kao najvažniji zadatak napisati stručni priručnik pod naslovom *Uvod u kroatistiku*. Ta knjiga će sadržavati sve grane kroatističkih znanosti kao npr. etnogeneza Hrvata, naseljenje Hrvata, pismenost Hrvata u srednjem vijeku, pravno-povijesno nasljedstvo hrvatske državnosti, hrvatska dijalektologija, problem razvoja hrvatskog književnog jezika, mitovi Hrvata, hrvatska kultura u europskom kontekstu itd. Cilj mi je potencirano sažeti po normama tzv. priručnika (priručnik je prema mojem shvaćanju jedna vrsta znanstvene književnosti), najvažnije smjerove i rezultate kroatističkih istraživanja kako bi knjiga mogla biti vodič studentima slavistike odnosno za one stručnjake društvenih znanosti koji ne znaju hrvatski, ali se zanimaju za kroatističke probleme. Hvala prijateljima i najvažnijim izdavačima i ustanovama (HAZU, Matica hrvatska, Književni krug Split, Erasmus naklada itd.) na stručnom materijalu koji je već sakupljen u mojoj privatnoj biblioteci i arhivu i tako već stiliziram tekst koji će biti vjerojatno oko 30 autorskih araka. Nadam se da će mi Bog dati zdravlja.

Bilješke

- ¹ Klare Agyagási - Zoltán Hajnáy: Исследования по славяноведению на страницах 30-и томов ежегодника *Славика* (1961-2000). *Slavica* XXX (2000), Debrecen, 2000, str. 10
- ² Vidi: *Slavica*, Tomus I. Debrecen, 1961, str. 4
- ³ Ladislav Németh: Most na Dravi, u: *Jugoslovensko-mađarska revija*, 1940, Pečuh, br. 1, str. 30-31.
- ⁴ "Prošasnost ugarsko-hrvatska". *Hrvatsko-mađarske povijesne teme u hrvatskoj književnosti od Vukotinića do Bogovića*. u: Umijeće interpretacije. Zbornik radova u čast 80. godišnjice rođenja akademika Ive Frangeša. Priredili: Dunja Fališevac, Krešimir Nemec, Zagreb, Matica hrvatska, 2000, str. 159-174.
- ⁵ Misli i pogledi A. G. Matoša, Izbor tekstova, Indeks i objašnjenja M. Ujević, Zagreb, 1955. str. 107.
- ⁶ Enciklopedija Jugoslavije 8. Zagreb, 1971, str. 130.
- ⁷ Jászi Oszkár Naplója 1919 – 1923. Budimpešta. MTA Történettudományi Intézete. 2001, str. 252
- ⁸ O tome vidi: István Lőkös: Впечатления о Венгрии в цикле *Глембай* Мирослава Крлежи, *Slavica* (Debrecen) 17 (1981), str. 167-182.; István Lőkös: O mađarskom doživljajnom materijalu Krležinog ciklusa o Glembajevima: Krleža Glembay-cirkusának magyar elmènyanyagáról. u: *Hrvatska – Mađarska. Stoljetne književne i likovno-umjetničke veze = Horvátország Évszázados irodalmi és képzőművészeti kapcsolatok / uredila Jadranka Damjanov. – Zagreb: Horvát Írószövetség – Društvo hrvatskih književnika. 1995, str. 121 - 135. – magyru: str. 386 - 399.*

Prof. dr. Šimun Musa
Pedagoški fakultet
Sveučilište u Mostaru

Položaj kroatistike na Sveučilištu u Mostaru i hrvatskog jezika u BiH

Jedina visokoškolska ustanova u BiH na kojoj se izučava hrvatski jezik i književnost jest Pedagoški fakultet Sveučilišta u Mostaru. Hrvatski jezik i književnost kao četverogodišnji studij pri Pedagoškom fakultetu izučava se u vidu jednopredmetnog studija i u dvopredmetnoj kombinaciji (hrvatski jezik s drugim predmetima) na sljedećim odjelima:

Hrvatski jezik i književnost – engleski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost – njemački jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost – filozofija i

Hrvatski jezik i književnost – latinski jezik i rimska književnost.

Hrvatski jezik i književnost, kao dvogodišnji studij Pedagoške akademije osnovan je 1992, te pretvoren u četverogodišnji studij 1994. godine, kada se Pedagoška akademija transformirala u Pedagoški fakultet Sveučilišta u Mostaru.

Osvrnemo li se na postojanje Pedagoškog fakulteta, vidjet ćemo da je on izrastao iz Više pedagoške škole koja je osnovana prije pedesetak godina i koja je 1969. g. prerasla u Pedagošku akademiju. Ali, zapravo, može se reći da je na određen način temelj Pedagoškom fakultetu Franjevačka teologija koja je počela s radom akademske 1895/1896. godine u novoootvorenom samostanu u Mostaru.

Plan i program studija Kroatistike Pedagoškog fakulteta usklađen je s planom i programom studija Kroatistike Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Filozofskog fakulteta u Zadru i Pedagoškog fakulteta u Osijeku.

U nastavnom procesu sudjeluju domaći profesori, stručnjaci iz znanstvenog područja hrvatskog jezika i književnosti iz Bosne i Hercegovine (prof. dr. Šimun Musa, prof. dr. Miroslav Palameta, prof. dr. Velimir Laznibat, prof. dr. Pero Šimunović, prof. dr. Rajko Glibo, doc. dr. Marko Dragić, doc. dr. Antun Lučić, dr. sc. Stojan Vrljić i veći broj mlađih asistenata i lektora), ali i gostujući profesori, najveći stručnjaci na polju hrvatskog jezika i književnosti iz Republike Hrvatske, a to su: prof. dr. Marko Samardžija, ravnatelj Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu i profesor hrvatskog standardnog jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, prof. dr. Ivo Pranjković, također profesor hrvatskog standardnog jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, prof. dr. Krešimir Nemec, profesor novije hrvatske književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, prof. dr. Stipe Botica, bivši dekan i profesor hrvatske usmene književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, prof. dr. Mile Mamić, profesor hrvatskog standardnog jezika na Filozofskom fakultetu u Zadru, doc. dr. Divna Mrdeža Antonina, profesorica starije hrvatske književnosti na Filozofskom fakultetu u Zadru, prof. dr. Ljiljana Kolenić, pročelnica odjela za hrvatski jezik i književnost i profesorica hrvatske dijalektologije i povijesti hrvatskog jezika na Pedagoškom fakultetu u Osijeku,

doc. dr. Ivan Jurčević voditelj katedre za hrvatski jezik i profesor staroslavenskog jezika i hrvatskog glagolaštva na Pedagoškom fakultetu u Osijeku.

S obzirom na to da je ovo jedini fakultet koji omogućuje studiranje hrvatskog jezika na području cijele Bosne i Hercegovine, ali i zbog kvalitete znanja koje studenti stječu na ovom fakultetu, suvišno je i isticati kolika je zainteresiranost mladih ljudi za ovaj studij. Studij je otvoren za sve mlade ljude koji žele izučavati hrvatski jezik i književnost, ako uspješno okončaju razredbeni postupak. Ipak, najveći broj studenata dolazi iz mjesta Bosne i Hercegovine, dakle od Neuma od Rame, zapadne Hercegovine, središnje Bosne i Hercegovinske županije te Posavine. Nije zanemariv broj studenata koji dolaze i iz Republike Hrvatske, i to uglavnom iz mjesta južne Dalmacije, od Dubrovnika do Splita. Na ovom odjelu studiraju i mladi Hrvati iz Boke kotorske. Tako na kroatistici, jednopredmetnoj i u kombinaciji s drugim studijima, studira oko 1000 studenata.

Brojnost, stručno-znanstvena razina, raznolikost nastavnog kadra, studenata i suradnika govore o sadržaju i kvaliteti ovog studija.

Očito ovaj studij predstavlja, poslije Filozofskog fakulteta u Zagrebu, najveće sveučilišno središte studija kroatistike u Hrvatskoj, BiH i svijetu.

Uz studij hrvatskog jezika i književnosti na Pedagoškom fakultetu postoji i Institut za hrvatski jezik, književnost i povijest, kojem je zadaća znanstvenoistraživački rad iz područja hrvatskog jezika, književnosti i povijesti te organiziranje znanstvenih skupova kao i izdavačka djelatnost.

Pedagoški fakultet i Institut za hrvatski jezik, književnost i povijest svake godine organiziraju međunarodni znanstveni skup *Mostarski dani hrvatskog jezika* na temu iz hrvatskog jezika i književnosti, gdje se predstave mnogi sudionici iz Domovine i svijeta s nizom zanimljivih priloga iz područja kroatistike.

Časopisi iz BiH u kojima se objavljuju prilozi iz hrvatskog jezika i književnosti jesu: Hrvatska misao, Sarajevo; Osvit, Mostar; Motrišta, Mostar; a Mostariensia, kao jedini Sveučilišni časopis iz Mostara, obrađuje humanističko područje pa je u njoj zastupljen znatan broj priloga iz hrvatskog jezika i književnosti.

S obzirom na doista težak stvarni položaj Hrvata u BiH, a sada, evo, i na pogoršan formalnopravni položaj, pomoć Zagrebačkog sveučilišta i posebice Filozofskog fakulteta kao njegove članice, te Instituta za hrvatski jezik, kao i drugih i srodnih ustanova bit će dragocjena u ovim presudnim vremenima za hrvatski jezik, hrvatsku kulturu i uopće hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini.

Ali vratimo se na čas u bližu prošlost. Kada je objavljena *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (1967), ona je postala znakom nacionalne svijesti i prije svega simbolom otpora prema unitarizmu kakav je njegovao Novosadski dogovor. (A Bosna i Hercegovina bila je najpovoljniji prostor afirmacije "miksana jezika" zbog svoga etničkog postava.) Tako kad je popustila prisila i prijetnja u vrijeme "hrvatskog proljeća" 1971. u inozemstvu, u Londonu izlazi *Hrvatski pravopis* trojice autora: Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša. Unatoč osudama i zabranama iz Karadordeva 1971. proces snaženja hrvatskog književnog jezika bio je nezaustavljiv. I u Hrvatskoj, ali i u Bosni i Hercegovini u kojoj je hrvatski narod i hrvatski jezik posredstvom Vukovih i Vukovićevih pravila te Šipkinih diktata (nomen est omen) često bio omalovažavan, kažnjavan, zabranjivan i protjerivan. Ali hrvatski jezik bio je jači od svih tih prisila, pa se kao takav i othrvao i preživio.

Preživio i nakon zabrane pravopisa *Londonca* iz 1971, a i nakon političko-administrativnih dekreta s vrha bosanskohercegovačke vlasti u vidu svojevrsnih simpozija i savjetova-

nja kakvi su održavani 1970. u Sarajevu pod nazivom “Simpozium o jezičkoj toleranciji” te u Mostaru “Savjetovanje o realizaciji Zaključaka Simpozijuma o jezičkoj toleranciji i dokumentima društveno-političkih organizacija i Skupštine SRBiH o književnom jeziku i književnojezičkoj politici u BiH,” održano 1973. godine kojim se trebalo provjeriti provedbu sarajevskog Simpozija i svih onih političkih odluka njime potaknutih, a usvojenih 1971. g., koje su ugrađene i u tekst Ustava SRBiH, a našli su odraza i u drugim značajnim aktima, kao što su nastavni planovi i programi, akcioni programi SKBiH i SSRN BiH i sl.

Najznačajniji dokument “društvenopolitičkih organizacija” bio je “književni jezik i književnojezička politika u BiH” i u njemu su definirana četiri načela takve politike koja pokazuje formalni demokratski sjaj i sadržajnu neprovedivost, konfliktnost iznesenih načela.

Evo tih načela:

1. prihvatanje hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog književnog jezika kao jednog jezika sa svim raznolikostima i varijantnim razlikama;
2. otvorenost prema pozitivnim jezičkim uticajima iz svih republika i svih kulturnih središta našeg jezičkog područja;
3. njegovanje autohtonih književnojezičkih i kulturnih vrijednosti, koje su zajedničko blago svih naroda BiH i čine most među njihovim kulturama, tj. institiranje na ono me što nas povezuje i zbližava i
4. puna sloboda individualnog izbora jezičkih izražajnih sredstava, bez obzira na njihov varijantsku markiranost u drugim sredinama.”¹

U tom uvodnom referatu Milan Šipka, direktor Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, koji je i organizator Savjetovanja i zaduženi službenik za provedbu zaključaka, svojom nedosljednošću, praktičnom blokadom, u svojevrsnim sofizmima, kvazidijaletički ustrojenim, iznalazi doista neuvjerljiva objašnjenja i uzaludno traži izlaz i opravdanje za postavljene ciljeve, govoreći: “Slijedeći dijalektiku tih principa; mi treba da ih dijalektički i shvatamo i realiziramo. Nijedan od proklamovanih principa književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini ne bi se smio izdvajati, apsolutizirati i preferirati drugim principima. To praktički znači da se u ime slobode individualnog izbora jezičkih izražajnih sredstava – za koju se moramo uporno zalagati, ako polazimo od principa srpskohrvatskog jezičkog zajedništva, od poštovanja slobode stvaralaštva i ljudskog dostojanstva – ne može negirati kolektivni jezički izraz u BiH, kao lingvistički nužan rezultat zajedničkog života i međusobne jezičke komunikacije, odnosno standardna forma toga izraza kao nasušna društvena potreba (s obzirom na postojanje zajedničkih političkih, predstavničkih, kulturnih, obrazovnih i uopće društvenih institucija).”²

Dakle, “bosanskohercegovački književnojezički standard” zadaća je koju treba bezpogovorno ostvariti i koja će postati sredstvom “cjelokupna akcionog jedinstva progresivnih snaga u BiH.”

Eto na taj način se gledalo na jezik; tako se ostvarivala unitaristička koncepcija u BiH koja je dokidala povijesne i prirodne jezične tijekove, gušila jezičnu slobodu pod krinkom “tolerancije u jeziku”, kažnjavala nacionalnu emancipaciju pod plaštom “demokracije u jezičkom izražavanju”, gušila svaku pomisao na ravnopravnost jezika u BiH.

U provedbi tih unitarnih, partijskih vjerno čuvanih, dogmi za svojim vođom, M. Šipkom ni najmanje nije zaostajao ni njegov vjerni sljedbenik “u misli i riječi i djelu” Josip Baotić, predstavnik istog Instituta za jezik u Sarajevu, pa bez traženja jezikoslovnih razloga, bez ikakvih jezikoslovnih razmišljanja i uputa (a on je za jezik posve mjerodavan profesionalac),

podložen političkom diktatu, štoviše zanesen političkom zadaćom, komesarski tvrdi: “Dokumentima ovih tijela (političkih i državnih, o. a.) Zaključci su dobili karakter temeljnih stavova u pristupu problematici jezika u našoj Republici, a kad je riječ o upotrebi tog jezika u školama, i karakter obaveze.”³ Zar je ovomu potreban komentar?!

U Bosni i Hercegovini sudbina hrvatskog jezika, premda je pravno riješena, u praktičnom provođenju jezične ravnopravnosti ima značajnih problema.

Ali afirmacijom svoje jezične baštine, poznavanjem povijesti svoga jezika, njegovih putova i njegovih protagonista, lakše ćemo se snalaziti u današnjosti i pravilnije orijentirati u budućnosti.

Povijest hrvatskog jezika kroz sve faze i preko svih naših jezikoslovaca, od najstarijih do današnjih, govori o višestoljetnom kontinuitetu i jedinstvenu kompleksu hrvatskoga jezika uza sve različitosti njegovih sastavnica.

A kakav je aktualni poslijedejtonski ustavnopravni položaj hrvatskog jezika i kakva su uopće ustavopravna rješenja jezične politike u Bosni i Hercegovini, to ćemo raščlaniti ovom prigodom.

Ustav Bosne i Hercegovine ništa ne govori o službenim jezicima, već to pitanje prepušta entitetskim ustavima. Ustav Republike Srpske ovo pitanje rješava člankom 17. čiji prvi i drugi stavak glase :

“U Republici Srpskoj je u službenoj upotrebi srpski jezik ijekavskog i ekavskog izgovora i ćirilčno pismo, a latinično pismo na način određen zakonom.

Na područjima gdje žive druge jezične grupe u službenoj upotrebi su njihovi jezici i pisma na način određen zakonom “.

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine riješio je pitanje jezika Bosne i Hercegovine člankom 6. koji glasi:

“Službeni jezici Federacije BiH su hrvatski jezik i bosanski jezik. Službeno pismo je latinica.

Ostali jezici se mogu koristiti kao sredstva komunikacije i nastave.”

Pitanje naziva “bosanski jezik “ je pitanje koje će sigurno još dugo biti tema polemika, ali je neprijeporno da svaki narod može zvati svoj jezik kako smatra da ga treba zvati, iako je uobičajeno da se naziv jezika izvodi iz naziva naroda (Nijemci, njemački jezik; Španjolci, španjolski jezik itd.).

Isto tako, svaki narod prevodi naziv stranog jezika na svoj jezik. Tako Slovaci svoj jezik zovu slovenskim, a Hrvati ga prevode kao slovački, Bošnjaci svoj jezik zovu bosanskim, a Hrvati ga zovu bošnjačkim itd. Zato se u hrvatskom prijevodu Ustava Federacije BiH bošnjački jezik naziva bosanskim, objasnio je sudac Vrhovnog suda Federacije BiH Mirko Bošković u svom članku pod nazivom *Tajnikov doprinos nazivu bosanski jezik* objavljenom u glasilu Matice hrvatske iz Mostara *Motrišta*, broj VII/98.

Ovakva nenačelna i proizvoljna rješenja ishodila su i različite nazive jezika u ustavima županija. Zajednički imenitelj u devet županija jest preuzimanje gore navedenog članka 6. Ustava Federacije BiH, s tim da se u hrvatskom prijevodu Ustava Županije posavske (članak 10.), Zapadnohercegovačke županije (članak 10.), Hercegovačko-neretvanske županije (članak 8.) i Hercegbosanske županije (članak 10.) ispravno upotrebljava naziv “bošnjački jezik”. Iz svega navedenog proistječe da je potrebno pokrenuti postupak za ispravak hrvatskog prijevoda naziva jezika Bošnjaka u Ustavu Federacije BiH i ustavima preostalih pet županija, gdje to nije učinjeno. Također mi se čini bitno istaknuti činjenicu da u Ustavu

Županije Sarajevo uopće nema niti jednog članka koji govori o pitanju jezika, te da ustavi Unsko-sanske županije, Zeničko-dobojske županije, Bosansko-podrinjske županije Goražde i spomenute Županije Sarajevo, uopće nemaju prijevoda na hrvatski jezik. (Valjda i u tim županijama ima Hrvata.)

Ovako raznorodna rješenja neminovno su morala proizvesti i različita rješenja u zakonima koji se donose u pojedinim županijama. Da bih prikazao svu nelogičnost i raznorodnost koja se pojavljuje u zakonima županija, poslužiti ću se primjerom zakonske regulative primjene jezika u nastavi, što je u isključivoj ovlasti županija, a smatram da je problem jezika na kome se nastava izvodi od nemjerljivog značenja za primjenu ustavnih rješenja o jeziku i ljudskim i nacionalnim pravima uopće.

Tuzlansko-podrinjska županija, koja je prva donijela Zakon o osnovnoj školi i Zakon o srednjoj školi, pitanje jezika u nastavi definira na način da se u osnovnoj i srednjoj školi nastava izvodi na “bosanskom književnom jeziku ijekavskog izgovora i hrvatskom književnom jeziku ijekavskog izgovora”. U Zeničko-dobojskoj županiji nastava se izvodi na “bosanskom ili hrvatskom književnom jeziku ijekavskog izgovora”. Unsko-sanska županija predviđa treće rješenje i propisuje da se nastava izvodi na “standardnom bosanskom jeziku ili standardnom hrvatskom jeziku”. Županija Sarajevo, Županija Goražde, dijelovi Hercegovacko-neretvanske županije i Županije Središnja Bosna koji su bili pod nadzorom Armije BiH, i gdje se u prosvjeti primjenjuju zakoni bivše Republike Bosne i Hercegovine, imaju odista neobično rješenje, te se nastava u osnovnoj i srednjoj školi izvodi na “standardnom književnom jeziku ijekavskog izgovora konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine koji se imenuje jednim od tri naziva: bosanski, srpski i hrvatski”.

A osnovna i srednja škola su još i dužne da u “cjelokupnoj obrazovno-vaspitnoj djelatnosti obezbijede ravnopravnu zastupljenost oba pisma, latinicu i ćirilicu”. Nakon ove raščlambe ustavnopravnih rješenja te njihove primjene u zakonima o osnovnoj i srednjoj školi mogu utvrditi da je borba za ravnopravnost i razvoj hrvatskog jezika proces koji traje i za čije ostvarenje moramo činiti više nego do sada. Nasrtaj na hrvatski jezik je i naziv “bosanski jezik”, tako nazvan s namjerom unitarizacije i zatiranja hrvatskog jezika, što se ogleda u već spomenutom rješenju o “jednom jeziku koji se imenuje jednim od tri naziva: bosanski, srpski i hrvatski”. Očigledno je da ni svi županijski ustavi nisu prevedeni na hrvatski jezik, pa je onda jasno da o hrvatskom jeziku u zakonima tih županija ne može biti ni riječi. Očito je da je u županijama s bošnjačkom (muslimanskom) većinom u nastavi protjeran hrvatski jezik, kao temeljna pretpostavka pokušaju odnarođivanja ili raseljavanja Hrvata u Federaciji BiH.

Tako se od proklamiranog statusa službenog jezika u Ustavu Federacije BiH (bar deklarativno) preko ustava županija (gdje se već gubi), stiglo do Zakona o osnovnoj i srednjoj školi (gdje se već negira), što je dalo konačan ishod da u županijama i općinama s bošnjačkom (muslimanskom) većinom Hrvati ne mogu učiti na hrvatskom jeziku, ili se sve čini da bi se postiglo da se iz škole protjera hrvatski jezik, da ga nema tko predavati ni tko učiti, jer “zatreš li narodni jezik, zatro si narod.”

Nas čeka posao dosljedne provedbe oživotvorenja ustavne činjenice da je hrvatski jezik službeni jezik u Federaciji BiH, što treba opredmetiti i u svim županijskim ustavima, svim zakonima, u medijima, u nastavi i običnoj svakodnevici.

Bosna i Hercegovina kao višenacionalna zajednica s tri konstitutivna naroda i tri ravnopravna jezika mora i u zakonskoj regulativi i u jezičnoj teoriji i praksi na svim razinama

čuvati sve nacionalne i duhovne tečevine braneci se dosljedno svih unitarističkih modela zbog kojih bi sve strane pa i država bili na gubitku. Stoga će s pravom reći Tomislav Ladan:

“Dakle, ni jedan narod-nadnarod, ni jedan jezik-nadjezik, ni jedna književnost-nadknjiževnost, ni jedno središte-nadsredište; nego zajednica i naroda i jezika i književnosti i ravnopravnih književnih središta. Političko jedinstvo nije automatski – i jezično i književno, a upravo se tako razmišljalo i zlorabilo... Tako je nastajao poznati raskorak između ustavnih zasada i birokratskih zahvata, u slučajevima kad se predratni aleksandrizam povampirio u novom, poratnom ruhu.”⁴

Bilješke

¹ Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku, Sarajevo, 1974, str. 12.

² Op. cit., str. 12.

³ Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku, Sarajevo, 1974, str. 21.

⁴ T. Ladan, U škarama, Zagreb, 1970, str. 60.

Prof. dr. Ravinder K. NAGPAL (New Delhi)
Odsjek za slavenske i ugrofinske jezike
Sveučilište u New Delhiju – South Campus

Stanje kroatistike na sveučilištu u New Delhiju

Dragi prijatelji, znam da je hrvatski jezik lijep, ali ja ga ne poznajem dovoljno da bih ga se usudio govoriti, pa se nadam da ćete mi oprostiti što ću izlagati na engleskom. Najprije bih htio zahvaliti Zagrebačkoj slavističkoj školi i njezinim organizatorima što su mi pružili priliku da sudjelujem u seminaru na kojem su se okupili toliki znastvenici ne samo iz Hrvatske, već i iz svih krajeva svijeta.

Vodim Odsjek za slavenske i ugrofinske studije gdje održavamo povremene tečajeve početnoga, srednjega i naprednoga stupnja bugarskoga, hrvatskoga, češkoga, mađarskoga, poljskoga, ruskoga i slovačkoga. Na našem Odsjeku nudimo i stalne intenzivne tečajeve bugarskoga i ruskoga. Tečajevi su osmišljeni tako da studentima pruže znanje jezika te znanje o književnosti i kulturi. Ti su tečajevi korisni studentima koji se žele baviti prevodeњem, istraživanjem u humanističkim znanostima ili se zaposliti na poslovima za koje se traži poznavanje tih jezika.

Na zahtjev Odsjek organizira i kratke tečajeve raznih jezika u trajanju od dva do šest mjeseci. Uz magistarske i doktorske studije svake godine nudi se i stalni intenzivni tečaj ruskoga jezika i književnosti. Odsjek organizira i različita akademska kulturna događanja u čije se uključivanje potiče sve studente. Studenti recitiraju i pjevaju pjesme, glume na onom jeziku koji uče na tečaju.

Na našem Sveučilištu postoje početni, srednji i napredni stupanj tečaja hrvatskoga jezika koji su osmišljeni tako da studentima omoguće aktivno znanje jezika.

Na početnom stupnju, koji traje jednu godinu, studenti imaju šest sati (45 minuta svaki) tjedno. Tu uče fonetiku, morfologiju i osnove sintakse. Naglasak je na govornom hrvatskom i prijevodima jednostavnih proznih tekstova s hrvatskoga na engleski jezik, a na kraju godine od studenata se očekuje snalaženje u pisanom i govorenom hrvatskom. Tekstove dobivene prema izboru nastavnika prorađuju i doma. Na tečaju se koriste sljedećim knjigama: Antun Barac: *Povijest jugoslavenske književnosti*, Milan Moguš: *Povijest hrvatskoga jezika*, a služe se i Bujasovim: *Velikim hrvatsko-engleskim* i *Velikim englesko-hrvatskim rječnikom*.

Na kraju godine studenti polažu godišnji ispit koji se sastoji od tri dijela: u prvom se dijelu ispituje poznavanje gramatike, u drugom sposobnost prevodenja s hrvatskoga na engleski i obrnuto, a u trećem dijelu koji je usmeni ispituje se čitanje i konverzacija na engleskom jeziku te se odgovara na pitanja iz hrvatske povijesti i kulture.

U okviru naprednog stupnja na drugoj godini naglasak je na gramatici i dobrom ovladavanju književnim jezikom. Prijevodi s hrvatskoga jezika na engleski i obrnuto važan su dio i ovoga stupnja. Obvezatna literatura na ovom stupnju, uz već navedenu na početnom je i monografija *Hrvatska, Povijest hrvatske književnosti* Ive Frangeša, a iz lektire Krležin roman: *Povratak Filipa Latinovicza*.

Sistem ispitivanja na naprednom stupnju isti je kao i onaj na početnom: u prvom dijelu ispita provjerava se znanje gramatike, u drugom dijelu vještina prevodenja s engleskoga

na hrvatski jezik i obrnuto, a u trećem konverzacijske vještine i poznavanje hrvatske književnosti i kulture.

Na trećoj godini, odnosno naprednom stupnju hrvatskoga tečaja ponavlja se i usustavljuje poznavanje gramatike te radi na prijevodima novinskih i časopisnih članaka, književnih i znanstvenih tekstova iz hrvatske književnosti i kulture. Na tom naprednom stupnju svaki student mora predati prijevod članaka na hrvatskom o temi kojom se bavi u svom studiju, a također i esej od četiri do pet kartica o izabranom tekstu pisanom na hrvatskom jeziku, dok se za lektiru preporučuju romani hrvatskih pisaca.

Obvezatnoj literaturi s druge godine dodaju se i članci s temama iz hrvatske povijesti, kulture i običaja.

Ispitni je sistem isti kao i na prethodnim stupnjevima, osim što u drugom dijelu ispita pri prevođenju smiju koristiti rječnik.

Imam i neke prijedloge u vezi s kulturološkim programima, a dobro bi bilo da dobijemo više studentskih stipendija u trajajnu od tri, četiri mjeseca. Iako moram zahvaliti vašem Ministarstvu što su dvoje ili troje studenata već dobili stipendije, ali ako bismo ih ohrabрили s povratnm kartom i gostoljubivošću, to bi za učenje jezika bilo vrlo korisno. Predložio bih i da više znanstvenika povremeno dođe i održi predavanja našim studentima. Bio sam zamolio hrvatsko veleposlanstvo u New Delhiju da povremeno pozovu naše studente, organiziraju im programe iz kulture, prikažu filmove, i oni su su vrlo rado surađivali s nama. Takvu vrstu suradnje očekujem i od vas. Hvala vam lijepa!

Prof. dr. István NYOMÁRKAY (Budimpešta)
Katedra za slavensku filologiju
Sveučilište Loránda Eötvösa

Stanje kroatistike u Budimpešti

Dragi kolege, poštovane kolegice, dame i gospodo! Mađarska je slavistika prije dvije godine slavila svoju 150-tu obljetnicu, što znači da je prva katedra za slavistiku ne u Budimpešti, nego u Pešti, bila je osnovana 1849. godine. To ne znači i početak u užem smislu uzete znanstvene slavistike. Početak znanstvene slavistike u Mađarskoj računamo otprilike od sredine 80-tih godina 19. stoljeća, zapravo od početka, od početaka prvog uglednog i značajnog mađarskog slavista Oskara Asbótha. Ta katedra neprekidno radi od spomenutog vremena osnivanja.

Što se kroatistike tiče, kroatistički studij se obavlja u okviru katedre za slavistiku, uz to moram odmah reći da je jedno vrijeme od početka 20. stoljeća do 30-tih godina istoga stoljeća, radila i djelovala posebna Katedra za kroatistiku, koja je međutim prekinuta sa smrću ondašnjeg profesora kroatistike Ede Margalića. Od toga vremena kroatistički se studij odvija u okviru Katedre za slavistiku koja je uključena u jednu veću zajednicu, naime, u Institut za slavistiku i baltistiku našega sveučilišta. Ovamo pripadaju dvije katedre još, posebna Katedra za polonistiku i za istočne slavenske i baltijske jezike, to je bivša Katedra za rusistiku.

Što se tiče samoga nastavnog rada, to ide sve dosada u okvirima klasične filologije. Sad imamo i mi Mađari, kao što i vi u cijeloj Europi, nove izazove u tom pogledu koji zahtijevaju proširivanje horizonta sveučilišnih studija, dakle nećemo i ne možemo više ostati u okvirima književnosti i jezikoslovlja. Profesor Samardžija je već govorio o dubljim korijenima upoznavanja jednog naroda, o tzv. Landeskunde, to ni mađarski ne mogu točnije ovako izraziti, najbolje je onda uzeti termin iz njemačkoga jezika. Što se tiče naših studenata, na kroatistici trenutno imamo oko 30, 35 studenata. Osim toga postoji u okviru naše katedre posebna tzv. doktorska škola, to znači da doktorandi pohađaju predavanja i seminare tijekom 6 semestara, moraju položiti 16 ispita, plus doktorski strogi ispit i onda obraniti disertaciju i tim postići znanstveni stupanj PhD (ja ne kažem “pi ejč di” s obzirom na to što sam latinist). Što se tiče drugih visokoškolskih ustanova u Mađarskoj, postoje među tim ustanovama čvrste veze, prije svega sa Sveučilištem Janus Pannonius u Pečuhu, pa onda sa Visokom pedagoškom školom u Sombathelyju, sa sveučilištem u Segedinu, Debrecenu i s visokom školom u Nyíregyházi.

Nekoliko studenata kroatista uključeno je u rad ove maloprije spomenute doktorske škole i sad četiri doktoranda marljivo rade na svojim temama. Što se tiče tema diplomskih radova, u prvom redu moram spomenuti različite radove iz oblasti dijalektologije, i to je jako važna stvar iz dva razloga. Prvo, kao što je to uopće vrlo dobro poznato, mi smo u dvadesetčetvrtom satu za obrađivanje još neobrađenih dijalekata i manjih mjesnih govora, drugi je razlog što se pozornost studenata obraća i na one teme, odnosno na one grane znanosti koje sad – u znaku navoda – nisu u modi, dakle sa suvremenog gledišta – suvremenog sad u znaku navoda

– molim vas što je to dijalektologija, tamo nema ništa od općih stvari, itd. Redovno imamo lektora, odnosno lektorice iz hrvatskoga jezika i držimo čvrste i plodne kontakte sa Sveučilištem u Zagrebu, sa Sveučilištima u Beču i Klagenfurtu u prvom redu i što se cijeloga Instituta za slavistiku i baltistiku tiče, s brojnim poljskim, ruskim, češkim i slovačkim sveučilištima. Moram još reći da se kod nas uče i studiraju, mogu se studirati zapravo svi slavenski jezici, izuzev lužičkosrpskog, osim toga i baltički jezici, letonski i litavski. Što se tiče tih maloprije spomenutih novih izazova i mogućih rješenja vrlo urgentnih problema, mislim da ću s vašom visokom dozvolom ponešto sutra govoriti. U posljednje vrijeme kao nova tema pojavilo se istraživanje pomoću kognitivne metode. Neki naši doktorandi pišu svoje radove o jezičnoj slici različitih pojava stvarnosti, npr. jezične slike *zemlje*, *majke* itd. Ti radovi obećavaju važne i zanimljive rezultate.

Doc. dr. Vesna POŽGAJ HADŽI (Ljubljana)
Odsjek za slavenske jezike i književnosti
Filozofski fakultet u Ljubljani

Stanje kroatistike na Filozofskom fakultetu u Ljubljani

Drage kolegice i kolege, prvo vas srdačno pozdravljam u ime Odsjeka za slavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Ljubljani u sklopu kojega postoje četiri studijske grupe: Slovenski jezik i književnost, Ruski jezik i književnost, Hrvatski, srpski i makedonski jezik s književnostima te Komparativno slavensko jezikoslovlje.

Naša studijska grupa, Hrvatski, srpski i makedonski jezik s književnostima, koju skraćeno nazivamo HSM, može se studirati s ostalim studijskim grupama na našem fakultetu, a i sa studijskim grupama na drugim fakultetima ljubljanskog sveučilišta, tako je naprimjer popularna kombinacija s novinarstvom. Predmet "srbohrvaščina, tj. srbskohrvatski jezik in obe književnosti hrvaška in srbska" postao je predmetom studija na ljubljanskom Filozofskom fakultetu 1919. godine, kada je on i osnovan. Već 1920, odnosno 1921. godine studij srpskohrvatskog mogao se povezivati sa studijem slovenskog jezika, a od 1951. sa studijem ruskog jezika i ostalih slavenskih jezika, a kasnije ne samo slavenskih jezika. Hrvatskosrpski jezik na ljubljanskom Filozofskom fakultetu predavali su Dalibor Brozović (1953-1956), Vatroslav Kalenić (1958-1981), Alojz Jembrih (1983-1996). Od 1982. do 1996. bila sam lektoricom hrvatskosrpskog jezika, a od 1996. docenticom za hrvatski i srpski jezik. Na katedri za jezik osim mene predaju stalna lektorica Tatjana Balažić (od 2001) i konvencijski lektor iz Hrvatske Antonio Juričić (od 2001/2002). Na katedri za hrvatsku i srpsku književnost predaju profesor Vladimir Osolnik i asistentica Đurđa Strsoglavac; uz to na studijskoj grupi imamo i katedru za makedonski jezik i književnost.

Željela bih ukratko predstaviti naš program. Studijski program grupe Hrvatski, srpski i makedonski jezik s književnostima mijenjao se i prilagođavao novim društvenim situacijama i potrebama, posebno onima nastalim poslije 1990. godine. Ukidanjem "srbohrvaščine" u slovenskoj osnovnoj školi 1992/1993. godine (do tada je predmet bio obavezan u petom razredu, 2 sata na tjedan), pedagoško usmjerenje studija dalo je prednost novim potrebama: široko obrazovanim slavistima te lektorima i prevodiocima. Zbog toga današnji program naše studijske grupe u prvi plan stavlja standardni jezik i njegove funkcionalne stilove, lektoriranje i prevođenje. To znači da su glavni predmeti standardni jezik I i II, lektorat I i II (na prvoj i drugoj godini studija), na trećoj godini po jedan semestar povijest jezika i dijalektologija te 2 semestra lektoriranje i jezična kultura, a na četvrtoj godini stilistika i prevođenje. U programu je dakle težište učenja jezika posvećeno trima područjima: prvo standardnome jeziku i njegovim funkcionalnim stilovima, drugo interferencijskim pogreškama (o kojima ću nešto reći kasnije) i treće prevođenju i lektoriranju. Naravno, dobro znamo da je osnovni preduvjet svakoga dobrog prijevoda poznavanje obaju jezika u kontaktu, zato je naša studijska grupa jedina na odsjeku (npr. na rusistici nije tako) koja u svom programu ima obavezan i slovenski jezik I i II te prevođenje s hrvatskog na slovenski i obrnuto. Još nekoliko napomena o učenju/nastavi jezika.

Najveći su problem u učenju/ nastavi jezika interferencijske pogreške, koje su zbog srodnosti hrvatskog i slovenskog jezika toliko nesvjesne i tvrdokorne da ponekad ostaju i trajne. Upravo ta srodnost hrvatskog i slovenskog uvjetuje izrazito kontrastivni pristup predstavljanju i učenju jezika, što znači da se sve jezikoslovno gradivo uvijek opisuje i predstavlja kontrastivno. Zbog toga naš – ne samo stalni lektor – nego i konvencijski lektor, trebaju znati slovenski jezik; za stalnoga je lektora to obavezno. Poznavanje obaju jezika u kontaktu zapravo je preduvjet za kontrastivno predstavljanje hrvatskog jezika na svim jezičnim razinama.

Što se organizacije nastave tiče, treba naglasiti da je većini naših studenata prvi jezik (materinski) slovenski, iako je bilo razdoblja (npr. nakon 1991. godine) kada smo imali više studenata kojima su materinski jezici osim slovenskog bili ili hrvatski ili srpski ili bosanski ili makedonski. Prema tome, u radu se susrećemo sa studentima različitih materinskih jezika i, naravno, različitog predznanja tih jezika. Uzimajući u obzir strukturu studija na ljubljanskom Filozofskom fakultetu i konkretnu situaciju, profesor zapravo “nameće” svoj materinski jezik (ista je situacija na većini slavistika u svijetu). Međutim studentima uz hrvatski jezik nudimo i teorijsko poznavanje drugih standarda. Mnogi od spomenutih problema, prije svega problema koji se odnose na raznolikost predznanja jezika i različitost materinskih jezika, lakše bi se rješavali kada bismo imali studij samo hrvatskog jezika, književnosti i kulture, što zasada nemamo. Jedna su mogućnost rješavanja tih problema konvencijski lektori kao što je napravljeno između Slovenije i Hrvatske, dakle, hrvatski lektor u Ljubljani i slovenski u Zagrebu. Na sličan bi se način mogao riješiti i problem konvencijskih lektora za srpski odnosno makedonski jezik. Naglašavam još jednom da se u sličnoj situaciji nalaze mnoge slavistike u svijetu.

Na kraju bih progovorila o suradnji hrvatskih i slovenskih slavista. Moram naglasiti da je ta suradnja konačno intenzivno započela 1999. godine prvim slovensko-hrvatskim slavističkim susretom održanim u istarskome Novigradu. To je zapravo bio prvi susret dvaju srodnih i susjednih fakulteta, gdje smo razgovarali o aktualnim problemima hrvatskog i slovenskog jezika i na okruglo me stolu o problemima kroatistike u Ljubljani i slovenistike u Zagrebu. Drugi slovensko-hrvatski slavistički susret održan je u proljeće 2001. i zapravo je bio nastavak novigradskog skupa. S radošću mogu konstatirati da su se u tom razdoblju, dakle od 1999. godine do danas, dogodili mnogi pozitivni pomaci. Spomenula bih samo neke. Najveća je novost naravno uvođenje konvencijskog lektorata između Republike Hrvatske i Republike Slovenije, dakle od prošle školske godine prvi puta dobili smo na ljubljanskom sveučilištu lektora iz Zagreba, a zagrebački Filozofski fakultet lektoricu slovenskog jezika iz Ljubljane. Na ovome mjestu moram zahvaliti mnogim prisutnim profesorima koje sam “gnjavila” godinama te hrvatskom i slovenskom ministarstvu koji su nam u tome pomogli. Još jedna velika novost: hrvatski jezik postao je izbornim predmetom u sedmom, osmom i devetom razredu slovenske devetogodišnje osnovne škole; već smo započeli s permanentnim obrazovanjem učitelja, a očekuje nas još dosta posla ako želimo da hrvatski kao prvi susjedni jezik “zaživi” u slovenskim osnovnim školama.

Slovenski i hrvatski slavisti momentalno rade na tri bilateralna projekta koja financiraju hrvatsko i slovensko ministarstvo; to su ovi projekti: *Slovensko-hrvatski paralelni korpus*, *Slovensko-hrvatski fonetski i fonološki odnosi* te *Hrvatsko-slovenske i slovensko-hrvatske literarne teme*. U tom su razdoblju također ostvarena mnoga gostovanja i studijski boravci profesora i studenata, tradicionalne su postale mnoge stručne ekskurzije itd. Smatram da

sve to doprinosi ne samo kroatistici i razvoju kroatistike na ljubljanskom Filozofskom fakultetu, nego i razvoju slovenistike na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, do čega je meni osobno izuzetno stalo.

I još samo jedna digresija, odgovorila bih na pitanje kolege Svena koji je govorio prije mene. Spomenuli ste da bi bilo dobro provesti jednu anketu među lektorima hrvatskog na stranim slavistikama. Kolegica Marija Smolić i ja predstavile smo problematiku lektorskog rada na stranim sveučilištima (objavljeno u zborniku *Riječki filološki dani* 2, 1996) i napravile opširni anketni upitnik koji smo poslale na adrese 25 hrvatskih lektora u svijetu (šk. god. 1996/97). Pitanja u anketi obuhvaćala su tri područja: znanstvenu, metodičko-didaktičku i organizacijsku primjerenost hrvatskog jezika, književnosti i kulture za prezentaciju na stranim sveučilištima. Rezultati ankete (kakve udžbenike žele naši lektori, kakve kontrastivne gramatike, po čemu rade itd.) objavljeni su u zborniku *Riječki filološki dani* 3, 2000. Najljepše zahvaljujem na vašoj pozornosti.

Dr. sc. Agnieszka SPAGIŃSKA-PRUSZAK (Gdanjsk)
Katedra slavistike
Filološko-povijesni fakultet
Sveučilište u Gdanjsku

Stanje kroatistike na Sveučilištu u Gdanjsku

Poštovani kolegice i kolege!

Dopustite mi na početku reći nekoliko osnovnih podataka o našem sveučilištu. Sveučilište u Gdanjsku, gradu bogate povijesti i kulturnog nasljeđa, sa svojim fakultetima, institutima, znanstvenim jedinicima centar je znanstvenoistraživačke i obrazovne djelatnosti poljskog Primorja i sjeverne regije Poljske. Na njemu se obrazuju studenti društveno-humanističkih, tehničkih i biotehničkih profila.

Sveučilište u Gdanjsku utemeljeno je dvadesetog travnja 1970. godine, iako obrazovanje učiteljskih, ekonomskih i nastavničkih kadrova ima dugogodišnju tradiciju u ovom gradu. Danas u njegovu okrilju djeluje Filološko-povijesni fakultet sa 10 instituta, zavoda, katedara i svojih 2552 studenata (redovnih studija) i 1423 s izvanrednim studiranjem. Fakultet je nastavio tradiciju Pedagoške akademije i Ekonomske škole, koje su nastale u 1946. godini.

Na Fakultetu radi 340 znanstveno-nastavnih djelatnika (među kojima je 11 redovitih profesora, 50 sveučilišnih profesora, 90 je doktora i 60 magistara znanosti, 10 lektora i 59 predavača).

Čast mi je da vas ljubazno obavijestimo o tome da je na Sveučilištu u Gdanjsku osnovan novi slavistički centar u kojem postoji fakultet s posebnim odjelom za hrvatski jezik i književnost.

Tijekom prošlih godina u Zavodu za južnoslavenske jezike hrvatski jezik se predavao za studente rusiste i poloniste našeg sveučilišta. Mnogim studentima pohađanje tečaja hrvatskog jezika, kako na obavezan, tako i na fakultativan način, omogućavalo je izbor buduće teme njihova magistarskog rada u poredbenom aspektu, korištenjem poljskog, ruskog te, naravno, hrvatskog jezika.

Katedra slavistike pod znanstvenim rukovodstvom redovitog profesora, poznatog paleoslavista dr. hab. Leszka Moszyńskoga nastala je u školskoj godini 1997, pretvorbom dosadašnjeg Zavoda za južnoslavenske jezike postojećeg u sastavu Instituta slavenske filologije.

Odlukom Senata na Filozofskim fakultetu Sveučilista u Gdanjsku stvorena je samostalna katedra slavistike, koja će školovati studente s južnoslavenskom specijalnošću (hrvatskom i srpskom).

Prve studente imali smo u 1998. godini. U ovoj školskoj godini upisano je 56 redovitih studenata (18 izabralo je hrvatsku specijalnost), u sljedećoj 20 studenata i ovoj godini (2000/2001) isto 20.

Slavistički studiji će trajati pet godina, a njihovi diplomanti dobivat će titulu magistra slavistike. Tijekom studija studenti će skupljati znanje s područja povijesti naroda i kulture, književnosti i slavenskih jezika u poredbenom aspektu te isto tako detaljno znanje o hrvatskom jeziku kao glavnom predmetu studija.

Osim toga, u programu školovanja su: praktično učenje dvaju slavenskih i jednog zapadnog jezika, po izboru.

Predavat će se sljedeći predmeti: povijest slavenskih naroda, opisna gramatika hrvatskog jezika, poredbeni gramatika slavenskih jezika i kontrastivna poljsko – hrvatska gramatika, bizantiske i rimske osnove kulture Slavena, staroslavenski jezik, slavenske književnosti, hrvatska književnost, filozofija, hrvatski jezik, crkvena umjetnost, pa i folklor slavenskih naroda i turizam.

Naši studenti su veoma aktivni, imaju zanimljivo studentsko kazalište, studentski časopis *“Slavka”*, znanstveno djeluju u studenstkim skupovima. Ove godine (2000/2001) organizirali su međunarodni skup *“Kultura i mitologija Slavena”* (drago mi je što mogu naglasiti da su došle kao gosti dvije studentice sa Sveučilišta u Zagrebu), u sljedećoj *“Smrt u jeziku, književnosti i kulturi Slavena”*.

U posljednje vrijeme postoji zamjetno povećanje zanimanja za hrvatski jezik i kulturu. Zbog toga u 2002/2003. godini otvaramo izvanredno studiranje slavistike (nastava uz plaćanje) po izboru: hrvatska ili srpska specijalnost (planiramo školovati 60 studenata).

Studij će trajati tri godine, a diplomanti će dobivati titulu i naučni stupanj licencijata slavistike.

U ostvarivanju nastavno-znanstvene djelatnosti i znanstvenoistraživačkog rada sudjeluje danas 11 stalno zaposlenih djelatnika. Između ostalog: osnivač naše katedre, redovni profesor u mirovini, dva sveučilišna profesora (polonist i rusist), pet doktora (3 serbokroatista). Angažiran je također magistar (serbokroatist) kao lektor za hrvatski. Uz njih djeluje jedan sveučilišni profesor (serbokroatist) kao vanjski suradnik sa sveučilišta u Krakovu.

U našim naučnim istraživanjima i znanstvenoistraživačkim projektima koncentriramo se na takva posebno za nas interesantna pitanja kao što su: paleoslavistika, suvremeni hrvatski jezik i književnost, jezik u etno- i sociolingvističkom aspektu, kontrastivna i poredbeni lingvistika slavenskih jezika, kultura hrvatskog naroda u nekadašnje i današnje vrijeme, hrvatska književnost u evropskom kontekstu (posebno suvremena drama), književna antropologija, folklor slavenskih naroda, prevodilaštvo. Kako smo novootvorena katedra, još nismo imali diplomiranih studenata, kroz godinu dana ćemo imati prve diplomante.

Također i zbog toga zaista nam je mnogo stalo do uspostavljanja različitih državnih, kulturnih i znanstvenih kontakata. Nadamo se da ćemo možda ovom prilikom dobiti neku podršku.

Što se toga tiče, bit ćemo zahvalni na pozivima za znanstvene seminare, konferencije i skupove. Sa svoje strane rado ćemo vas obavještavati o našem znanstvenom životu.

Bilo bi za nas važno dobiti hrvatske knjige (naročito rječnike, nove gramatike hrvatskog jezika, čitanke za hrvatske škole, hrvatsku književnost), novine, časopise, kasete, ploče itd. Veoma važno je uspostaviti neku jezičnu praksu, znanstvenu razmjenu između poljskih i hrvatskih studenata i također uspostaviti suradnju između znanstvenika, nastavničkih kadrova.

Ljubazno vas molimo da nam pružite pomoć u tom smislu. Hvala na pažnji!

Prof. dr. Marko Samardžija

Molim vas, samo trenutak, imam pitanje za kolegicu ako može: ako sam dobro razumio, je li to dobra formulacija bila da postoji poseban fakultet ili poseban odjel za hrvatski jezik?

Prof. dr Agnieszka Spagińska-Pruszk

Mislim “poseban” u smislu da imamo Katedru slavistike u kojoj je posebna hrvatska specijalnost. Prije toga imali smo samo fakultativan lektorat hrvatskog ili srpskog (na početku za cijeli naš Povijesno-filološki fakultet, kasnije uglavnom za studente ruske filologije).

Znači, nije postojala hrvatska posebna specijalnost u okviru slavistike, nismo imali pet godina studija s hrvatskim jezikom i književnošću kao glavnim predmetom studija. U tom smislu je postalo nešto novo jer prije, kako sam već spomenula, u okviru je slavistike bila rusistika, hrvatski se nalazio u drugom planu i funkcionirao samo kao fakultativni lektorat. A sada prvi put imamo osim lektorata široku hrvatsku filologiju, predajemo hrvatsku gramatiku, književnost, folklor, kulturu, povijest itd. Pored hrvatske specijalnosti u okviru slavistike studenti se mogu upisati također na drugu specijalnost: srpsku. Za ove specijalnosti su uvedeni usmeni i pismeni ispiti.

Doc. dr. Ljudmila VASILJEVA (Lavov)
Katedra za slavistiku
Državno sveučilište Ivana Franka u Lavovu

Studij kroatistike na Državnom univerzitetu u Lavovu, počeci, aktualno stanje, problemi, perspektive

Kroatistika se na ukrajinskim sveučilištima kao zaseban studij u okviru slavistike počinje izučavati najprije u Kijevu od 1994, a potom i u Lavovu od 1995. U tom kratkom vremenu postignut je značajan napredak na tom polju, ali iskristalizirali su se i neki specifični problemi vezani uz studij kroatistike u Ukrajini. Moje je izlaganje posvećeno upravo tim pitanjima. Kako radim na Sveučilištu Ivana Franka u Lavovu, naglasak moga izlaganja bit će na stanju kroatistike u toj ustanovi.

Studij kroatistike na Državnom univerzitetu Ivana Franka u Lavovu na katedri slavistike uspostavljen je 1994. godine, a od 1996. u radu sa studentima sudjeluje i lektor hrvatskog jezika. Katedra slavistike Lavovskog sveučilišta ima bogatu tradiciju u razvoju slavistike. G. 1850. na Lavovskom sveučilištu bile su otvorene dvije slavističke katedre: katedra polonistike i katedra ukrajinistike. Početkom XX. stoljeća na sveučilištu su se već predavali istočno-slavenski jezici, a 20-ih godina u sferi znanstvenih interesa lavovskih slavista bili su već i jezici Lužičkih Srba, a također češki i slovački jezik. Ovih godina na sveučilištu započeli su također i s lektoratima češkog i srpsko-hrvatskog jezika. Lektorati su omogućili studentima praktično proučavanje jezika, jer lavovski znanstvenici u to vrijeme nisu se bavili nastavom govorenog jezika te nisu naglašavali neophodnost praktičnog ovladavanja jezikom, nego su uglavnom proučavali niz važnih znanstvenih problema slavistike. Na katedri su radili širom svijeta poznati znanstvenici kao što su T. Lehr-Splawiński, A. Fišer, J. Čekanovski (Czekanowski), Z. Stieber. Poslije 2. svjetskog rata na katedri su bila dva odsjeka : bohemistika i polonistika. U sferi glavnih znanstvenih interesa katedre dijalektologija, suvremeni jezik, leksikologija, fonetika, gramatika slavenskih jezika, slavenska književnost. Godine 1974. na katedri je uspostavljena serbokroatistika. Naime, to je bila srbistika, jer što se hrvatskoga jezika tiče, naglašavalo se samo da između dva jezika postoje neke razlike, posebice na razini leksika.

Zato smo 90-ih godina u svezi s time što se na karti Europe pojavila nova država Republika Hrvatska trebali voditi računa o tome da na katedri ne može ostati studij serbokroatistike, jer je taj zajednički jezik ostao već samo u povijesti. Koliko smo obaviješteni, srpsko-hrvatski se i sada predaje na svim katedrama slavistike primjerice u Rusiji (razumije se, gdje su ga imali i prije). U Ukrajini, u Kijevu na katedri slavistike predaje se i kroatistika ali, koliko znamo, istovremeno s hrvatskim jezikom kroatisti proučavaju i srpski te imaju istu količinu sati srpskog i hrvatskog (ponekad čak i više srpskog) što, po našem mišljenju, komplicira praktično vladanje i jednim i drugim jezikom.

I na našem fakultetu kroatistika je startala u dosta teškim uvjetima, bez nužne literature, adekvatnih nastavnih programa i bez dovoljno osposobljenog profesorskog kadra. Najlakši je zapravo bio formalni dio posla oko uspostavljanja kroatistike kao zasebnog

studija, to jest jednostavno razdvajanje serbokroatistike na dva zasebna studija. Iako, mora se priznati, ni to nije prošlo bez stanovitog nerazumijevanja i otpora. Puno veći problem predstavljale su neke suštinske stvari: jasno razgraničavanje tih dvaju područja u nastavnoj praksi (npr. problem nacionalne pripadnosti starijih razdoblja u književnosti, realnije sagledavanje povijesti jezika u velikoj mjeri opterećene mitom o Vuku S. Karadžiću i sl.) kao i kompetentno predavanje kroatističkih kolegija (u okviru nekadašnje serbokroatistike težište je bilo na tzv. istočnoj varijanti). Kako vidite, bilo je dosta problema, pa i nesnalaženja. Konačno, i mi koji smo radili sa studentima morali smo dosta učiti. O tome zorno svjedoče i udžbenici po kojima smo tada radili. Na primjer, "Udžbenik srpsko-hrvatskog jezika" moskovski i srpski autori V. Zenčuk, J. Jakanović-Mihajlova, M. Kiršova, M. Marković, doista je dobar udžbenik, ali se može koristiti samo za studij srbistike jer uopće nema građu u svezi s hrvatskim jezikom. Što se ekstralingvističkih pojava tiče, izbor tekstova, njihov sadržaj i sl. isključivo su vezani za srpsku stvarnost. S druge strane, ekonomska situacija u našoj zemlji nikada baš nije išla u prilog sveučilišnom profesionalnom usavršavanju, bilo da je riječ o nabavci relevantne literature ili pak o studentskom boravku u Hrvatskoj. Kad se sjetim kako su nam ponekad i banalne stvari predstavljale teško rješive probleme, gotovo da mogu shvatiti kolege s nekih drugih sveučilišta koje su se opirale uvođenju hrvatskog kao zasebnog jezika nastojeći u svojim sredinama po tom pitanju zadržati status quo. Srećom, to na našem sveučilištu nije bio slučaj. Stanovite sličnosti i podudarnosti između ukrajinske i hrvatske situacije sigurno su u tome odigrale ne malu ulogu. Na Lavovskom sveučilištu ti problemi su relativno brzo prevladani zahvaljujući na vrijeme ustanovljenom lektoratu hrvatskog jezika, trudu predavača kroatističkih kolegija i razumijevanju Ministarstava znanosti i tehnologije Republike Hrvatske, koje je sustavno opskrbljivalo našu katedru knjigama, časopisima, filmovima i ostalim, te omogućavalo redovno usavršavanje u Hrvatskoj studenata, postdiplomaca i profesora.

Što se tiče programa hrvatskog jezika na našem sveučilištu, on je prilagođen ustroju, načinu rada i ukupnom funkcioniranju slavističke katedre na našem sveučilištu. Tijekom prve studentske godine predaje se normativna gramatika te govoreni jezik, jer studenti koji dolaze na studij kroatistike ne znaju čak ni hrvatsku abecedu. Studenti trebaju dobro ovladati jezikom jer u drugoj godini počinje studij fonetike i fonologije, pravopisa, a također jednog dijela morfologije. Sve discipline predaju se već na hrvatskom jeziku. U trećoj godini nastavlja se morfologija, proučava se tvorba riječi, u četvrtoj sintaksa, u petoj stilistika. U okviru tzv. specijalnih kolegija studenti također imaju predavanja iz leksikologije i frazeologije. Važan dio nastave čini povijesna gramatika te povijest jezika, teorija prijevoda. Posljednja disciplina upućuje studente da ovladaju još jednom važnom profesijom prevoditelja. Osim lingvističkih disciplina na katedri se predaje hrvatski folklor, kultura Hrvatske. Hrvatska književnost i prije je bila u programu u okviru serbokroatistike (primjerice M. Držić, I. Gundulić, A. Šenoa, M. Krleža, V. Nazor, R. Marinković, V. Kaleb i dr.) sad je u programu mnogo više autora, izučavaju se i suvremeni (P. Pavličić, G. Tribuson). O folkloru Hrvata studenti su mogli saznati temeljne podatke iz discipline "Slavenski folklor". A o povijesti hrvatske kulture iz discipline "Povijest kulture slavenskih naroda". Novi program Ministarstva školstva Ukrajine od 1998. omogućio je nastavu "Hrvatskog folklor" i "Povijesti hrvatske kulture" kao novih disciplina.

Što se diplomskih i godišnjih radova tiče, pokušavamo u tim radovima, a osobito u radovima vezanim za jezik, dati doprinos razvoju kroatistike na katedri. G. 1999. jedna je

studentica diplomirala s radom o ukrajinsko-hrvatskom računalnom rječniku-minimumu, kojem je sama bila autor, grupa studenata druge godine pripremila je ove školske godine kao godišnji rad računalni rječnik hrvatsko-ukrajinski. Imam prigodu sada napomenuti da i danas postoji samo jedan hrvatsko-ukrajinski te ukrajinsko-hrvatski rječnik (ovdje mislim na rječnik akademikinje A. Menac) koji, na žalost, nema velikog broja suvremenih hrvatskih riječi, ima srbizme, a također zastarjele riječi, jer je objavljen prije dvadeset godina. Prikladan veći rječnik, sličan primjerice rječniku srpsko-hrvatsko-ruskom I. Tolstoja nemamo.

U metodičkom pogledu smo, na žalost, prilično ograničeni sredstvima. Dovoljno je, na primjer, kazati da naša katedra nema ni najobičniji magnetofon, a o televizoru i videu i da ne govorimo. Situacija s literaturom bitno je krenula nabolje otkako je uspostavljen lektorat hrvatskog jezika. Ministarstvo znanosti i tehnologije poslalo nam je u ovih posljednjih par godina značajan broj kapitalnih djela, kako iz područja jezika tako iz područja književnosti.

Drugi je problem, čini mi se, u samom predmetu kojim se bavimo, tj. u hrvatskom jeziku. Ne želeći kritizirati i ne smatrajući se uostalom kompetentnom za to, ipak moram navesti neke stvari koje nas zbunjuju. Pomno pratim časopis "Jezik" koji nam šalju na katedru i uza sva nastojanja da razumijem spor u svezi s fonemom "ie" to mi ne uspijeva u potpunosti. Neslaganje vodećih hrvatskih jezikoslovaca oko tog pitanja dodatno zbunjuje. Taman kada me jedan uspije uvjeriti svojom argumentacijom da je u pravu, u sljedećem broju drugi to uvjerenje poljulja. Donekle je slična stvar s raznim razlikovnim rječnicima hrvatskog i srpskog jezika i cijelim kompleksom članaka, rasprava i polemika na tu temu. Određene nedoumice postoje i u svezi s povijesnim razvojem i standardizacijom tih dvaju jezika. Znamo da sva ova pitanja nisu jednostavna, pa tako ni odgovori na njih ne mogu biti jednostavni. Znamo također da strani kroatisti, studenti, ali i njihovi profesori, moraju uložiti puno vlastitog truda da ovladaju ovom problematikom, ali mislimo da bi im pri tome itekako dobro došla pomoć hrvatskih jezikoslovaca. Po našem mišljenju, u tom smislu najviše bi koristio jedan solidan i studiozan udžbenik hrvatskoga jezika za inozemna sveučilišta, a također gramatika.

Upravo pitanjem nepostojanja adekvatnog priručnika bili smo zaokupljeni u posljednje vrijeme i mi na Lavovskom sveučilištu. Postojeći priručnici, osim toga što nisu u svom inojezičnom dijelu na ukrajinskom jeziku, nimalo ili u nedovoljnoj mjeri i na neodgovarajući način tretiraju aspekte koji nisu primarno lingvistički (povijest, kultura, običaji, zemljopis, socijalno-psihološke značajke i dr.), a oni su, po našem mišljenju, nezaobilazni u proučavanju nekog jezika.

Nemajući drugog izbora odlučili smo ga sami napisati. U stvari, radilo se na priručniku hrvatskog jezika za studente sveučilišta i visokih škola Ukrajine. Dosada takav udžbenik u Ukrajini još nije bio objavljen. Zadaća autora udžbenika bila je ne samo uputiti studente na izučavanje normativne gramatike, leksika, pripremanja tema za razgovor nego i upoznati ih s poviješću, narodnim tradicijama, mentalitetom Hrvata i time još više zainteresirati studente za proučavanje hrvatskog jezika. Dovoljan stupanj sociokulturnih znanja, po našem mišljenju, neophodan je uvjet poznavanja jezika. Udžbenik bi trebao osigurati preduvjete za ispravnu praktičnu primjenu hrvatskog jezika.

Koncepciju smo udžbenika zasnivali na uvjerenju da funkcija dobrog udžbenika nije samo pomoći studentima u učenju normativne gramatike, leksika i slično, nego i upoznati

ih s drugim osobitostima zemlje i naroda čiji jezik izučavaju¹. Ukratko, držali smo se nekih osnovnih postulata “lingvozemljoznanstva” jer “adekvatno komuniciranje”, ili drukčije razmjena informacije prema Jevgeniju Vereščaginu i Vladimiru Kostomarovu “nije moguća bez lingvozemljoznanstvenih znanja i umijeća”².

U udžbeniku su zastupljene i leksičke jedinice čija je semantika vezana za kulturu hrvatskog naroda. Primjerice riječi: *glagoljica*, *pleter*, *pisanica*, *šahovnica* i sl. – imaju u svojoj semantici i nacionalno-kulturnu komponentu.

Svaka lekcija priručnika sastoji od dva dijela. Prvi je dio dijalog (tekst) vezan uz neku temu. Uz tekst su vježbe koje trebaju omogućiti pamćenje leksika, konstrukcija i frazema iz teksta. Drugi je dio vježbi vezan uz gramatičku građu. Ali je leksička građa ovih vježbi iz istoga teksta, što daje studentima prigodu najbolje zapamtiti ne samo gramatiku nego i leksičku temu i omogućuje u svezi s time odgovarajući nivo komunikacije. U priručnik su uključene i pjesme poznatih hrvatskih pjesnika.

U priručniku smo također pokušavali pridržavati se koncepcije da uspoređivanje bliskih sličnih kultura pomaže proučavanju jezika i mentaliteta bliskih naroda. Primjerice, uz tekst “Znamenite žene u hrvatskoj povijesti” ima vježbi koje bi studentima omogućile i raspravu o znamenitim ženama u povijesti Ukrajine i sl.

U međuvremenu je na našem sveučilištu ovaj priručnik hrvatskog jezika za ukrajinske studente objavljen i moram priznati da nismo očekivali da će biti toliko zainteresiranih za njegovu nabavu. Potpuno smo već potrošili svu nakladu, koja, na žalost, nije bila velika.

Valja također napomenuti da su u okviru slavističkih konferencija održana brojna izlaganja o hrvatskom jeziku i književnosti, a u konferencijskim zbornicima i periodici objavljeno je na desetke članaka o toj problematici.

Što se problema tiče, oni su dijelom, da tako kažem, interne, ukrajinske naravi, a odnose se na nezavidno ekonomsko stanje našeg sveučilišta i s tim povezane poteškoće u izvođenju nastave, a dijelom su proizvod nekih nedoumica i nedorečenosti u samoj suvremenoj kroatistici. Konkretno, na planu jezika: dvojbe oko pravopisa, nepostojanje odgovarajućeg ukrajinsko-hrvatskog, hrvatsko-ukrajinskog rječnika, specifičnost odnosa hrvatskog i srpskog jezika; na planu književnosti: nepostojanje prijevoda nekih ključnih djela iz starije hrvatske književnosti koje studenti na početku studija nisu u stanju čitati u originalu, pitanje pripadnosti nekih književnika (Ivo Andrić, V. Desnica, M. Dizdar i dr.), slaba opskrbljenost naslovima iz suvremene hrvatske književnosti itd. Kao novi izazov nameće se i pojava novih jezika: bosanskog i crnogorskog, što cijeli kontekst oko kroatistike dodatno komplicira.

Što se tiče budućnosti kroatistike na Lavovskom sveučilištu, jedno je sigurno – ona kao zaseban studij egzistira i kao takva će se i održati. Ove školske godine kroatiste imamo u trećoj i četvrtoj godini. Ali se hrvatski jezik kao kolegij proučava i na drugim fakultetima, recimo, na fakultetu za međunarodne odnose. Ukupno na našem sveučilištu hrvatski jezik proučavaju 70 studenata. Na katedri imamo postdiplomski studij kroatistike. No, kvaliteta samog studija kao i zainteresiranost studenata ovisit će u prvom redu o kontaktima s odgovarajućim ustanovama u Hrvatskoj, sveučilištima, razmjeni studenata i sl.

Bilješke

¹ Верещагин Е., Костомаров В., Язык и культура, стр.4.

² Isto, str.146.

Literatura

1. Gluhak A., Raguževa gramatika – praktična ili ne – nova jest, *Jezik*, god. 45, br. 3, str. 116-120; br. 4, str. 147-152.
2. Brozović D., O pravopisu i dvoglasniku pisanome ije, *Jezik*, god. 44, br.1, str. 37-40.
3. Brozović D., Uz Škarićev prilog o standardnome hrvatskom refleksu staroga dugog jata, *Jezik*, god. 46, br. 2, str. 62-66.
4. Pranjković I., Je li dugi refleks jata fonem ili morfonem, *Jezik*, god.45, br. 5, str. 192-195.
5. Raguž D., *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb, 1997.

Prof. dr. Božena i prof. dr. Emil TOKARZ (Katowice - Sosnowiec)
Institut za slavensku filologiju
Šlesko sveučilište

Šleska kroatistika (Hrvatska filologija na Šleskom sveučilištu)

Dana 1. listopada 2001. (dvijetisuće prve godine) prošlo je 10 godina otkako je u okviru Instituta za slavensku filologiju Šleskog sveučilišta osnovana kao nova specijalizacija hrvatska filologija. Ta je specijalizacija zamišljena kao trogodišnji licencijatski studij, koji se može nastaviti kao dvogodišnji magistarski studij, čija je zadaća didaktički i znanstveni rad u području hrvatskoga jezika, kulture i književnosti.

Ta je novina bila promptna reakcija na politička i društvena zbivanja u tadašnjoj Jugoslaviji. Tragične posljedice tih zbivanja prisilile su nas na reakciju čiji je cilj bio barem moralna podrška narodima koji su se borili za svoja osnovna prava u jako teškoj i neravnopravnoj konfrontaciji. Istovremeno smo htjeli naglasiti naše viđenje stanja jezika na ovim prostorima, ukazujući na ravnopravnost i jednaku vrijednost postojećih kultura i jezika naroda koji su imali opravdane želje za stvaranjem drugačijih uvjeta egzistencije u suvremenim društveno-političkim strukturama.

Izdvajanje samostalnih specijalnosti na neofilološkom smjeru Šleskog sveučilišta bilo je neophodno s obzirom na stvarno stanje u ovom djelu Europe, koje se, između ostalog, ogledalo u: neodobranje jezične unifikacije (riječ je o srpsko-hrvatskom jeziku), podizanje nacionalnih jezika u državama nastalim raspadom SFRJ na razinu obveznih standarda, nastanak novih demokratskih političkih i društvenih struktura i sl. Također nam je bilo stalo i do toga da u Poljskoj na pravi način predstavimo kulturne i društvene odnose na području južnoslavenske zajednice.

Ta je problematika u manjoj ili većoj mjeri bila do sada predmet specijalnosti *jugoslavistika* uz neka ograničenja koja su bila rezultat tadašnjih političkih prilika. Zajednička federativna država, zajednički, iznadnacionalni srpskohrvatski jezik, zajednička vojska, kulturna politika itd. dovodile su do nestanka najkarakterističnijih i najzanimljivijih razlikovnosti između jezika i kultura pojedinih naroda.

Institut je zahvaljujući posjedovanju odgovarajućih kadrova pokrenuo 1. listopada 1991. godine studij kroatistike upisujući 30 kandidata. Dobili smo znatnu podršku Zagrebačkog sveučilišta te Ministarstva znanosti i tehnologije u Zagrebu. U Šlesko sveučilište je došao izvrstan lektor hrvatskog jezika mr. Zoran Bundyk, a razne znanstvene ustanove kao što su Sveučilište u Zagrebu, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti te ministarstva usprkos mnogim poteškoćama, trudile su se popuniti fond Slavističke knjižnice, stipendirati boravak naših studenata, doktoranata i znanstvenih radnika, a istovremeno su nam istaknuli hrvatski znanstvenici (profesori J. Silić, I. Pranjković, M. Samardžija, S. Damjanović, V. Anić i dr.) pružili ogromnu pomoć i meritoran savjet, sudjelujući u raznim istraživačkim projektima koje je vodio Institut te recenzirajući doktorske disertacije i druge znanstvene radove (prof. dr. I. Pranjković, prof. dr. M. Samardžija).

Do sada je ślesku kroatistiku završilo oko 150 studenata dobivajući licencijat ili stupanj magistra hrvatskog jezika ili književnosti i kulture. Nekoliko njih (dr. K. Pieniążek – (*Twórczość poetycka Antuna Branka Šimicia – Pjesničko stvaralaštvo Antuna Branka Šimicia*, mentor – prof. hab. B. Czapik-Lityńska), dr. M. Korchel (*Konstrukcje bezosobowe w języku polskim i chorwackim – Bezlične konstrukcje u poljskom i hrvatskom jeziku*, mentor – prof. dr. hab. E. Tokarz), dr. R. Bońkowski (*Chorwackie słownictwo sportowe – Hrvatski sportski leksik*) mentor – prof. dr. hab. E. Tokarz), dr. T. Czapik (*Od utopii iliryskiej do narodzin rzeczywistości jugosławiańskiej – Od ilirske utopije do rođenja jugoslavenske stvarnosti*), mentor – prof. dr. hab. E. Tokarz), dr. L. Małczak (*Wiatr w literaturze chorwackiej – Vjetar u hrvatskoj književnosti*), mentor – prof. dr. hab. B. Pikala – Tokarz) obranilo je doktorske disertacije s temama iz kroatistike. Dr. Maria Cichońska na Filološkom odsjeku Śleskog sveučilišta završava habilitacijsku radnju. Trenutno na hrvatskoj filologiji studira 81 student, a u akademsku 2001/2002. godinu upisalo se je 25 kandidata. Zapazili smo da najveći interes pobuđuje upravo ovaj smjer, što ukazuje na njegovu atraktivnost.

Između Sveučilišta u Zagrebu i Śleskog sveučilišta postoji vrlo plodna suradnja u okviru europskog programa CEEPUS.

U okviru Instituta osim didaktičke postoji i znanstvena djelatnost. Zaposlenici Instituta objavili su niz radova iz oblasti hrvatske literature, kulture i jezika.

U Institutu su pokrenite znanstvene teme, kojima je između ostalog cilj i detaljna obrada pitanja koja se odnose na kroatističku kulturnu, književnu i jezičnu problematiku u okviru slijedećih programskih istraživanja:

1. *Literatury słowiańskie XX wieku (Slavenska književnost XX. stoljeća)* – voditelj projekta prof. dr. hab. Barbara Czapik-Lityńska;
 2. *Gatunek w procesie historyczno – literackim (Vrsta u književnopovijesnom procesu)* – voditelj projekta prof. dr. hab. Bożena Pikala-Tokarz;
 3. *Teoria przekładu (Teorija prevođenja)* – voditelj projekta prof. dr. hab. Bożena Pikala-Tokarz;
 4. *Semantyka, składnia i słowotwórstwo języków słowiańskich (Semantika, skladnja i tvorba slavenskih jezika)* – voditelj projekta prof. dr. hab. Emil Tokarz;
 5. *Frazeologia uczuć w słowiańskiej analizie kontrastywnej (Frazeologija osjećaja u slavenskoj kontrastivnoj analizi)* – voditelj projekta prof. dr. hab. Iwona Nowakowska-Kempna;
 6. *Kinetyczne formy porozumiewania się (Kinetičke forme sporazumijevanja)* – voditelj projekta prof. dr. hab. Krystyna Jarzšbek;
 7. *Kultura Ludowa Słowian (Narodna kultura Slavena)* – voditelj projekta prof. dr. hab. Henryka Czajka;
- kao i u okviru individualnih znanstvenih projekata:
1. *Awangarda w literaturach narodów Jugosławii (Avangarda u književnostima naroda Jugoslavije)* – voditelj projekta prof. dr. hab. Barbara Czapik-Lityńska;
 2. *Literackie transgresje dwudziestowiecznej ikonosfery (Književne transgresije dvadesetstoljetnje ikonosfere)* – voditelj projekta prof. dr. hab. Bożena Pikala-Tokarz;
 3. *Aproksymacja, czyli pozorne podobieństwa leksykalne w językach zachodniopółnocnosłowiańskich i polskim (Aproksimacija ili prividne leksikalne sličnosti u zapadnojužnoslavenskim jezicima i u poljskome)* – voditelj projekta prof. dr. hab. Emil Tokarz;
 4. *Chorwackie słownictwo sportowe (Hrvatski sportski leksik)* – voditelj projekta prof. dr. hab. Emil Tokarz;

5. *Współczesne języki standardowe południowej Słowiańszczyzny (Suvremeni standardni južnoslavenski jezici)* – voditelj projekta prof. dr hab. Emil Tokarz;
 6. *Pogranicze jako kategoria kulturowa i lingwistyczna (Pograničje kao lingvistička i kulturološka kategorija)* – voditelj projekta prof. dr. hab. Iwona Nowakowska-Kempna;
 7. *Słownik syntaktyczno-semantyczny polskich, bośniackich, chorwackich i serbskich czasowników (Sintaktičko-semantički rječnik poljskih, bošnjačkih, hrvatskih i srpskih glagola)* – voditelj projekta dr. Maria Cichońska.
- U okviru navedenih tema objavljeni su slijedeći radovi:

- knjige i monografije:

1. *Kryzys tożsamości. Slavica*. Red. B. Czapik, E. Tokarz. Wyd. UŚ. Katowice 1992.
2. *Postmodernizm w literaturze i kulturze krajów Europy Środkowo – Wschodniej*. Red. H. Janaszek-Ivaničková, D. Fokkema. Wyd. "Śląsk". Katowice 1995. ss. 312.
3. *Postmodernism in Literature and Culture of the Central and Eastern European Countries*. Ed. By H. Janaszek-Ivaničková. "Śląsk". Katowice 1996. ss.339.
4. B. Czapik: *"Jeszcze – nie". Utopicum jugosłowiańskiej awangardy*. Wyd. UŚ. Katowice 1996. ss. 83.
5. *Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian. T. I. Ze świadomości utopijnej w refleksji językowej*. Red. E. Tokarz. Wyd. UŚ. Katowice 1997, ss. 122.
6. *Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian. T. II. Z przemian świadomości utopijnej w procesie historycznoliterackim..* Red. B. Czapik. Wyd. UŚ. Katowice 1997. ss. 176.
7. *Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian. T. III. Z zagadnień struktury artystycznej i świadomości kulturowej*. Red. B. Tokarz. Wyd. UŚ. Katowice 1997. ss. 130.
8. *Ponowoczesność a tożsamość*. Red. B. Tokarz i S. Piskor. Wyd. Stowarzyszenie Pisarzy Polskich. Katowice 1997. ss. 280.
9. *Język wobec przemian kultury*. Red. E. Tokarz. Wyd. UŚ. Katowice 1997, ss. 144.
10. E. Tokarz: *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-chorwackich*. Wyd. Śląsk. Katowice 1998, ss. 381.
11. *W kręgu kultury Słowian. Księga pamiątkowa poświęcona 45-leciu pracy naukowo-dydaktycznej Pani Profesor dr hab. Henryki Czajki*. Red. E. Tokarz, Wyd. UŚ, Katowice 1999, ss. 257.
12. *Studia z historii literatury i kultury Słowian*. Red. B. Czapik-Lityńska, Z. Darasz. Wyd. UŚ. Katowice 2000. ss. 192.

- članci:

1. E. Tokarz: *Mit wspólnoty Słowian południowych i jego konsekwencje (na przykładzie narodów dawnej Jugosławii)*. W: *Rozpad mitu i języka?* Red. B. Czapik. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego nr 1324. Wyd. UŚ. Katowice 1992. s. 82-87.
2. M. Cichońska: *Język serbsko-chorwacki wobec procesów dezintegracyjnych w Jugosławii*. W: *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*. Red. S. Gajda. Opole 1993. s. 271 - 276.
3. Z. Bundyk: *Neki problemi kod prevodenja s hrvatskog jezika na engleski jezik i obratno*. W: *Przekład artystyczny. T. 5*. Katowice 1994.

4. M. Cichońska: *Zaimki jako wykładniki emotywności w serbskim, chorwackim i polskim języku mówionym*. W: Stylistyczne konfrontacje. Opole 1994, s. 109 - 113.
5. M. Cichońska: *Języki Słowian Południowych wobec rozpadu SFRF*. W: Współczesne tendencje rozwojowe języków słowiańskich. Red. H. Fontański. Katowice 1994. s. 43 - 55.
6. M. Cichońska: *Kilka uwag o funkcjonowaniu serbskich i chorwackich demonstratywów w aktach mowy*. W: Studia z językoznawstwa słowiańskiego. Red. F. Sławski, H. Sieczkowska. Kraków 1995, s. 41 - 44.
7. M. Cichońska: *Kilka uwag o funkcjonowaniu serbskich i chorwackich demonstratywów w aktach mowy*. W: Studia z językoznawstwa słowiańskiego. In honorem Maria Honowska. Red. F. Sławski, H. Mieczkowska. Kraków 1995. s. 41 - 45.
8. B. Czapik-Lityńska: *Problemy postmodernizmu w literaturze chorwackiej i w literaturze serbskiej*. W: Postmodernizm w literaturze i kulturze krajów Europy Środkowo – Wschodniej. Red. H. Janaszek-Ivaničková, D. Fokkema. Wyd. "Śląsk". Katowice 1995. s. 167 - 178.
9. B. Czapik-Lityńska: *The Problem(s) of Postmodernism in Croatian and Serbian Literature*. W: Postmodernism in Literature and Culture of the Central and Eastern European Countries. Ed. By H. Janaszek-Ivaničková. "Śląsk". Katowice 1996. s. 171-181.
10. H. Janaszek-Ivaničková: *Paradoksalny život postmodernizmu w krajach słowiańskich Europy Środkowej i Wschodniej*. W: Postmodernizm w literaturze i kulturze krajów Europy Środkowo – Wschodniej. Red. H. Janaszek-Ivaničková, D. Fokkema. Wyd. "Śląsk". Katowice 1995. s. 77 - 88.
11. H. Janaszek-Ivaničková: *Postmodern Literature and the Central Cultural Identity of Central and Eastern Europe*. W: Canadian Review of Comparative Literature. T. 22. 1995. nr 3 - 4. s. 805 - 810.
12. H. Janaszek-Ivaničková: *The Paradoxical Existence of Postmodernism in the Slave Countries of Eastern and Central Europe*. W: Postmodernism in Literature and Culture of the Central and Eastern European Countries. Ed. By H. Janaszek-Ivaničková. "Śląsk". Katowice 1996. s. 87 - 98.
13. E. Tokarz: *Nowe języki dawnej Jugosławii*. Slava. Debatni list. št. 2. Ljubljana 1996/97, s. 127-134.
14. M. Cichońska: *Język wobec utopii*. W: Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian. T. I. Ze úwidołnoúci utopijnej w refleksji językowej. Red. E. Tokarz. Wyd. UŚ. Katowice 1997. s. 110 - 114.
15. M. Cichońska: *Kształtowanie się normy języka literackiego serbskiego, chorwackiego i bośniackiego dzisiaj*. W: Język wobec przemian kultury. Red. E. Tokarz. Wyd. UŚ. Katowice 1997, s. 39 - 49.
16. M. Cichońska: *Leksem TO u govornom činu i u nastavi hrvatskog kao stranog (za Poljake) jezika*. W: Jezik i komunikacija. Red. L. Zergollen-Miletić, M. Andrijašević. Zagreb 1997. s. 405 - 408.
17. M. Cichońska: *Osobine diskursa. Usvajanje diskursa u nastavi stranog jezika*. W: Test i diskurs. Zbornik. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. Red. Red. L. Zergollen - Miletić, M. Andrijašević. Zagreb 1997. s. 198 - 203.
18. B. Czapik: *Wizja języka i kultury w awangardzie chorwackiej i serbskiej*. W: Język wobec przemian kultury. Red. E. Tokarz. Wyd. UŚ. Katowice 1997, s. 86 - 93.

19. B. Czapik: *Wielkie i małe utopie jugosłowiańskiej awangardy*. W: Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian. T. II. Z przemian świadomości utopijnej w procesie historycznoliterackim. Red. B. Czapik. Wyd. UŚ. Katowice 1997. s. 81 - 89.
20. T. Czapik: *Uwagi o Jugosławii jako utopii w działaniu*. W: Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian. T. II. Z przemian świadomości utopijnej w procesie historycznoliterackim. Red. B. Czapik. Wyd. UŚ. Katowice 1997. s. 153 - 158.
21. Z. Darasz: *Chorwacki poemat o wojnie chocimskiej "Osman" Ivana Gundulicia*. W: Wokó Wacława Potockiego. Studia i szkice staropolskie w trzechsetną rocznicę śmierci Poety. Red. J. Malicki, D. Rott. Katowice 1997. s. 104 - 116.
22. E. Tokarz: *Utopijne teorie językowe u Słowian południowych*. W: Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian. T. I. Ze świadomości utopijnej w refleksji językowej. Red. E. Tokarz. Wyd. UŚ. Katowice 1997, s. 97-104.
23. B. Czapik: *Granice i kody awangardy i postmodernizmu. W kręgu problemów literatury chorwackiej i serbskiej*. W: Z polskich studiów slawistycznych. Red. J. Kornhauser, L. Macheta, L. Suchanek. Warszawa 1998. s. 163 - 169.
24. B. Czapik: *Granice i kody awangardy i postmodernizmu*. W: Streszczenia referatów i komunikatów. XII Międzynarodowy Kongres Slawistów Kraków 1998. Opr. L. Suchanek, L. Macheta. Warszawa 1998, s. 145 - 146.
25. B. Czapik, A. Lityński: *W kręgu problemów kary i śmierci w statucie Dubrownika z 1272 roku*. W: Z historii państwa, prawa, miast i Polonii. Red. J. Ciagwa, T. Opas. Rzeszów 1998. s. 63 - 80.
26. B. Tokarz: *Intersubjectivity and intertextuality in literary translation*. Forum. vol. 1. Studies in Comparative Literature and Translation. Red. P. Fast. Katowice - Edmonton 1998, s. 73-84.
27. E. Tokarz: *Zmierzch Jugosławii - nowe czasy, nowe języki*. W: *Tematy*. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Leszka Moszynskiego. Red. K. Szczęśniak, H. Wątróbska. Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1998, s. 426-431.
28. E. Tokarz: *Nova vremena novi jezici*. Radovi zavoda za slavensku filologiju. sv. 32. Zagreb 1998, s. 209-214.
29. E. Tokarz: *Mikrojęzyki słowiańskie - problemy badawcze językoznawstwa porównawczego*. W: Nowe czasy, nowe języki. Red. E. Jędrzejko. Wyd. UŚ. Katowice 1998, s. 240-249.
30. R. Bońkowski: *Słowiański astronomiczno-matematyczny podział doby*. W: W kręgu kultury Słowian. Księga pamiątkowa poświęcona 45-leciu pracy naukowo-dydaktycznej Pani Profesor dr. hab. Henryki Czajki. Red. E. Tokarz, Wyd. UŚ, Katowice 1999. s. 193 - 198.
31. M. Cichońska: *Czy przysłowia lubią zaimki?* W: W kręgu kultury Słowian. Księga pamiątkowa poświęcona 45-leciu pracy naukowo-dydaktycznej Pani Profesor dr. hab. Henryki Czajki. Red. E. Tokarz, Wyd. UŚ, Katowice 1999. s. 209-213.
32. B. Czapik: *Turpitudina – nadrealistyczne "soliloquium" wyobraźni Marka Risticia*. W: W kręgu kultury Słowian. Księga pamiątkowa poświęcona 45-leciu pracy naukowo-dydaktycznej Pani Profesor dr. hab. Henryki Czajki. Red. E. Tokarz, Wyd. UŚ, Katowice 1999. s. 99 - 109.
33. B. Czapik: *Utopijne aspekty wizji kultury w świadomości jugosłowiańskiej Wielkiej Awangardy*. W: Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich. Red. T. Poźniak, A. Skotnicka-Maj. Wrocław 1999. s. 113 - 119.

34. T. Czapik: *Od mitu wspólnoty do utopii wspólnej kultury*. W: W kręgu kultury Słowian. Księga pamiątkowa poświęcona 45-leciu pracy naukowo-dydaktycznej Pani Profesor dr. hab. Henryki Czajki. Red. E. Tokarz, Wyd. UŚ, Katowice 1999. s. 25 - 34.
35. W. Kryzia: *Sposoby wyrażania osoby w słowiańskich konstrukcjach złożonych*. W: W kręgu kultury Słowian. Księga pamiątkowa poświęcona 45-leciu pracy naukowo-dydaktycznej Pani Profesor dr. hab. Henryki Czajki. Red. E. Tokarz, Wyd. UŚ, Katowice 1999. s. 219 - 223.
36. B. Czapik-Lityńska: *Jugosłowiańskie aporie wczesnej awangardy chorwackiej*. W: Studia z historii literatury i kultury Słowian. Red. B. Czapik-Lityńska, Z. Darasz. Wyd. UŚ. Katowice 2000. s. 116 - 126.
37. W. Bońkowski: *Chorwackie złożenia rzeczownikowe (na przykładzie języka sportowego)*. W: Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Michałowi Blicharskiemu. Red. H. Fontański, E. Straś. Wyd. UŚ. Katowice 2001. s. 89 - 95.
38. W. Kryzia: *Infinitivus a modalność wewnątrzdzaniowa (pojęcie możliwości)*. W: Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Michałowi Blicharskiemu. Red. H. Fontański, E. Straś. Wyd. UŚ. Katowice 2001. s. 177 - 187.
39. E. Tokarz: *Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich*. W: Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Michałowi Blicharskiemu. Red. H. Fontański, E. Straś. Wyd. UŚ. Katowice 2001. s. 19 - 25.

U pripremi za tisak su:

1. E. Tokarz: *Słownik polsko – chorwacki i chorwacko – polski (Poljsko-hrvatski i hrvatsko-poljski rječnik)* te;
2. E. Tokarz i suradnici: *Gramatyka języka chorwackiego (Gramatika hrvatskoga jezika)*
3. M. Cichońska: *Słownik syntaktyczno-semantyczny polskich, bośniackich, chorwackich i serbskich czasowników Sintaktičko-semantički rječnik poljskih, bošnjačkih, hrvatskih i srpskih glagola*) i drugi članci.

Institut je organizirao niz međunarodnih konferencija na kojima su bile prisutne i hrvatske teme;

- *Postmodernizam w literaturze i kulturze Europy Środkowo – Wschodniej. (Postmodernizam u književnosti i kulturi Srednje i Istočne Europe)* (15. - 19. 11. 1993.);
- *Zagadnienia słowotwórstwa i składni w opisie współczesnych języków słowiańskich (Pitanja tvorbe i skladnje u opisu suvremenih slavenskih jezika)*. (19. - 20. 05. 1995.)
- *Rozwarstwienie stylistyczne języków słowiańskich. Style funkcjonalne i stylizacje literackie. (Stilska slojevitost slavenskih jezika. Funkcionalni stilovi i književne stilizacije)* (24. - 25. 05. 1996.);
- *Ponowoczesność a tożsamość. (Postmodernizam i identitet)* (20. - 22. 11. 1997.);
- *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku (język – tradycja – kultura). (Slavenske kulture u kontekstu promjena u Europi krajem XX. stoljeća: jezik-tradicija-kultura)* (25. - 27. 04. 2001.)
- *Dwudziestowieczna ikonosfera w literaturach europejskich. Wizualizacja w literaturze. (Dvadesetostoljetna ikonosfera u europskim književnostima. Vizualizacija u književnosti)* 18. - 20. 05. 2001.).

Institut intenzivno surađuje sa svim hrvatskim znanstvenim i akademskim centrima, a njegovi zaposlenici aktivno sudjeluju u znanstvenim radovima u Hrvatskoj i u Poljskoj, izlažući referate na mnogobrojnim međunarodnim znanstvenim skupovima i kongresima te objavljujući znanstvene publikacije.

Prof. dr. Krzysztof WROCŁAWSKI (Varšava)
Institut za slavensku filologiju
Sveučilište u Varšavi

Stanje kroatistike u Varšavi

Nisam ovlašten govoriti u ime Instituta slavistike Poljske akademije znanosti (PAN), pa ću se uglavnom zadržati u svom izlaganju na kroatistici na Varšavskom sveučilištu.

Razumljivo je da je glavno što interesira organizatore okruglog stola sadašnjost. Ipak, sadašnjost se gradi na prošlosti, a kraće ili dulje tradicije direktno utječu na današnji dan. Zato bih kratak uvod htio posvetiti minulom vremenu varšavske slavistike.

Iako početci znanstvenog interesa za slavističku znanost datiraju još od druge polovice XIX. stoljeća, bio je on više posvećen zapadnim i istočnim susjedima poljskog naroda nego južnim Slavenima. I iz ovog vremena valja ipak spomenuti istaknutog lingvista, profesora varšavskog sveučilišta Baudouina de Courteneya, koji se bavio i južnoslavenskim dijalektima (uglavnom s područja današnje Slovenije).

Prva katedra (zapravo seminar) za slavensku filologiju osnovana je na Varšavskom sveučilištu još u toku I. svjetskog rata godine 1916. istovremeno s restitucijom poljskog nacionalnog sveučilišta u Varšavi (umjesto ruskog carskog univerziteta nasilno uvedenog po ustanku Poljaka protiv Rusa u 1863. godini). Slavistički seminar vodio je kroz cijelo međuratno vrijeme i nekoliko godina poslije II. svjetskog rata) profesor Stanisław Slonjski, lingvist, uglavnom zainteresiran za staroslavenski jezik i za povijesna pitanja razvoja slavenskih jezika.

Neosporna je činjenica da je glavni impuls i zasluge za stvarni početak i razvoj kroatistike u Varšavi dao Julije Benešić, dobro poznat krugovima povjesničara hrvatske kulture prije i poslije I. svjetskog rata kao organizator kazališnog života u Hrvatskoj. Julije Benešić kao delegat jugoslavenskog ministarstva i predavač jugoslavenske književnosti i jezika na Varšavskom sveučilištu u toku svog osmogodišnjeg boravka u Varšavi doprinio je mnogo da hrvatska kultura bude prisutna u Poljskoj i mnogo bolje poznata Poljacima. Njegovo djelovanje obuhvatilo je ne samo univerzitetske krugove nego je također odigralo značajnu ulogu u široj popularizaciji hrvatske kulture u središtu poljske kulturne elite, s kojom je Benešić imao jako dobre, pa i prijateljske veze. Treba ovdje istaknuti i zasluge Benešića za tiskanje prijevoda djela hrvatskih pisaca u okviru međuratne nakladničke serije *Biblioteka Jugosłowianska* (u ovoj seriji njegovu inicijativu objavljena su: Ivana Mažuranića *Smrt Smail-age Čengića*, Ivana Gundulića *Osman i Dubravka*, *Jeđupka* (pod pogrešnim imenom Čubranovića umjesto Pelegrinovića), Miroslava Krleža *Hrvatski bog Mars*). Nema sumnje da je Julije Benešić raširio krug zainteresiranih za hrvatsku književnost izvan sveučilišta i otkrio je pred poljskom elitom hrvatske kulturne i povijesne vrijednosti. Njegova knjiga uspomena za boravka u Poljskoj *Osam godina u Varšavi*, tiskana je bila iz njegove zaostavštine 1980. g. u Zagrebu, a samo nekoliko godina kasnije 1985. godine u poljskom prijevodu (s obilnim komentarima redaktorice Hanne Kirchner). Uspomene se odlikuju jetkom (uzgred rečeno, karakterističnom za Benešića) slikom varšavskih slavista i varšavske slavistike.

Kroatistička Benešićeva inicijacija bila je za varšavsku slavistiku od velikog značenja. Vrijedi spomenuti i njegov rječnik hrvatsko-poljski, neponovljiv kao i njegov autor, a pripremljen u znatnom dijelu još prije rata, tiskan tek u 1949. godini. Rječnik je odigrao značajnu ulogu za pokoljenja poljskih poslijeratnih slavista.

U projektu opširnije prezentacije historije varšavske slavistike djelatnost Julije Benešića zauzet će značajno mjesto. Po mom mišljenju plodove ove djelatnosti gledamo i u poslijeratnom vremenu.

Veliki gubitci mladog znanstvenog kadra tijekom rata doveli su do situacije u kojoj prilično dugo vremena nije bilo uvjeta za slavističke specijalizacije naših profesora, pa slavisti školovani u toku rata i u prvim godinama poslije rata pod pritiskom aktualnih didaktičkih potreba primorani su bili da budu univerzalni kao – opći slavisti. To je bio kod nas primjer Jozefa Magnuszewskog, dugogodišnjeg ravnatelja književnopovijesnog odjela varšavske slavistike. On je inače bio bohemist i slovaki, no predavao je i hrvatsku, srpsku pa bugarsku povijest književnosti. Ima on ipak i kroatistički vrijedan doprinos – ediciju Ivana Mažuranića *Smrt Smail-age Čengića* sa stručnim komentarom. Za kroatistiku glavne su njegove zasluge kao znanstvenog mentora istaknutih poljskih kroatista, koji su diplomirali u pedesetim i na početku 60-ih godina. Radi se o Janu Wierzbickom i Joanni Rapackoj. Za njihove znanstvene biografije važan faktor, koji treba ovdje istaknuti kao veoma značajan i povoljan je dulji studijski boravak u zemlji kojoj želimo posvetiti duge godine naše znanstvene pozornosti – njenoj kulturi, jeziku, književnosti. Jan Wierzbicki (rođen 1934. godine) diplomirao je kao bohemist, no godišnji studijski boravak u Zagrebu pa i u Beogradu bili su podloga za njegovu daljnju južnoslavensku specijalizaciju, uglavnom u oblasti hrvatske i srpske književnosti.

Jan Wierzbicki bio je dobro poznat kroatističkim krugovima u Hrvatskoj kao autor prve monografije o Miroslavu Krleži, objavljene u Poljskoj pa poslije u prijevodu i u Hrvatskoj. Visoko cijenjene su njegove kroatističke studije o Tinu Ujeviću i Antunu Gustavu Matošu. Kao sveučilišni profesor zainteresirao je brojne studente za pisanje diplomskih radova s kroatističkom tematikom. Prerana smrt (1993. godine) onemogućila je da u punoj mjeri prenese u knjige svoje duboko kroatističko književnopovjesno znanje.

Lik Joanne Rapacke javlja se kao vrhunac dosega varšavske pa i poljske književnopovijesne i kulturološke kroatistike. I za građenje lika ove kroatistice odlučna je njena biografija: slavističke studije djelomično prevedene u Zagrebu i u Beogradu pa i višegodišnji život u Jugoslaviji u 60-im godinama. Dobro poznavanje latinskog jezika, lektorski rad u Italiji, koji je pridonio dobrom poznavanju talijanskog jezika i talijanske kulture renesanse i baroka – svi ovi faktori utjecali su na to da se Joanna Rapacka izgradi kao izvrsna poznavateljica hrvatske književnosti, povijesti i kulture, a izuzetna specijalistica za široke komparativističke oglede iz stare hrvatske književnosti – dubrovačke i dalmatinske – u europskom kontekstu. Nema ovdje dovoljno mjesta ni vremena za opširnu prezentaciju njenih brojnih djela: kao npr. monografije o *Osmanu* Ivana Gundulića (1975) *Zlatni vijek hrvatske pastorale* (Warszawa 1984), objavljena u Hrvatskoj knjiga *Zaljubljeni u vilu* (Split 1998). Brojne znanstvene studije s područja stare hrvatske književnosti dobro su poznate kroatistima ne samo iz Poljske, Hrvatske i Italije, zainteresiranim za renesansnu i baroknu književnost. Donijele su joj visoko priznanje – Joanna Rapacka bila je i vanjski član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Svim kroatistima koji su ovdje okupljeni mogu svesrdno preporučiti kao izvršnu pomoć u sveučilišnoj didaktici knjige Joane Rapacke posvećene kulturološkim i kuturnopovijesnim temama. Razmjerom malena, ali sadržajna, vješto koncipirana i oslonjena na odlično poznavanje povijesnih izvora monografija pod naslovom *Dubrovačka republika* (Warszawa 1977) i danas veoma aktualna knjiga *Vrijeme Herdera. O Srbima, Hrvatima i jugoslavenskoj ideji* (Warszawa 1995), koja objektivno i s dubokim poznavanjem povijesti pokazuje zaleđe hrvatsko-srpskih relacija XIX. i XX. stoljeća. Posebno je vrijedan pozornosti i preporučljiv za didaktičku upotrebu kroatistima diljem svijeta u Poljskoj objavljen *Leksikon hrvatskih tradicija* (Varšava 1997) u kojem nalazimo u odlično izabranim i redigiranim natuknicama glavne informacije o hrvatskoj povijesti ocrtane pomoću fundamentalnih simbola hrvatske kulture i mitotvornih fenomena. Čuo sam o projektu tiskanja ovog djela od najvišeg znanstvenog ranga, a istovremeno i potencijalne široke upotrebe na hrvatskom jeziku (u prijevodu Dalibora Blažine).

Joanna Rapacka bila je mentor kroatističke doktorske disertacije Mirosławe Szymanske o pjesništvu Ivana Bunića-Vučića obranjene na Varšavskom sveučilištu. U posljednim godinama profesorica Joanna Rapacka vodila je za magistrante seminar na temu *Hrvatska moderna* i, kao uvijek, na visokom nivou davala je mnogo studentima i mnogo je od njih tražila. Njena prerana smrt krajem studenoga prošle godine ostavila je u varšavskoj, pa i u poljskoj kroatistici nezamjenjivu prazninu. Teško je još uvijek zamisliti poljsku kroatistiku bez njenog visokog autoriteta, priznatog od vrsnih hrvatskih kroatista profesora Zagrebačkog sveučilišta: Dunje Fališevac, Zorana Kravara, polonista Dalibora Blažine, što se moglo i pročitati u nekrolozima tiskanim u Hrvatskoj poslije smrti Joanne Rapacke. Jedan je od njih dobio naslov: *Najbolja europska poznavateljica hrvatske književnosti*.

Nije slučajno što sam se u svojoj prezentaciji varšavske slavistike zadržao dosada na poznavateljima književne i kulturne povijesti. Ja sam već na početku nagovijestio da mogu govoriti uglavnom o sveučilišnoj kroatistici. Ipak učinit ću iznimku (ne samo zbog obiteljskih veza s autoricom) da navedem jednu od rijetkih, a čini mi se jedinstvenu čisto kroatističku za posljednjih 20 godina u varšavskoj slavistici doktorsku lingvističku disertaciju Elżbiete Wrocławskiej o *tworbi imenica u štokavskim tekstovima XVI. i XVII. stoljeća iz Dubrovnika* (Wrocław 1988).

Varšavska kroatistička lingvistika zaostaje za znanjem o hrvatskoj književnosti i kulturi i oslanja se sada uglavnom na slaviste kojima su glavna specijalizacija drugi slavenski ili balkanski jezici. Lingvističke diplomatske seminare vodi u Institutu slavenske filologije u Varšavi dobro poznat u slavističkom svijetu jezikoslovac – Janusz Siatkowski (inače specijalist za zapadnoslavenske jezike i bugarski jezik) pa vrsna poznavateljica južnoslavenskih jezika i balkanistica – Jolanta Mindak. Krajem lipnja preminuo je prerano još jedan varšavski slavist-lingvist, koji se u posljednje vrijeme posebno bavio sociolingvistikom i južnoslavenskim i nejužnoslavenskim područjem – profesor Kazimierz Feleszko. Nesretni za našu sredinu niz preranih smrti istaknutih slavista iz našeg Instituta doveo je do kadrovske krize u varšavskoj slavistici. Može li se prebroditi ovu krizu? Kao ravnatelj Instituta za slavensku filologiju gledam s optimizmom u budućnost iako promjene na bolje traže vrijeme i strpljenje. Iz Šljonska se premjestio u Varšavu književni povjesničar, slovenist i kroatist profesor Zdzisław Darasz. Nadu budi mladi kadar naših doktoranada. Ima među njima sposobnih kandidata za dobre kroatiste. Jedan od njih, Patrycjusz Pajšk, skoro će završiti

doktorsku distertaciju na temu *Kategorija raspada u hrvatskoj moderni*, drugi, Maćej Falski, tek je počeo doktorski studij, no već njegov magistarski rad (o romanu Janka Polića Kamova *Isušena kaljuža*) mogao bi se slobodno tiskati, što je za magistarske radove ipak rijetkost.

I ovdje bih htio pokrenuti temu, koja je važna za diskusiju okruglog stola i za razmjenu mišljenja između hrvatskih i inozemnih kroatista. Radi se o suradnji među nama i pomoći koja može osigurati stalan i djelotvoran razvoj kroatistike u inozemstvu. Po mojem mišljenju važna su sljedeća pitanja:

na području didaktike:

- 1/ pitanje izbora na mjesto lektora hrvatskog jezika u inozemstvu, delegiranih za razne sveučilišne centre u Europi i u svijetu;
Čini mi se da je uloga lektora hrvatskog jezika u inozemstvu često podcijenjena. Julije Benešić može biti najbolji primjer uloge koju može odigrati osoba s autoritetom i odgovarajućim znanjem koja vodi lektorat hrvatskog jezika i istovremeno aktivno sudjeluje u znanstvenom i kulturnom životu zemlje. Takva je osoba autoritet za studente i otvara pred njima znanstvena vrata. Potvrđuje ovo i moje osobno iskustvo u 60-tim godinama: kad sam ja studirao slavistiku (onda – srbokroatistiku), kroz jednu školsku godinu moj je lektor bio László Bulcsú, koji je nama Poljacima pokazao i razjasnio kompliciran, zamršen svijet južnoslavenske akcentuacije. Sljedeće dvije godine lektorat je vodio danas akademik Milan Moguš.
Razumije se, teško je naći autoritete za neprivlačni posao lektora. I tko može predvidjeti kakav znanstveni put očekuje mladog ambicioznog asistenta ili doktora. Kada nedostaju takvi kandidati za lektore, onda je dobro da lektorski zadatak obavlja netko tko je pripremljen za takav rad – ali i mlad čovjek, zainteresiran za zemlju u koju dolazi i koji dobro uspostavlja kontakt sa studentima, pa im može služiti kao malo stariji kolega – vođa puta u novu, za njih drugu kulturu. Rad lektora jezika i iskustvo stečeno na takvom poslu trebali bi služiti i za obrazovanje kadra slavista šireg vidika, koji imaju uloge mostova između kultura.;
- 2/ Važan je zadatak pripremanje didaktičkog instrumentarija za sveučilišni tečaj hrvatskoga jezika, književnosti (prije svega suvremene), kulture (opet uglavnom – suvremene); nedostaju nove antologije suvremenih tekstova iz raznih područja: književnog, jezičnog – različitih stilova, pa raznovrsnih područja suvremene hrvatske kulture;
Zbog brzih promjena u suvremenom hrvatskom jeziku za inozemne kroatiste veoma je važna mogućnost korištenja hrvatskog tiska i periodike putem Interneta – takvu mogućnost stvara za inozemne slaviste Češka;
- 3/ Razmjena informacija o najnovijoj znanstvenoj kroatističkoj literaturi (Trebalo bi koristiti u te svrhe Internet – mislim za bibliografske podatke s kratkom ocjenom – recenzijom od hrvatskih znanstvenika).

Na kraju htio bih još navesti nekoliko tema koje su najbliže našoj varšavskoj kroatistici (za sada u projektu). Vrijedi znanstveno obraditi:

relaciju: religija (vjera) – u odnosu na stariju i suvremenu hrvatsku književnost i kulturu (tema zanemarena u komunističkom vremenu) – specifične crte kulturnog razvoja Hrvatske u doba postkomunizma – promjene u suvremenom hrvatskom jeziku tiska.

Moji osobni znanstveni interesi su hrvatski folklor i masovna (pučka) kultura – paralelizmi i razlike hrvatsko-poljske.

Na kraju želim još ukazati kao svrhovito i korisno za kroatiste u inozemstvu – vršenje putem Interneta razmjene bibliografije kroatističkih publikacija tiskanih u drugim zemljama i slavističkim centrima izvan Hrvatske; dobavljanje (isto putem Interneta) informacija o kroatističkim doktorskim disertacijama, koje se nisu našle u tisku, pa o diplomskim radovima (magistarskim i nižega ranga).

Popis važnijih kroatističkih knjiga varšavskih slavista (tiskanih u Poljskoj)

- Dalewska-Greń, Hanna: *Selektywna kategoria rodzaju w języku polskim i serbsko-chorwackim*. Warszawa 1991.
- Feleszko, Kazimierz: *Składnia genetiwu i wyrażen przyimkowych w języku serbsko-chorwackim*. Wrocław 1970; (prijevod na srpski: *Značenja i sintaksa srpsko-hrvatskog genitiva*. Beograd 1995).
- Rapacka, Joanna: "Osman" Ivana Gundulicia. *Bunt świata przedstawionego*. Wrocław-Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975; ss. 179.
- Rapacka, Joanna: *Złoty wiek sielanki chorwackiej. Studia z dziejów dubrownickiej literatury pastoralnej*. Warszawa 1984; ss. 99.
- Rapacka, Joanna: *Rzeczpospolita dubrownicka*. Warszawa 1977; ss. 277.
- Rapacka, Joanna (izbor i uvod): *Dubrownicka poezja miłosna*. Warszawa 1989; ss. 160.
- Rapacka, Joanna: *Dawna literatura serbska i dawna literatura chorwacka. Zarys dziejów*. Warszawa 1993; ss. 153.
- Rapacka, Joanna: *Godzina Herdera. O Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*. Warszawa 1995; ss. 124.
- Rapacka, Joanna: *Leksykon tradycji chorwackich*. Warszawa 1997; ss. 272 + XXX.
- Sawicka, Irena: *Fonologia konfrontatywna polsko-serbsko-chorwacka*. Wrocław 1988.
- Wierzbicki, Jan: *Miroslav Krleža*. Warszawa 1975; ss. 304.
- Wrocławska, Elżbieta: *Słowotwórstwo rzeczowników w sztokawskich tekstach XVI-XVII wieku z Dubrownika*, Wrocław, Ossolineum, 1988, s. 172: seria *Prace Slawistyczne* 69.

SLIKOVNI PRILOZI

Svečano otvaranje 30. seminara Zagrebačke slavističke škole – hrvatskoga seminara za strane slaviste

Domjenak povodom 30. obljetnice Zagrebačke slavističke škole

Svečanu tridesetu obljetnicu rada slavila je Škola, ali i njezina administrativna tajnica Biserka Kudrna; na slici s prof. dr. Krešimirom Nemecom, voditeljem književnoga dijela programa i prof. dr. Markom Samardžijom, koordinatorom Međunarodnoga okrugloga stola: Stanje kroatistike u svijetu

Polaznici, lektori i sudionici slušaju izlaganja Međunarodnoga okrugloga stola: Stanje kroatistike u svijetu

Predah između predavanja; s lijeva: prof. dr. Vlado Pandžić, predsjednik Stručnoga vijeća Škole, prof. dr. Ivo Pranjković, voditelj jezikoslovnoga dijela programa, prof. dr. Stjepan Damjanović, dugogodišnji tajnik Škole i pomoćnik direktora, prof. dr. Stipe Botica, voditelj Škole i dr. sc. Leopold Auburger, izlagač na Okruglom stolu

Polaznici i djelatnici Škole na stručnom izletu Elafitskim otočjem

Pogled u Dubrovačku povijest: glumci Miše Martinović i Perica Martinović i doc. dr. Ivica Prlender

*Lektori, lektorice i računovoda na završetku 30. seminara; sjede: Marija Smolić i doc. dr. Mateo Žagar;
stoje: doc. dr. Krešimir Bagić, Božena Jurčić, Evelina Rudan, mr. Milvia Gulešić, mr. Krešimir
Mićanović i mr. Tomislav Bogdan*